

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

І БЕЗПЕКА

Науковий журнал
Scientific journal

№ 2 (65) 2017

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі
на краще наукове періодичне видання
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,
III місце – у 2014 році

Харків 2017

Журнал «Право і Безпека» є фаховим
з юридичних наук
(наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)
та із психологічних наук (спеціальність
19.00.06 «Юридична психологія»)
(наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку
та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 6 від 30.06.2017

Головний редактор: *Бурдін М. Ю.*, канд. юрид. наук, доц.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)
Відповідальний секретар редколегії: *Білоус П. О.* (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: *Музичук О. М.*, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС) –
заст. гол. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р філософії (Поліцейська академія
Чеської Республіки в Празі)

Смельянов В. П., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Маріанна Клочко, д-р філософії, доц. (Університет Огайо (Маріон Кампус), США)

Комзюк А. Т., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

Марцеляк О. В., д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський
національний університет імені Тараса Шевченка)

Мельник К. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Мічурін Є. О., д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна)

Синявська О. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Трубников В. М., д-р юрид. наук, проф. (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

Юхно О. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: *Балабанова Л. М.*, д-р психол. наук, проф. (Національний університет
цивільного захисту України) – заст. гол. ред.

Барко В. І., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Євдокімова О. О., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Землянська О. В., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Кузнєцов М. А., д-р психол. наук, проф. (Харківський національний
педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

Тімченко О. В., д-р психол. наук, проф. (НУЦЗ України)

Федоренко О. І., д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: http://journals.indexcopernicus.com/++_p24783657,3.html.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Журнал зареєстровано на порталі «Українські наукові журнали», де розміщуються основні відомості про наукові журнали України з різної тематики; доступ до паспорту видання: <http://usj.org.ua/content/pravo-i-bezpeka-0>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

КАРАЧЕВЦЕВ Я. М.

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ПРЕЗЮМОВАНОЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У СВІТЛІ
АДАПТАЦІЇ МЕТОДИКИ О. М. ЕРДЕЛЕВСЬКОГО ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 6

КУДАР К. В.

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРАЦІВНИКАМ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ,
ЯКІ ВИКОНУВАЛИ СЛУЖБОВІ ОБОВ'ЯЗКИ В НЕТИПОВИХ УМОВАХ..... 12

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БОНДАРЕНКО Н. О.

ІДЕЙНІ ПІДРУНТЯ КОНСТИТУЦІЇ США 1787 РОКУ ЯК ОСНОВА СТАБІЛЬНОСТІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЛАДУ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 18

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ЄМЕЦЬ Л. О.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 23

КОБКО Є. В.

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ІНОЗЕМЦІВ..... 30

КОМЗЮК А. Т., ЛИПІЙ Є. А.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ:
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 34

КРУПНОВА Л. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ
«АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ» 38

МАНДИЧЕВ Д. В.

МІСЦЕ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ ТА ВИЩОЇ РАДИ
ПРАВОСУДДЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ..... 43

ПРОНЕВИЧ О. С.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАСАД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ «ЗДОРОВ'Я-2020»
ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ
ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ..... 47

СОКУРЕНКО В. В.

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ
ТА ЦІЛЬОВОГО ПРОГРАМУВАННЯ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ..... 54

ШОРСЬКИЙ П. О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ І СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ..... 64

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ГЛОБЕНКО Г. І.

ДО ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ ПОТЕРПІЛОМУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ..... 71

МОРОЗОВА Я. О.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ОПЕРАТИВНО-
РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ»... 76

ПЕНЬКОВ С. В., ШЕНДРИК В. В.

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ... 80

ПРОКОП М. Р.

ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ 85

СПІРІДОНОВ М. О.

ПРАВО НА ЗАХИСТ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ТА ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ (ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ЗАКОНОДАВЧОЇ ПРАКТИКИ)..... 91

СТЕПАНЮК Р. Л., ЛАПТА С. П.

НОВІТНІ ЗАРУБІЖНІ РОЗРОБКИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ГАЛУЗІ
ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ..... 96

ФОМІНА Т. Г.

ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ,
ЩО ОБИРАЮТЬСЯ ДО ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ 101

ЧУПРИНА Ю. Ю.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ ЗДІЙСНЕННЯ
ФУНКЦІЇ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОМУ
ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ..... 108

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

СВІТЛИЧНА Ю. О.

ВИДИ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ 115

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

БАРКО В. І., БАРКО В. В., КИРІЄНКО Л. А.

СТРУКТУРОВАНА СПІВБЕСІДА ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПРИДАТНОСТІ КЕРІВНОГО ПЕРСОНАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 120

БОЛЬШАКОВА А. М., ПЕРЕВОЗНА Т. О., ВІДЕНЄВ І. О., ХАРЦІЙ О. М. ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В АНОМАЛЬНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ З ПРОТИПРАВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	127
БОНДАРЧУК М. Т. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ СТІЙКОСТІ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	131
ВАГІНА О. В. ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДТЕСТОВОЇ БЕСІДИ ПІД ЧАС ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	136
ГОНЧАРОВА Г. О. ДИНАМІКА СИСТЕМИ СТАВЛЕНЬ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС У КРИЗОВІ ПЕРІОДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ	141
ЄВДОКІМОВА О. О., АЛЕКСЄЄНКО Н. В. ІННОВАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА РИСА СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ.....	147
КЛИМЕНКО І. В. ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	153
КОЖУШКО А. Р. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ НА ЕТАПІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ	158
МІЛОРADOVA Н. Е. ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ У ЗАРУБЖНИХ КОНЦЕПЦІЯХ	161
ФІЛОНЕНКО В. М. ФАКТОРНА СТРУКТУРА КОМПЛЕКСУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗЛОЧИНЦІВ-РЕЦИДИВІСТІВ КОРИСЛИВОЇ ТА НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СПРЯМОВАНОСТІ.....	168
ХАРЧЕНКО С. В., ДОЦЕНКО В. В. ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ І ДОМАГАНЬ У ШЛЮБИ МОЛОДИХ ЖІНОК ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИРІЧЧЯ	173

РЕЦЕНЗІЇ

ЯЦИШИН М. М. НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДЖЕРЕЛА – ЗАПОРУКА УСПІХУ ДОСЛІДНИКА (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Т. Е. ТЕЛЬКІНСОЇ).....	178
---	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»	178
--	-----

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.148:347.948:159.9.072.42

Я. М. КАРАЧЕВЦЕВ,

помічник адвоката (м. Харків)

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ПРЕЗЮМОВАНОЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У СВІТЛІ АДАПТАЦІЇ МЕТОДИКИ О. М. ЕРДЕЛЕВСЬКОГО ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

На підставі узагальнення практики Європейського суду з прав людини в частині призначення справедливої сатисфакції моральної шкоди, яка, згідно з чинним законодавством, має враховуватись у судовій практиці України, та шляхом зіставлення рівнів стресу за основними стресогенними факторами, які були виявлені американськими вченими Томасом Холмсом і Річардом Рейхе, презюмованої моральної шкоди за методикою О. М. Ерделевського з чинним законодавством України зроблено висновки щодо вдосконалення обрахування розміру презюмованої моральної шкоди потерпілим від юридичних правопорушень.

Ключові слова: моральна шкода, методика О. М. Ерделевського, презюмована моральна шкода, рівні стресу.

Karachevtsev, Ya.M. (2017), "Determining the size of presumptuous moral harm in the light of the adaptation of A. N. Erdelevskiy methodology to the legislation of Ukraine" ["Vyznachennia rozmiru preziumovanoi moralnoi shkody u svitli adaptatsii metodyky O. M. Erdelevskoho do zakonodavstva Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 6–12.

Постановка проблеми. Актуальність тематики, що є предметом дослідження, полягає в тому, що ні юридична практика України, ні цивільне право, ні кримінальне право не встановили єдиних критеріїв щодо встановлення розміру відшкодування моральної шкоди. Відсутність алгоритму відшкодування моральної шкоди сприяє неоднаковому застосуванню норм матеріального права. У представленій статті автор ставить своєю метою визначення розміру презюмованої моральної шкоди з урахуванням практики Європейського суду з прав людини щодо призначення справедливої сатисфакції шляхом зіставлення її з виявленими американськими докторами Т. Холмсом і Р. Рейхе рівнями стресу та співвідношенням отриманих результатів і підходу до визначення розміру моральної шкоди, що запропонований російським ученим О. М. Ерделевським, оскільки на цей час немає робіт, які би враховували відмінність законодавства України від законодавства Російської Федерації, на базі якого була апробована і використовується методика О. М. Ерделевського.

Аналіз останніх досліджень. Розглядом і аналізом визначення розміру моральної шкоди займалися такі вчені: С. А. Агафонов, О. М. Ер-

делевський, В. Д. Черданчук, С. М. Антосик, О. М. Кокун та інші. З приводу визначення розміру моральної шкоди думки науковців поділяються на три великих групи: одні визначають лише право суду на власний розсуд вирішувати це питання (С. О. Беляцкін, Ю. І. Гамбаров), інші переконані в необхідності розроблень певних калькуляцій чи схем (С. А. Агафонов, О. М. Ерделевський), а деякі є прихильниками певного симбіозу першого та другого підходів (Е. О. Зернова).

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 32, 56, 62 Конституції і норм Цивільного кодексу України фізичні та юридичні особи мають право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної внаслідок порушення їхніх прав і свобод та законних інтересів. Установлене Конституцією та законами України право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод громадян та законних інтересів юридичних осіб, а також одним із засобів захисту порушених цивільних прав та інтересів, які передбачені ст. 16 ЦК [1, с. 38].

Для оцінки розміру нематеріального збитку російським ученим О. М. Ерделевським запропоновано використовувати поняття презюмованої

моральної шкоди, яке він визначає як «страждання, які повинні відчувати (тобто не може не відчувати) «середня», «нормально» реагуюча людина на вчинене щодо неї протиправне діяння. По суті презюмована моральна шкода відображає суспільну оцінку наслідків протиправного діяння» [2, с. 127]. Саме цей розмір шкоди покладено в основу методики О. М. Ерделевського.

Для обчислення дійсної моральної шкоди О. М. Ерделевський пропонує використовувати таку формулу:

$$D = d * f_v * i * c * (1 - f_s), \text{ де}$$

D – розмір компенсації дійсної моральної шкоди;

d – розмір компенсації презюмованої моральної шкоди;

f_v – ступінь вини заподіювача шкоди, при цьому $0 < f_v < 1$;

i – врахування індивідуальних особливостей потерпілого, при цьому $0 < i < 2$;

c – врахування фактичних обставин заподіяння шкоди, що заслуговують на увагу, при цьому $0 < c < 2$;

f_s – ступінь вини потерпілого, при цьому $0 < f_s < 1$.

Згідно з методикою О. М. Ерделевського $f_v = 0,25$ – при наявності простої необережності; $f_v = 0,5$ – при наявності грубої необережності; $f_v = 0,75$ – при наявності непрямого умислу; $f_v = 1,0$ – при наявності прямого умислу.

Шляхом узагальнення судової практики Європейського суду з прав людини в частині призначення справедливої сатисфакції моральної шкоди за виданням [3] та іншими джерелами було виявлено, що середня компенсація презюмованої моральної шкоди за смерть близької людини становила 30 000 євро у 2011 р., що за курсом 2011 р. на момент винесення рішень становить 300 прожиткових мінімумів (далі – ПМ), розрахованих згідно із законодавством України. Така закономірність щодо зіставлення презюмованої моральної шкоди з розміром 300 прожиткових мінімумів просліджується і в наступні роки. Відповідно до таблиці значущості факторів, що викликають стрес (вона ж – Оціночна шкала труднощів пристосування до соціальних змін – Social Readjustment Rating Scale), яка розроблена докторами Холмсом і Рейхе, смерть близької людини відповідає 63 балам стресу [4; 5, с. 546–547]. Відповідно до методики О. М. Ерделевського спричинення

смерті близькій людині відповідає 0,3 умовним одиницям (далі – у.о.) відшкодування моральної шкоди [2, с. 134].

Таким чином, 1 у.о. відшкодування моральної шкоди відповідає 1000 ПМ України, розрахованим відповідно до закону України «Про прожитковий мінімум» у цінах на поточний рік. У той же час згідно з методикою О. М. Ерделевського 1 у.о. відповідає 720 мінімальним заробітним платам (далі – МЗП) Російської Федерації.

Зіставлення розмірів 1000 ПМ України із 720 МЗП Росії з урахуванням валютного курсу гривні до рубля показує рівність цих величин із незначним відхиленням (до 6 %). Також відповідно до валютного курсу гривні до євро 300 ПМ України відповідають грошовій величині 30 000 євро компенсації моральної шкоди за рішеннями ЄСПЛ із незначним відхиленням (до 5 %).

Таким чином, врахування вимог чинного законодавства України та практики ЄСПЛ стосовно України не набагато відрізняється від співвідношення відшкодування моральної шкоди у відносних одиницях, що свідчить про наукову та економічну обґрунтованість обраного показника. Окрім того, автором цієї статті запропоновано переводити умовні одиниці спричинення моральної шкоди у розмір прожиткового мінімуму України для працездатної особи, оскільки ця величина є відносно сталою і залежить від індексу інфляції, у той час як розмір мінімальної заробітної плати згідно з чинним законодавством має бути не меншим від прожиткового мінімуму. В міру зростання економічного благополуччя держава може збільшувати співвідношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму, а тоді необхідно вносити зміни в методику розрахунку нематеріальної шкоди. Так, з урахуванням індексу інфляції розмір мінімальної заробітної плати в Україні з 2003 по 2013 рік збільшився у 2,6 рази у зв'язку з поліпшенням економічного становища в державі, у той час як прожитковий мінімум із врахуванням інфляції мав коливальні відхилення з максимальними значеннями від -14 % (у 2009 р.) до +29 % (у 2013 р.). До речі, в Російській Федерації розмір мінімальної заробітної плати є меншим від прожиткового мінімуму (становить 54 % від нього), і до цього часу всеросійські профспілки вимагають від уряду урівняти ці показники.

Також автором запропоновано зменшити умовний розмір відшкодування моральної

шкоди за спричинення тілесного ушкодження середньої тяжкості із 0,30 до 0,25 у.о., оскільки відповідно до Оціночної шкали труднощів пристосування до соціальних змін за Холмсом і Рейхем серйозна травма або захворювання відповідає 53 балам стресу.

Пропонується 100 балів стресу прирівняти до 0,48 у.о. спричинення моральних страждань, а 1 у.о. спричинення моральних страждань прирівняти до 1000 ПМ. Тобто 1 бал стресу за Т. Холмсом і Р. Рейхе відповідає 4,8 ПМ України або 0,0048 у.о. презюмованої моральної шкоди.

Також автор пропонує з урахуванням чинного законодавства України збільшити розмір одиниць співвідношення моральної шкоди в разі завдання легких тілесних ушкоджень із 0,03 у.о. (О. М. Ерделевський) до 0,06 у.о. Це пов'язано з тим, що легким тілесним ушкодженням визнається розлад здоров'я із втратою тимчасової працездатності від 6 до 21 днів (тобто у середньому 13,5 днів), або із втратою загальної працездатності не більше як 10 % (тобто в середньому 5 %). Середнє тяжке ушкодження відповідає лікуванню більш ніж 21 день або втраті загальної працездатності від 10 % до 33 % (що становить у середньому 21,5 %). Тяжке тілесне ушкодження відповідає втраті загальної працездатності більш як на 1/3, що в середньому становить 66,5 %.

Указані пропорції підтверджують, що тяжкому тілесному ушкодженню відповідає 0,80 у.о. моральної шкоди, які і вказані в таблиці О. М. Ерделевського.

З указаних пропорцій можна зробити висновки, що 1 дню тимчасової втрати працездатності внаслідок протиправної поведінки заподіювача шкоди відповідає 0,005 у.о. моральної шкоди, а 1 % втрати загальної працездатності відповідає 0,012 у.о. моральної шкоди.

Автор пропонує 1 день душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, оцінювати в розмірі 1/10 частини від моральної шкоди, яка завдається під час страждань протягом 1 дня тимчасової втрати працездатності. Тобто величині 0,0005 у.о. дорівнює 0,5 ПМ у зв'язку із певними міркуваннями. Так, згідно з методикою О. М. Ерделевського інше ущемлення прав і свобод людини і громадянина відповідає 0,05 у.о. моральної шкоди, що дорівнює 36 МЗП. Відповідно до рівнів стресу за Т. Холмсом і Р. Рейхе незначне порушення закону відповідає 11 балам стресу за рік, або

згідно із встановленою пропорцією 0,0528 у.о. презюмованої моральної шкоди. Три місяці (що згідно із ЦПК є максимальним строком розгляду цивільної справи) моральних страждань будуть відповідати 0,046 у.о. моральної шкоди. Виплата моральної шкоди не за подію спричинення моральної шкоди, а за період, протягом якого особа переживала моральні страждання, пов'язані з порушенням її прав, на нашу думку, більшою мірою відповідатимуть чинному законодавству і будуть стимулювати правопорушника вчасно відновити порушені права. Після спливу 3 місяців до 1 року з моменту порушення права і до його відновлення пропонується застосовувати коефіцієнт 0,3 (тобто 0,00015 у.о. за 1 день моральних страждань), оскільки особа пристосовується до стресу, а після 1 року – коефіцієнт 0,1 (тобто 0,00005 у.о. за 1 день моральних страждань).

Що стосується відшкодування моральної шкоди, завданої злочином, то за принцип побудови таблиці відповідностей правопорушення презюмованому рівню моральної шкоди, на нашу думку, можна взяти принцип пропорційності тяжкості злочину, який визначається санкцією відповідної статті та правилами складання покарань [6].

Шляхом обчислення середніх значень для тяжких тілесних ушкоджень, тілесних ушкоджень середньої тяжкості, легких тілесних ушкоджень та з урахуванням практики ЄСПЛ виведено формулу, що 1 рік позбавлення волі відповідає 0,11 у.о. моральної шкоди або 110 ПМ.

Далі можна визначити моральну шкоду через правила складання покарань, відповідно до яких 1 дню позбавлення волі відповідає 2 дні обмеження волі або 8 годин громадських робіт.

Таким чином, моральна шкода при призначенні покарання у вигляді 1 року обмеження волі відповідатиме 0,055 у.о. моральної шкоди або 55 ПМ.

6 місяцям виправних робіт відповідатиме 0,009 у.о. моральної шкоди або 9 ПМ.

1 місяцю арешту відповідатиме 0,0046 у.о. моральної шкоди або 4,6 ПМ.

60 годинам громадських робіт відповідатиме 0,0023 у.о. моральної шкоди або 2,3 ПМ.

Враховуючи вищевказане, можна запропонувати таку таблицю для рівнів відшкодування презюмованої моральної шкоди з урахуванням вимог чинного законодавства України (другий і третій стовпчики вказані для порівняння з методикою О. М. Ерделевського):

Правопорушення	Розмір компенсації			
	За методикою О. М. Ерделевського		З урахуванням вимог чинного законодавства України	
	У.о.	МЗП	У.о.	ПМ
Спричинення тяжкого тілесного ушкодження	0,80	576	0,80	800
Те саме, вчинене з особливою жорстокістю, знуцаннями або муками для потерпілого	1,00	720	Немає статті в КК	Немає статті в КК
Те саме, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого	Немає статті в КК	Немає статті в КК	0,94	940
Середньої тяжкості тілесне ушкодження	0,30	216	0,25	250
Легке тілесне ушкодження	0,03	24	0,06	60
Побої	0,025	18	0,0135	13,5
Катування	0,30	216	0,385	385
Погроза вбивством	0,20	144	0,0825	82,5
Зараження венеричною хворобою	0,05	36	0,165	165
Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби	0,50	360	0,22	220
Незаконне позбавлення волі	0,30	216	0,22	220
Те саме, із завданням фізичних страждань	0,50	360	0,33	330
Згвалтування	0,60	432	0,44	440
Те саме, що спричинило тяжку шкоду	1,5	1080	1,375	1375
Дискримінація громадянина	0,20	144	0,165	165
Порушення недоторканності житла	0,025	18	0,011	11
Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер	0,03	24	0,011	11
Незаконне звільнення з роботи	0,1	72	0,036	36
Підміна дитини	0,50	360	0,33	330
Спричинення смерті близької людини	0,30	216	0,30	300
Те саме, вчинене з особливою жорстокістю	0,80	576	1,375	1375
Наруга над тілом або місцем захоронення	0,025	18	0,22	220
Притягнення невинного до кримінальної відповідальності	0,50	360	0,33	330
Те саме з обвинуваченням у вчиненні тяжкого злочину	1,00	720	0,825	825
Завідомо незаконне затримання	0,20	144	0,11	110
Примушення давати показання	0,30	216	0,22	220
Ті самі дії, поєднані із застосуванням насильства або із знуцанням над особою, за відсутності ознак катування	0,80	576	0,605	605

Шляхом узагальнення формули для обчислення розміру моральної шкоди, запропонованої О. М. Ерделевським, можна ввести для використання таку формулу:

$$D = d * f_v * \prod(i) * \prod(c) * (1 - f_s), \text{ де}$$

D – розмір компенсації дійсної моральної шкоди;

d – розмір компенсації презюмованої моральної шкоди;

f_v – ступінь вини заподіювача шкоди, при цьому $0 < f_v < 1$;

П(і) – добуток коефіцієнтів індивідуальних особливостей потерпілого;

П(с) – добуток коефіцієнтів урахування фактичних обставин заподіяння шкоди, що заслуговують на увагу;

f_s – ступінь вини потерпілого, при цьому $0 < f_s < 1$.

Так, якщо експерт установить, що особа, якій заподіяно шкоду, відчувала страх, злість, горе, то за кожний прояв негативної емоції можна зіставити презюмуючий коефіцієнт збільшення розміру моральних страждань, рівний 1,2. Таким чином, у разі встановлення трьох негативних емоційних відхилень їх добуток становить: $1,2 * 1,2 * 1,2 = 1,728$. Експерт може відхилитися від презюмуючого коефіцієнта, якщо вплив на особу негативного фактора є більш або менш значним. Якщо особа відчуває радість, задоволення або інші позитивні емоції, то презюмуючий коефіцієнт зменшення розміру моральних страждань можна ввести рівний 0,8.

Так, за кожну якісну шкалу негативного стану можна зіставити коефіцієнт 1,2, а позитивного стану – 0,8.

Для низького показника страху (0–20 %) такий коефіцієнт дорівнюватиме $0,8 * 0,8 = 0,64$. Для пониженого (21–40 %) – 0,80, для середнього (41–60 %) – 1,00, для підвищеного (61–80 %) – 1,20, для високого (81–100 %) – $1,2 * 1,2 = 1,44$. Для різних показників за шкалою депресії Бека за аналогією відсутності депресивних розладів відповідатиме коефіцієнт 1,00, легкій депресії – 1,20, помірній депресії – $1,2 * 1,2 = 1,44$, вираженій депресії – $1,2 * 1,2 * 1,2 = 1,728$, тяжкій депресії – $1,2 * 1,2 * 1,2 * 1,2 = 2,0736$. Низькому показнику відчуття радості відповідатиме коефіцієнт 1,44, пониженому – 1,20, середньому – 1,00, підвищеному – 0,80, високому – 0,64.

При цьому презюмуючий коефіцієнт підвищення за кожну подію становить 1,2, а понижувальний – 0,8. Зазначимо, що експерт може відходити від цих коефіцієнтів, надавши відповідні мотиви.

Встановлення прив'язки розміру моральної шкоди до рівнів стресу, які відчуває людина внаслідок соціальних змін, також обумовлена й тим, що, на думку С. В. Васильєва, «причиною страждань є не відсутність певних майнових благ сама по собі, а зміна соціального становища або самооцінки людини внаслідок применшення майнових благ» [7, с. 117].

Відповідно до сучасних поглядів на стрес, він являє собою стан сильного і тривалого психологічного напруження, яке виникає в люди-

ни, коли її нервова система одержує емоційне перевантаження. Стрес дезорганізує діяльність людини, порушує нормальний хід її поведінки. Стрес, особливо якщо він є частим і тривалим, робить негативний вплив не тільки на психологічний стан, але й на фізичне здоров'я людини. Він є головним «фактором ризику» при прояві і загостренні таких захворювань, як серцево-судинні та захворювання шлунково-кишкового тракту. Будь-яка несподіванка, яка порушує звичний плін життя, може бути причиною стресу. При цьому, як зазначає Г. Сельє, не має значення, приємною чи неприємною є ситуація, з якою ми зіткнулися. Має лише значення інтенсивність потреби в перебудові або в адаптації [8, с. 243]. З точки зору деліктного права юридично значущою подією для відшкодування моральної шкоди є протиправна поведінка винної особи, яка призвела до появи у потерпілої особи негативних наслідків [7; 9].

На нашу думку, слушно погодитися з В. В. Нагаєвим про те, що для визначення розміру компенсації слід враховувати не вид (характер) моральних або фізичних страждань, а характер і значущість тих нематеріальних благ, яким заподіяно шкоду, оскільки саме вони і визначають величину завданої моральної шкоди. Компенсація за перенесені страждання може бути виражена у грошах як своєрідний штраф, який стягується із заподіювача шкоди на користь потерпілого і призначений для згладжування негативного впливу на його психіку. Оскільки глибина страждань не піддається точному виміру, а в грошах не вимірювана у принципі, не можна говорити про будь-який еквівалентний розмір компенсації. Однак розумно і справедливо припустити, що більший глибині страждань має відповідати більший розмір компенсації. В основу методу оцінки розміру компенсації розміру моральної шкоди покладено принцип захисту і дотримання прав і свобод людини, які є найвищою цінністю для держави. Найбільш жорсткою мірою відповідальності, яка застосовується державою за скоєне правопорушення, є кримінальне покарання. У зв'язку з тим можна припустити, що зіставлення максимальних санкцій і норм Кримінального кодексу, що передбачають відповідальність за злочинні посягання на права людини, найбільш об'єктивно відображає значущість цих охоронюваних правовими нормами благ. Це приводить до необхідності використовувати вказані співвідношення для визначення пропорційності компенсацій презюмованої моральної шкоди й порушень відповідних прав [9, с. 127].

Перспективи подальших досліджень. У майбутньому планується продовжити зіставлення практики ЄСПЛ щодо встановлення справедливої сатисфакції з рівнями стресу, що відчуває особа, за Т. Холмсом і Р. Рейхе та запропонованими О. М. Ерделевським умовними одиницями оцінки моральної шкоди, а також оцінити ступінь презюмованих моральних страждань з відхиленнями в різних психологічних станах особистості з метою більш точного встановлення

розміру презюмованої моральної шкоди в грошовому еквіваленті. Актуальною також є робота в напрямку розробки методики щодо оцінювання рівнів стресу, який відчуває потерпіла особа. Крім того, планується провести зіставлення судової практики України та ЄСПЛ щодо врахування індивідуальних особливостей особи та обставин справи для визначення розміру моральної шкоди із нормами матеріального права України та з рівнями стресу, що відчуває особа.

Список бібліографічних посилань

1. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. / за ред. Є. О. Харитоновна. Вид. 3-тє, перероб. та допов. Харків: Одісеї, 2007. 1200 с.
2. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом. М.: Форум – Инфра-М, 1997. 240 с.
3. Захист прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини у сфері кримінального судочинства / уклад. А. О. Потьомкін. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 760 с. (Бюл. законодавства і юрид. практики України; № 2–3).
4. Holmes T. H., Rahe R. H. The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*. 1967. Vol. 11. P. 213–218.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2001. 752 с.: ил.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 1064 с. (Бюл. законодавства і юрид. практики України; № 7–10).
7. Васильев С. В. Деликтное судопроизводство (Судопроизводство о возмещении вреда): учеб. пособие. Изд. 2-е. Харьков: Одиссей, 2006. 448 с.
8. Столяренко Л. Д. Основы психологии: учеб. пособие. 15-е изд. Ростов н/Д: Феникс, 206. 672 с.
9. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы: учеб. пособие для вузов. М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2000. 333 с.

Надійшла до редколегії 13.06.2017

КАРАЧЕВЦЕВ Я. М. ОПРЕДЕЛЕНИЕ РАЗМЕРА ПРЕЗЮМИРУЕМОГО МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В СВЕТЕ АДАПТАЦИИ МЕТОДИКИ А. Н. ЭРДЕЛЕВСКОГО К ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

На основании обобщения практики Европейского суда по правам человека в части назначения справедливой компенсации морального вреда, которая, согласно действующему законодательству, должна учитываться в судебной практике Украины, и путём сопоставления уровней стресса по Томасу Холмсу и Ричарду Рейхе, презюмируемого морального вреда по методике А. Н. Эрделевского с действующим законодательством Украины сделаны выводы по совершенствованию расчёта размера презюмируемого морального вреда пострадавшим от юридических правонарушений.

Ключевые слова: моральный вред, методика А. Н. Эрделевского, презюмируемый моральный вред, уровни стресса.

KARACHEVTSEV YA. M. DETERMINING THE SIZE OF PRESUMPTUOUS MORAL HARM IN THE LIGHT OF THE ADAPTATION OF A. N. ERDELEVSKIY METHODOLOGY TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

Based on the synthesis of the practice of European Court of Human Rights in part of the appointment of just satisfaction for moral damage, which under the current law, must be taken into account in judicial practice in Ukraine and comparing the levels of stress according to T. H. Holmes and R. H. Rahe, presumptuous moral harm by A. N. Erdelevskiy methodology with the current legislation of Ukraine, the author has made conclusions regarding the improvement of the size of the calculation of presumptuous moral harm to victims from legal offenses.

Unlike A. N. Erdelevskiy methodology, the author has offered to link moral harm not to the minimum wage, but to the subsistence minimum for able-bodied persons, since the latter indicator is more stable. It has been found out that 1 standard unit (s.u.) for the reimbursement of moral harm established by A. N. Erdelevskiy, is equal to 1000 of the minimum subsistence level determined by the law of Ukraine "On Living Wage", while in Russia 1 s.u. of moral harm corresponds to 720 minimum wages.

It has been proved that the amount of the reimbursement of moral harm for causing bodily injury of moderate severity should be reduced from 0.30 s.u. (as defined by A. N. Erdelevskiy) to 0.25 s.u.,

and the amount of compensation for moral harm for light injuries from 0.03 s.u. (according to A. M. Erdelevskiy) should be increased up to 0,06 s.u.

There is the formula for reimbursement of mental suffering related to wrongful conduct, for 1 day of suffering, for 1 day of health disorder and for 1 % of loosing of professional efficiency.

The author has suggested a formula for calculating the presumptuous moral harm, which caused by a certain offense, with the correction for Ukrainian criminal law by comparison with the sanction of the relevant Article of the Criminal Code, which considers public assessment of severity of the criminal offense.

Keywords: moral harm, A. N. Erdelevskiy methodology, presumptuous moral harm, stress levels.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:351.74(477)

К. В. КУДАР,

аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1925-6431>

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРАЦІВНИКАМ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ВИКОНУВАЛИ СЛУЖБОВІ ОБОВ'ЯЗКИ В НЕТИПОВИХ УМОВАХ

Описано сучасні підходи та методи психології, які застосовуються в роботі з людьми з посттравматичними стресовими розладами, розладами адаптації тощо. Проаналізовано можливості використання самодопомоги, дебрифінгу тощо в роботі з працівниками правоохоронних органів, які виконували службові обов'язки в нетипових умовах. Показано дієвість різних методів психології залежно від етапу надання психологічної допомоги та складності симптоматики. Наполягається, що психологічна самоосвіта, взяття відповідальності на себе за свій стан, оволодіння навичками правильної поведінки та позитивне мислення є важливими в реабілітації правоохоронців, які виконували службові завдання в нетипових умовах.

Ключові слова: психологічна допомога, соціально-психологічна дезадаптація, психотерапія, посттравматичні стресові розлади, антитерористична операція, АТО.

Kudar, K.V. (2017), "Psychological assistance for law enforcement officers performed their duties in the atypical conditions" ["Psychologichna dopomoha pratsivnykam pravookhoronnykh orhaniv, yaki vykonuvaly sluzhbovi oboviazky v netypovykh umovakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 12–17.

Постановка проблеми. Працівники правоохоронних органів, які виконують свої службові обов'язки в умовах антитерористичної операції на сході України (АТО), зазвичай не отримують належної систематичної, цілісної психологічної допомоги. Соціально-психологічна реабілітація часто зводиться до застосування розрізаних методів, які не є завершеною системою, а інколи можуть бути протилежними за своїми функціями та психотерапевтичним впливом.

Нерегулярне, несплановане використання психологічних методик самодопомоги, групової та індивідуальної терапії ускладнює процес реабілітації працівників МВС, які виконували завдання службової діяльності в АТО, а відсутність належної уваги до нових потреб правоохоронців унеможлиблює їх адекватне пристосування до умов професійної діяльності у звичних умовах.

Мета статті – узагальнення методів психологічної допомоги працівникам правоохорон-

них органів, які виконували службові обов'язки в нетипових умовах АТО.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби наукового осмислення психологічних проблем учасників і ветеранів війни були зроблені американськими лікарями часів Громадянської війни, у 1863 р. в Америці був створений перший військовий психіатричний госпіталь. Психічні проблеми солдат саме як наслідок бойового стресу почали розглядати російські лікарі часів Російсько-японської війни (1904–1905 рр.), які спробували діагностувати та лікувати наслідки бойового шоку в безпосередній близькості від лінії фронту. Так, у 1904 р. в Харбінському військовому госпіталі було створено відділення для душевнохворих. Г. С. Шумков, який очолював це відділення, виявив, що такі психічні явища, як сновидіння про бойові епізоди, підвищена дратівливість, ослаблення волі й відчуття розбитості, можуть спостерігатися через кілька місяців після виходу з бою. Утома та душевні

потрясіння він розглядав як головні причини душевних ран у бою [1, с. 278].

В осіб, які беруть участь у бойових діях, закріплюється паттерн нових поведінкових навичок і стереотипів, які мають важливе значення для виживання й адаптації в нових умовах. Серед них – сприйняття навколишнього середовища як ворожого; гіперактивація уваги, тривожна настороженість; готовність до імпульсивного захисного відреагування на загрозливий стимул у вигляді укриття, втечі, агресії та фізичного знищення джерела загрози; звуження емоційного діапазону, прагнення до «уникнення» реальності; ефективна міжособистісна взаємодія у мікрогрупі, що охоплює здатність до колективної індукції; спроможність до моментальної повної мобілізації сил із подальшою швидкою релаксацією. Адаптація до бойових умов закріплює в характері деяких комбатантів підвищену вразливість, недовірливість, відгородженість, розчарування та страх перед майбутнім, порушення соціальної комунікації, схильність до агресивної, саморуйнівної поведінки та зловживання наркотичними речовинами. Поруч із цим в учасників бойових дій нерідко відзначаються посилення тривожності, пригніченості, почуття провини, підвищеної чутливості до несправедливості, «застрягання» на негативних переживаннях тощо [2, с. 60].

Дослідження показують, що комбатант у найнебезпечніші моменти бою змушений діяти наперекір інстинктам самозбереження, всупереч потребам власного організму, в ім'я надособистісних цілей та інтересів. Він зобов'язаний продовжувати виконання бойового завдання, долаючи опір своєї природи й уроджених регуляторів активності. Інакше кажучи, йдеться про наявність внутрішнього зіткнення (конфлікту) між страхом та обов'язком, що, як правило, є складнішим і проблематичнішим, важчим і драматичнішим, ніж події зовнішнього порядку.

У питанні надання належної психологічної допомоги також важливим є принцип ступінчастості й поетапності, адже багато працівників правоохоронних органів відчувають лише підпорогові симптоми, а деякі з них не проявляють жодної симптоматики зовсім. Поетапна допомога спрямована на забезпечення того, щоб люди отримували допомогу, орієнтовану на серйозність і складність їх симптоматики [3, р. 27].

Психологічну реабілітацію військовослужбовців у період відновлення доцільно проводити в такій послідовності: 1) робота з тілом, формування навичок самопомоги (тілесно-орієнтована терапія, дихальні техніки, релаксаційні

тренінги тощо); 2) робота в групі, спрямована на з'ясування проблематики, пригадування травмивних подій, полеглих побратимів; 3) обговорення корисних стратегій подолання наслідків екстремальних подій тощо; 4) індивідуальне консультування з метою відпрацювання негативних почуттів і станів та актуалізації ресурсних станів.

Важливим напрямком роботи психолога є формування в особового складу навичок самопомоги. Щоб адаптуватися в екстремальній ситуації, людина має перейти з аварійного режиму функціонування на звичайний. Щоб це відбулося, важливо взяти відповідальність за себе, навчитися усвідомлювати свій фізичний та емоційний стан, потреби й проблеми, позитивно мислити, освоїти техніки релаксації, дихальні техніки, елементи самомасажу й масажу, який можна здійснювати в польових умовах [4, с. 67].

Необхідним є те, щоб кожен службовець правоохоронних органів зміг узяти відповідальність за свій стан на себе, адже як негативна поведінка може призвести до ще більш руйнівних станів, так і навпаки, правильне та позитивне мислення й поведінка повертають до нормального життя [5, р. 28].

Для вирішення завдань першого етапу психологічної реабілітації інвалідів та поранених ефективним методом роботи є навчання учасників методів психічної саморегуляції та практичне виконання їх у психотерапевтичних цілях. Як зазначалося вище, як психологічні наслідки психотравмуючого стресу часто спостерігаються симптоми порушення балансу вегетативної нервової системи (група симптомів гіперактивації). Для зняття цих порушень (порушення сну, тремор кінцівок, головний біль, неприємні відчуття в шлунку, загальна м'язова скутість) найбільш адекватними й ефективними є такі методи психічної саморегуляції:

- нервово-м'язова релаксація (метод Джекобсона);
- аутогенне тренування (метод Шульца);
- гіпноуггестивна терапія з елементами саморегуляції за методом Куе;
- медитативні техніки.

Метод Куе – метод самонавіювання, що ґрунтується на багаторазовому повторенні формули, які містять твердження про хороше здоров'я того чи іншого органу, гарне самопочуття, настрій, впевненість у собі. Перевагою методу Куе є той факт, що пацієнт сам бере активну участь у процесі лікування.

Аутогенне тренування (метод Шульца) – самонавіювання в стані релаксації та гіпноуггестивного трансу. Вплив аутотренінгу на організм

супроводжується зниженням загальної тривожності й розвитком антистресових тенденцій.

Нервово-м'язова релаксація (метод Джекобсона) – прогресивна м'язова релаксація, що досягається шляхом напруження та подальшого розслаблення м'язів.

Ефективним методом психологічної допомоги особам, які зазнали психотравмуючого стресу, є медитація. З її допомогою знімаються нервово-психічне напруження, тривожні стани й страхи, полегшується усвідомлення психотравмуючих переживань і реакцій, посилюється процес «самоактуалізації». Початок будь-якої медитації – концентрація, зосередженість розуму, відмова від усього стороннього, не пов'язаного з об'єктом концентрації, від усіх другорядних внутрішніх переживань [1, с. 314]. Можна також проводити:

- мобілізаційний тренінг;
- релаксаційний тренінг (дихальні техніки, «ключ Алієва», вправи на розслаблення, техніки на збільшення самоусвідомлення та усвідомлення навколишнього світу, методики сканування тіла та звільнення від негативних думок – з майндфулнес-терапії тощо);
- тренінг з елементами тілесної терапії, спрямований на поліпшення самопочуття [4, с. 67].

Наступна форма роботи психолога – робота в малих групах. Після переживання психотравмивної події для зменшення тяжкості психологічних наслідків зазвичай використовують таку форму групової роботи, як дебрифінг.

Цю форму роботи спрямовано на таке:

- обговорення вражень, реакцій і почуттів;
- когнітивну організацію отриманого досвіду шляхом розуміння структури минулих подій, реакцій на них;
- зменшення індивідуального та групового напруження;
- зменшення відчуття унікальності й ненормальності власних реакцій, що вирішується за допомогою групового обговорення почуттів.

Робота в групі дає можливість з'ясувати проблематику підрозділів та окремих учасників, допомагає зменшити напруження й знизити рівень негативних емоцій. Звертаємо увагу на те, що навіть якщо в процесі обговорення в учасників з'являються негативні емоції, ми не ставимо завдання відпрацювати в умовах групи ці стани.

Загалом, на думку психологів, у ситуації військової служби недоцільно відпрацьовувати негативні стани у груповому форматі (це можна робити під час реабілітації або в процесі індивідуального консультування). Працюючи з негативними станами в групі, можна спровокувати

ретравматизацію у когось із учасників, залишити людей сам на сам із важкими спогадами.

У групі краще зосередитися на спогадах, з'ясувати шляхи виходу зі складних ситуацій, стратегії подолання негативних станів і переосмисленні того, що сталося. Цей крок є найскладнішою та найстрашнішою частиною подолання посттравматичних стресових розладів (ПТСР), бо передбачає свідому зустріч із тими спогадами, яких хотілося б уникнути. Не всі військовослужбовці готові до такої роботи, але у тих випадках, коли їм удасться виговоритися, стан суттєво поліпшується, спогади, флешбеки й нічні жахи зменшуються [4, с. 70].

Найбільш релевантними для психологічної допомоги особам, які постраждали від психотравмуючого стресу, є методи когнітивно-поведінкової й особистісно-орієнтованої психотерапії.

Одним з найбільш ефективних і разом з тим доступних для широкого освоєння методів психологічної реабілітації є раціональна психотерапія. П. Дюбуа стверджував, що лікування психічних розладів повинно бути перш за все психічним, що полягає у впливі на розумову діяльність хворих та у вихованні їх волі, що істинний фахівець більше допоможе пацієнту словом, ніж ліками та лікувальними процедурами. При цьому вчений підкреслював, що моральний вплив спеціаліста, який здійснює реабілітацію хворого, залежить від глибини переконання й сили щирості [1, с. 318].

В основі методу лежить правильне, доступне розумінню людини трактування характеру та причин виникнення травматичного стресу шляхом логічного переконання й навчання правильному мисленню. Мета психотерапевтичної роботи – роз'яснення потерпілому характеру, причин і механізмів виникнення негативних наслідків психотравмуючого стресу з тим, щоб переконати його, що такі стани є нормальною, природною реакцією людини на ненормальні обставини.

Основними напрямками впливу вважаються: зняття невизначеності, корекція суперечливості, непослідовності в уявленнях пацієнта, переконання потерпілого, навчання його правильному мисленню, оскільки вважається, що психічні розлади є наслідком помилкових суджень хворого через брак необхідної інформації. Раціональна психотерапія проводиться у формі бесіди з військовослужбовцями, які зазнали психотравматизації.

Раціонально-емотивна терапія А. Елліса (РЕТ) як один із методів когнітивної психотерапії ґрунтується на положенні про те, що

основний вплив на емоційні наслідки чинять не активізуючі події нашого життя, а система переконань та уявлень. Завдання РЕТ полягає в тому, щоб допомогти людині набути здатності оскаржити свої ірраціональні уявлення й змінити їх, а також знайти нову життєву філософію, звільнившись від ідеї самозвинувачення.

Методи поведінкової психотерапії націлюються на формування у постраждалих адаптивних навичок і звичок поведінки в психотравмуючих ситуаціях. Найбільш прийнятними з них є такі:

- метод систематичної десенсибілізації (Дж. Вольпе);
- метод імерсії, метод парадоксальною інтенції;
- метод десенситизації рухами очей;
- шестикроковий рефреймінг.

Метод систематичної десенсибілізації ґрунтується на поведінковому принципі протиобумовлення, який стверджує, що суб'єкт може подолати дезадаптивну поведінку, викликану ситуацією або предметом, шляхом поступового наближення до ситуацій, що викликають страх, нівелюючи при цьому тривогу станом релаксації.

З метою корекції страхів поряд з методикою систематичної десенсибілізації застосовується метод імерсії (загасання, згасання, занурення). Метод імерсії – метод поведінкової психотерапії, що ґрунтується на демонстрації пацієнтові об'єктів, які викликають страх, без розслаблення, але в присутності психотерапевта. Головною технікою є систематична експозиція (демонстрація, пред'явлення) об'єкта страху.

На відміну від методу систематичної десенсибілізації, в методах імерсії та парадоксальною інтенції не використовується стан релаксації, тому вони можуть бути застосовані для роботи з психічними травмами малої інтенсивності й невротичними страхами.

Метод рефреймінгу спрямовано на зміну ставлення людини до ситуації. Припущення про психотерапевтичний ефект рефреймінгу будується на гіпотезі суб'єктивності ставлення людини до подій навколишнього світу, симптоматики й поведінки людей. Процедура переформування поведінки ґрунтується на гіпотезі можливого розведення в свідомості пацієнта негативного й позитивного сенсів невротичної поведінки. До недоліків рефреймінгу можна віднести схематичність і складність виконання.

Особистісно-орієнтована психотерапія Карла Роджерса полягає в такому. Психологічна допомога в цьому випадку ґрунтується на

принципі, що лише сама людина є відповідальною за всі емоції та почуття, які вона відчуває. Людина відповідальна за той вибір, який вона здійснює, і якщо вона обирає бути нещасною й жити в минулому, то це її право та її відповідальність [1, с. 307–330].

Психотерапія в разі ПТСР і розладів адаптації ставить собі за мету допомогти пацієнтові «переробити» проблеми й «упоратися» із симптомами, які продукуються в результаті зіткнення із травмуючою ситуацією. Один з ефективних підходів – допомогти пацієнтові відреагувати травматичний досвід, обговорюючи й наново переживаючи думки та почуття, пов'язані з травмою, в безпечній терапевтичній обстановці. Це призводить до опанування реакцій, які раніше були некерованими. Психотерапія пацієнта, що страждає на ПТСР, залежно від вираженості його психологічної дезадаптації може тривати від 6 місяців до декількох років [6, с. 233].

Усі зазначені вище форми роботи сприяють зменшенню проявів негативних симптомів адаптаційних розладів і поліпшенню психоемоційного стану, проте у разі адаптаційних розладів перевагу усе-таки краще віддавати індивідуальному консультуванню [5, р. 29].

На ранній стадії втручання (4–30 день після травматизації) в дослідженнях була відзначена значуща користь від короткострокової біхевіоральної терапії (4–5 сесій), невелика користь соціальної підтримки, психологічної освіти та нормалізації психологічного стану. Відсутність користі й навіть потенційну шкоду відмічено від індивідуального та групового психологічного дебрифінгу. На стадії лікування дослідники виділяють значущу користь від психотерапії, орієнтованої на травму, яка містить у собі: компоненти впливу та/або когнітивну реструктуризацію; деяку користь від надання психологічної освіти пацієнтам, психодинамічної терапії, гіпнозу, релаксаційних методів, групової терапії та сімейної психотерапії [7, р. 102–107].

У цілому когнітивні поведінкові методи лікування розглядаються як засоби першої лінії допомоги для ПТСР та інших стресових розладів [8].

Розуміння необхідності подолання психологічних наслідків бойових дій існує, наприклад, у США, де розроблено стратегію організованого психологічного повернення учасників війни до мирного суспільства. Після виведення з театру бойових дій американські солдати впродовж 90 днів проходять реабілітацію у так званих таборах построзгорання («Demobilization and Reintegration camp»). У США в роботі із

психологічними наслідками участі в бойових діях дедалі більший акцент зміщується в бік роботи з образом і сенсом психотравми, а не з її симптоматикою. Для цього проводяться дослідження з використання у реабілітаційній роботі систем віртуальної реальності, сучасних персональних засобів електронної комунікації [4, р. 111].

У роботі з гостротравмованими особами обов'язково треба заохочувати їх сильні сторони, наявні мережі соціальної підтримки, а також їх власні позитивні раціональні судження, саме це може зменшити потребу в подальшому втручанні [9].

Висновок. Працівники правоохоронних органів, які виконували свої службові обов'язки в зоні АТО, потрапили під вплив нетипових умов у негативних і позитивних площинах. Після набуття такого суперечливого досвіду

вони потребують спеціальної психологічної допомоги, спрямованої на стабілізацію загального психологічного стану, вербалізацію, нарративізацію, переробку й відреагування отриманого травматичного досвіду, реабілітацію й адаптацію в нових умовах. Найкращим планом психологічної допомоги, на думку дослідників, є така послідовність: робота з тілом, навчання навичок самопомоги, груповий дебрифінг без переробки особистих травматичних переживань, індивідуальні консультації, індивідуальна, групова та сімейна психотерапія. Першочерговими методами психологічної допомоги названо методи поведінкової та когнітивної терапії.

Крім допомоги фахівців, важливим кроком є психологічна обізнаність (освіта), взяття суб'єктом відповідальності на себе за свій психологічний стан, позитивне мислення й навички правильної поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология. СПб.: Питер, 2006. 480 с.
2. Криволапчук В. О., Кирієнко Л. А., Кушнар'єв С. В. Психологічне забезпечення працівників ОВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції: монографія / під ред. В. О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 123 с.
3. Australian Guidelines for the Treatment of Adults with Acute Stress Disorder and Posttraumatic Stress Disorder / Phoenix Australia – Centre for Posttraumatic Mental Health. Phoenix Australia: Melbourne, Victoria, 2013. 200 p. URL: <https://phoenixaustralia.org/wp-content/uploads/2015/03/Phoenix-ASD-PTSD-Guidelines.pdf> (дата звернення: 20.06.2017).
4. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: метод. посіб. / за заг. ред. З. Г. Кісарчук; Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко, Л. Г. Царенко. Київ, 2015. 207 с.
5. Whealin J. M., Decarvalho L. T., Vega E. M. Strategies for managing stress after war veteran's workbook and guide to wellness. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2008. 113 p.
6. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. М.: Эксмо, 2005. 960 с.
7. VA/DOD clinical practice guideline for management of post-traumatic stress. Washington, DC: Veterans Health Administration, Department of Veterans Affairs and Health Affairs; Department of Defense, 2010. 198 p.
8. Norman S., Hamblen J., Schnurr P. P., Eftekharі A. Overview of Psychotherapy for PTSD // U.S. Department of Veterans Affairs: site. URL: (дата звернення: 20.06.2017).
9. Practice guideline for the treatment of patients with acute stress disorder and posttraumatic stress disorder / R. J. Ursano, C. Bell, S. Eth, M. J. Friedman, A. E. Norwood, B. Pfefferbaum. *American Journal of Psychiatry*. Vol. 161. 2004. P. 11.

Надійшла до редколегії 20.06.2017

КУДАРЬ К. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ РАБОТНИКАМ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ, ВЫПОЛНЯВШИМ СЛУЖЕБНЫЕ ОБЯЗАННОСТИ В НЕТИПИЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Описаны современные подходы и методы психологии, которые применяются в работе с людьми с посттравматическими стрессовыми расстройствами, расстройствами адаптации и др. Проанализированы возможности использования самопомощи, дебрифинга и т. д. в работе с работниками правоохранительных органов, которые выполняли служебные обязанности в нетипичных условиях. Показана действенность разных методов психологии в зависимости от этапа предоставления психологической помощи и сложности симптоматики. Настаивается, что психологическое самообразование, взятие ответственности на себя за своё состояние, овладение навыками правильного поведения и позитивное мышление являются важными в реабилитации правоохранителей, выполнявших служебные задания в нетипичных условиях.

Ключевые слова: психологическая помощь, социально-психологическая дезадаптация, психотерапия, посттравматические стрессовые расстройства, антитеррористическая операция, АТО.

KUDAR K. V. PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE FOR LAW ENFORCEMENT OFFICERS PERFORMED THEIR DUTIES IN THE ATYPICAL CONDITIONS

Execution of official duties in the anti-terrorist operation (ATO) in the East of Ukraine requires from the officers a significant reorganization of their psyche, which can lead to an internal conflict between the instinct of self-preservation and the duty to protect and stand up to the end, however it is terrible and hurts.

Inaccessibility of psychological assistance, dissatisfied needs for the recognition, support, etc., as well as psychological trauma and abrupt change in conditions from close to combat to ordinary, peaceful professional conditions can cause a number of disorders that complicate adequate adaptation to the surrounding environment. In order to facilitate the process of adaptation, psychologists tirelessly study not only the directions and psychological techniques that can help with this problem, but also the degree of their effectiveness and utility depending on the complexity of the state and symptoms.

At this stage of the development of psychology, scholars believe that the main approaches to work with post-traumatic stress disorder (PTSD) and disorders of adaptation are behavioral, cognitive, client-centered, as well as psychodynamic approaches. During psychological work, the emphasis shifts from symptomatology to the image and meaning of psycho-trauma. Besides, according to scholars, the most adequate sequence of the provision of psychological care methods after the performance of military and combat tasks in non-typical conditions are: the methods directed to work with the body, the formation of self-help skills (body-oriented therapy, respiratory techniques, relaxation trainings, etc.); group work, debriefing, aimed at finding out the issues, remembering the traumatic events, discussing useful strategies to overcome the effects of extreme events, rather than treating personal traumatic feelings; individual counseling for the purpose of working out negative feelings and conditions and updating of resource states; group, individual or family psychotherapy.

Psychological self-education, taking responsibility for yourself for your condition, mastering the skills of correct behavior and positive thinking can also be effective assistance.

Keywords: *psychological assistance, psychosocial disadaptation, psychotherapy, post-traumatic stress disorder, anti-terrorist operation, ATO.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.12

Н. О. БОНДАРЕНКО,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальноправових дисциплін

Київського національного торговельно-економічного університету

ІДЕЙНІ ПІДГРУНТЯ КОНСТИТУЦІЇ США 1787 РОКУ ЯК ОСНОВА СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЛАДУ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В рамках розгляду політико-правової думки США періоду боротьби за незалежність проаналізовано ідеї представників двох найвпливовіших політичних таборів – республіканців (Франкліна, Пейна, Джефферсона) та федералістів (Гамільтона, Маршалла, Медісона), ідеї яких справили значний вплив на американську та світову конституційну практику. Відзначено роль та значення відповідних ідей для сучасної України.

Ключові слова: конституція, права людини, народний суверенітет, державна влада, федералізм, демократизм.

Bondarenko, N.O. (2017), "The ideological foundations of the US Constitution of 1787 as the basis for the stability of the socio-political system of American State" ["Ideini pidgruntia Konstytutsii SSHA 1787 roku yak osnova stabilnosti suspilno-politychnoho ladu amerykanskoj derzhavy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 18–22.

Постановка проблеми. Конституція є стрижнем системи права будь-якої демократичної держави. Прогресивні ідеї конституціоналізму зародилися у феодальні часи як альтернатива необмеженому монархічному правлінню. Перші конституції появилися під час буржуазних революцій, закріпивши основи нової соціально-економічної та політичної організації суспільства. Серед діючих у світі конституцій найдавнішою є Конституція США 1787 року. Виникає питання, як за умов динамічності розвитку сучасних суспільних відносин можуть діяти співзвучні конституційні положення, прийняті у XVIII столітті. Спробуємо в цьому розібратись.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, щоби з'ясувати теоретичну спадщину минулого, закладену в конституційну основу однієї з країн-лідерів державного розвитку, США, яка стала такою в першу чергу завдяки правовим інституціям, що склалися в умовах відомої демократичної системи. Цей досвід може бути корисним нашій державі, в якій досягнення в ідеологічній сфері (свобода слова, інших прав і свобод), досягнення в політичній сфері мають стати результатом не випадковостей, а цивілізованих форм розвитку.

Мета статті полягає у висвітленні стану політико-правової думки США часів боротьби за незалежність та її вплив на конституційний процес, у виокремленні тих аспектів, що мають універсальний характер, з тим, щоби визначи-

ти світоглядні основи, які можуть позитивно вплинути на державотворчі процеси в Україні.

Прогресивні ідеї конституціоналізму як політичної системи, що спирається на конституцію, досліджувалися у працях учених М. Болховітінова, М. Горшенєва, К. Закоморної, С. Ісаєва, В. Лозо, В. Ріяки, О. Мартишина, Ф. Шульженка. Історичний контекст цих проблем, у тому числі стосовно сучасної України, крім них, був предметом наукового інтересу Г. Демиденко, О. Литвинова, О. Шевченко, А. Яригіна та інших. Але досвід американської політико-правової думки як приклад та орієнтир для розбудовчих процесів в Україні не розглядався.

Новизна роботи полягає у спробі використання американського політико-правового підходу для аналізу суспільних явищ із точки зору їх актуальності для сучасної України, а також залучення до наукового обігу ідей, яким звичайно не приділялася в нас увага.

Виклад основного матеріалу. США надали перший в історії людства приклад втілення політико-правових ідей, що ґрунтуються на ідеї природного права, включаючи прагнення до щастя, у практику розбудови держави. У літературі цей процес висвітлюється як достатньо гладкий, а насправді це була боротьба як з Англією, так і 13 колоній між собою. Сюди додалась проблема рабства, проте у підсумку ці ідеї дали можливість створити вільну, могутню державу [1; 2, с. 9; 3; 4].

Першою писаною конституцією в історії людства стала Конституція США 1787 року. Вона відразу стала видатним документом тому, що оформила створення на американському континенті єдиної демократичної республіки.

Конституція США 1787 року – одна з найстаріших нині діючих конституцій і одна з найбільш жорстких: за 230 років до неї було внесено 27 поправок, 10 із них зроблені одночасно в 1791 році – так званій Білль про права. На противагу юридичній конституції, на думку американських теоретиків, існує «жива конституція». Іншими словами, Конституція 1787 року діє з численними доповненнями у вигляді судових прецедентів, законів конгресу, актів президентів [5, с. 3].

Ухваленню Конституції передувало тривалий період британської колонізації Північної Америки, яка почалася в XVII столітті. У другій половині XVII століття хартії, даровані королівською владою переселенцям, які визнавалися підданими Британії, були скасовані. Протириччя між колоніями і метрополією в 1770-х роках переросло у війну за незалежність, результатом якої стала поява на політичній карті світу нової незалежної країни – США.

Після перемоги у війні за незалежність у США відбувається новий вибух політичної боротьби, під час якої раніш єдиний табір революціонерів розколовся на дві частини. До поміркованого крила, федералістів, належали А. Гамільтон, Дж. Медісон, Дж. Вашингтон, які бачили ідеал політичного устрою країни в англійській моделі й виступали за сильну федеральну владу. З іншого боку опинилися більш радикальні, республіканці (Т. Джефферсон, Б. Франклін, Т. Пейн), які походили з дрібних власників, а тому відстоювали демократичні завоювання народу, остерігаючись нових посягань з боку влади.

Поєднували 2 табори етичні та світоглядні переконання – знайти кращий шлях розвитку своєї держави. Межа моральних розбіжностей – питання рабства; межа світоглядних – спирання на різні політичні вчення.

Республіканці використовували вчення англійця Джона Локка, який виходив з доброї сутності людини. Федералісти спиралися на вчення англійця Девіда Г'юма, який вважав, що всі люди є негідниками в питаннях встановлення державно-конституційних обмежень [2; 6].

Представником табору республіканців був Бенджамін Франклін, який ще протягом 1760-х років висловив ідею політичного самоврядування північно-американських колоній Британської корони, і він першим назвав їх штатами,

запропонувавши їх об'єднання в конфедерацію незалежних держав. Він є єдиною людиною, чий підпис стоїть під усіма основними документами, які юридично оформили появу США на політичній карті світу (Декларації незалежності 1776 року, Мирної угоди з Англією 1783 року, Конституції США 1787 року). Франклін вважав, що всі люди мають однакову природу та право на життя, свободу, прагнення до щастя. Рівність усіх перед Творцем, на його думку, вимагала скасувати рабство. Франклін висловлювався за незалежний і гармонійний розвиток Америки як «країни праці» та за право народу на революцію, якщо форма правління, яка існує, не забезпечує прав людини. Ці ідеї мали великий вплив на політичного діяча та мислителя епохи Томаса Джефферсона, який став автором Декларації незалежності 1776 року.

У преамбулі Декларації Джефферсон відмовляється від поширеної в той час теорії «про божественне право королів» і відстоює теорію суспільного договору та природних, невідчужуваних прав людини. Дві третини цього документа становить перелік зловживань з боку англійської корони, з чого політик робить висновки: народ має право на незалежність від тирана.

Декларація несла відбиток своєї епохи. У початковому варіанті Джефферсон запропонував положення про поширення прав людини на негрів-рабів. Проти цього положення виступили рабовласники. Делегати від Джорджії та Південної Кароліни навіть загрожували укласти сепаратистський мир з Англією, і конгрес залишив положення, що «всі білі чоловіки створені рівними».

Прогресивними в Декларації стали положення про свободу думки й совісті, які він вважав найбільшими досягненнями суспільства. Відомим на весь світ є вислів Джефферсона-Президента про те, що між урядом без газет та газетами без уряду він обрав би останній варіант, захищаючи пресу навіть у праві брехати й зводити наклеп [3, с. 219]. У своєму рідному штаті Вірджинія він домігся прийняття закону про відділення церкви від держави.

Держава, на думку Джефферсона, – продукт суспільного договору, що створюється людьми для максимально повної реалізації своїх невід'ємних прав. Створивши державу, народ залишається носієм суверенітету, а тому має право на зміну влади. Серед форм держави найкращою вважає республіканську конфедерацію, в якій кожен штат зберігає широкі повноваження. Разом з іншими республіканцями Джефферсон

виступив ініціатором включення Білля про права 1791 року до тексту Конституції.

Ще одним представником республіканського табору був Томас Пейн, який, власне, і придумав назву країни, США, вбачаючи її майбутнє тільки як незалежної держави. За Франкліном, Джефферсоном він виступав проти рабства, підтримував «суспільну теорію виникнення держави», республіканську форму правління та відміну майнового цензу з тим, щоби до виборів були допущені всі вільні чоловіки.

Отже, заслугою республіканців стали ідеї свободи, рівності та народного суверенітету, завдяки яким закладаються демократичні принципи правління державою, правління більшої як запорака дієвого контролю над владою.

Формування федералістів як руху відноситься до середини 1780-х років. Під цим терміном в історію політичної думки увійшла група політиків, які обґрунтували ідею розвитку США після війни за незалежність як союзної держави з міцною владою президента, а також федерального центру. Необхідність саме такого шляху розвитку доводило саме життя, адже конфедеративний союз штатів, що був оформлений «Статтями Конфедерації» 1781 року, був мало пристосований до реалій: відсутність єдиної виконавчої влади, судової та законодавчої ускладнювала проведення узгодженої внутрішньої та зовнішньої політики, ставила під сумнів існування США як незалежної держави.

Джеймса Медісона називають «архітектором американської Конституції» [6, с. 18]. Його концепція держави полягала у формуванні міцного союзу північноамериканських республік – штатів, що могло б забезпечити і стабільне правління більшої народу, і недоторканність законних прав та інтересів меншості, в першу чергу, права власності.

Найкраща форма устрою держави – федерація. Він обґрунтував примат представницької демократії над прямою, вважаючи, що повноваження обраних народом органів мають бути обмежені певними строками. Внеском Медісона в систему стримувань і противаг стала ідея про домінуючу законодавчу владу, яка б не тільки приймала закони, а й мала ліквідувати будь-яку загрозу демократичному правлінню через систему бікамералізму. Це означало, що парламент мав би складатися з двох палат. Нижня, представницька, представляла б увесь американський народ, а її члени мали обиратися на підставі рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Верхня палата, сенат, – засіб захисту народу від його ж помилок, формувалася тільки із власників. Він

також висунув ідею «ревізійної ради» – спільного органу виконавчої та судової влади, який міг би здійснювати противагу Конгресу на стадії розгляду законопроекту. Ідея була знята після пропозиції Гамільтона про судовий конституційний нагляд.

Важливим засобом забезпечення державної системи стримувань і противаг мала стати особлива роль судової системи, її вищого органу, що складається із призначуваних чиновників. Медісон вважав, що саме Верховний Суд, за належним його формуванням, мав стати надійним охоронцем конституції.

Представником табору федералістів був Олександр Гамільтон, який виступав за зосередження державної влади в руках виконавчої її гілки на чолі з президентом. Останній мав обиратися непрямим шляхом, наділявся широкими повноваженнями: призначав посадових осіб, був верховним головнокомандувачем збройних сил, володів правом абсолютного вето. Посада президента мала бути високооплачуваною, а сам він міг бути притягнутий до відповідальності за процедурою імпичменту.

Джон Адамс побоювався агресії багатства і злиденності, а тому виступив за розмежування повноважень президента і виконавчої влади, запровадження змішаної форми правління.

Джон Маршалл підтримав принципи федералізму та конституційної інтерпретації норм. Він стримував деспотичне використання законодавчої влади, а прийняте під час його головування рішення Верховного Суду США 1803 року започаткувало принцип судового контролю за конституційністю законів [7].

Отже, у федералістів конституція – гарант зовнішньої безпеки та внутрішнього спокою, справедливості, що забезпечується сильною централізованою владою, визначеним строком повноважень органів державної влади, принципом поділу влади на три гілки за умов дієвого механізму системи стримувань та противаг.

Спільними у республіканців та федералістів були ідеї про «владу законів» – звільнення від пристрастей і підпорядкування правовим нормам, організація державної влади на засадах її поділу на три гілки, забезпечення особистої свободи [6, с. 25].

У травні 1787 року 55 делегатів від 12 штатів Філадельфійського конституційного конвенту приступили до розроблення нової конституції. Серед делегатів були видатні представники тієї епохи, представники як федералістської, так і республіканської течій: Дж. Вашингтон, Б. Франклін, Дж. Медісон, А. Гамільтон, Г. Мерріс, Д. Дікінсон, Е. Рендольф, Д. Ратледж та

інші, більше половини з яких мали юридичну освіту [8].

На Філадельфійському конвенті виникли значні суперечки щодо двох планів майбутнього розвитку США, а іноді дебати переростали в погрози й особисті образи [9, с. 93]. Нарешті було досягнуто «Коннектикутського компромісу» [10]. Він заклав важливі принципи державного правління – республіканізму, системи дуалістичного федералізму (відносно жорсткого розділення компетенції Союзу і штатів, що його утворювали), верховенства загальнофедерального права, принцип поділу влади на три гілки, а також був установлений особливо складний, відмінний від звичайної законодавчої процедури порядок прийняття поправок до Конституції.

«Батьки-засновники» прагнули надати конституції особливу стійкість. З цією метою до статті V Конституції було записано: «Конгрес, коли б не вважали за необхідне дві третини членів обох палат, може пропонувати поправки до цієї Конституції або за клопотанням законодавчих зборів двох третин штатів – може зібрати конвент для пропозиції поправок; ці поправки в обох випадках будуть мати юридичну силу ... після їх ратифікації законодавчими зборами трьох чвертей штатів або конвентами в трьох чвертях оних залежно від того, яку форму ратифікації запропонує Конгрес...» [11, с. 31].

«Таким чином, було закріплено особливо складний», відмінний «від звичайної законодавчої процедури, порядок прийняття поправок до конституції, і вона була забезпечена від політично поспішних текстуальних змін» [11, с. 31].

Важливе значення мало і прийняття принципу незалежності судової системи. Конституція закріплює за Верховним Судом право на скасування будь-яких указів Президента і законів Конгресу, якщо вони суперечать Конституції. За два століття законодавцями було запропоновано більше десяти тисяч поправок до Конституції, проте прийнято двадцять сім завдяки реалізації принципу конституційного нагляду Верховним Судом США [5, с. 10].

Конституція США, що була схвалена Філадельфійським конвентом 17 вересня 1787 року, набула чинності 3 березня 1789 року. Це була перша у світі Конституція, яка забезпечувала

стійкий державний устрій і розвиток республіканської держави. Для конституції XVIII століття вона вирізнялася рідкісним демократизмом, хоча термін «демократія» жодного разу не з'являється в її тексті.

Ще одна важлива характеристика була притаманна Конституції США 1787 року – логічність, чіткість, виваженість структури та змістових її положень. Отже, Конституція складається з преамбули та семи статей. У преамбулі закріплюється принцип народного суверенітету; стаття I присвячена інституту представницької демократії; стаття II встановлює основи функціонування виконавчої гілки влади на чолі з Президентом США; стаття III розкриває принципи організації судової влади США на чолі з єдиним Верховним Судом; стаття IV врегулює основні принципи дуалістичного федералізму; у статті V йдеться про особливо складний порядок внесення змін і доповнень до Конституції; стаття VI проголосила принцип верховенства Конституції та загальнофедерального права; стаття VII закріплює порядок набрання чинності конституційними нормами.

Висновки. Сильними сторонами Конституції США 1787 року стали:

1) вмиле застосування американської політичної думки кінця XVIII століття до суспільно-економічних реалій, що склалися на той час у молодій державі;

2) можливість досягати політичного компромісу в умовах гострої ідеологічної боротьби представників двох таборів – республіканців і федералістів;

3) вдала структура Конституції, яка складається з преамбули та семи статей, що врегульовують найважливіші суспільні відносини та уникають зайвої деталізації;

4) «жорсткий порядок» внесення змін та доповнень до Конституції;

5) введення інститутів конституційної інтерпретації та контролю, що здійснюється Верховним Судом США.

Вищезазначене і мають врахувати українські практики з метою забезпечення стабільності конституційних норм, адже саме вони створюють правову основу суспільного розвитку, програмують його рух до соціально-демократичної державності.

Список бібліографічних посилань

1. Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вузів і ф-тів / упоряд., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-ге вид., допов. і змін. Харків: Легас, 2002. 928 с.
2. Литвинов О. М. Консервативний напрям у філософсько-правовій думці США періоду боротьби за незалежність, або Про досвід американських федералістів у справі розбудови демократичної правової держави. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 3. С. 15–26.

3. История политических и правовых учений: учебник для вузов/под общ. ред. О. В. Мартышина. М.: Норма, 2004. 912 с.
4. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
5. Лозо В. И. История государства и права США, Великобритании, Франции, Германии в новейший период (XX век): учеб. пособие. Харьков, 2001. 70 с.
6. Литвинов О. М. Ліберальний напрямок у філософсько-правовій думці США періоду боротьби за незалежність, або знов про корисність досвіду інших країн для України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. № 2. С. 5–19.
7. Шевченко О. О., Слюсаренко Ю. А. Джерела конституційного права США. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України*. 2012. № 3. С. 55–61.
8. История США: у 4 т. Т. 1 / отв. ред. Н. Н. Болховитинов. М.: Наука, 1985. С. 73–74.
9. Исаев С. А. Джеймс Мэдисон. Политическая биография. СПб.: Наука, 2006. 552 с.
10. Connecticut Compromise // Academic Dictionaries and Encyclopedias: сайт. URL: http://universalium.academic.ru/96156/connecticut_compromise (дата звернення: 12.06.2017).
11. Яригін А. Створення та прийняття Конституції США в 1787–1789 роках: формування політико-правових принципів та ідеалів. *Зовнішні справи*. 2016. № 7. С. 28–31.

Надійшла до редколегії 16.06.2017

БОНДАРЕНКО Н. А. ИДЕЙНЫЕ ОСНОВАНИЯ КОНСТИТУЦИИ США 1787 ГОДА КАК ОСНОВА СТАБИЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО СТРОЯ АМЕРИКАНСКОГО ГОСУДАРСТВА

В рамках рассмотрения политико-правовой мысли США периода борьбы за независимость проанализированы идеи представителей двух наиболее влиятельных лагерей – республиканцев (Франклина, Пейна, Джефферсона) и федералистов (Гамильтона, Маршалла, Мэдисона), идеи которых имели большое влияние на американскую и мировую конституционную практику. Отмечены роль и значение соответствующих идей для современной Украины.

Ключевые слова: конституция, права человека, народный суверенитет, государственная власть, федерализм, демократизм.

BONDARENKO N. O. THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE US CONSTITUTION OF 1787 AS THE BASIS FOR THE STABILITY OF THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF AMERICAN STATE

The object of the article is an ideological representation of the socio-political system of the United States in the XVIII century of the representatives of two most influential movements of those times, Republicans and Federalists, which were laid down in the Constitution of the United States in 1787.

The objective of the article is to highlight the state of political and legal thinking in the United States during the struggle for independence and its impact on the constitutional process; the identification of those aspects that are universal; and the definition of ideological foundations that can positively influence the state-building processes in Ukraine.

The relevance of the study is to clarify theoretical heritage of the past, which was laid in the basis of one of the leader-states of the state and legal development of the USA, since this experience can be useful in Ukraine.

During the study, the author came to the conclusion that the strong components of the US Constitution of 1787 were: the skillful use of American political thought of the late XVIII century to socio-economic realities; the possibility of reaching a political compromise in terms of the acute ideological struggle of the Republicans and Federalists; successful structure of the Constitution; “strict order” for making amendments and alterations to the Constitution; the implementation of the institutions of constitutional interpretation and control.

Keywords: constitution, human rights, national sovereignty, state power, federalism, democracy.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.853

Л. О. ЄМЕЦЬ,*кандидат юридичних наук, народний депутат України*

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Досліджено нормативно-правову основу участі інститутів громадянського суспільства у сфері забезпечення екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища. Проаналізовано основні форми участі природоохоронних громадських організацій та окремих громадян у реалізації державної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки держави.

Ключові слова: екологічна безпека, охорона навколишнього природного середовища, громадське суспільство, об'єднання громадян.

Yemets, L.O. (2017), "The role and place of civil society institutions in the sphere of ensuring the country's environmental security" ["Rol ta mistse instytutiv hromadskoho suspilstva u sferi zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky derzhavy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 23–29.

Постановка проблеми. Відповідно до Основного Закону громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Крім того, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами [1]. Стосовно сфери забезпечення екологічної безпеки держави це означає, що громадяни як індивідуально, так і колективно мають право брати участь в управлінні державними справами у сфері екологічної безпеки, а також задовольняти власні потреби у сфері екології та захищати екологічні права будь-яким не забороненим законом способом.

Сучасний розвиток громадянського суспільства й активізація громадських рухів у всіх сферах суспільного життя вимагають переосмислення багатьох форм і методів участі громадян в управлінні державними справами. Не є виключенням і сфера екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища, тому ця публікація набуває відповідної актуальності.

Стан дослідження. Дослідженню ролі інститутів громадянського суспільства в галузі забезпечення екологічної безпеки були присвячені праці У. В. Антонюк, Р. Ш. Іванкова, Є. Г. Карташова, М. І. Келемен, В. В. Наместник, О. Д. Настечка [2–8] та ін. Ухвалення нових нормативних документів з питань стратегічного розвитку України, які в тому числі

вимагають підвищення активності громадян та їх об'єднань у суспільно-культурному житті країни, змушує нас узагальнити сучасні форми і методи участі громадян у забезпеченні екологічної безпеки країни.

Метою статті є аналіз основних видів і форм участі інститутів громадянського суспільства у сфері забезпечення екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічні права громадян забезпечуються участю громадських організацій і громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища, а також здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища [9]. Інші форми участі громадськості, в тому числі щодо прийняття управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, закріплені в міжнародних нормативних актах, ратифікованих Україною. Так, Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище визначає, що кожна країна забезпечує початкові, своєчасні й ефективні можливості участі громадськості у стратегічній екологічній оцінці планів і програм. Вона, користуючись електронними або іншими відповідними засобами інформації, забезпечує своєчасне доведення

до відома громадськості проекту плану чи програми й екологічної доповіді. Для цього забезпечується виявлення кола зацікавленої громадськості та можливість для неї висловити в обґрунтовані строки свою думку стосовно проекту плану чи програми й екологічної доповіді [10].

Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті закріплює, що країнами-учасницями забезпечується отримання громадськістю у відповідних районах інформації та можливості для надання зауважень або заперечень до запланованої діяльності, доведення цих зауважень або заперечень до відома компетентного державного органу. Забезпечується також можливість для громадськості брати участь у відповідних процедурах оцінки впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище [11].

Орхуська Конвенція містить норми, що у випадках, які становлять безпосередню загрозу для здоров'я людини або навколишнього середовища, які виникають у результаті людської діяльності або є наслідком природних явищ, вся інформація, що могла б дати можливість громадськості вжити заходів щодо відвернення або зменшення шкоди, яка може стати наслідком такої загрози та яка є в розпорядженні державного органу, має негайно поширюватися серед членів громадськості, яких потенційно торкається загроза. Кожна зі Сторін передбачає відповідні практичні положення щодо участі громадськості на принципах прозорості та справедливості в процесі підготовки планів і програм, пов'язаних із навколишнім середовищем, надаючи громадськості необхідну інформацію. Кожна країна прагне забезпечити громадськістю можливостями для її участі в розробці екологічної політики [12].

Отже, коли ми говоримо про участь інститутів громадського суспільства в заходах щодо забезпечення екологічної безпеки, то маємо сказати, що громадяни реалізують відповідні права та впливають на державну політику в цій сфері як індивідуально, так і колективно.

Участь колективних суб'єктів закріплена в законі України «Про громадські об'єднання». Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування можуть залучати громадські об'єднання до про-

цесу формування та реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення, зокрема шляхом проведення консультацій із громадськими об'єднаннями щодо важливих питань державного і суспільного життя, розроблення відповідних проектів нормативно-правових актів, утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування, в роботі яких беруть участь представники громадських об'єднань [13].

На виконання зазначених положень Кабінетом Міністрів України було ухвалено спеціальну постанову, згідно з якою громадські об'єднання, інші інститути громадянського суспільства можуть ініціювати проведення консультацій із громадськістю шляхом подання відповідних пропозицій громадській раді або безпосередньо органу виконавчої влади. Консультації з громадськістю проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, реалізації та захисту прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Результати проведення консультацій із громадськістю враховуються органом виконавчої влади під час прийняття остаточного рішення або в подальшій його роботі. Консультації з громадськістю проводяться у формі публічного громадського обговорення, електронних консультацій (безпосередні форми) та вивчення громадської думки (опосередкована форма). Цікавим є те, що в обов'язковому порядку проводяться консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення та/або електронних консультацій щодо проектів нормативно-правових актів, які стосуються конституційних прав, свобод та обов'язків, життєвих інтересів громадян, у тому числі тих, що впливають на стан навколишнього природного середовища [14].

Отже, розглянемо деякі напрями участі громадян та їх об'єднань у реалізації державної політики у сфері екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища.

По-перше, слід згадати діяльність громадських природоохоронних організацій. Громадські організації можуть брати участь в управлінні галуззю охорони навколишнього природного середовища й у сфері екологічної безпеки, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України. Громадські природоохоронні організації мають право:

– брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти та пропагувати свої екологічні програми;

– утворювати громадські фонди охорони природи;

– за погодженням із місцевими радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських організацій виконувати роботи з охорони та відтворення природних ресурсів, збереження і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

– брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, перевірок раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;

– проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати та передавати їх органам, уповноваженим ухвалювати рішення;

– виступати з ініціативою проведення всеукраїнського та місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів і забезпеченням екологічної безпеки;

– подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій;

– брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань [9].

Згідно зі ст. 11 Водного кодексу України громадяни та їх об'єднання, інші громадські формування мають право:

– брати участь у розгляді місцевими радами та державними органами питань, пов'язаних із використанням та охороною вод і відтворенням водних ресурсів;

– брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, перевірок раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, перевірок виконання водокористувачами водоохоронних правил і заходів та вносити пропозиції з цих питань;

– проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати та передава-

ти їх органам, уповноваженим ухвалювати рішення щодо розміщення, проектування та будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, пов'язаних із використанням вод, у порядку, що визначається законодавством;

– здійснювати громадський контроль за використанням та охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

– одержувати у встановленому порядку інформацію про стан водних об'єктів, джерела забруднення та використання вод, про плани і заходи щодо використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів;

– подавати до суду позови про відшкодування збитків, заподіяних державі і громадянам внаслідок забруднення, засмічення та вичерпання вод [15].

У сфері лісових відносин громадські організації мають право:

– брати участь в розробці планів, програм, пов'язаних з охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів;

– вільного доступу до інформації про стан лісів і ведення господарства в них;

– брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони та відтворення лісів;

– вносити пропозиції щодо розроблення нормативно-правових актів з питань ведення лісового господарства та внесення змін до них;

– оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом інформації про стан лісів або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення [16].

Слід зазначити, що центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування під час розробки екологічних програм обов'язково повинні залучати громадськість до їх підготовки шляхом оприлюднення проектів екологічних програм для їх вивчення громадянами, підготовки громадськістю зауважень і пропозицій щодо запропонованих проектів, проведення публічних слухань стосовно екологічних програм [9].

По-друге, окремі громадяни можуть брати участь в охороні навколишнього природного середовища та забезпеченні екологічної безпеки як громадські інспектори, роботу яких організовують Державна екологічна інспекція України та її територіальні органи. Громадські інспектори з охорони довкілля мають право:

– спільно із працівниками органів Державної екологічної інспекції, інших державних

органів, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування брати участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів;

- за направленням органу Державної екологічної інспекції проводити рейди та перевірки, складати акти перевірок;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення у випадку виявлення порушень природоохоронного законодавства, подавати їх відповідному органу Державної екологічної інспекції для притягнення винних до відповідальності;

- доставляти осіб, які вчинили порушення природоохоронного законодавства, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення;

- перевіряти документи на право використання об'єктів тваринного світу, зупиняти транспортні (в тому числі плавучі) засоби та проводити огляд речей, транспортних (у тому числі плавучих) засобів, знарядь полювання та рибальства, добутої продукції й інших предметів;

- роз'яснювати громадянам вимоги природоохоронного законодавства та їх екологічні права;

- брати участь у проведенні громадської екологічної експертизи;

- одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації [9; 17].

Інспектори також здійснюють громадський контроль за використанням та охороною земель, використанням та охороною вод, охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів, у сфері поводження з відходами та у сфері охорони атмосферного повітря [15; 16; 18].

Громадський контроль у сфері охорони, використання та відтворення водних біоресурсів здійснюють громадські інспектори рибоохорони, які призначаються центральним органом виконавчої влади у галузі рибного господарства України та його територіальними органами. Громадські інспектори рибоохорони мають право:

- спільно із працівниками органів рибоохорони брати участь у проведенні перевірок

дотримання вимог законодавства у сфері охорони, використання та відтворення водних біоресурсів рибодобувними підприємствами, установами й організаціями (незалежно від форм власності), громадянами, які здійснюють вилучення водних біоресурсів;

- разом із працівниками органів рибоохорони доставляти осіб, які порушують законодавство у сфері охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, якщо особа порушника не може бути встановлена на місці вчинення правопорушення;

- проводити у випадках, передбачених законом, фотографування, звукозапис, кіно- та відеозйомку як допоміжні засоби для попередження та розкриття порушень законодавства у сфері охорони, використання та відтворення водних біоресурсів;

- брати участь у підготовці для передачі до суду матеріалів про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, і виступати як свідки;

- роз'яснювати громадянам вимоги законодавства у сфері охорони, використання та відтворення водних біоресурсів [19].

Громадський контроль у сфері благоустрою населених пунктів здійснюють громадські інспектори благоустрою населених пунктів. Вони мають право:

- брати участь у проведенні спільно із працівниками органів державного контролю рейдів і перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства у сфері благоустрою населених пунктів;

- проводити перевірки, складати протоколи про порушення законодавства у сфері благоустрою населених пунктів і подавати їх органам державного контролю для притягнення винних до відповідальності;

- надавати допомогу органам державного контролю у сфері благоустрою населених пунктів у діяльності щодо запобігання порушенням законодавства про благоустрій населених пунктів.

Результати громадського контролю за станом благоустрою територій підлягають оприлюдненню на зборах мешканців відповідної території та розгляду органами місцевого самоврядування [20].

Ще однією формою участі громадян у сфері екологічної безпеки є здійснення екологічної експертизи. Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-

правових актів, документація з упровадження нових техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, генетично модифікованих організмів, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів або негативно впливати на стан навколишнього природного середовища. Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, які мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища.

Суб'єктами екологічної експертизи є громадські організації екологічного спрямування або створювані ними спеціалізовані формування, окремі громадяни. З метою врахування громадської думки суб'єкти екологічної експертизи проводять публічні слухання або відкриті засідання. Участь громадськості в процесі екологічної експертизи може здійснюватися шляхом виступів у засобах масової інформації, подання письмових зауважень, пропозицій і рекомендацій, включення представників громадськості до складу експертних комісій, груп із проведення громадської екологічної експертизи.

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, за ініціативи громадських організацій або інших громадських формувань. Вона також може здійснюватися одночасно з державною екологічною експертизою шляхом створення на добровільних засадах тимчасових або постійних еколого-експертних колективів громадських організацій чи інших громадських формувань [21].

По-третє, громадськість бере участь в управлінні державними справами у сфері екологічної безпеки шляхом формування громадських рад при відповідних органах виконавчої влади, основними завданнями яких є сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органу, сприяння врахуванню органом громадської думки під час формування та реалізації державної політики [14]. Так, Громадська рада при Міністерстві екології та природних ресурсів України створена для сприяння участі громадськості, налагодження ефективної взаємодії з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та/або реалізації державної політики у сферах, віднесених до компетенції міністерства. Її основними завданнями є:

- створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами у сфері діяльності міністерства;
- здійснення громадського контролю;
- підготовка пропозицій до проектів нормативно-правових актів, розробником яких є міністерство [22].

Громадська рада при Державній екологічній інспекції України відповідно до покладених на неї завдань:

- готує та подає пропозиції щодо організації консультацій із громадськістю;
- подає інспекції обов'язкові для розгляду пропозиції щодо підготовки проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері діяльності;
- проводить відповідно до законодавства громадську експертизу та громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів;
- здійснює громадський контроль за діяльністю Державної екологічної інспекції, врахуванням пропозицій і зауважень громадськості [23].

Проведене дослідження дозволяє нам сформулювати певні **висновки**:

1. Чинним законодавством України та міжнародно-правовими актами закріплено право інститутів громадського суспільства й окремих громадян брати участь у формуванні політики держави у сфері екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища як необхідної її складової.

2. Громадяни здійснюють відповідні права як індивідуально, так і колективно. Як колективні суб'єкти громадяни для реалізації своїх екологічних прав можуть об'єднуватися у громадські природоохоронні організації та брати участь у роботі громадських рад при відповідних органах виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері забезпечення екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища.

3. Як у складі громадських організацій, так і індивідуально громадяни можуть: брати участь у громадських обговореннях проектів нормативних актів, державних і регіональних програм з питань екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища, громадській екологічній експертизі; брати участь у розгляді місцевими радами та державними органами питань, пов'язаних із використанням і охороною природних ресурсів та їх впливом на стан державної та регіональної

екологічної безпеки; направляти до органів виконавчої влади звернення та пропозиції з питань реалізації політики держави в екологічній сфері; одержувати та розповсюджувати у встановленому порядку інформацію про стан екологічної безпеки; подавати до суду позови про відшкодування збитків, заподіяних державі та громадянам внаслідок порушення вимог екологічного законодавства.

4. Як індивідуальні суб'єкти громадяни здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів, станом атмосферного повітря, дотриманням правил поведінки з відходами, бе-

руть участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки. Такі заходи громадяни здійснюють, зокрема, як громадські інспектори з охорони довкілля, громадські інспектори з питань благоустрою, рибоохорони тощо.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень визначимо особливості адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Антонюк У. В. Діяльність органів місцевого самоврядування в Україні як гарантія екологічних прав // *Юриспруденція у формуванні правової держави та громадянського суспільства: зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф.: тези наук. доп. (6 жовт. 2016 р.) / Міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. «Актуальна юриспруденція»*. Київ: АртЕк, 2016. С. 106–108.
3. Іванков Р. Ш. Роль і місце громадськості в екологічному управлінні. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 1. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12IRSHGEU.pdf> (дата звернення: 09.03.2017).
4. Карташов Є. Г. Реалізація державних та громадських заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 10. С. 46–49.
5. Келемен М. І. Участь громадськості у проведенні екологічної експертизи. *Держава і право*. 2016. Вип. 71. С. 349–362.
6. Келемен М. І. Адміністративно-правове забезпечення участі громадськості у захисті екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 118–121. URL: http://lsey.org.ua/4_2016/33.pdf (дата звернення 23.03.2017).
7. Наместник В. В. Громадські організації як суб'єкти формування і реалізації державної екологічної політики: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2015. 200 с.
8. Настечко О. Д. Механізми залучення територіальної громади до вирішення екологічних проблем. *Державне будівництво*. 2008. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_63 (дата звернення: 09.03.2017).
9. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 08.03.2017).
10. Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті: від 21.05.2003, ратиф. Україною законом від 01.07.2015 № 562-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b99 (дата звернення: 23.03.2017).
11. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті: від 25.02.1991, ратиф. Україною законом від 19.03.1999 № 534-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272 (дата звернення: 23.03.2017).
12. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): від 25.06.1998, ратиф. Україною законом від 06.07.1999 № 832-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 28.03.2017).
13. Про громадські об'єднання: закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 28.03.2017).
14. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п> (дата звернення: 28.03.2017).
15. Водний кодекс України: закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (дата звернення: 26.03.2017).

16. Лісовий кодекс України: закон України від 21.01.1994 № 3852-ХП // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 26.03.2017).

17. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: наказ М-ва екології та природ. ресурсів України від 27.02.2002 № 88 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02> (дата звернення: 23.03.2017).

18. Земельний кодекс України: закон України від 25.10.2001 № 2768-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 26.03.2017).

19. Про затвердження Положення про громадських інспекторів рибеохорони: наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 24.02.2012 № 83 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0401-12> (дата звернення: 23.03.2017).

20. Про затвердження Положення про громадський контроль у сфері благоустрою населених пунктів: наказ М-ва будівництва, архітектури та житлово-комунал. господарства України від 16.01.2007 № 7 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0220-07> (дата звернення: 26.03.2017).

21. Про екологічну експертизу: закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/95-вр> (дата звернення: 23.03.2017).

22. Положення про Громадську раду при Міністерстві екології та природних ресурсів України: затв. наказом М-ва екології та природ. ресурсів України від 03.03.2017 № 110 // Міністерство екології та природних ресурсів України: офіц. веб-сайт. URL: http://www.menr.gov.ua/docs/public/rada/2017/nakaz_110.pdf (дата звернення: 29.03.2017).

23. Положення про громадську раду при Державній екологічній інспекції України: схвал. 14.04.2015 // Державна екологічна інспекція України: офіц. сайт. URL: <http://dei.gov.ua/images/положГР.doc> (дата звернення: 29.03.2017).

Надійшла до редколегії 03.04.2017

ЕМЕЦ Л. А. РОЛЬ И МЕСТО ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Исследована нормативно-правовая основа участия институтов гражданского общества в сфере обеспечения экологической безопасности и охраны окружающей природной среды. Проанализированы основные формы участия природоохранных общественных организаций и отдельных граждан в реализации государственной политики в сфере обеспечения экологической безопасности государства.

Ключевые слова: экологическая безопасность, охрана окружающей природной среды, гражданское общество, объединения граждан.

YEMETS L. O. THE ROLE AND PLACE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE SPHERE OF ENSURING THE COUNTRY'S ENVIRONMENTAL SECURITY

It has been emphasized that the modern development of civil society and the activation of social movements in all spheres of public life require a rethinking of many forms and methods of participation of citizens in the management of public affairs. The scope of environmental safety and environmental protection is not an exception. It has been argued that citizens both individually and collectively, have the right to participate in the management of public affairs in the field of environmental safety, as well as to meet their own environmental needs and to protect environmental rights in any way not prohibited by law. It has been noted that the current legislation of Ukraine and international and legal acts consolidate the right of civil society institutions and individuals to participate in shaping state policy in the field of environmental safety and environmental protection as its necessary component.

The normative and legal basis for the participation of civil society institutions in the field of environmental safety and environmental protection has been researched. The main types of such participation have been considered. Some directions of participation of citizens and their associations in the implementation of state policy in the field of environmental safety and environmental protection have been characterized. The main forms of participation of environmental NGOs and individual citizens in the implementation of state policy in the field of ensuring environmental safety of the state have been analyzed. The peculiarities of carrying out ecological examinations have been clarified.

Keywords: ecological safety, environmental protection, civil society, associations of citizens.

УДК 342.922–054.6(477)

Є. В. КОБКО,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри адміністративного права та процесу**Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)*

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ІНОЗЕМЦІВ

Досліджено умови та межі застосування українського адміністративно-деліктного законодавства до іноземних осіб, які перебувають на території України, а також норми чинного законодавства України в контексті адміністративної відповідальності іноземців. Виокремлено прогалини чинного законодавства та запропоновано шляхи вирішення цієї проблеми. Висновки сформовано у вигляді пропозицій до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: *делікт, адміністративне законодавство, іноземець, примус, стягнення.*

Kobko, Ye.V. (2017), "On the application of the norms of administrative and tort legislation of Ukraine to foreigners" ["Shchodo zastosuvannya norm administratyvno-deliktneho zakonodavstva Ukrainy do inozemtsiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 30–34.

Постановка проблеми. Вітчизняне адміністративно-деліктне законодавство є наріжним каменем сучасної науки та правозастосовної діяльності. Ухвалений ще у 1984 р. Кодекс України про адміністративні правопорушення себе вичерпав і потребує нової редакції. Ті сфери суспільних відносин і пріоритети, які існували в минулому столітті, на теперішній момент не є актуальними та трансформувались в інші, більш адаптовані до умов сьогодення, зокрема це стосується розвитку міжнародних відносин, які мають позитивний вплив на подальший розвиток України як демократичної та правової держави.

Чинним адміністративним законодавством встановлено, що іноземці, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних засадах із громадянами України. Але ми повинні розуміти, що на рівні застосування норм права існує велика кількість невирішених проблем, особливо тих, які пов'язані зі здійсненням провадження щодо особи-іноземця, застосування адміністративних стягнень до неї, надання правової допомоги та забезпечення її прав тощо.

Таким чином, **метою** статті є дослідження норм чинного законодавства України в контексті адміністративної відповідальності іноземців, визначення прогалин і суперечностей чинного законодавства та пропозиції щодо шляхів вирішення цієї проблеми.

Стан дослідження. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблеми визначення правового статусу осіб-іноземців та закріплення його в нормах чинного законодавства неодноразово ставали предметом дослідження багатьох науковців. Так, на вітчизняному рівні ци-

ми проблемами займалися О. Джу́жа, Д. Мельник, В. Шаповалов, В. Чорна, О. Кузьменко, Ю. Римаренко та інші. Але прикро констатувати той факт, що всі доктринальні напрацювання так і залишаються на папері. Здійснюється ціла низка науково-практичних заходів, на яких оприлюднюються напрацювання, обговорюються пропозиції, апробовуються результати досліджень, проте втілити їх у практичну діяльність у більшості випадків так і не вдається. За цих обставин варто наголосити на тому, що, крім пропозицій та рекомендацій, які напрацьовуються на науковому рівні, доцільно додатково розробляти механізм їх реалізації та впровадження в практичну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного українського законодавства іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав [1]. Конституція України поширює на іноземців, які на законних підставах перебувають в Україні, права, свободи й обов'язки, передбачені для її громадян, за винятками, встановленими самою Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Тому іноземці, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини [1]. Реалізація іноземцями своїх прав, свобод і законних інтересів під час перебування на території України не повинна завдавати шкоди національним інтересам нашої держави, правам, свободам і законним інтересам її громадян та інших осіб, які перебувають або проживають в Україні. Відповідно, адміністративна деліктоздатність іноземця є частиною його

адміністративно-правового статусу та полягає у здатності особи нести адміністративну відповідальність за порушення норм адміністративно-деліктного законодавства.

Серед адміністративних правопорушень, що вчиняються іноземцями як спеціальними суб'єктами на території України, найбільш поширеними є такі:

- порушення правил перебування в Україні;
- недотримання порядку реєстрації та проживання за недійсними документами;
- незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України;
- порушення встановленого порядку перебування в Україні та правил транзитного проїзду через Україну;
- недотримання порядку пересування й вибору місця проживання тощо.

Основними чинниками, що сприяють учиненню правопорушень серед іноземців, варто визнати такі:

1) повна відсутність або подекуди слабка взаємодія органів Національної поліції з адміністраціями підприємств, установ та організацій, що приймають на роботу іноземних громадян;

2) незнання іноземцями основ українського законодавства;

3) недостатня правова роз'яснювальна робота серед іноземців у місцях їх компактного проживання та роботи [2];

4) недосконалість чинного законодавства стосовно практики застосування заходів примусу до іноземних громадян;

5) послаблений митний і міграційний контроль на державному кордоні;

6) ухилення підприємств, установ, організацій та окремих фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності від офіційного оформлення іноземців на роботу й укладення з ними трудового договору тощо.

З викладеного можемо констатувати наявність недоліків у роботі саме органів публічної адміністрації, які повинні забезпечувати законні підстави перебування іноземців на території України, оскільки нехтування такими обов'язками призводить у більшості випадків до порушення іноземцями норм чинного законодавства, інколи навіть тоді, коли особа-іноземець і не здогадується про це.

Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлено види адміністративних стягнень, які застосовуються до осіб у зв'язку з учиненням адміністративного правопорушення, у тому числі й іноземною особою.

Так, систему адміністративних стягнень закріплено в ст. 24 КУпАП, у якій їх перераховано з урахуванням зростання суворості:

- попередження (ст. 26 КУпАП);
- штраф (ст. 27 КУпАП);
- штрафні бали (ст. 27-1 КУпАП);
- оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (ст. 28 КУпАП);
- конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення (ст. 29 КУпАП);
- позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання) (ст. 30 КУпАП);
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 30 КУпАП);
- громадські роботи (ст. 31-1 КУпАП);
- виправні роботи (ст. 31 КУпАП);
- адміністративний арешт (ст. 32 КУпАП);
- арешт з утриманням на гауптвахті (ст. 32-1 КУпАП) [3].

Перелічені вище стягнення є цілком прийнятними та обґрунтованими для громадян України, а от деякі зовсім не можуть бути застосовані до іноземців. Це стосується таких стягнень, як арешт з утриманням на гауптвахті та штрафні бали. Обумовлюються такі висновки тим, що, по-перше, арешт з утриманням на гауптвахті встановлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види військових адміністративних правопорушень, а відповідно до закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовий обов'язок не поширюється на іноземців, які перебувають на території України. Винятком є лише та ситуація, коли особа-іноземець, яка на законних підставах перебуває на території України, може у випадках, передбачених законом, у добровільному порядку, тобто за контрактом, проходити військову службу у Збройних силах України [4, ч. 6 ст. 1]. По-друге, штрафні бали є відносно новим видом адміністративного стягнення, яке передбачає відповідальність особи за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Зміст його полягає у тому, що кожному громадянину, який має право керувати транспортним засобом, щороку з початку й до кінця року нараховується 150 балів. У разі фіксації

зазначеного правопорушення в особи вираховується певна кількість штрафних балів [3]. При цьому механізм застосування зазначеного стягнення до іноземців не вироблено, а тому до них може бути застосовано лише штраф.

Наступною обставиною, на якій хотілося б акцентувати увагу та яка є предметом жвавих дискусій, є те, що в ч. 3 ст. 24 КУпАП зазначено, що законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок. Зазначимо, що відповідно до цієї статті для застосування заходу впливу у вигляді адміністративного видворення необхідними є: а) наявність законів, які передбачають саме адміністративне видворення; б) вчинення адміністративного проступку, який грубо порушує правопорядок. При цьому видворення в системі адміністративних стягнень не прописано як таке. У зв'язку з цим виникає неоднозначність у діях уповноважених осіб на розгляд справи про адміністративне правопорушення щодо застосування вказаного примусового заходу.

Законом, який необхідно використовувати для застосування ч. 3 ст. 24 КУпАП, є закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», що містить ст. 30 «Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства». Відповідно до цього закону «центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, органи охорони державного кордону (стосовно іноземців, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України) або органи Служби безпеки України можуть лише на підставі винесеної за їх позовом постанови адміністративного суду примусово видворити з України іноземця та особу без громадянства, якщо вони не виконали в установленій строк без поважних причин рішення про примусове повернення або якщо є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення, крім випадків затримання іноземця або особи без громадянства за незаконне перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України та їх передачі прикордонним органам суміжної держави» [1]. Зокрема, після цього іноземцям забороняється подальший в'їзд в Україну строком на 5 років.

Із наведеного можна зробити висновок, що видворення іноземців, які порушили норми

адміністративного законодавства, є нічим іншим, як стягненням, тобто мірою покарання за протиправні дії. Більше того, аналіз Кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення [5], Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації [6] та Кодексу Республіки Казахстан про адміністративні правопорушення [7] підтверджує, що видворення іноземних громадян за вчинення протиправних дій застосовується як адміністративне стягнення.

Але не лише примусове видворення іноземців може бути застосовано до іноземців у зв'язку з порушенням норм чинного законодавства України. Так, той само закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» у ст. 26 передбачає можливість примусового повернення іноземців та осіб без громадянства, яке здійснюється у випадках, якщо їх дії порушують законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України за рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, органу Служби безпеки України або органу охорони державного кордону (стосовно іноземців та осіб без громадянства, затриманих ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України), з подальшим повідомленням протягом 24 годин прокурору про підстави прийняття такого рішення. Рішення про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства може супроводжуватися заборонаю подальшого в'їзду в Україну строком на 3 роки [1]. Тому питання, чому законодавець у ст. 24 КУпАП прямо не називає адміністративне видворення та примусове повернення одним із видів адміністративних стягнень і не передбачає застосування таких санкцій за жодне з правопорушень у Кодексі України про адміністративні правопорушення, залишається без відповіді.

Проведене дослідження обумовлює формування нами таких **висновків**, що стосуються умов і меж застосування адміністративно-деліктного законодавства до іноземців:

1) іноземні особи, які вчинили протиправні дії на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах, окрім випадків, визначених чинним законодавством;

2) варто узгодити норми чинних нормативно-правових актів, які регламентують правове положення іноземців під час їх перебування на території України (акцентується увага на нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення та нормах закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»);

3) пропонується доповнити ч. 1 ст. 24 КУпАП такими пунктами: «9. Адміністративне видворення іноземців та осіб без громадянства» та «9-1. Примусове повернення іноземців та осіб без громадянства»;

4) ураховуючи пропозиції щодо доповнення ч. 1 ст. 24 КУпАП додатковими видами стягнень, належить внести зміни до глави 3 «Адміністративне стягнення» Кодексу України про адміністративні правопорушення та доповнити її статтями 32-2 «Адміністративне видворення іноземців та осіб без громадянства» та 32-3 «Примусове повернення іноземців та осіб без громадянства», в яких детально регламентувати порядок застосування зазначених видів стягнень.

Список бібліографічних посилань

1. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: закон України від 22.09.2011 № 3773-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення: 26.06.2017).

2. Константінов С. Ф. Іноземці як спеціальні суб'єкти адміністративної відповідальності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 97–100.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 26.06.2017).

4. Про військовий обов'язок і військову службу: закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 26.06.2017).

5. Стаття 6.11. Депортація // Кодекс Республіки Беларусь об административных правонарушениях: закон Республіки Беларусь от 21.04.2003 № 194-3. URL: http://kodeksy-by.com/koap_rb/6.11.htm (дата звернення: 26.06.2017).

6. Стаття 3.10. Административное выдворение за пределы Российской Федерации иностранного гражданина или лица без гражданства // Кодекс об административных правонарушениях Российской Федерации: федерал. закон. URL: <http://www.kodap.ru/razdel-1/glava-3/st-3-10-koap-rt> (дата звернення: 26.06.2017).

7. Кодекс Республіки Казахстан об административных правонарушениях: закон Республіки Казахстан от 05.07.2014 № 235-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399#pos=1377;-200 (дата звернення: 26.06.2017).

Надійшло до редколегії 26.06.2017

КОБКО Е. В. О ПРИМЕНЕНИИ НОРМ АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ К ИНОСТРАНЦАМ

Исследованы условия и рамки применения украинского административно-деликтного законодательства в отношении иностранных лиц, находящихся на территории Украины, а также нормы действующего законодательства Украины в контексте административной ответственности иностранцев. Выделены пробелы действующего законодательства и предложены пути решения данной проблемы. Выводы сформулированы в виде предложений к Кодексу Украины об административных правонарушениях.

Ключевые слова: деликт, административное законодательство, иностранец, принуждение, взыскание.

КОВКО YE. V. ON THE APPLICATION OF THE NORMS OF ADMINISTRATIVE AND TORT LEGISLATION OF UKRAINE TO FOREIGNERS

The conditions and scope of the application of the Ukrainian administrative and tort legislation in regard to foreign persons on the territory of Ukraine, as well as the norms of the current legislation of Ukraine in the context of administrative liability of foreigners have been researched. The gaps in the current legislation have been distinguished and the ways of solving this problem have been suggested. Special attention has been focused on the fact that the Code of Ukraine on Administrative Offenses adopted in 1984, exhausted itself and needed a new wording. This leads to the fact that at the level of applying the law norms there are a lot of unsolved problems, especially those related to the execution of proceedings against a foreigner, the application of administrative penalties against him, the provision of legal assistance, guaranteeing of his rights, etc. Accordingly, the conclusions have been formulated in the form of propositions, which, in the opinion of the author, should be taken into account in the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter referred to as the CUoAO). Among them, special attention should be paid to the following: a) it is necessary to harmonize the norms

of the current legal acts regulating the legal status of foreigners during their stay in Ukraine (the emphasis is focused on the norms of the CUoAO and the norms of the Law of Ukraine “On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons”); b) it is offered to supplement p. 1 of the Art. 24 of the CUoAO with such clauses: “9. Administrative deportation of foreigners and stateless persons” and “9-1. Forced return of foreigners and stateless persons”; c) taking into account the propositions to supplement p. 1 of the Art. 24 of the CUoAO with the additional types of sanctions, it is necessary to amend the Section 3 “Administrative Sanction” of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, supplementing it with the Articles 32-2 “Administrative Deportation of Foreigners and Stateless Persons” and 32-3 “Forced Return of Foreigners and Stateless Persons”, where to regulate the procedure of the application of these types of sanctions.

Keywords: *delict, administrative legislation, foreigner, coercion, sanction.*

УДК 342.9

А. Т. КОМЗЮК,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7377-9241>;

Є. А. ЛИПІЙ,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри правознавства

Полтавського університету економіки і торгівлі

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Визначено проблеми правового регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб, а також можливі шляхи їх вирішення. Зроблено висновок, що, пройшовши шлях від заперечення самої можливості притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб до визнання їх суб'єктами цієї відповідальності в кількох окремих законах, законодавство про адміністративні правопорушення у своєму розвитку має пройти наступний етап – визначити загальні правила та процедури адміністративної відповідальності юридичних осіб, без чого неможливо забезпечити належний захист цих осіб від неправомірного притягнення до відповідальності. У зв'язку з тим обґрунтовано необхідність прийняття нового Кодексу про адміністративні проступки, в якому ці питання має бути комплексно вирішено, що сприятиме забезпеченню законності цієї відповідальності.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, юридичні особи, правове регулювання, адміністративні стягнення, застосування, підстави, процедури.*

Komziuk, A.T. and Lypiy, Ye.A. (2017), “Administrative liability of legal entities: certain problems of legal regulation” [“Administratyvna vidpovidalnist yurydychnykh osib: deiaki problemy pravovoho rehuliuвання”], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 34–38.

Постановка проблеми. Адміністративну відповідальність разом з відповідальністю кримінальною розглядають як універсальний засіб охорони суспільних відносин, які регулюються різними галузями права – конституційним, цивільним, трудовим, природоресурсним, фінансовим, власне адміністративним. Іншими словами, законодавство про адміністративні проступки – це своєрідний збірник санкцій значної частини галузевих правових норм. Цим обумовлюється значення адміністративної відповідальності не тільки як адміністративно-правового інституту, але й як складової всієї правової системи держави [1, с. 4].

Однією з найбільш актуальних проблем у теорії адміністративної відповідальності було і досі залишається нормативне визначення її підстав, а також кола суб'єктів, зокрема віднесення до їх числа юридичних осіб.

Стан дослідження. В теорії адміністративного права адміністративній відповідальності раніше відводилося одне з провідних місць. Її проблемам присвячено чимало наукових праць, до них зверталось багато науковців: Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Д. М. Лук'янець, О. І. Остапенко та ін. Кілька праць було присвячено також адміністративній відповідальності юридичних

осіб. Однак у цих працях основну увагу було присвячено узагальненню нормативних підстав такої відповідальності, а ще більше – доказуванню самого факту її існування. Тому проблема залишається актуальною і потребує подальшого осмислення.

Отож завданням цієї статті є визначення проблем правового регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб, а також можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. До визначення сутності адміністративної відповідальності різні автори підходять неоднаково. Так, В. К. Колпаков з цього приводу зазначає: «адміністративна відповідальність – це примусове, з додержанням установленної процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником» [2, с. 309].

Як застосування до правопорушника адміністративних стягнень, що тягнуть для нього обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру, розглядають адміністративну відповідальність й інші автори [3, с. 368].

Все ж варто зазначити, що останнім часом проблеми адміністративної відповідальності не так часто обговорюються на сторінках юридичних видань. Це пов'язано з тим, що на рівні вищих владних структур усвідомлено необхідність розробки нового Кодексу України про адміністративні проступки, який має прийти на зміну чинному Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП України) [4]. Останній діє вже понад тридцять років і досі зберігає багато радянських підходів до регулювання адміністративної відповідальності. Один із них – це визнання суб'єктом цієї відповідальності лише фізичних осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства. І це положення було підтверджено свого часу Конституційним Судом України, саме такий висновок міститься в його рішенні у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 р. [5]. Вже навіть у Кримінальному кодексі України [6] передбачено можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, адміністративне ж законодавство залишається в цьому питанні практично незмінним.

КпАП України – не єдиний нормативний акт, що регулює адміністративну відповідальність. Можна назвати, зокрема, Митний кодекс, закони України «Про рекламу», «Про відповідальність підприємств, установ та організацій за порушення законодавства про ветеринарну медицину», «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування» та ін., які передбачають можливість застосування до юридичних осіб попередження, штрафу, конфіскації, що однозначно є адміністративними стягненнями.

Варто звернути увагу на той факт, що в теорії адміністративного права питання про визнання суб'єктами адміністративної відповідальності юридичних осіб також залишається дискусійним. Тому кілька слів необхідно сказати про особливості законодавства про адміністративні правопорушення та історію його розвитку.

Сукупність законів, які передбачають відповідальність за вчинення адміністративних проступків, отримала назву «законодавство про адміністративні правопорушення». Кодифікацію цього законодавства було здійснено ще у 80-х роках минулого століття, тобто на основі радянських підходів до розуміння сутності адміністративної відповідальності, її змісту, суб'єктів, процедур тощо. Юридичні особи радянською правовою доктриною не визнавалися суб'єктами адміністративної відповідальності як карального виду юридичної відповідальності. Тому основний нормативний акт, який досі регулює адміністративну відповідальність, – КпАП України – був розрахований на застосування виключно до фізичних осіб.

Проте з того часу в адміністративно-правовому регулюванні відбулось багато змін. У наш час КпАП України вже допускає можливість притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб (так, ч. 1 ст. 14-2 передбачає, що «адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху ... несуть юридичні та фізичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб»). Тобто на рівні закону юридичних осіб уже визнано суб'єктами адміністративної відповідальності.

Окремо варто назвати Господарський кодекс України [7], де зроблено спробу визначити загальні правила відповідальності юридичних осіб (суб'єктів господарювання), яку в самому Кодексі названо «адміністративно-господарською». Такий термін, який використовується в зазначеному Кодексі не тільки щодо

санкцій та відповідальності суб'єктів господарювання, а й щодо відносин, які становлять предмет його регулювання загалом, по суті є оксимороном, оскільки в ньому поєднано два несумісні поняття. Адміністративні правовідносини є видом публічно-правових відносин, оснований на нерівності сторін, підпорядкуванні їх одна одній, в той час як господарські правовідносини – це приватноправові відносини, в яких сторони є рівними. Відносин, у яких сторони одночасно були б і рівними, і нерівними, у природі бути не може. Тому в тих випадках, коли в Господарському кодексі йдеться про «адміністративно-господарські» явища, насправді варто говорити про адміністративно-правові поняття. Це стосується, зокрема, й «адміністративно-господарських» санкцій, які відповідно до ст. 217 Господарського кодексу застосовуються до суб'єктів господарювання за ініціативою уповноважених органів державної влади або місцевого самоврядування, тобто в адміністративному порядку. Проте, підкреслюючи недосконалість Господарського кодексу України з точки зору розмежування предметів регулювання різних галузей права, як позитив варто відзначити визнання ним можливості застосування до юридичних осіб заходів адміністративної відповідальності, якими, без сумніву, є «адміністративно-господарські» санкції.

У законах, які регулюють адміністративну відповідальність, досить часто санкції, що застосовуються до юридичних осіб, мають назву не тільки «штраф», а й «фінансові санкції», «штрафні санкції», «заходи впливу» тощо, хоча за змістом це все випадки застосування майнового впливу за порушення загальнообов'язкових правил, тобто штраф. Оскільки йдеться про застосування цих санкцій в адміністративному порядку, такий штраф є нечим іншим, як адміністративним стягненням, отже, йдеться про адміністративну відповідальність. На користь цього висновку наведемо кілька аргументів.

По-перше, адміністративна відповідальність є відповідальністю «каральною», тобто вона не переслідує компенсаційну мету, яка властива майновій відповідальності. Штраф, який накладається відповідно до перерахованих законів, стягується в дохід держави, тобто мета цих санкцій однозначно каральна.

По-друге, адміністративна відповідальність настає за вчинення особливого виду правопорушення – адміністративного. Такі правопорушення частіш за все полягають у недотриманні різноманітних так званих загальнообов'язкових правил чи правил з «адміністративною санкці-

єю», тобто правил, що діють у сфері державного управління і за порушення яких і встановлено таку санкцію. Наприклад, у законі «Про телебачення і радіомовлення» [8] йдеться про застосування санкцій до телерадіоорганізацій та провайдерів програмної послуги в разі порушення ними вимог цього закону або ліцензійних умов (ст. 72). У преамбулі Закону визначено, що він регулює відносини, які «виникають у сфері телевізійного та радіомовлення на території України, визначає правові, економічні, соціальні, організаційні умови їх функціонування». Отже, маються на увазі порушення саме «загальнообов'язкових» правил, тобто вчинення адміністративних правопорушень.

По-третє, і чи не найголовніше, реалізується адміністративна відповідальність в адміністративному порядку, тобто без звернення до суду (хоча не виключається і судовий порядок. У теорії адміністративного права для таких ситуацій навіть обґрунтовується висновок про адміністративний характер дій судді). Заходи адміністративної відповідальності застосовуються багатьма органами і посадовими особами – представниками публічної адміністрації, які отримали назву «суб'єкти адміністративної юрисдикції».

Той факт, що адміністративна відповідальність часто реалізується в судовому порядку, останнім часом викликає навіть наукові суперечки щодо належності цього правового інституту саме до інститутів адміністративного права. Адже й справді, судовий порядок відповідальності дає підстави для висновку, що ця відповідальність вже не зовсім адміністративна, причому зберігається тенденція до постійного розширення кількості проступків, справи про які розглядаються суддями. Проте з позицією, відповідно до якої відносини адміністративної відповідальності не можна вважати управлінськими, а значить, вони не зовсім відповідають предмету адміністративно-правового регулювання, важко погодитись. Визнаючи той факт, що адміністративній відповідальності все менше властива така особливість, як адміністративний порядок реалізації, наголосимо, що він означає одне – цю відповідальність просто необхідно знову зробити адміністративною, для чого всі правопорушення, за які стягнення накладаються в судовому порядку, має бути віднесено до категорії кримінальних проступків. Тоді адміністративна відповідальність знову буде реалізовуватись в управлінських відносинах суб'єктами публічного управління, що й властиво для відносин, які регулюються адміністративним правом. Це можливо завдяки

розробці та прийняттю закону «Про кримінальні проступки» або внесенню відповідних змін до Кримінального кодексу України, що й передбачалось ще з прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України [9], в якому термін «кримінальні проступки» вживається так, ніби вони реально існують. Проте й досі ні поняття, ні види кримінальних проступків законодавчо не закріплено, тому ситуація зберігається невизначеною.

Повертаючись до адміністративної відповідальності юридичних осіб, зазначимо, що в законах, які її регулюють, передбачається як адміністративний, так і судовий порядок застосування санкцій. Існування першого свідчить про те, що ця відповідальність є саме адміністративною. У згаданому ж законі «Про телебачення і радіомовлення» прямо йдеться про те, що за порушення законодавства про телебачення і радіомовлення телерадіоорганізації, провайдери програмної послуги, їх керівники та працівники, інші суб'єкти господарської діяльності, посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування несуть цивільно-правову, адміністративну і кримінальну відповідальність згідно із законодавством України (ст. 71).

Таким чином, викладене дозволяє стверджувати про можливість застосування до юридичних осіб за порушення ними законодавства у різних сферах («загальнообов'язкових правил») штрафу саме як адміністративного стягнення. За які саме порушення і які саме стягнення можуть застосовуватися, – має регулюватися виключно законом. Такий висновок впливає зі змісту п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, у якому встановлено, що виключно законами України визначаються діяння, які є адміністративними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Отже, пройшовши шлях від заперечення самої можливості притягнення до адміністра-

тивної відповідальності юридичних осіб до визнання їх суб'єктами цієї відповідальності в кількох окремих законах, законодавство про адміністративні правопорушення у своєму розвитку має пройти наступний етап – визначити загальні правила та процедури адміністративної відповідальності юридичних осіб, без чого неможливо забезпечити належний захист цих осіб від неправомірного притягнення до відповідальності.

Для прикладу знову звернемось до закону «Про телебачення і радіомовлення». У його ст. 72 передбачено, що Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення застосовує санкції до телерадіоорганізацій та провайдерів програмної послуги в разі порушення ними вимог цього закону та/або умов ліцензії. Проте якихось чітких правил розгляду таких справ, гарантій для осіб, які притягаються до відповідальності, Закон не визначає. У цій же статті передбачено можливість оскарження рішення про стягнення штрафу в судовому порядку. Порядок же такого оскарження (а це мають бути підстави, суб'єкти, строки оскарження, порядок подання скарги, її розгляду, строки розгляду, наслідки розгляду тощо) ніде не визначено.

Висновки. Таким чином, існує гостра необхідність ухвалення Кодексу про адміністративні проступки, проект якого давно розроблено й подано на розгляд Верховної Ради України (тут варто відзначити фахівців Центру політико-правових реформ). У ньому передбачається в систематизованому вигляді не тільки визначити підстави застосування до юридичних осіб адміністративних стягнень, насамперед штрафу, але й установити загальні правила та процедури притягнення їх до цієї відповідальності, що, безумовно, сприятиме забезпеченню законності цієї відповідальності.

Список бібліографічних посилань

1. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Ун-т внутр. справ, 2001. 99 с.
2. Колпаков В. К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 454 с.
3. Адміністративне право України. Особлива частина. Академічний курс: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Золота миля, 2013. 840 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 52. Ст. 1122.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб). *Офіційний вісник України*. 2001. № 24. Ст. 1076.
6. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
7. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, 21–22. Ст. 144.

8. Про телебачення і радіомовлення: закон України від 21.12.1993 № 3759-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 25.06.2017).

9. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.

Надійшла до редколегії 26.06.2017

КОМЗИУК А. Т., ЛЫПИЙ Е. А. АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Определены проблемы правового регулирования административной ответственности юридических лиц, а также возможные пути их решения. Сделан вывод, что, пройдя путь от отрицания самой возможности привлечения к административной ответственности юридических лиц к признанию их субъектами этой ответственности в нескольких отдельных законах, законодательство об административных правонарушениях в своем развитии должно пройти следующий этап – определить общие правила и процедуры административной ответственности юридических лиц, без чего невозможно обеспечить надлежащую защиту этих лиц от неправомерного привлечения к ответственности. В связи с этим обоснована необходимость принятия нового Кодекса об административных проступках, в котором эти вопросы должны быть комплексно решены, что будет способствовать обеспечению законности этой ответственности.

Ключевые слова: административная ответственность, юридические лица, правовое регулирование, административные взыскания, применение, основания, процедуры.

KOMZIUK A. T., LYPIY YE. A. ADMINISTRATIVE LIABILITY OF LEGAL ENTITIES: CERTAIN PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

The problems of legal regulation of administrative liability of legal entities, as well as possible ways of their solution, have been determined. Attention is drawn to the fact that there is a tendency to constant increase of misdemeanor's number, cases of which are considered by judges. Accepting the fact that administrative liability are less and less distinguished by administrative procedure of implementation, it is noted that it means one thing – it simply needs to be made administrative again, for which all the offenses for which penalties are imposed in court should be determined as felonies. It has been concluded that after passing the way from the denial of the even possibility of bringing legal entities to administrative liability to recognizing them as subjects of this liability in several separate laws, the legislation on administrative offenses in its development should go through the next stage – to determine general rules and procedures for administrative liability of legal entities, without which they can not be protected against unlawful prosecution. In this regard, the author has grounded the necessity of adopting a new Code on Administrative Offenses, which should comprehensively resolve these issues that will contribute to ensuring the legality of this liability.

Keywords: administrative liability, legal entities, legal regulation, administrative penalties, application, grounds, procedures.

УДК 342.924:347.95(477)

Л. В. КРУПНОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і правосуддя
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ»

Досліджено поняття й сутність категорії «адміністративні процедури виконавчого провадження». Проаналізовано доктринальні погляди на категорію «адміністративна процедура», на підставі яких запропоновано авторське визначення категорії «адміністративні процедури виконавчого провадження». Запропоновано класифікацію адміністративних процедур у виконавчому провадженні з урахуванням наукових поглядів на перелік процедур, що здійснюються під час примусового виконання рішень державними та приватними виконавцями.

Ключові слова: виконавче провадження, примусове виконання рішень, адміністративна процедура, класифікація адміністративних процедур, ознаки адміністративних процедур виконавчого провадження.

Krupnova, L.V. (2017), "General characteristic of the category «administrative procedures of enforcement proceedings»" ["Zahalna kharakterystyka katehorii «administratyvni protsedury vykonavchoho provadzhenia»"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 38–42.

Постановка проблеми. Докорінне оновлення законодавства України про виконавче провадження, створення нових інститутів та перехід до комбінованої системи примусового виконання рішень обумовлюють необхідність ґрунтовного наукового аналізу процедурних аспектів діяльності державних та приватних виконавців. Передусім це стосується категорії «адміністративні процедури виконавчого провадження», яка увібрала в себе ключові аспекти процесуальних правовідносин у зазначеній сфері. Ця категорія розкриває сутність правового механізму забезпечення принципу обов'язковості виконання юрисдикційних рішень, а також відображає зміст адміністративно-правового регулювання сфери виконавчого провадження.

Стан дослідження. Проблемою сутності та змісту адміністративних процедур, зокрема й у виконавчому провадженні, у різні часи займалися Ю. В. Білоусов, М. В. Джафарова, Р. С. Калінін, Р. О. Куйбіда, О. В. Кузьменко, О. С. Лагода, О. І. Миколенко, М. Р. Тарасова, Г. В. Фоміч, В. І. Шишкін та інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Однак в умовах запровадження змін у законодавстві про примусове виконання рішень це питання потребує оновлення наукового базису, що свідчить на користь актуальності теми цього дослідження.

Зокрема, в умовах законодавчих змін невірним залишається питання класифікації адміністративних процедур виконавчого провадження, а також з'ясування сутності та змісту цієї категорії.

Метою статті є теоретико-правове дослідження поняття та змісту адміністративних процедур виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу. В умовах адміністративної реформи, яка триває в Україні, на сучасному етапі дослідження питань адміністративно-процедурного характеру має важливе значення, оскільки досконалість інструментів адміністративного впливу визначає ефективність конкретної сфери виконавчо-розпорядчої діяльності. У цьому контексті найбільш дискусійною є категорія «адміністративні процедури виконавчого провадження», аналіз якої дозволить розкрити механізм примусового виконання рішень. Необхідно наголосити, що увага науковців до цієї категорії обумовлена її функціональним значенням та місцем у структурі адміністративно-процесуальних правовідносин.

Водночас питання природи й сутності адміністративних процедур також є дискусійним, про що свідчить наукова полеміка з приводу цього питання.

Так, дискусія точиться з приводу природи адміністративних процедур, яка вченими-адміністративістами визначається по-різному. У своїй роботі Р. О. Куйбіда та В. І. Шишкін наполягають на тому, що поняття «адміністративна процедура» й «адміністративне провадження» співвідносяться як «загальне та особливе», як «статика і динаміка», де процедура – це встановлений порядок розгляду та вирішення справи (модель провадження), а провадження – це вже власне розгляд і вирішення конкретної справи [1, с. 174]. Вбачається, що науковці розглядають категорію «адміністративна процедура» як суто матеріальне явище, завданням якого є формалізація загальних засад здійснення адміністративного провадження.

Протилежної думки дотримується О. В. Кузьменко, яка стверджує, що співвідношення адміністративної процедури та адміністративного процесу є співвідношенням частини й цілого, елемента, одного з атрибутів і цілого [2, с. 314]. Вважаємо таке твердження більш коректним, адже досліджувана категорія розглядається не як статична основа правовідносин, а як структурний елемент адміністративного процесу в цілому, що, з одного боку, розкриває поліструктурність останнього, а з іншого, вказує на замкнутість конкретної адміністративної процедури на досягненні чіткого процесуального результату. Тому слід підтримати думку О. В. Кузьменко, яка акцентує увагу на природі адміністративних процедур та їх місці у структурі процесуальних правовідносин.

З приводу окресленої проблеми О. І. Миколенко зазначає, що адміністративну процедуру слід розглядати не як модель, а як безпосередню послідовність дій, врегульованих правилами поведінки та об'єднаних єдністю мети [3, с. 150]. Така позиція вченого є певною конкретизацією наведених вище думок науковців, адже послідовність дій – це і є певний порядок, а відповідність таких дій правилам поведінки може вважатися ознакою адміністративного провадження. Єдиним, на чому варто акцентувати увагу, є думка дослідника щодо спільності мети адміністративних процедур, які в нашому випадку спрямовані на забезпечення виконання юрисдикційного рішення.

Щодо поняття «адміністративна процедура» у вітчизняному адміністративному праві також немає єдиної точки зору, свідченням чого є такі визначення:

– адміністративна процедура – це встановлений законом порядок розгляду та розв’язання індивідуальних адміністративних справ органом виконавчої влади і місцевого самоврядування, який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору (О. С. Лагода) [4, с. 171];

– адміністративна процедура – це регламентований нормами адміністративного права порядок розгляду й вирішення органами державного управління індивідуально-конкретної справи (Г. В. Фоміч) [5, с. 7];

– адміністративна процедура – це визначений законодавством порядок сукупності послідовно здійснюваних адміністративним органом процедурних дій і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення адміністративної справи, що завершується прийняттям адміністративного акта і його зверненням до виконання (Т. Ф. Весельська) [6, с. 19];

– адміністративна процедура – це офіційно встановлений порядок прийняття та виконання суб’єктами адміністративно-правових відносин управлінського рішення (акта) і порядок учинення адміністративних та організаційних дій (заходів) з метою реалізації і забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян (М. В. Джафарова) [7, с. 17].

Говорячи про категорію «адміністративні процедури виконавчого провадження», слід відзначити роботу Р. С. Калініна, який опрацював вказане питання та надав з приводу нього змістовні висновки. Зокрема, адміністративні процедури виконавчого провадження він визначив як регламентовані адміністративним правом дії, які вчиняються суб’єктом владних повноважень – державним виконавцем щодо розгляду, розв’язання і вирішення індивідуально-визначеної справи, пов’язаної з примусовим виконанням виконавчих документів. Причому науковець наголосив на тому, що вони є специфічним різновидом адміністративних процедур, оскільки їм притаманні всі ознаки (як загальні, так і спеціальні), характерні для адміністративних процедур [8, с. 44].

Йдеться про такі загальноприйняті ознаки: застосування у публічній сфері; регулювання порядку здійснення правозастосовної діяльності; охоплення управлінської діяльності позитивної спрямованості; встановлення визначеного порядку здійснення тих або інших дій; характерний особливий суб’єктний склад; за-

кріплення в адміністративно-процедурних нормах, які регулюють застосування матеріальних норм адміністративного та інших галузей права [9, с. 173]. Варто зазначити, що з урахуванням змін у законодавстві про виконавче провадження наведене вище визначення є некоректним, адже в ньому не враховане право приватних виконавців та інших суб’єктів делегованих повноважень у сфері примусового виконання рішень, оскільки йдеться лише про державних виконавців.

З огляду на це уточнення потребують і наведені ознаки адміністративних процедур виконавчого провадження. Проте думка науковця про легітимність використання терміна «адміністративні процедури виконавчого провадження» [8, с. 43] не викликає сумнівів, оскільки відносини щодо примусового виконання рішень за своєю природою є адміністративно-процедурними. Додатковим підтвердженням цього є думка М. Р. Тарасової, яка підкреслює, що виконавче провадження за своєю сутністю є системою юридичних технологій і процедур, тому важливим є вирішення питань про правила фіксації вчинених дій [10, с. 105].

Більшість науковців, які досліджують сферу примусового виконання рішень, виділяють такі види адміністративних процедур виконавчого провадження:

– відкриття виконавчого провадження (початок дій із забезпечення примусового виконання рішень суду та інших органів);

– здійснення виконавчого провадження (вжиття заходів щодо реалізації приписів юрисдикційного акта);

– контроль та нагляд у виконавчому провадженні (діяльність суб’єктів публічної адміністрації щодо перевірки відповідності дій підконтрольних суб’єктів чинному законодавству);

– завершення виконавчого провадження (закінчення виконавчого провадження, повернення виконавчого документа стягувачу або суду) [11, с. 92; 12, с. 71; 13, с. 46; 14, с. 60].

На підставі викладеного можна запропонувати таке визначення адміністративної процедури виконавчого провадження: системна і цілеспрямована діяльність органів примусового виконання та суб’єктів делегованих повноважень у сфері виконавчого провадження, яка урегульована нормами адміністративного права і має на меті забезпечення реалізації принципу обов’язкового виконання юрисдикційних рішень.

Адміністративні процедури виконавчого провадження можна класифікувати за такими ознаками:

1. За спрямованістю:
 - правовстановлюючі (пов'язані з виникненням прав і обов'язків у сторін та учасників виконавчого провадження);
 - правореалізуючі (розкривають зміст правовідносин щодо примусового виконання рішень, тобто алгоритм забезпечення виконання боржником зобов'язань перед стягувачем);
 - правоприміняючі (спрямовані на припинення правовідносин щодо примусового виконання рішень).
2. За характером:
 - організаційні (здійснюються з метою узагальнення відомостей про сторони виконавчого провадження, їх майновий стан, потреби залучення інших учасників тощо);
 - практичні (проведення конкретних виконавчих дій за виконавчим документом та оформлення їх результатів);
 - контрольно-наглядові (здійснюються з метою забезпечення законності й дисципліни у виконавчому провадженні).
3. За значенням:
 - обов'язкові (є елементом циклічної системи адміністративних процедур виконавчого провадження, без якого примусове виконання як окремий вид діяльності не може здійснюватися);
 - факультативні (процедури, які використовуються уповноваженими органами та особами за наявності індивідуальних обставин, тобто вони мають ситуативний характер).
4. За процесуальною метою:
 - процедури, спрямовані на захист інтересів держави та виконавців (сплата виконавчого збору і витрат виконавчого провадження, забезпечення дотримання сторонами та всіма учасниками законодавства про примусове виконання рішень тощо);
 - процедури, спрямовані на захист інтересів сторін та учасників виконавчого провадження (безпосереднє проведення виконавчих дій, звернення стягнення на майно боржника, нагляд у виконавчому провадженні тощо).
5. За залежністю від конкретних процесуальних строків:
 - процедури, які мають встановлені строки проведення (ці строки закріплені у відповідному законодавстві й передбачають чіткі часові межі проведення процедури);
 - процедури, які не залежать від конкретних процесуальних строків (наприклад, контроль у виконавчому провадженні може проводитися

на будь-якій стадії примусового виконання рішення).

6. За послідовністю у правовідносинах:
 - процедури, які мають законодавчо визначену прив'язку до послідовності проведення (наприклад, здійснення виконавчого провадження відбувається після його відкриття);
 - процедури, здійснення яких може відбуватися на будь-якому етапі виконавчого провадження (наприклад, потреба у контролі може виникнути на різних етапах примусового виконання рішення).

Висновки. Теоретико-правове дослідження поняття та змісту адміністративних процедур виконавчого провадження дозволяє зазначити про таке:

1. Адміністративні процедури виконавчого провадження являють собою системну й цілеспрямовану діяльність органів примусового виконання та суб'єктів делегованих повноважень у сфері виконавчого провадження, яка врегульована нормами адміністративного права і має на меті забезпечення реалізації принципу обов'язкового виконання юрисдикційних рішень.

2. Адміністративні процедури виконавчого провадження доцільно класифікувати за такими ознаками: за спрямованістю (правовстановлюючі, правореалізуючі, правоприміняючі), за характером (організаційні, практичні, контрольно-наглядові), за значенням (обов'язкові, факультативні), за процесуальною метою (процедури, спрямовані на захист інтересів держави і виконавців, процедури, спрямовані на захист інтересів сторін і учасників виконавчого провадження), за залежністю від конкретних процесуальних строків (процедури, які мають встановлені строки проведення, та процедури, які не залежать від конкретних процесуальних строків), за послідовністю у правовідносинах (процедури, які мають законодавчо визначену прив'язку до послідовності проведення, та процедури, здійснення яких може відбуватися на будь-якому етапі виконавчого провадження).

Перспективним напрямом подальшого дослідження у цій сфері залишається питання сутності окремих адміністративних процедур виконавчого провадження та їх стадій, вирішення якого сприятиме формуванню уяви про механізм примусового виконання рішень, а також надасть можливість міркувати про вихідні засади державної політики у сфері примусового виконання рішень.

Список бібліографічних посилань

1. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посіб. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ: Старий світ, 2006. 576 с.
2. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. Київ: Атіка, 2005. 352 с.

3. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права: монографія. Харків: Бурун Книга, 2010. 336 с.
4. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 189 с.
5. Фоміч Г. В. Адміністративні процедури у публічній службі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2010. 224 с.
6. Весельська Т. Ф. Адміністративні процедури затримання, огляду, вилучення та їх оскарження в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 273 с.
7. Джафарова М. В. Адміністративні процедури прийняття та реалізації управлінських рішень органів внутрішніх справ у відносинах з населенням: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 20 с.
8. Калінін Р. С. Адміністративні процедури у виконавчому провадженні за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 268 с.
9. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 163–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_28 (дата звернення: 17.05.2017).
10. Тарасова М. Р. Исполнительное производство Российской Федерации как административный процесс: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. М., 2003. 253 с.
11. Хотинська О. Загальні аспекти відкриття виконавчого провадження. *Право України*. 2003. № 2. С. 92–96.
12. Білоусов Ю. В. Виконавче провадження: навч. посіб. Київ: Прецедент, 2005. 192 с.
13. Калінін Р. С. Контрольні та наглядові процедури виконавчого провадження. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. № 1. С. 45–49.
14. Калінін Р. С. Завершення виконавчого провадження як адміністративна процедура // Розвиток державності та права в Україні: реалії сьогодення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13–14 серп. 2011 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. С. 60–62.

Надійшла до редколегії 07.06.2017

КРУПНОВА Л. В. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРИИ «АДМИНИСТРАТИВНЫЕ ПРОЦЕДУРЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА»

Исследованы понятие и сущность категории «административные процедуры исполнительного производства». Проанализированы доктринальные взгляды на категорию «административная процедура», на основании которых предложено авторское определение категории «административные процедуры исполнительного производства». Предложена классификация административных процедур в исполнительном производстве с учётом научных взглядов на перечень процедур, осуществляемых во время принудительного исполнения решений государственными и частными исполнителями.

Ключевые слова: исполнительное производство, принудительное исполнение решений, административная процедура, классификация административных процедур, признаки административных процедур исполнительного производства.

KRUPNOVA L. V. GENERAL CHARACTERISTIC OF THE CATEGORY “ADMINISTRATIVE PROCEDURES OF ENFORCEMENT PROCEEDINGS”

It has been noted that in the conditions of legislative changes the issues of the classification of administrative procedures of executive proceedings, as well as clarification of the essence and content of this category, indicating the relevance of the chosen topic of research remain unresolved.

The object of the study is the essence of the category of “administrative procedures for enforcement proceedings”. The objective of the paper is the theoretical and legal study of the concept and content of administrative procedures of enforcement proceedings.

The author has analyzed the doctrinal views on the category “administrative procedure”, on the basis of which the author has offered own definition of the category of “administrative procedures of enforcement proceedings”. The author has studied the types of administrative procedures of enforcement proceedings, namely: initiation of enforcement proceedings, execution of enforcement proceedings, control and supervision within enforcement proceedings, the completion of enforcement proceedings. The author has suggested the classification of administrative procedures within enforcement proceeding, taking into account scientific opinions on the list of procedures, which are carried out during the enforced execution of decisions by state and private executors.

The practical significance of the article lies in the fact that the author’s conclusions can be used to improve certain aspects of procedural activity in the field of enforcement execution of decisions. It has been established that administrative procedures within the enforcement proceedings represent a systemic and purposeful activity of enforcement agencies and subjects of delegated authority in the sphere of executive proceedings, which is regulated by the norms of administrative law and is aimed at ensuring the implementation of the principle of mandatory enforcement of jurisdictional decisions.

Keywords: enforcement proceedings, enforced execution of decisions, administrative procedure, classification of administrative procedures, features of administrative procedures of enforcement proceedings.

УДК 346.91

Д. В. МАНДИЧЕВ,

кандидат юридичних наук, здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

МІСЦЕ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ ТА ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Проведено порівняльний аналіз оновленого законодавства України та чинного закону «Про судоустрій і статус суддів», виявлено зміни у правових статусах Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя, визначено роль цих органів в організації діяльності господарських судів. Розмежовано повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів і Вищої ради правосуддя в досліджуваній сфері.

Ключові слова: господарські суди, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів, кадрове забезпечення.

Mandychev, D.V. (2017), "The place of the High Qualifications Commission of Judges and the High Council of Justice in the organization of economic courts' activities" ["Mistse Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv ta Vyshchoi rady pravosuddia v orhanizatsii roboty hospodarskykh sudiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 43–47.

Постановка проблеми. Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада правосуддя є органами судової системи, основним призначенням яких є кадрове забезпечення суддівського корпусу в судах загальної юрисдикції, в тому числі в господарських судах. Слід зазначити, що їх правовий статус зазнав суттєвих змін у зв'язку із впровадженням конституційної реформи 2015–2016 рр., через що наукові дослідження у цій сфері майже не проводилися. Водночас варто зауважити, що Вища рада правосуддя за новим законодавством про судоустрій і статус суддів стала єдиним органом, уповноваженим ухвалювати рішення щодо призначення та звільнення суддів, переведення їх до інших судів, застосування до них заходів дисциплінарної відповідальності та вирішувати інші кадрові питання. Тому необхідним є визначення ролі цього органу в організації діяльності судів загальної юрисдикції, зокрема господарських судів.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що нині в науковій літературі практично відсутні дослідження, які ґрунтуються на оновленому законодавстві у сфері судоустрою та присвячені визначенню ролей Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя в організації роботи господарських судів. У поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу такого питання це обумовлює важливість і своєчасність цієї статті.

Стан дослідження. Окремі аспекти діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів і Вищої ради юстиції досліджували такі вчені, як А. Л. Борко, В. Д. Бринцев, О. В. Гончаренко, В. В. Долежан, Р. В. Ігонін, П. Казаке-

вич, М. Г. Мельник, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, Ю. Є. Полянський, О. М. Терлецький та багато інших. Однак на сьогодні відсутні актуальні комплексні дослідження, присвячені визначенню ролі цих органів в організації діяльності господарських судів України, що ще раз підкреслює важливість запропонованої теми.

Метою статті є визначення місця Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя в організації роботи господарських судів України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: провести порівняльний аналіз оновленого законодавства України та чинного закону «Про судоустрій і статус суддів», виявити зміни у правових статусах Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя; визначити роль цих органів в організації діяльності господарських судів; розмежувати повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя в досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Проведення в Україні чергової конституційної реформи у 2016 р. призвело до внесення суттєвих змін до статусу основних органів кадрового забезпечення судів загальної юрисдикції – Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Зокрема, в законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1] було враховано майже всі рекомендації, надані органами Ради Європи (Парламентською Асамблеєю, Комітетом Міністрів, Європейським судом з прав людини, Венеціанською комісією тощо) щодо провадження судової реформи в Україні, серед яких значна частина стосувалася порядку та способу формування Вищої ради юстиції (правосуддя). Було враховано рекомендації

щодо: 1) необхідності створення незалежного від виконавчої та законодавчої влади органу, який відповідав би за призначення й кар'єру суддів; 2) того, що більшість членів Вищої ради юстиції (правосуддя) чи принаймні істотну їх частину повинні складати судді; 3) забезпечення обрання членів Вищої ради правосуддя, які не є суддями, серед інших видатних юристів, університетських професорів із певним стажем перебування на посаді або звичайних громадян. І лише одна рекомендація так і не була врахована – це об'єднання Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів в один орган [2].

Так, у багатьох європейських країнах функціонує єдиний орган, відповідальний за кадровий добір суддів і здійснення інших функцій у сфері кадрового забезпечення. Зокрема, у Франції, Італії, Португалії та низці інших країн діє Вища рада магістратури – особливий орган державної влади, основними завданнями якого є добір кандидатур на посади суддів і прокурорів, а також здійснення дисциплінарної функції стосовно суддів. Переважно у Вищій раді магістратури головує президент держави. Члени цієї ради можуть призначатися президентом (Франція, Алжир), обиратися палатами парламенту (Румунія) або визначатися іншим способом. Наприклад, в Італії дві третини членів Ради обирає сам суддівський корпус, одну третину – парламент, а перший голова та генеральний прокурор касаційного суду входять до Ради за посадою [3, с. 61]. Як бачимо, спосіб формування Вищої ради правосуддя цілком відповідає досвіду деяких європейських країн, однак функціонування відразу двох органів, на які тією чи іншою мірою покладається обов'язок здійснення кадрового забезпечення суддівського корпусу, не зовсім узгоджується з європейською практикою.

Отже, зважаючи на те, що в судовій системі за законодавством України передбачено функціонування двох органів, які беруть безпосередню участь у кадровому забезпеченні суддівського корпусу, поставимо за мету не лише визначити їх роль у цьому процесі, а й розмежувати повноваження кожного з них за оновленим законодавством України.

Визначаючи правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів, слід зауважити, що з цього приводу давно триває наукова дискусія. Зокрема, Р. В. Ігонін висловлював думку, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України є незалежним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом у системі судустрою України [4, с. 38]. Інші науковці зазначали, що законодавством чітко не визначено статус цього

органу [5, с. 39; 6, с. 19; 7, с. 274]. Дійсно, в ч. 1 ст. 100 закону України «Про судустрой і статус суддів» 2010 р. Вища кваліфікаційна комісія суддів України визначалась як постійно діючий орган у системі судустрою України [8]. Зі змісту цієї норми складно було визначити, що це за орган, для чого він створений і за якими принципами функціонує.

У ч. 1 ст. 92 оновленого закону України «Про судустрой і статус суддів» Вища кваліфікаційна комісія суддів України визнається державним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє в системі правосуддя України [9]. Не можна стверджувати, що таке законодавче формулювання є досконалим, однак із нього, принаймні, можна зробити деякі висновки. По-перше, Вища кваліфікаційна комісія суддів – це, передусім, державний орган. По-друге, це орган судової влади й частина судової системи. По-третє, цей державний орган покликаний здійснювати «суддівське врядування», що означає «управління», «розпорядження», «керівництво» [10, с. 76]. Застосування законодавцем поняття «суддівське врядування» є не випадковим, адже назвати Вищу кваліфікаційну комісію суддів органом суддівського самоврядування не можна, оскільки до її основного складу входять не тільки судді, а й представники інших органів та організацій. При цьому цей орган здійснює лише частину управлінських функцій у судах.

Як вірно зауважує О. М. Терлецький, Вища кваліфікаційна комісія суддів України є тим важливим органом у системі судустрою держави, який безпосередньо формує судустрой, готуючи професійних суддів і наглядаючи за порядком здійснення правосуддя [11]. Отже, Вища кваліфікаційна комісія суддів є одним з органів кадрового забезпечення суддівського корпусу господарських судів.

Порівняльний аналіз ст. 100–110 закону України «Про судустрой і статус суддів» 2010 р. та ст. 92–103 оновленого Закону дає підстави зробити такі висновки щодо зміни статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів:

1) до її складу тепер входять 16 членів (раніше їх було 14); Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та головою Державної судової адміністрації України обираються по 2 члени Комісії з осіб, які не є суддями;

2) крім 2 палат (дисциплінарної та кваліфікаційної) у складі цієї комісії утворюється також колегія, до складу якої входять не менше 3 членів;

3) поряд із підставами припинення повноважень в окремій статті оновленого Закону

визначено підстави звільнення члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів.

Водночас незмінними залишилися строк повноважень члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів, який складає 4 роки без права бути обраним у члени цього органу 2 строки поспіль, порядок обрання членів, вимоги до них, у тому числі обмеження, їх права й інші питання діяльності.

Роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів в організації та забезпеченні діяльності господарських судів полягає у:

1) своєчасному виявленні вакантних посад суддів у господарських судах шляхом здійснення обліку інформації, що надходить з апаратів відповідних судів, та оголошення конкурсу для їх комплектації;

2) організації та проведенні добору кандидатів на посади суддів у господарських судах і проведенні їх спеціальної перевірки, наданні допуску кандидатів на посаду суддів у господарських судах, які пройшли спеціальну перевірку та виявилися такими, які відповідають встановленим законодавством вимогам, до участі в конкурсі;

3) проведенні кваліфікаційного іспиту на посаду суддів господарських судів, визначенні його результатів і внесенні рекомендацій Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді в господарському суді;

4) визначенні потреби в державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді господарських судів у Національній школі суддів України;

5) розробці та затвердженні єдиної форми документації, що застосовується під час проведення добору на посаду суддів у господарських судах, кваліфікаційного оцінювання (форми заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, анкети кандидата на посаду судді тощо);

6) забезпеченні єдиного підходу до проведення добору кандидатів на посаду суддів шляхом затвердження його порядку, методики оцінювання його результатів тощо;

7) проведенні кваліфікаційного оцінювання суддів господарських судів;

8) затвердженні порядку та методології оцінювання та самооцінювання суддів;

9) затвердженні форм декларації родинних зв'язків і декларації доброчесності суддів судів загальної юрисдикції, в тому числі господарських судів;

10) розробці та поданні порядку відрядження суддів господарських судів.

Отже, Вища кваліфікаційна комісія суддів фактично виступає організатором і виконавцем кадрового добору суддів господарських судів

та ухвалює проміжні рішення в процесі проведення добору кандидатів на посади суддів.

Що стосується другого органу в системі кадрового забезпечення суддівського корпусу – Вищої ради правосуддя, то її статус, у порівнянні зі статусом Вищої ради юстиції, зазнав суттєвіших змін. Правову основу діяльності Вищої ради юстиції склали Конституція України, закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р., закон України «Про Вищу раду юстиції» 1998 р., Регламент Вищої ради юстиції 2015 р. тощо. Однак із набуттям чинності законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1], оновленим законом України «Про судоустрій і статус суддів» та утворенням Вищої ради правосуддя більша частина наукових досліджень втратила свою актуальність, оскільки деякі рекомендації вчених все-таки були враховані під час розробки нового законодавства у сфері правосуддя.

Поняття Вищої ради правосуддя не міститься в законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1]. У ньому визначаються повноваження, кількісний склад членів Вищої ради правосуддя, загальні обмеження для них. Більш детальна регламентація правового статусу Вищої ради правосуддя має бути здійснена в законі.

Аналізуючи оновлені положення Конституції та закону України «Про судоустрій і статус суддів», можемо зробити висновок, що роль Вищої ради правосуддя в організації та забезпеченні діяльності господарських судів виражається у здійсненні нею таких повноважень:

1) розгляд рекомендацій Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді, в тому числі в господарських судах;

2) внесення подання Президенту України про призначення на посаду судді, в тому числі господарських судів;

3) ухвалення рішення про звільнення судді, в тому числі господарського суду, з посади за наявності для цього підстав, визначених Конституцією та законом України «Про судоустрій і статус суддів»;

4) затвердження порядку переведення судді до іншого суду того самого рівня та спеціалізації;

5) розгляд звернень із повідомленням про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, в тому числі в господарському судочинстві, та вжиття заходів щодо припинення такого втручання;

6) ухвалення рішення та проведення дисциплінарного провадження щодо суддів, у тому числі господарських судів, за наявності підстав, визначених законодавством України, і на-

дходження скарги встановленої форми на цього суддю;

7) надання згоди на затримання судді, в тому числі господарського суду, або утримування його під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину;

8) ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді, в тому числі господарського суду, від здійснення правосуддя на строк не більше 2 місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом.

Отже, Вища рада юстиції в системі органів судової влади є тим органом, який уповноважений ухвалювати кінцеві рішення, які в деяких випадках можуть бути оскаржені з підстав та в порядку, визначених законодавством, з питань призначення, звільнення суддів, притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, тимчасового затримання або арешту до винесення обвинувального вироку та інших питань, пов'язаних із переміщенням суддів по службі. Підставами для ухвалення таких рішень є подання, висновки або інформація в іншій формі, зібрана, узагальнена та подана Вищою кваліфікаційною комісією суддів. Тобто Вища рада правосуддя є органом, який наділений реальними державно-владними повноваженнями щодо суддів судів загальної юрисдикції, в тому числі господарських судів. Джерелом цих повноважень є Конституція України.

Варто також зауважити, що для здійснення своїх функцій Вища рада правосуддя та Вища

кваліфікаційна комісія суддів наділені відповідними правами, зокрема вони мають повний і безпосередній доступ до суддівського досьє, право на отримання інших матеріалів, необхідних для ухвалення рішення, тощо. Крім того, відповідно до ст. 188-32 та 188-35 невиконання законних вимог Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції (правосуддя) щодо надання інформації, копій документів, а також порушення встановлених законодавством строків їх надання, надання завідомо недостовірної інформації тягне за собою застосування заходів адміністративної відповідальності [12].

Висновок. Таким чином, головна роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя в організації діяльності господарських судів полягає в забезпеченні повного та своєчасного комплектування цих судів високопрофесійним, компетентним і незалежним суддівським корпусом, забезпеченні дотримання суддями дисципліни, вимог щодо несумісності та дотримання вимог законодавства під час відправлення правосуддя. При цьому основна різниця в повноваженнях цих двох органів полягає в тому, що Вища кваліфікаційна комісія суддів є безпосереднім організатором і виконавцем добору кадрів на суддівські посади, здійснення щодо них спеціальної перевірки, проведення кваліфікаційного оцінювання, і вже на підставі результатів, отриманих в ході здійснення цих заходів, Вища рада правосуддя ухвалює кінцеві рішення щодо призначення, звільнення суддів, переміщення їх по службі, притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Список бібліографічних посилань

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
2. Список рекомендацій Ради Європи щодо судової реформи і реформи прокуратури в Україні // Центр політико-правових реформ: сайт. 12.02.2014. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5000-> (дата звернення: 02.04.2017).
3. Обрусна С. Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 52–73.
4. Ігонін Р. В. Адміністративно-правова природа Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. *Адвокат*. 2011. № 2 (125). С. 34–38.
5. Казакевич П. В. Статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2013. №1. С. 38–43.
6. Мельник М. Г. Статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у процесі призначення на посаду судді: генезис, проблемні питання, шляхи вирішення. *Наше право*. 2010. № 4 ч. 2. С. 18–21.
7. Сафонова О. Ю. Напрями роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України як постійно діючого органу у системі судоустрою. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. – 2014. – Вип. 3, т. 3. С. 269–274.
8. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 55/1. Ст. 1900.
9. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 02.04.2017).
10. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2012. 992 с.

11. Терлецький О. М. Вища кваліфікаційна комісія суддів та її роль в системі судоустрою // Матеріали III Міжнародної наукової Інтернет-конференції «Інновації та традиції в сучасній науковій думці». 2012. URL: <http://intkonf.org/terletskiy-o-m-vischa-kvalifikatsiyna-komisiya-suddiv-ta-yiyi-rol-v-sistemi-sudoustroyu-ukrayini/> (дата звернення: 02.04.2017).

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 02.04.2017).

Надійшла до редколегії 03.04.2017

МАНДЫЧЕВ Д. В. МЕСТО ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИОННОЙ КОМИССИИ СУДЕЙ И ВЫСШЕГО СОВЕТА ПРАВОСУДИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУДОВ

Проведён сравнительный анализ обновленного законодательства Украины и действующего закона «О судоустройстве и статусе судей», выявлены изменения в правовых статусах Высшей квалификационной комиссии судей и Высшего совета правосудия, определена роль этих органов в организации деятельности хозяйственных судов. Разграничены полномочия Высшей квалификационной комиссии судей и Высшего совета правосудия в исследуемой сфере.

Ключевые слова: хозяйственные суды, Высший совет правосудия, Высшая квалификационная комиссия судей, кадровое обеспечение.

MANDYCHEV D. V. THE PLACE OF THE HIGH QUALIFICATIONS COMMISSION OF JUDGES AND THE HIGH COUNCIL OF JUSTICE IN THE ORGANIZATION OF ECONOMIC COURTS' ACTIVITIES

The expediency of determining the role of the High Qualifications Commission of Judges and the High Council of Justice in the organization of the activity of general jurisdiction courts, in particular economic courts, has been substantiated. The author has conducted a comparative analysis of the updated legislation of Ukraine and the current Law "On the Judiciary and Status of Judges"; has revealed the novelties in the legal statuses of the High Qualifications Commission of Judges and the High Council of Justice; has determined the role of these agencies in the organization of the activity of economic courts. The powers of the High Qualifications Commission of Judges and the High Council of Justice within the researched sphere have been differentiated.

It has been argued that the main role of the High Qualifications Commission of Judges and the High Council of Justice in the organization of the activity of economic courts is to ensure the complete and timely deployment of these courts with a highly professional, competent and independent judiciary agency, ensuring compliance with the discipline, incompatibility and compliance with the requirements of the legislation while the administration of justice by the judges. At the same time, the main difference in the powers of these two agencies is that the High Qualifications Commission of Judges is the direct organizer and executor of the selection of personnel for positions of judges, carrying out a special verification for them, conducting a qualification evaluation, and on the basis of the results obtained during the implementation of these measures the High Council of Justice shall take the final decision on the appointment, dismissal, transfer, and disciplinary action of judges.

Keywords: economic courts, High Council of Justice, High Qualifications Commission of Judges, staffing.

УДК [351.77:340.132.2](477)

О. С. ПРОНЕВИЧ,

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації

законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАСАД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ «ЗДОРОВ'Я-2020» ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Осмислено доктринальні засади нової європейської політики «Здоров'я-2020», артикульованої Європейським регіональним бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я. Особливу увагу приділено з'ясуванню можливостей імплементації в національне законодавство України європейських правових стандартів надання медико-санітарної допомоги населенню, а також пошуку оптимальних шляхів модернізації вітчизняної системи охорони здоров'я з урахуванням позитивного досвіду, набутого провідними країнами – членами Європейського Союзу.

Ключові слова: імплементація, нова європейська політика, Здоров'я-2020, детермінанти здоров'я, міжсекторальний підхід, медико-санітарна допомога.

Pronevych, O.S. (2017), "Implementation of the European policy framework "Health 2020" as the legal instrument for modernizing the health care system of Ukraine" ["Implementatsiia zasad yevropeiskoi polityky "Zdorovia-2020" yak pravovyi instrument modernizatsii systemy okhorony zdorovia Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 47–53.

Постановка проблеми. Здоров'я є універсальною соціальною цінністю, невід'ємним правом людини, ключовою характеристикою людського капіталу, цінним ресурсом і джерелом економічної та соціальної стабільності. У преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) закріплено, що здоров'я – це не лише відсутність хвороб або фізичних дефектів, а й стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя. Феномен здоров'я полягає в забезпеченні оптимальної саморегуляції організму, здатного перебувати в гармонійній рівновазі з оточуючим середовищем. Він містить низку вимірів людиноцентристського характеру, а саме: філософський (вибір ціннісних орієнтирів); соціальний (здатність до суспільно корисної діяльності, відновлення трудових ресурсів); економічний (створення матеріальних благ, підвищення продуктивності праці); безпековий (виявлення та нейтралізація загроз для фізичного існування окремої особи або людської популяції в цілому); психологічний (мотивація до здорового способу життя); медичний (потреба в послугах зі збереження фізичного та психічного благополуччя). До переліку найсуттєвіших сучасних детермінант здоров'я фахівцями віднесено глобалізаційні процеси, демографічні зміни, міграцію населення, форсовану урбанізацію, соціально-політичні конфлікти, технологічні нововведення, екологічні проблеми, поглиблення соціальної нерівності під час розподілу матеріальних благ, обмеження доступу до медичних послуг, маркетингові тощо. Зазначені чинники повною мірою враховані під час артикуляції Європейським регіональним бюро ВООЗ засад нової європейської політики «Здоров'я-2020» як доктринального концепту гармонізації національного законодавства у сфері охорони здоров'я.

Стан дослідження. Упродовж останнього часу у вітчизняній науці сформувалася традиція осмислення окремих аспектів «Здоров'я-2020» як нової європейської політики та стратегії в інтересах здоров'я населення. Зазначена проблема розглядалася в дослідженнях Т. С. Грузевої [1], С. О. Линника [2], Г. О. Слабкого, Г. Я. Пархоменка та Н. Ю. Астахова [3], В. В. Шафранського, Г. О. Слабкого і Л. О. Ка-

чали [4] та ін. Комплексний аналіз наукового доробку попередників дає підстави стверджувати, що соціально-управлінському феномену «Здоров'я-2020» приділяли увагу переважно фахівці в галузі медичного менеджменту та публічного адміністрування. Натомість донині зберігається необхідність з'ясування організаційно-правових засад європейської політики «Здоров'я-2020».

Метою статті є осмислення суті та пріоритетних напрямів реалізації нової європейської політики «Здоров'я-2020», з'ясування можливостей імплементації її доктринально-правових засад у вітчизняне законодавство та пошук шляхів оптимізації системи охорони здоров'я України на основі управлінських стандартів, виокремлених Європейським регіональним бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Основи європейської регіональної політики «Здоров'я-2020» було затверджено представниками 53 країн європейського регіону на 62-й сесії Європейського регіонального бюро ВООЗ (Мальта, 10–13 вересня 2012 р.), уповноваженого здійснювати координацію міжнародного співробітництва на континенті у сфері охорони здоров'я. Положення політики «Здоров'я-2020» викладено у двох форматах документу, а саме в «Основах Європейської політики у підтримку дій усієї держави та суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя» як стратегічному документі для політиків та управлінців вищої ланки у сфері охорони здоров'я та в документі під назвою «Здоров'я-2020 – основи політики та стратегії» як деталізовано-прикладному викладі фактичної аргументації для фахівців оперативного рівня і «мультидисциплінарних професіоналів у сфері охорони здоров'я».

В європейській регіональній політиці «Здоров'я-2020» синтезовано сучасне розуміння ролі та значення здоров'я, визначено місце охорони здоров'я в комплексі глобальних цілей. Ця політика ґрунтується на постулаті щодо комплексного характеру здоров'я, його безпосередньої залежності від рівня добробуту населення й ефективності скоординованого впливу органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства на «соціальні й індивідуальні детермінанти здоров'я». Метою

нової політики «Здоров'я-2020» визначено досягнення максимального потенціалу здоров'я та підвищення рівня благополуччя населення, подолання нерівності у сфері здоров'я й усунення ризиків соціального відчуження, розбудову універсальних, соціально справедливих, стійких і високоякісних національних систем охорони здоров'я.

В основах європейської регіональної політики «Здоров'я-2020» виокремлено нагальні проблеми у сфері охорони здоров'я, а саме: неефективне використання ресурсів у секторі охорони здоров'я; ствердження диспропорції в доступі до медичного обслуговування, зумовленої регіональною специфікою, етнічною належністю, статтю, віком, соціальним положенням або платоспроможністю; існування негативних поведінкових чинників, що спричиняють глибоку нерівність відносно здоров'я (зловживання тютюном, алкоголем і психоактивними речовинами, незбалансованість харчування та фізичної активності, психічні розлади); недооцінку важливості запровадження міжсекторального підходу до надання адресної медичної допомоги населенню; недостатнє використання соціальних і технологічних інновацій. Існування цих проблем об'єктивно зумовлює необхідність коригування соціальної місії публічного сектора охорони здоров'я, який повинен забезпечувати постановку цілей і завдань, розробку та реалізацію національних і субнаціональних стратегій охорони здоров'я, оцінку впливів інших секторів на громадське здоров'я, надання населенню високоякісної та ефективної медичної допомоги. Забезпечуючи належне врядування («розумне адміністрування»), міністерства охорони здоров'я мають сприяти стратегічному діалогу щодо проблем здоров'я та його детермінант, налагоджувати міжсекторальну взаємодію у сфері охорони здоров'я, а також забезпечувати врахування «інтересів здоров'я» під час розробки стратегій покращання засадничих компонентів соціальної сфери (житлового забезпечення, енерго-, тепло- та водопостачання, громадського харчування, санітарно-епідеміологічного благополуччя тощо).

Європейська регіональна політика «Здоров'я-2020» охоплює чотири взаємопов'язані пріоритетні сфери стратегічних дій: 1) інвестування у здоров'я на всіх етапах життя людини та розширення прав і можливостей громадян (створення сприятливих умов для зміцнення здоров'я, підвищення медико-санітарної грамотності, системне дослідження соціально-поведінкових проблем, підтримка здорового й

активного старіння); 2) вирішення проблем, пов'язаних із неінфекційними та інфекційними захворюваннями (реалізація за участі громад спрямованих на соціальні й екологічні детермінанти здоров'я міжсекторальних загальнодержавних стратегій і планів дій, налагодження міжнародного обміну відповідною інформацією, забезпечення якості та безпечності води й безпеки продуктів харчування, раціональне використання антибіотиків, контроль інфекцій та охоплення імунізацією населення, включно з уразливими соціальними групами); 3) розбудова людиноцентристських систем охорони здоров'я, зміцнення потенціалу охорони громадського здоров'я, підвищення готовності до надзвичайних ситуацій, забезпечення епіднадзора та реагування (повне охоплення населення медико-санітарним обслуговуванням, запровадження інструментів та інновацій ХХІ століття (наприклад, телемедицини, електронних історій хвороб), пріоритетизація профілактики захворювань, комплексності, наступництва та безперервності надаваних медичних послуг, максимального наближення медичних послуг до місця проживання пацієнта); 4) підвищення «міцності» місцевих співтовариств і створення підтримуючого середовища (використання здатності стійких співтовариств до проактивного реагування на загрозливі ситуації, розширення міждисциплінарного та міжсекторального співробітництва у сферах охорони здоров'я, екології та ветеринарії) [5].

Одночасно з ухвалою основ європейської регіональної політики «Здоров'я-2020» на 62-й сесії Європейського регіонального бюро ВООЗ також було ухвалено Європейський план дій зі зміцнення потенціалу та послуг охорони громадського здоров'я, що сприяло виробленню комплексного підходу до вирішення актуальних проблем у сфері охорони здоров'я [6].

Показники громадського здоров'я в Україні не відповідають чинним європейським стандартам. Медико-демографічна ситуація характеризується від'ємним природним приростом населення, високим рівнем смертності, скороченням середньої очікуваної тривалості життя, високим рівнем поширеності хронічних неінфекційних захворювань як причини передчасної смертності й інвалідації. Наявність численних проблем у сфері охорони здоров'я об'єктивно зумовлює нагальну необхідність імплементації засад європейської політики «Здоров'я-2020».

Транспонування апробованих європейських медико-санітарних стандартів було започатковано в Україні ще до офіційного проголошення європейської політики «Здоров'я-2020».

Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 року № 1164-р Загальнодержавна програма «Здоров'я-2020: український вимір» розрахована на 2013–2020 роки. Вона значною мірою враховувала міжнародні стратегії та практики вирішення актуальних проблем у сфері охорони здоров'я. У цьому документі визнано пріоритетність ужиття заходів з профілактики та раннього виявлення захворювань, здійснення контролю за перебігом захворювань і запобігання їх несприятливим наслідкам, формування системи громадського здоров'я, мотивації населення до здорового способу життя, запровадження заходів з реабілітації, організації спеціальних заходів з медичного забезпечення за окремими класами хвороб і нозологічними формами. Констатовано, що такий підхід сприятиме підвищенню рівня соціальної справедливості у сфері охорони здоров'я, впровадженню міжсекторального підходу [7].

Оприлюднення європейської політики не спричинило коригування Загальнодержавної програми «Здоров'я-2020: український вимір» або ухвали окремих нормативно-правових актів, хоча впродовж останнього часу окремі спроби новелізації законодавства у сфері охорони здоров'я на основі імплементації окремих європейських медико-санітарних управлінських і лікувально-профілактичних стандартів все ж здійснювалися. Так, у грудні 2013 року Кабінетом Міністрів України в порядку законодавчої ініціативи було підготовлено проект закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я-2020»: український вимір» (реєстр. № 3748) [8], який Верховною Радою України не розглядався.

Не було також схвалено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану заходів з імплементації та реалізації засад європейської політики «Здоров'я-2020»: основ європейської політики в підтримку дій держави і суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя» щодо неінфекційних захворювань на період до 2020 року», підготовлений у 2015 році репрезентативною експертною міжвідомчою групою під патронатом Міністерства охорони здоров'я України [9] відповідно до вимог Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». У проекті розпорядження програма Європейського Союзу «Європейська стратегія здоров'я-2020» визнавалася орієнтиром при проведенні реформи системи охорони здоров'я, спрямованої на «підвищення особистої відповідальності громадян за власне здоров'я, забезпечення для них

вільного вибору постачальників медичних послуг належної якості, надання для цього адресної допомоги найбільш соціально незахищеним верствам населення» [10]. У документі була окреслена перспектива вжиття системних організаційних заходів з метою вдосконалення координації дій уповноважених органів публічної влади, реалізації зваженої інформаційної та освітньої політики, забезпечення максимальної суспільної підтримки стратегічного курсу на пріоритетизацію профілактики неінфекційних захворювань, нейтралізації впливу деструктивних суспільних чинників формування негативної особистісної поведінки, забезпечення нагляду й моніторингу за споживанням тютюнової продукції, алкоголю та слабоалкогольних напоїв, харчуванням і фізичною активністю населення, а також з метою профілактики, раннього виявлення та лікування окремих неінфекційних захворювань (зокрема хвороб системи кровообігу, цукрового діабету, злоякісних новоутворень, хронічних респіраторних хвороб) [11].

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року передбачає поступове наближення до окремих європейських стандартів у сфері охорони здоров'я [12]. У гл. 22 «Громадське здоров'я» цієї Угоди наголошено на необхідності підвищення рівня захисту здоров'я людини «як передумови сталого розвитку й економічного зростання», ч. 2 ст. 427 закріплено стратегічний курс «поступової інтеграції України до європейських мереж охорони здоров'я», а ст. 428 окреслено перспективу поступового наближення вітчизняного законодавства та практики до «принципів *acquis* ЄС, зокрема у сфері інфекційних хвороб, служб крові, трансплантації тканин і клітин, а також тютюну». Передбачено, що співробітництво охоплює такі сфери: зміцнення системи охорони здоров'я України та її потенціалу, зокрема шляхом упровадження реформ, подальшого розвитку первинної медико-санітарної допомоги та навчання персоналу; попередження та контроль за інфекційними хворобами, такими як ВІЛ/СНІД і туберкульоз, підвищення готовності до ризику спалахів високопатогенних хвороб та імплементацію Міжнародних медико-санітарних правил; попередження та контроль за неінфекційними хворобами шляхом обміну інформацією і найкращими практиками, пропагування здорового способу життя, визначення основних детермінант здоров'я та

проблем у галузі охорони здоров'я, наприклад здоров'я матері і дитини, психічне здоров'я, алкогольна, наркотична та тютюнова залежність, зокрема імплементацію Рамкової конвенції з контролю над тютюном 2003 року; якість і безпечність субстанцій людського походження, наприклад, крові, тканини та клітин; інформація та знання в галузі охорони здоров'я, в тому числі керуючись підходом «охорона здоров'я у всіх політиках держави» [13]. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 1141-р Міністерство охорони здоров'я України як профільний центральний орган виконавчої влади уповноважено забезпечити виконання планів імплементації окремих активів *acquis* ЄС, перелік яких визначено у Додатку ХІІ до Угоди про асоціацію [14].

У Концепції розвитку системи громадського здоров'я, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 1002-р, прямо передбачено покладання на Міністерство охорони здоров'я України функції «забезпечення здійснення заходів щодо зміцнення потенціалу та надання послуг у сфері громадського порядку в рамках програми Європейського регіонального бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я «Здоров'я-2020»: основи Європейської політики на підтримку дій держави та суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя» [15].

Ретроспективний аналіз чинної нормативно-правової бази у сфері охорони здоров'я дає підстави стверджувати, що системна робота в царині імплементації доктринальних засад європейської політики «Здоров'я-2020» відсутня. Упродовж останнього часу на рівні окремих документів програмного характеру було задекларовано намір апробувати окремі артикульовані європейською спільнотою доктринальні положення та принципи, однак практичні кроки не здійснювалися. Як наслідок, назріла необхідність вжиття таких заходів з метою європеїзації системи охорони здоров'я:

– імплементації у вітчизняне законодавство європейського тлумачення поняття «система охорони здоров'я» як сукупності державних, муніципальних і приватних організацій, установ, структур і ресурсів, призначення яких полягає в покращанні, збереженні та відновленні здоров'я людей;

– розширення переліку закріплених у ст. 4 закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» основних принципів охорони здоров'я шляхом інкорпорування таких принципів: загального права на здоров'я та інтегровану медико-санітарну допомогу; поєд-

нання державного лідерства й участі всього суспільства у зміцненні здоров'я та благополуччя; децентралізації управління системою охорони здоров'я з метою наближення медичних послуг до місця проживання пацієнта з дотриманням вимог безпеки, якості й економічної обґрунтованості; диференціації системи охорони здоров'я залежно від інтенсивності медичної допомоги; врахування інтересів здоров'я у всіх стратегіях; забезпечення наступності та безперервності під час надання медичної допомоги; солідарності (солідарної відповідальності); скорочення соціальної нерівності за показниками здоров'я; поєднання ієрархічного та партнерського підходів у стратегічному плануванні й керівництві в інтересах здоров'я та благополуччя; перманентного моніторингу реальних і потенційних загроз для громадського здоров'я та оперативного вжиття заходів у сфері охорони здоров'я у разі виникнення надзвичайних ситуацій; забезпечення реалізації інформаційно-роз'яснювальних заходів (адвокації), комунікації та соціальної мобілізації в інтересах здоров'я; системного впливу на соціальні детермінанти здоров'я та скорочення нерівності стосовно здоров'я; регіональної інтеграції та координації на основі стратегії охорони здоров'я Європейського Союзу;

– підготовки законодавчого акта про засади національної політики у сфері охорони здоров'я на основі цінностей і принципів європейської політики «Здоров'я-2020». На нашу думку, першочергово потрібно легітимізувати такі постулати концептуального характеру: визнання комплексної природи здоров'я та безальтернативності консолідації ресурсів держави, територіальних громад і приватного сектора у сфері охорони здоров'я; розбудови заснованої на засадах європейської концепції належного врядування системи публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я, спроможної на основі поєднання «лідерства» профільного міністерства у сфері охорони здоров'я, міжсекторального партнерства і громадської ініціативи забезпечити узгоджений вплив на соціальні детермінанти здоров'я; запровадження інституту омбудсмена із захисту прав пацієнтів; децентралізації системи медичного обслуговування та максимального наближення медичних послуг на місцевий (локальний) рівень з урахуванням позитивного досвіду функціонування Європейської мережі Всесвітньої організації охорони здоров'я «Здорові міста і співтовариства»; широкого використання інноваційних технологій у сфері охорони здоров'я; виокремлення пріоритетних напрямів розвитку державно-

приватного партнерства у сфері охорони здоров'я; урізноманітнення форм співробітництва у сфері охорони здоров'я (розробки та реалізації спільних стратегічних платформ, проведення оціночних місій (семінарів, консультацій, технічних діалогів) тощо;

– віднесення до основних завдань Міністерства охорони здоров'я України як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, завдання щодо налагодження міжсекторального партнерства на програмно-цільовій основі з метою забезпечення скоординованого впливу на соціальні, економічні, екологічні та поведінкові детермінанти здоров'я;

– доповнення ч. 8 п. 4 чинного Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 267, таким абзацом: «забезпечує імплементацію стандартів, закріплених у стратегії Європейського регіонального бюро ВООЗ «Здоров'я-2020»: основи Європейської політики на підтримку дій держави та суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя»;

– розробки та затвердження Національного плану дій щодо вдосконалення інфраструктури охорони громадського здоров'я і надання меди-

чних послуг населенню, ґрунтованого на засадах європейської політики «Здоров'я-2020»;

– запровадження в системі підготовки й підвищення кваліфікації кадрів для системи охорони здоров'я спеціальних навчальних курсів, присвячених доктринальним та управлінським засадам європейської політики «Здоров'я-2020» тощо.

Резюмуючи, зазначимо, що європейська політика «Здоров'я-2020» є соціально акцептованою стратегічною платформою, яка ґрунтується на парадигмі щодо визнання фундаментального права кожної людини досягати найвищого рівня здоров'я на всіх етапах життя. Імплементація доктринальних та управлінських засад європейської політики «Здоров'я-2020» належить до правових засобів європеїзації вітчизняної системи охорони здоров'я на людиноцентристських і раціональних засадах. Безумовними пріоритетами реформаторських прагнень є запровадження міжсекторального партнерства з метою впливу на соціальні детермінанти здоров'я зі збереженнями лідерства профільного міністерства, врахування «інтересів здоров'я» під час розробки стратегій модернізації базових компонентів соціальної сфери, вдосконалення санепіднагляду та реагування в разі надзвичайних ситуацій, формування підтримуючого середовища й забезпечення стійкості місцевих спільнот до негативного зовнішнього впливу.

Список бібліографічних посилань

1. Грузева Т. С. Інноваційна сутність та стратегічний і практичний потенціал нової європейської політики «Здоров'я-2020». *Вісник проблем біології і медицини*. 2014. Вип. 3, т. 1. С. 25–33.
2. Линник С. Стратегія ВООЗ «Здоров'я-2020» як засіб прискорення прогресу в досягненні максимального потенціалу у сфері охорони здоров'я населення. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 1 (13). С. 191–195. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/06.pdf> (дата звернення: 30.03.2017).
3. Слабкий Г. О., Пархоменко Г. Я., Астахов Н. Ю. Здоровье-2020 – новая европейская политика и стратегия в интересах здоровья населения. *Вісник проблем біології і медицини*. 2014. Вип. 3, т. 1. С. 16–20.
4. Шафранський В. В., Слабкий Г. О., Качала Л. О. Основи європейської політики і стратегії для ХХІ століття: стратегічне керівництво в інтересах здоров'я. *Економіка і право охорони здоров'я*. 2016. № 2. С. 72–75.
5. Здоровье-2020: основы европейской политики в поддержку действий всего государства и общества в интересах здоровья и благополучия/Всемир. орг. здравоохранения. Копенгаген: Всемир. орг. здравоохранения, Европ. регион. бюро, 2013. VI, 16 с. // Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро: офиц. сайт. URL: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/215433/Health2020-Short-Rus.pdf (дата обращения: 30.03.2017).
6. Европейский план действий по укреплению потенциала и услуг общественного здравоохранения: EUR/RC62/12: Европ. регион. комитет, 62-я сессия, Мальта, 10–13 сент. 2012 г. / Всемир. орг. здравоохранения, Европ. регион. бюро. Копенгаген: Всемир. орг. здравоохранения, Европ. регион. бюро, 2013. 47, [3] с. // Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро: офиц. сайт. URL: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0008/171773/RC62wd12rev1-Rus-updated.pdf (дата обращения: 30.03.2017).
7. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вибір»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 № 1164-р // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-p> (дата звернення: 15.03.2017).
8. Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я-2020»: український вимір»: проект закону України // Міністерство охорони здоров'я України: офиц. сайт. URL: http://moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20120316_1.html (дата звернення: 17.03.2017).
9. Про утворення міжвідомчої експертної робочої групи щодо супроводу проекту Національного плану заходів з імплементації та реалізації засад європейської політики «Здоров'я-2020»: основ Європейської

політики з підтримки дій держави і суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя» щодо неінфекційних захворювань на період до 2020 року: наказ М-ва охорони здоров'я України від 28.01.2015 № 37 // Міністерство охорони здоров'я України: офіц. сайт. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20150128_0037.html (дата звернення: 18.03.2017).

10. Про Стратегію сталого розвитку «Здоров'я-2020»: указ Президента України від 12.01.2015 № 5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 18.03.2017).

11. Про затвердження Національного плану заходів з імплементації та реалізації засад європейської політики «Здоров'я-2020»: основ європейської політики в підтримку дій держави і суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя» щодо неінфекційних захворювань на період до 2020 року: проект розпорядження Кабінету Міністрів України // Міністерство охорони здоров'я України: офіц. сайт. URL: http://moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20150311_0.html (дата звернення: 18.03.2017).

12. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні»: постановою Верховної Ради України від 21.04.2016 № 1338-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-19> (дата звернення: 17.03.2017).

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: від 27.06.2014, ратиф. із заявою законом України від 16.09.2014 № 1678-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 18.03.2017).

14. Про схвалення розроблених Міністерством охорони здоров'я планів імплементації деяких актів законодавства ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 1141-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1141-2014-p> (дата звернення: 19.03.2017).

15. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1002-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-p> (дата звернення: 19.03.2017).

Надійшла до редколегії 30.03.2017

ПРОНЕВИЧ А. С. ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ОСНОВ ЕВРОПЕЙСКОЙ ПОЛИТИКИ «ЗДОРОВЬЕ-2020» КАК ПРАВОВОЙ ИНСТРУМЕНТ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УКРАИНЫ

Осмыслены доктринальные основы новой европейской политики «Здоровье-2020», артикулированной Европейским бюро Всемирной организации здравоохранения. Особое внимание уделено определению возможностей имплементации в национальное законодательство Украины европейских правовых стандартов оказания медико-санитарной помощи населению, а также поиску оптимальных путей модернизации отечественной системы здравоохранения с учётом позитивного опыта, полученного ведущими странами – членами Европейского Союза.

Ключевые слова: имплементация, новая европейская политика, Здоровье-2020, детерминанты здоровья, межсекторальный подход, медико-санитарная помощь.

PRONEVYCH O. S. IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN POLICY FRAMEWORK “HEALTH 2020” AS THE LEGAL INSTRUMENT FOR MODERNIZING THE HEALTH CARE SYSTEM OF UKRAINE

The doctrinal principles of the new European policy "Health 2020", articulated by the European Regional Office of the World Health Organization, have been comprehended. Particular attention has been paid to clarify the possibilities of implementing into the national legislation of Ukraine the European legal standards for providing health care for population and finding optimal ways to modernize the domestic health care system, taking into account the positive experience gained by the leading countries – members of the European Union.

On the basis of the comprehensive analysis of the problem it has been stated that the European policy “Health 2020” is socially accepted strategic platform based on the paradigm of recognizing the fundamental right of every person to reach the highest level of health at all stages of life. Implementation of doctrinal and management of the European policy framework “Health-2020” refers to the legal means of European integration of the national health care system according to human-centric and rational basis. Absolute priorities of reformist aspirations are the implementation of inter-sectoral partnership to influence the social determinants of health preserving the leadership of the ministry, taking into account “the interests of health” in the development of strategies for upgrading the basic components of the social sphere, improvement sanitary and epidemiological inspectorate and response in case of emergency situations, formation of supporting environment and ensuring the sustainability of local communities to negative external influence.

Keywords: implementation, new European policy, Health-2020, health determinants, cross-sectoral approach, medical and sanitary assistance.

УДК 355.2(477)

В. В. СОКУРЕНКО,*доктор юридичних наук, доцент,**ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>*

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА ЦІЛЬОВОГО ПРОГРАМУВАННЯ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Розкрито зміст стратегічного планування у сфері оборони України та сформульовано перелік його основних завдань і принципів. Окреслено перелік елементів системи стратегічного планування та розкрито їх зміст. Охарактеризовано суб'єктів стратегічного планування у сфері оборони держави. З'ясовано зміст цільового програмування у цій сфері та визначено його мету. Запропоновано внести доповнення до національного адміністративного законодавства, що визначає особливості процесів стратегічного планування та цільового програмування, а також регулює діяльність органів публічної адміністрації у цій сфері.

Ключові слова: *стратегічне планування, цільове програмування, публічна адміністрація, державна політика, оборона, законодавство, гармонізація, органи військового управління.*

Sokurenko, V.V. (2017), "Features of strategic planning and targeted programming within the defense sector of Ukraine" ["Osoblyvosti stratehichnoho planuvannia ta tsilovoho prohramuvannia v oboronni sferi Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 54–64.

Постановка проблеми. Із розпадом Радянського Союзу та переходом України від централізованого керованої економіки до ринкової гостро постало питання визначення ресурсів на утримання Збройних Сил України та шляхи їх надходження. Незалежна Україна на початку 1992 р. мала у своїх лавах понад 900 тис. військово-службовців і цивільного персоналу, утримання яких в умовах гіперінфляції могло призвести до серйозних соціальних наслідків та негативних процесів у державі. Утримання Збройних Сил України, їх підготовка для виконання визначених завдань, інвестиції на озброєння та військову техніку, а також реформування й розвиток потребували постійного, а головне – системного ресурсного забезпечення в умовах нової для України ринкової економіки. На жаль, у процесі накопичення первинного капіталу Збройні Сили України не змогли захистити не тільки інтереси держави, а й свої власні. Ресурси, які перебували на балансі військових формувань, швидко зникали й створили нову генерацію «сучасних великих полководців» та були фактично розбазарені, замість того щоб забезпечити потреби реформування Збройних Сил України, зокрема житлом тих військово-службовців, яких було скорочено. У зв'язку з цим важливого значення набуває з'ясування сутності й особливостей ресурсного забезпечення оборонної сфери України, ефективність якого безпосередньо залежить від якісного стратегічного планування та цільового програмування, тобто ключових методів управління.

Мета роботи полягає у з'ясуванні сутності й особливостей таких методів управління в

оборонній сфері, як стратегічне планування та цільове прогнозування.

Виклад основного матеріалу. Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової оборонної програми утилізації озброєння, військової техніки та іншого військового майна (крім звичайних видів боєприпасів та компонентів рідкого ракетного палива) на період до 2017 року» від 5 грудня 2012 р. № 996-р визначено, що головними проблемами, на вирішення яких спрямовано Програму, є те, що у Збройних Силах зберігається 15 тис. одиниць надлишкового озброєння та військової техніки, понад 81 тис. тонн військово-технічного майна та близько 1,1 тис. тонн небезпечних хімічних речовин, непридатних для використання за призначенням, які потребують утилізації.

Передбачалося, що «під час здійснення заходів з реформування Збройних Сил очікується зменшення потреби в озброєнні та військовій техніці на 17,3 тис. одиниць і військово-технічному майні в обсязі 27 тис. тонн, що підлягатимуть утилізації. На кінець 2017 р. буде накопичено більше ніж 32,3 тис. одиниць надлишкового озброєння і військової техніки та 108 тис. т військово-технічного майна, близько 1,1 тис. тонн небезпечних хімічних речовин, які планується утилізувати. З огляду на ситуацію, що склалася, необхідно якнайшвидше розпочати процес утилізації надлишкового озброєння, військової техніки, військово-технічного майна та небезпечних хімічних речовин» [1].

На нашу думку, реалізація цієї Програми в умовах сьогодення викликає багато питань про

її необхідність та актуальність, адже сьогодні в умовах воєнного конфлікту та військової агресії дедалі частіше виникає питання щодо необхідності матеріально-технічного забезпечення військовослужбовців. Вважаємо, що ухвалення та реалізація відповідних нормативно-правових актів сприятиме «обезживленню» та повному «розбазарюванню» матеріально-технічної бази Збройних Сил України. Водночас існування таких чинних нормативно-правових актів, на нашу думку, захаращує правове поле в досліджуваній сфері.

18 листопада 2004 р. Верховна Рада України ухвалила закон України «Про організацію оборонного планування» [2], яким визначено завдання, принципи, зміст і порядок планування в галузі оборони та координації дій органів державної влади в цій сфері. Зокрема, там зазначено, що оборонне планування – це складова частина системи стратегічного планування та управління державними ресурсами у сфері оборони, що здійснюється у встановлені законом строки з метою забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави шляхом обґрунтування перспектив розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань з урахуванням характеру реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та економічних можливостей держави із зазначенням конкретних заходів, виконавців і термінів їх реалізації. Отже, оборонне планування законодавець розглядає як елемент системи стратегічного планування. Водночас у цьому законі визначено, що стратегічне планування – функція державного управління, що визначає мету, завдання, пріоритети та комплекс заходів стосовно реалізації державної політики у сфері оборони та військового будівництва.

Стосовно цього виникають питання. По-перше, виходячи з визначення «стратегічне планування», задекларованого законодавцем, чи можна вважати «оборонне планування» «комплексом заходів стосовно реалізації державної політики у сфері оборони та військового будівництва»? На нашу думку, оборонне планування – це насамперед система передбачувальних, планових заходів, спрямованих на запобігання недопущення зменшення обороноздатності, й одночасно вжиття комплексу заходів, спрямованих на зміцнення оборони країни.

По-друге, визначаючи стратегічне планування як «функцію державного управління», на нашу думку, законодавець звужує коло суб'єктів, до компетенції яких належить реалізація стратегічного планування, адже не всі законодавчо закріплені суб'єкти оборонного плану-

вання є органами державної влади. Так, відповідно до ст. 2 закону України «Про організацію оборонного планування», суб'єктами оборонного планування в межах повноважень, наданих Конституцією і законами України, є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, центральні органи виконавчої влади, які здійснюють керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, Генеральний штаб Збройних Сил України, місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування, урядові комісії, міжгалузеві та відомчі робочі групи. До того ж у ч. 1 ст. 2 закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] визначено, що місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Саме тому пропонуємо віднести до суб'єктів, до компетенції яких належить лізація стратегічного планування, органи місцевого самоврядування.

Водночас суб'єктами оборонного планування є державні підприємства та організації, не включені законодавцем до переліку суб'єктів оборонного планування. Саме тому вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 1 ст. 1 закону України «Про організацію оборонного планування» та замінити словосполучення «функція державного управління» у визначенні поняття «стратегічне планування» на словосполучення «функція публічної адміністрації».

При цьому термін «публічна адміністрація» законодавцем на сьогодні не визначений, але ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства визначає поняття «публічна служба» як діяльність на державних політичних засадах, професійну діяльність суддів і прокурорів, військову службу, альтернативну (невійськову) службу, дипломатичну службу й іншу державну службу, службу в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [4].

Уперше термін «публічна адміністрація» було використано в праві Європейського Союзу. Аналіз окремих нормативно-правових актів Європейського Союзу свідчить про те, що в європейському праві існує два визначення поняття «публічна адміністрація» – у вузькому та в широкому розумінні [5, с. 203; 6, с. 16].

У вузькому розумінні публічна адміністрація – це регіональні органи, місцеві й інші органи

публічної влади, центральні уряди та публічна служба. Органи публічної влади – це інституції регіонального, місцевого або іншого характеру й інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права або діями держав-членів; органи, наділені достатніми суверенними повноваженнями країни, які, з формальної точки зору, не є частиною адміністративного апарату держави-члена, але структура та завдання яких визначено в законі (причому ці завдання належать до сфери функціонування держави).

У широкому розумінні в європейському праві до публічної адміністрації, крім органів публічної влади, належать органи, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції. Водночас, як зазначається в Резолюції щодо публічної (державної) відповідальності, під публічною владою (або органами публічної влади) слід розуміти будь-яку установу публічного права (включно з державою, регіональними та місцевими органами державної влади й незалежними публічними підприємствами) та будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів [7, с. 11].

Підтвердженням існування тлумачення терміна «публічна адміністрація» у широкому та вузькому розумінні є також роботи європейських учених, які під поняттям «публічна адміністрація» розуміють сукупність органів, установ та організацій, які здійснюють адміністративні функції; адміністративну діяльність, яка здійснюється цією адміністрацією в інтересах суспільства, або сферу управління публічним сектором з боку тієї ж публічної адміністрації [8, с. 41].

Наприклад, Марек Беньо під терміном «публічна адміністрація» розуміє сукупність організаційних дій, діяльності та заходів, які виконують різні суб'єкти, органи й інституції на основі закону та в межах визначених законом форм для досягнення публічного інтересу [9, с. 10].

Таке розуміння природи адміністративної влади й адміністративної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та інших публічних інституцій надає можливість здійснити чітке розмежування політики й адміністрування. Звідси стають зрозумілими і дискусії в літературних джерелах, перекладених українською мовою, в яких, на жаль, нерідко трапляється некоректний переклад терміна «публічна адміністрація» як «державне управління» [10; 11, с. 160].

Водночас поняття «публічна адміністрація» не є новиною для українського права взагалі. Воно вживається в роботах українських адмі-

ністративістів, які працювали за межами радянської правової школи. Так, Ю. Л. Панейко в роботі «Теоретичні основи самоврядування» писав, що основою адміністративного права є те, що воно регулює організацію та діяльність публічної адміністрації [12, с. 35].

В. Б. Авер'янов під терміном «публічна адміністрація» пропонує розуміти сукупність органів виконавчої влади й органів виконавчого самоврядування, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції [13, с. 117]. Науковець зазначає, що навіть на рівні співвідношення понять «управління», «регулювання» й «адміністрація», а також «державне» та «публічне» прослідковується їх принципова відмінність. Управління передбачає прямий вплив, тобто наявність відносин підпорядкування, і, наприклад, застосовується щодо об'єктів права державної власності. Однак, на думку В. Б. Авер'янова, щодо більшості суспільних явищ і відносин здійснюється регулювання, а не управління.

У Словнику термінів і понять з державного управління визначено, що публічна адміністрація – це сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, ключовими структурними елементами якої є: а) органи виконавчої влади; б) виконавчі органи місцевого самоврядування [14, с. 168–169].

Публічна адміністрація як правова категорія має два виміри: функціональний та організаційно-структурний. У разі функціонального підходу – це діяльність відповідних структурних утворень з виконання функцій, спрямованих на реалізацію публічного інтересу. Таким інтересом в українському праві визнається інтерес соціальної спільноти, легалізований і задоволений державою. Таким чином, наприклад, виконання публічною адміністрацією правоохоронної функції означає системну діяльність усіх структурних утворень, які мають таку функцію.

У разі організаційно-структурного підходу публічна адміністрація – це сукупність органів, які утворюються для здійснення (реалізації) публічної влади. В українському праві публічною владою визнаються: а) влада народу як безпосереднє народовладдя; б) державна влада – законодавча, виконавча та судова; в) місцеве самоврядування. Публічну владу в Україні здійснюють такі органи:

– по-перше, Верховна Рада України (парламент), Президент України (як владний інститут) і місцеві ради; вони реалізують владу народу, що знаходить вираз у виборчих процесах;

– по-друге, всі органи й установи, що реалізують державну владу; відповідно до указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [15], систему державних органів виконавчої влади складають: Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів державної виконавчої влади; міністерства, служби, агенції й інспекції; центральні органи зі спеціальним статусом; місцеві державні адміністрації – місцеві органи державної виконавчої влади. Проте публічні функції можуть виконувати не лише суб'єкти публічної адміністрації, а й інші суб'єкти, зокрема державні та комунальні (муніципальні) заклади, організації та підприємства;

– по-третє, всі органи й установи, що реалізують місцеве самоврядування, наприклад виконавчі комітети місцевих рад, громадські об'єднання, органи самоорганізації населення тощо.

До того ж, якщо задатися питанням про те, які ж функції покладено на публічну адміністрацію, то не виникне сумніву, що адміністративно-управлінські. Що ж стосується мети діяльності, то якщо метою держави є служіння інтересам суспільства, то метою діяльності публічної адміністрації є служіння інтересам суспільства та забезпечення інтересів самої держави.

Публічна адміністрація чинить певний цілеспрямований вплив її суб'єктів на ті сфери життєдіяльності суспільства, які потребують такого впливу, з метою узгодження та задоволення як інтересів держави, так й інтересів суспільства. Не є винятком і сфера надання адміністративних послуг, у якій публічна адміністрація сприяє забезпеченню та реалізації прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, які звертаються до цієї групи органів з метою отримання необхідної адміністративної послуги.

В умовах здійснення постійних політичних реформ не є винятком і сфера оборони та трансформаційні перетворення у сфері публічного управління.

Доцільно, на нашу думку, використовувати саме термін «публічна адміністрація», а не «органи державної влади». Під публічною адміністрацією варто розуміти організаційно-структурні утворення, які на законних підставах набули владних повноважень для їх реалізації в публічних інтересах [16].

На підставі результатів дослідження можна констатувати, що *система стратегічного планування має такі риси:*

1) це – діяльність компетентних суб'єктів публічної адміністрації з прогнозування, планування та програмування державної політики у сфері оборони;

2) вона здійснюється на різних рівнях публічного адміністрування: а) вищому; б) центральному; в) місцевому;

3) вона реалізується в усіх сферах – соціально-культурній, економічній та політичній.

Вважаємо, що **стратегічне планування** – це діяльність компетентних суб'єктів з розроблення та реалізації основних напрямів і планів діяльності публічної адміністрації з прогнозування, планування та програмування державної політики у сфері оборони, спрямована на забезпечення національної безпеки і оборони держави.

Під **суб'єктом стратегічного планування** пропонуємо розуміти компетентні органи публічної адміністрації, які наділені повноваженнями у сфері оборони в частині обґрунтування перспектив розвитку органів військового управління та інших військових формувань з урахуванням характеру реальних і потенційних загроз у сфері оборони та економічних можливостей держави, із зазначенням конкретних заходів, виконавців та термінів їх реалізації з метою забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави, цілісності її кордонів та суверенітету.

Закон України «Про організацію оборонного планування» не містить переліку суб'єктів стратегічного планування. Саме тому пропонуємо доповнити цей закон статтею 2-1 та викласти її в такому змісті:

«Стаття 2-1. Суб'єкти стратегічного планування

Суб'єктами стратегічного планування в межах повноважень, наданих Конституцією і законами України, є:

- 1) Верховна Рада України;
- 2) Президент України;
- 3) Кабінет Міністрів України;
- 4) Рада національної безпеки і оборони України;
- 5) Рахункова палата України;
- 6) Національний банк України;
- 7) центральні органи виконавчої влади, які здійснюють керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями;
- 8) інші центральні органи виконавчої влади, які наділені компетенцією здійснювати публічне адміністрування у сфері оборони;
- 9) Генеральний штаб Збройних Сил України;
- 10) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- 11) державні підприємства, установи та організації».

У частині 2 ст. 2 цього Закону визначено, що об'єктами оборонного планування є Збройні Сили України, інші військові формування,

а також органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, діяльність яких може впливати на обороноздатність держави. Виникає питання: чому підприємства, установи та організації не належать до суб'єктів, які можуть здійснювати оборонне планування?

Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку підприємств оборонно-промислового комплексу, на здійснення закупівель товарів, робіт і послуг якими не поширюється дія Закону України «Про здійснення державних закупівель», та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» [17] визначено перелік державних підприємств оборонно-промислового комплексу (наприклад, Державне підприємство «Житомирський бронетанковий завод», ПАТ «Спеціальне конструкторське бюро радіотехнічних приладів», Державне підприємство «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» імені академіка О. Г. Івченка, Державний авіабудівний концерн «Антонов», Державне підприємство «Антонов» та ін.). На нашу думку, включення державних підприємств, установ та організацій до суб'єктів оборонного планування є необхідним кроком на шляху до гармонізації законодавства у сфері оборони.

Саме тому пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 2 закону України «Про організацію оборонного планування» п. 9 такого змісту: «державні підприємства, установи та організації».

Основними завданнями оборонного планування є такі:

1) систематичне проведення, ґрунтуючись на засадах державної політики у сфері оборони, оцінювання реальних і потенційних загроз у воєнній сфері, визначення взаємозв'язку між цілями та завданнями діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань;

2) перегляд перспективних і поточних планів розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань, які базуються на програмно-цільовому методі планування;

3) створення й підтримання на належному рівні державних ресурсів у сфері оборони, а також ефективне управління ними для забезпечення розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань;

4) упровадження механізмів ринкової економіки у сфері оборонного планування для залучення інвестицій в оборонну промисловість.

Оборонне планування вже було розпочато з ухваленням Урядом України в лютому 2004 р. прогнозних показників видатків із загального фонду державного бюджету на потреби оборо-

ни на період до 2015 р., якими передбачалося фінансування Міністерства оборони України в середньому на рівні 2,0 % ВВП, а потреби оборони визначалися приблизно на рівні 2,09 % ВВП. Зі зміною влади ці показники в 2007 р. було скасовано, й фінансування Міністерства оборони України переведено на «ручний» режим. Однак саме ці показники видатків узяті за основу для розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня України на період до 2015 р. (СОБ), що є концептуальним довгостроковим програмним документом з реформування та розвитку Збройних Сил України та інших складових Воєнної організації держави та фактично дає фінансове й «ідеологічне» підґрунтя для решти програм повсякденної діяльності військ.

Результати аналізу прогнозних показників у кількості визначених і наданих гривень свідчать про те, що Міністерство оборони України отримувало протягом усього звітного періоду приблизно ту суму, яку визначив Кабінет Міністрів України у прогнозних показниках 2004 р. Однак не зовсім зрозуміло, чому майже із самого початку існування СОБ (2004 р.) міністри оборони постійно скаржаться на хронічне недофінансування їхнього відомства і, як наслідок, невиконання вусіх без винятку програм. Наприклад, у Державному бюджеті України на 2013 р. Міністерству оборони передбачалися асигнування на суму 15281,2 млн грн (0,97 % від валового внутрішнього продукту), зокрема за загальним фондом 14300,1 млн грн (93,6 % видатків), а за спеціальним – 981,1 млн грн (6,4 %). Фактично надійшло 15160,2 млн грн (0,96 % від ВВП), або 99,2 % річних призначень. Із них за загальним фондом – 14300,1 млн грн (100 % надходжень), за спеціальним – 860,1 млн грн (87,7 %). Порівняно з 2012 р. фінансовий ресурс збільшився на 398,3 млн грн [18, с. 5].

Таким чином, розвиток і вдосконалення оборонного планування є постійним процесом, успішна реалізація якого надає можливість оптимізувати витрати в досліджуваній сфері. В. Х. Аскарів та С. С. Масловський стверджують, що вдосконалення системи оборонного планування передбачається здійснювати за такими головними напрямками, які обов'язково повинні враховувати попередній досвід його здійснення в Збройних Силах України, матеріали консультацій з військовими експертами провідних країн, а також практичний досвід, набутий під час стажування офіцерів Генерального штабу в підрозділах оборонного планування збройних сил наших сусідів. По-перше, пропонується забезпечити повну інтеграцію

довгострокового, середньострокового та короткострокового (бюджетного) планування в єдиний процес оборонного планування, визначивши його місце й роль у загальнодержавному процесі стратегічного планування та складанні Державного бюджету; по-друге – вдосконалити надмірно деталізовану, занадто громіздку, незрозумілу для військ і непрозору систему існуючих програм і планів оборонного планування. Із метою надання процесу оборонного планування більшої гнучкості та прозорості, реалізації на практиці програмно-цільового методу як єдиного механізму планування заходів розвитку Збройних Сил і розподілу оборонних ресурсів пропонується перейти до системи програмних і планувальних документів [19].

Завдання стратегічного планування, на нашу думку, є набагато ширшими за завдання оборонного планування, адже вони охоплюють, окрім завдань, що належать до оборонного планування, й інші завдання, а саме:

1) координацію державного та муніципального стратегічного управління та заходів бюджетної політики;

2) визначення внутрішніх і зовнішніх умов, тенденцій, обмежень, диспропорцій, дисбалансів і можливостей, включно з фінансовими, соціально-економічним розвитком публічної адміністрації, окремих галузей і сфер державного і муніципального управління та забезпеченням національної безпеки й оборони;

3) визначення пріоритетів соціально-економічної політики, цілей і завдань соціально-економічного розвитку держави, окремих галузей і сфер державного та муніципального управління, забезпечення національної безпеки й оборони;

4) вибір шляхів і способів досягнення цілей та вирішення завдань соціально-економічної політики держави, забезпечення національної безпеки й оборони, що зумовлюють найбільшу ефективність використання необхідних ресурсів;

5) формування та проведення комплексу заходів, що забезпечують досягнення цілей і вирішення завдань соціально-економічного розвитку держави;

6) координація дій учасників стратегічного планування та заходів, передбачених документами стратегічного планування, за термінами їх реалізації, очікуваними результатами й параметрами ресурсного забезпечення;

7) організація моніторингу та контролю реалізації документів стратегічного планування;

8) науково-технічне, інформаційне, ресурсне та кадрове забезпечення стратегічного планування;

9) створення умов, що забезпечують залучення громадян і господарюючих суб'єктів у процес стратегічного планування.

Розкривши зміст поняття оборонного планування, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що законодавець визначив його «елементом системи стратегічного планування», не розкривши при цьому його зміст і не назвавши елементи системи стратегічного планування.

Поняття «система» (з грец. *systema* – складене з частин, з'єднане) – категорія, що означає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їх зв'язків з елементами інших систем, і яка задає онтологічне ядро системного підходу. Форми об'єктивації цієї категорії в різних варіантах підходу є різними й визначаються теоретико-методологічними уявленнями та засобами, які використовуються. Характеризуючи систему як таку в найзагальнішому плані, традиційно згадують про єдність і цілісність взаємопов'язаних між собою елементів. Семантичне поле такого терміна «система» охоплює терміни «зв'язок», «елемент», «ціле» та «єдність», а також «структура» й «схема зв'язків між елементами». На думку Платона, «лише єдність системи може бути предметом пізнання». Кант писав: «Під системою я розумію єдність багатогранних знань, об'єднаних однією ідеєю».

Вважаємо, що до системи стратегічного планування належать такі елементи:

1) *оборонне планування* – діяльність компетентних суб'єктів з розроблення та реалізації основних напрямів діяльності Кабінету Міністрів України, планів діяльності органів виконавчої влади та інших планів у сфері соціально-економічного розвитку й забезпечення обороноздатності України, спрямована на досягнення цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки й оборони держави, що містяться в документах стратегічного планування;

2) *економічне планування* – аналіз проблем економічного розвитку та формування стратегії їх вирішення, а також формування основних напрямів економічної політики уряду на майбутній період;

3) *соціальне планування* – створення нових робочих місць із залученням військовослужбовців, звільнених у запас у період реформування Збройних Сил, та збереження робочих місць;

4) *військове планування* – система економічних, соціально-політичних та інших заходів держави, що здійснюються з метою поліпшення військової організації, будівництва і зміцнення

Збройних Сил України та зміцнення обороноздатності держави загалом;

5) *технічне планування* – розроблення технічної (конструкторської, технологічної та програмної) й організаційно-розпорядчої документації на процес виробництва та підготовки військових засобів і військової техніки, яке забезпечує виробництво продукції визначеного рівня якості з установленими термінами, обсягом випуску і витратами;

6) *цільове програмування*.

Стратегічне планування сфери оборони ґрунтується на концептуальних ідеях, що є основоположними поняттями будь-якої правової категорії, тобто на відповідних *принципах стратегічного планування*, під якими пропонуємо розуміти *закріплені в законодавстві основні ідеї, що характеризують сутність, правову природу та зміст стратегічного планування, спрямовані на вирішення конкретних завдань і створення необхідних умов для їх безпечного розвитку й функціонування сфери оборони*.

За результатами аналізу загальних засад стратегічного планування можна констатувати, що це планування ґрунтується на таких принципах:

1) *єдності й цілісності* – єдність принципів і методології організації та функціонування стратегічного планування, єдність порядку здійснення оборонного планування та формування звітності про реалізацію документів стратегічного планування;

2) *розмежування повноважень* – здійснення встановлених законодавством повноважень публічної адміністрації, у межах яких учасники стратегічного планування самостійно визначають цілі та завдання соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки й оборони держави, а також шляхи досягнення цих цілей і вирішення цих завдань;

3) *наступності та безперервності* – розроблення та реалізацію документів стратегічного планування учасники оборонного планування здійснюють послідовно з урахуванням результатів реалізації раніше ухвалених документів стратегічного планування та етапів реалізації документів стратегічного планування;

4) *збалансованості системи стратегічного планування* – узгодженість і збалансованість документів стратегічного планування за пріоритетами, цілями, завданнями, заходами, показниками, фінансовими та іншими ресурсами й термінами реалізації;

5) *результативності та ефективності стратегічного планування* – вибір способів і методів досягнення цілей соціально-економічного роз-

витку та забезпечення обороноздатності України має ґрунтуватися на необхідності досягнення заданих результатів із найменшими витратами ресурсів відповідно до документів стратегічного планування, що розробляються в межах планування та програмування;

6) *відповідальності учасників стратегічного планування* – учасники стратегічного планування несуть відповідальність за своєчасність і якість розроблення та коригування документів стратегічного планування, здійснення заходів щодо досягнення цілей соціально-економічного розвитку та забезпечення оборони; за результативність та ефективність вирішення завдань соціально-економічного розвитку та забезпечення обороноздатності держави в межах своєї компетенції відповідно до законодавства України;

7) *прозорості (відкритості) стратегічного планування* – документи стратегічного планування, за винятком документів або їх окремих положень, у яких міститься інформація, що належить до державної, комерційної, службової та іншої захищеної законом таємниці, підлягають офіційному опублікуванню;

8) *реалістичності* – під час визначення цілей і завдань соціально-економічного розвитку та забезпечення оборони учасники стратегічного планування повинні виходити з можливості досягнення цілей і вирішення завдань у встановлені терміни з урахуванням ресурсних обмежень і ризиків;

9) *ресурсної забезпеченості* – під час розроблення та затвердження (схвалення) документів стратегічного планування, що створюються в рамках планування та програмування, мають бути визначені джерела фінансового й іншого ресурсного забезпечення заходів, передбачених цими документами, в межах обмежень, визначених документами стратегічного або оборонного планування, що розробляються в рамках прогнозування;

10) *вимірюваності цілей* – має бути забезпечена можливість оцінювання досягнення цілей соціально-економічного розвитку та забезпечення обороноздатності з використанням кількісних та/або якісних цільових показників, критеріїв і методів їх оцінювання, використовуваних у процесі стратегічного планування;

11) *відповідності показників цілям* – показники, що містяться в документах стратегічного планування та додатково вводяться під час їх коригування, а також під час оцінювання ефективності діяльності публічної адміністрації, повинні відповідати цілям соціально-економічного розвитку та забезпечення оборони країни;

12) *програмно-цільовий* – визначення пріоритетів і цілей соціально-економічного розвитку та забезпечення оборони, розробка взаємопов'язаних за цілями й термінами реалізації державних програм, муніципальних програм та визначення обсягів і джерел їх фінансування;

13) *системності та паралельності процесу стратегічного планування із збереженням колегіальності у прийнятті рішень*;

14) *безперервності управління процесом стратегічного планування* – здійснення управління на всіх стадіях стратегічного планування;

15) *своєчасності й адекватності заходів захисту національних інтересів України від зовнішніх і внутрішніх загроз у воєнній сфері* – відповідність застосування заходів оборони настанню ймовірних зовнішніх і внутрішніх загроз у воєнній сфері;

16) *гарантування державою організаційно-технічного, науково-методичного, інформаційного, матеріального та фінансового забезпечення реалізації планів і державних програм у сфері оборони та забезпечення їх ефективного використання* – держава виступає гарантом виконання програм стратегічного планування.

Поряд із реалізацією стратегічного планування у сфері оборони чільне місце посідає цільове програмування, спрямоване на виконання оборонних завдань. Застосування методу цільового програмування вимагає не тільки глибокого знання, розуміння його природи та сутності, а й уміння творчо використовувати цей метод у конкретних ситуаціях, виробляючи детальні технологічні процедури складання програм та їх реалізації відповідно до принципів програмно-цільової методології.

Цільове програмування, як правило, застосовується на практиці для вирішення найбільш складних проблем і завдань, які не усуваються та які неможливо вирішити в процесі природного функціонування систем, а навпаки, мають тенденцією до загострення з метою досягнення визначеної мети у найбільш оптимальний спосіб.

На сьогодні метод цільового програмування для вирішення найрізноманітніших завдань економічного, політичного та соціального розвитку знайшов надзвичайно широке коло застосування [20].

У цьому контексті науковці у військовій сфері А. М. Московський, С. М. Алфимов, В. М. Буренок, В. М. Ляпунов та інші [21–26] зазначають, що головною сферою застосування методу цільового програмування є саме вирішення завдань оборонного характеру, а головним за-

вданням – створення найбільших військово-технічних систем.

С. Ф. Вікулов, Б. А. Райзберг та О. Г. Лобко [27; 28] констатують, що метод цільового програмування позбавлений універсальності в тому сенсі, що операції, процедури й алгоритми його практичного втілення не можуть бути сформульовані, визначені таким чином, щоб поширюватися на будь-яку проблему. На думку зазначених науковців, метод цільового програмування втілює загальну методологію управління вирішенням проблем, відображає методичні підходи та містить методичні рекомендації досить загального характеру, проте, застосовуючи метод цільового програмування до вирішення конкретної проблеми та ґрунтуючись на його принципах, найбільш правильно розробляти методику й технологію визначення програмних цілей, шляхів і засобів вирішення цієї проблеми з урахуванням її специфіки й індивідуальності, яку не здатна відобразити загальна програмно-цільова методологія.

Існує два напрями реалізації методу цільового програмування. Перший, який можна назвати оперативно-тактичним, пов'язаний з використанням короткострокових (один рік) і середньострокових (три-п'ять років) програм розвитку з бюджетуванням діяльності органів виконавчої влади, – це фінансове планування. Другий, тактико-стратегічний, пов'язаний із середньостроковим (три-п'ять років) і довгостроковим (десять років) програмуванням соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень, – економічне планування. В обох напрямках присутня тактична змінна складова, виражена в середньостроковому (рік плюс два) бюджетуванні та середньостроковому (три роки) програмуванні. Спостерігається також неминучий, обумовлений системним характером цільового програмування та взаємозв'язком економіки й фінансів процес поступового хронологічного зближення та змістовного взаємопроникнення названих напрямів.

Ні в законі України «Про оборону України», ні в законі України «Про організацію оборонного планування» не міститься визначення понять «програмування» та «цільове програмування», хоча вважаємо, що реалізація стратегічного планування є неможливою без урахування саме цільового програмування.

Цільове програмування використовується з метою:

а) визначення стратегічних установок у галузі оборони;

б) обґрунтування потреб у якісному та кількісному складі озброєння;

в) установлення пріоритетів для вирішення проблем оборони програмними методами;

г) раціонального розподілу ресурсів на цільові комплексні програми відповідно до встановлених пріоритетів;

г) оцінювання відповідності отриманих результатів поставленим цілям і здійснення, за необхідності, коригування розподілу асигнувань.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що **цільове програмування у сфері оборони** – це професійна діяльність суб'єктів стратегічного планування з розроблення та реалізації державних і муніципальних програм розвитку держави та забезпечення її обороноздатності, що містяться в документах стратегічного планування та розробляються з конкретно визначеною метою.

Отже, пропонуємо внести зміни до ст. 1 закону України «Про оборону України», доповнивши її поняттям «цільове програмування у сфері оборони» з відповідним його визначенням.

Підсумовуючи результати дослідження, можна дійти **висновку**, що стратегічне плану-

вання – це діяльність компетентних суб'єктів з розроблення та реалізації основних напрямів і планів діяльності публічної адміністрації з прогнозування, планування та програмування державної політики у сфері оборони, спрямована на забезпечення національної безпеки і оборони держави. Основними елементами системи стратегічного планування є: 1) оборонне планування; 2) економічне планування; 3) соціальне планування; 4) військове планування; 5) технічне планування; 6) цільове програмування.

Що ж стосується мети цільового програмування, то вона охоплює: а) визначення стратегічних установок у сфері оборони; б) обґрунтування потреб в якісному та кількісному складі озброєння; в) установлення пріоритетів для вирішення проблем оборони програмними методами; г) раціональний розподіл ресурсів на цільові комплексні програми відповідно до встановлених пріоритетів; г) оцінювання відповідності отриманих результатів поставленим цілям і здійснення, за необхідності, коригування розподілу асигнувань.

Список бібліографічних посилань

1. Концепція Державної цільової оборонної програми утилізації озброєння, військової техніки та іншого військового майна (крім звичайних видів боєприпасів та компонентів рідкого ракетного палива) на період до 2017 року: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.12.2012 № 996-р // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2012-p> (дата звернення: 22.05.2017).
2. Про організацію оборонного планування: закон України від 18.11.2004 № 2198-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-15> (дата звернення: 18.05.2017).
3. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
4. Кодекс адміністративного судочинства України: закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 30.05.2017).
5. Гнидюк Н. Публічна адміністрація як об'єкт структурних змін. *Збірник наукових праць УАДУ*. 2001. Вип. 1. С. 202–212.
6. Рудой К. М. Адаптація адміністративного законодавства України у сфері охорони особистих прав громадян до норм Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 21 с.
7. Білозерська Т. О. Реформування публічної адміністрації в Україні як крок до європейської інтеграції. *Форум права*. 2007. № 2. С. 11–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_2_4 (дата звернення: 10.05.2017).
8. Пухтецька А. А. «Європейський адміністративний простір» як новела української адміністративно-правової науки: понятійно-термінологічна характеристика. *Юридична Україна*. 2006. № 8. С. 41–45.
9. Беньо М. В. Вплив теорії публічної адміністрації на розвиток адміністративного права (приклад Польщі). *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2006. № 7. С. 8–12.
10. Райт Г. А. Державне управління. Київ: Основи, 1994. 191 с.
11. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Атіка, 2003. 576 с.
12. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Львів: Літопис, 2002. 196 с.
13. Авер'янов В. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії. *Право України*. 2003. № 5. С. 117–122.
14. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституту розвитку держ. служби, 2005. 254 с.
15. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09.12.2010 № 1085 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: (дата звернення: 02.06.2017).
16. Колпаков В. Про публічну адміністрацію. *Право України*. 2003. № 5. С. 28–31.

17. Про затвердження переліку підприємств оборонно-промислового комплексу, на здійснення закупівель товарів, робіт і послуг якими не поширюється дія Закону України «Про здійснення державних закупівель», та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.02.2014 № 70-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2014-r> (дата звернення: 12.05.2017).
18. Біла книга – 2013. Збройні Сили України / М-во оборони України; робоча група: С. Вдовенко, М. Куцин, О. Ліщинський та ін. Київ, 2013. 76 с.
19. Аскарів В. Х., Масловський С. С. Нові підходи до організації системи оборонного планування в Збройних Силах України. *Оборонний вісник*. 2010. № 1. С. 6–12.
20. Кучкаров З. А. БОР – Бюджетирование, ориентированное на результат. Обзор систем организационного управления – предшественников. *Системное управление. Проблемы и решения*. 14.02.2016. Спецвып. 3. URL: http://www.supir.ru/index.php?m=articles&article_id=17 (дата звернення: 18.05.2017).
21. Московский А. М. Военно-техническая политика государства: современный этап и тенденции развития. М.: Воен. парад, 2006. 304 с.
22. Алфимов С. М. Буренок В. М., Ивлев А. А. Методика определения потребных объемов ассигнований на программу развития базовых военных технологий. *Военная мысль*. 2006. № 10. С. 17–29.
23. Клиланд Д., Кинг В. Системный анализ и целевое управление. М.: Сов. радио, 1974. 280 с.
24. Радвик Б. С. Военное планирование и анализ систем. М.: Воениздат МО СССР, 1972. 200 с.
25. Буренок В. М., Ляпунов В. М., Мудров В. И. Теория вооружения / под ред. А. А. Рахманова. М.: 46 ЦНИИ МО РФ, 2002. 234 с.
26. Золотов И. Ю. О методологических подходах к созданию системы сравнительного анализа уровня развития отечественных и зарубежных исследований и технологий // Научные проблемы национальной безопасности Российской Федерации. М.: МАИК «Наука / Интерпериодика», 2002. Вып. 3. С. 205–209.
27. Викулов С. Ф. Вопросы эволюции методологии программно-целевого планирования развития сложных систем. *Вестник Военного финансово-экономического университета*. 2006. № 1 (5). С. 31–34.
28. Райзберг Б. А., Лобко А. Г. Программно-целевое планирование и управление: учебник. М.: Инфра-М, 2002. 428 с.

Надійшла до редколегії 12.06.2017

СОКУРЕНКО В. В. ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И ЦЕЛЕВОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ В ОБОРОННОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ

Раскрыто содержание стратегического планирования в сфере обороны Украины и сформулирован перечень его основных задач и принципов. Определен перечень элементов системы стратегического планирования и раскрыто их содержание. Охарактеризованы субъекты стратегического планирования в сфере обороны государства. Выяснено содержание целевого программирования в сфере обороны и определены его цели. Предложено внести дополнения к национальному административному законодательству, определяющему особенности процессов стратегического планирования и целевого программирования, а также регулирующую деятельность органов публичной администрации в этой сфере.

Ключевые слова: стратегическое планирование, целевое программирование, публичная администрация, государственная политика, оборона, законодательство, гармонизация, органы военного управления.

SOKURENKO V. V. FEATURES OF STRATEGIC PLANNING AND TARGETED PROGRAMMING WITHIN THE DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

It has been determined that strategic planning is the activity of competent subjects for the development and implementation of the main directions and plans of the public administration for forecasting, planning and programming of the state policy in the defense sector aimed at ensuring the national security and defense of the state. The list of the tasks of strategic planning has been formulated. The necessity of incorporating state enterprises, institutions and organizations into defense planning subjects has been grounded in order to harmonize the legislation in the defense sector by making appropriate amendments and alterations to the legislative acts regulating this issue.

It has also been determined that elements of the strategic planning system are: 1) defense planning; 2) economic planning; 3) social planning; 4) military planning; 5) technical planning; 6) target programming. The content of each element of the strategic planning system has been revealed.

The subjects of strategic planning are the competent public administration agencies that are empowered in the defense sector as part of the substantiation of the perspectives for the development of military command and other military formations taking into account the nature of actual and potential threats in the defense sector and economic capabilities of the state, with the indication of concrete measures, executors and the timing of their implementation in order to ensure the necessary level of state defense, the integrity of its borders and sovereignty.

The definition of the concept of “principles of strategic planning” has been provided, and the author has offered to include the following principles: unity and integrity; separation of powers; continuity and continuity; balance of the strategic planning system; the effectiveness and efficiency of strategic planning; responsibility of the participants in strategic planning; transparency (openness) of strategic planning; realism; resource security; measurability of goals; matching metrics to goals; targeted programming; systematic and parallel of the process of strategic planning with the preservation of collegiality in decision-making; continuity of management of the strategic planning process; timeliness and adequacy of measures to protect Ukraine’s national interests from external and internal threats in the military sphere; state-guaranteed organizational, technical, methodological, informational, material and financial provision for the implementation of plans and state programs in the defense sector and ensuring their effective use.

According to the author, targeted programming in the defense sector is a professional activity of the subjects of strategic planning for the development and implementation of state and municipal development programs of the state and ensuring its defense capability, which are contained in the strategic planning documents and are developed for a specifically defined purpose.

It has been clarified that the purpose of targeted programming is: a) definition of strategic settings in the defense sector; b) substantiation of requirements in qualitative and quantitative composition of armament; c) the establishment of priorities for solving the problems of defense by software methods; d) rational allocation of resources into targeted integrated programs in accordance with established priorities; e) assessing the conformity of the results achieved with the objectives and implementation of, if necessary, adjusting the allocation of appropriations.

Keywords: *strategic planning, targeted programming, public administration, state policy, defense, legislation, harmonization, military management agencies.*

УДК 340.13+342.95

П. О. ШОРСЬКИЙ,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ І СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ

Проведено теоретико-правове дослідження поняття «адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян в Україні». На підставі аналізу наукових праць у галузі теорії держави та права, конституційного права й адміністративного права визначено поняття та виділено структурні елементи адміністративно-правового механізму забезпечення виборчих прав громадян в Україні, його особливості та відмінність від механізму адміністративно-правового регулювання виборчих прав.

Ключові слова: *виборчі права, правове забезпечення, механізм забезпечення прав і свобод, адміністративно-правовий механізм.*

Shorskyi, P.O. (2017), “Administrative and legal mechanism of guaranteeing the electoral rights and freedoms of citizens in Ukraine: essence and structural elements” [“Administratyvno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia vyborchых prav hromadian v Ukraini: sutnist i strukturni elementy”], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 64–70.

Постановка проблеми. Будь-які права громадян незалежно від їх галузевої приналежності вимагають цілеспрямованої діяльності органів державної влади щодо втілення їх у життя. Слід також зауважити, що норми Основного закону нашої держави вимагають їх належного закріплення та визначення шляхів реалізації у галузевому законодавстві. Не є винятком із цього правила й сфера адміністративного права. Належне здійснення державного управління в сфері забезпечення виборів, їх організації та проведення вимагає побудови

відповідної системи здійснення виборчих прав громадян за допомогою певних адміністративно-правових засобів. Аналіз вищезазначених проблем у наукових працях дозволяє дійти висновку про наявність певного механізму забезпечення виборчих прав громадян адміністративно-правовими засобами, тобто адміністративно-правового механізму. Звідси випливає необхідність дослідження його поняття, складових елементів та особливих ознак, що надає нашій роботі відповідної актуальності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням механізмів захисту прав і свобод громадян, у т. ч. адміністративно-правового, присвячувалися праці Ю. В. Гаруста, В. О. Демиденка, Р. Зуєва, І. О. Ієрусалімової, П. М. Павлика, В. В. Радзієвської [1, с. 98; 2; 3, с. 10; 4, с. 49–50; 5, с. 151]. Однак у зазначених роботах не досліджувався адміністративно-правовий механізм забезпечення саме виборчих прав громадян, що робить зазначене дослідження доцільним і корисним для розвитку адміністративно-правової науки.

Метою статті є визначення сутності й аналіз структури адміністративно-правового механізму забезпечення виборчих прав громадян в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «механізм правового забезпечення» дуже часто розглядається разом із термінами «механізм правового «пливу», «механізм правового регулювання», «правове забезпечення» та ін. Отже, є потреба у визначенні сутності базових категорій, які ми досліджуватимемо надалі.

Відповідно до змісту словникової літератури механізм визначають як внутрішню побудову, систему чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких формується певне фізичне, хімічне та інше явище [6, с. 523]. В. Б. Авер'янов пропонує розуміти під механізмом певний набір взаємоузгоджених відносин, методів і засобів, які забезпечують належне функціонування системи, або складне системне утворення, що органічно поєднує в собі різні складові елементи [7, с. 36]. Натомість термін «забезпечення», який є похідним від поняття «забезпечувати», означає задовольняти когонебудь, що-небудь у якихось потребах або створювати надійні умови для здійснення чогонебудь, гарантувати щось, зробити його цілком можливим, дійсним, реально здійсненим [8, с. 375].

Як висновок під «механізмом забезпечення» можна розуміти певну сукупність (систему) норм, відносин, прийомів, способів, форм, гарантій і суб'єктів їх здійснення, які створюють умови для оптимальної організації та функціонування певної системи для досягнення мети її існування (створення).

Якщо звернутися до праць фахівців у сфері забезпечення прав громадян, то можна виокремити такі підходи до визначення поняття «механізм забезпечення прав і свобод».

О. В. Негодченко розуміє його як систему способів і факторів, що забезпечують необхідні умови реалізації та захисту всіх основних прав і свобод людини [9, с. 9]. В. В. Радзієвська

визначає цей механізм як «налагоджену систему правових інструментів та засобів, створених і закріплених державою для реального визначення та здійснення прав і свобод, регулювання процесів у сфері прав і свобод людини та громадянина через відповідні органи». Саме через систему цих органів, створених державою, а також інших інституцій відбуваються забезпечення, охорона та захист прав і свобод від порушень та відновлення їх у разі, якщо порушення вже сталося [5, с. 151]. В. О. Демиденко говорить, що механізм забезпечення прав і свобод людини – це процес цілеспрямованої діяльності компетентних органів щодо сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охороні й захисту [3, с. 10].

Я. В. Лазур пропонує розуміти під механізмом забезпечення прав і свобод громадян у сфері державного управління процес діяльності органів державного управління щодо створення належних умов реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян від протиправних дій шляхом виристання матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів [10, с. 393]. На погляд О. І. Наливайка, механізм забезпечення прав і свобод людини – це діяльність органів держави та місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян зі створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації й захисту [11, с. 22].

Отже, в узагальненому вигляді механізм забезпечення прав і свобод можна визначити як процес діяльності компетентних органів держави щодо створення належних умов реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян за допомогою відповідних форм, методів і засобів.

Далі розглянемо результати наукових пошуків щодо змісту адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини. Р. Зуєв говорить, що механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини у широкому значенні – це процес адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини органами публічного адміністрування. У вузькому значенні його можна визначити як структурно взаємопов'язану сукупність правових та організаційних засобів, що реалізуються органами публічного адміністрування й спрямовуються на регулювання правовідносин у сфері прав і свобод людини [4, с. 50]. І. О. Ієрусалімова визначає цю категорію як систему засобів, які є складовою впливу елементів цієї галузі права на суспільні відносини та встановлені її нормами гарантії реалізації цих прав (повновлення в органах виконавчої влади та суду,

захист за допомогою адміністративної відповідальності та прокурорського нагляду) [1, с. 98].

Розглядаючи адміністративно-правовий механізм забезпечення прав громадян у податковій сфері, Ю. В. Гаруст розуміє його як систему адміністративно-правових засобів, що розробляються та реалізуються органами виконавчої влади, а також інших її гілок з метою створення усіх необхідних умов для нормальної та безперешкодної реалізації громадянами своїх передбачених нормами податкового, фінансового, адміністративного та інших галузей права можливостей у процесі справляння податків і зборів, під час проведення у зв'язку із цим відповідного контролю й ефективного захисту прав від можливих випадків свавілля та зловживань владою з боку податкових органів, а також їх відновлення в разі порушення [2]. Натомість Т. Г. Корж-Ісаєва визначає механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод неповнолітніх як цілісну систему адміністративно-правових норм і структурно взаємопов'язаних між собою суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, які створюють надійні умови для гарантованого здійснення реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх [12, с. 15].

Отже, можемо сказати, що особливістю адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян є наявність у ньому специфічних форм, методів і засобів адміністративно-правового характеру та їх застосування головним чином органами виконавчої влади.

Перейдемо до структури цього механізму. І. В. Лагутіна у структурі юридичного механізму забезпечення особистих немайнових трудових прав виокремлює такі складові, як механізм утвердження, механізм реалізації та механізм захисту зазначених прав [13, с. 12]. Основним елементом механізму забезпечення реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина Т. М. Заворотченко визначає гарантії, які є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини й громадянина [14, с. 20]. Окрім гарантій, І. О. Ієрусалімова виділяє в структурі механізму забезпечення прав і свобод людини норми права, умови та засоби [1, с. 98]. К. Г. Волинка до структурних елементів механізму забезпечення прав і свобод особи відносить правовий статус, нормативно-правові засоби й загальносоціальні умови забезпечення прав і свобод особи [15, с. 42], а Т. М. Заворотченко підкреслює, що механізм забезпечення прав і свобод людини поділяється на три підсистеми: механізм реалізації, охорони та захисту [14, с. 98].

Що стосується структури адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян, то погляди вчених є схожими на ті, що містяться у вищезазначених працях. Р. Зуєв у структурі механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян виділяє об'єкти (права та свободи), суб'єкти (органи публічного адміністрування) й адміністративно-правові засоби [4, с. 49]. В. В. Плиска говорить про такі елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції, як адміністративно-правова норма, акти тлумачення адміністративних норм, адміністративно-правові акти, адміністративні правовідносини, юридичні факти у сфері корупційних правопорушень, правосвідомість суб'єктів корупційних діянь, рівень діючого в державі режиму законності, адміністративно-правові гарантії дотримання й охорони прав і свобод громадян [16, с. 147]. Т. Г. Корж-Ісаєва визначає адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод як один з елементів механізму забезпечення прав і свобод неповнолітніх, що містить у собі такі складові, як реалізація, охорона, захист і відновлення [12, с. 15]. Інший підхід пропонує М. В. Фролков, на думку якого механізм адміністративно-правового забезпечення прав споживачів – це комплекс засобів, гарантій та відповідальності, спрямованих на реалізацію, охорону, захист і відновлення порушених прав споживача, а також формування загальної та правової культури населення. Комплекс таких заходів містить у собі механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту й відновлення прав споживачів. Елементами механізму адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів є засоби, гарантії та відповідальність [17, с. 319]. О. В. Негодченко подібно до поглядів Т. Г. Корж-Ісаєвої говорить, що сам по собі правовий (чи юридичний) механізм забезпечення прав і свобод людини не є монолітним і складається з кількох взаємопов'язаних елементів. Основними його підсистемами, як уявляється, є механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту [9, с. 28]. Як окремі його елементи вчений виділяє такі: а) правові норми та нормативно-правові акти як форми їх вираження; б) індивідуально-правові документи; в) юридичні факти; г) правові відносини; ґ) суб'єктивні права та юридичні обов'язки; д) форми й методи організації здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [9, с. 202].

Отже, в структурі механізму (адміністративно-правового механізму) вчені виділяють три

окремих механізми: механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту. О. Ф. Скакун зазначає, що механізм реалізації прав людини охоплює заходи, здатні створити умови для реалізації прав і свобод людини. Механізм охорони прав людини передбачає заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи. Механізм захисту прав людини охоплює заходи, що призводять до відновлення прав, порушених неправомірними діями, та відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення [18, с. 190]. На думку М. В. Фролова, механізм реалізації передбачає заходи, здатні створити передумови для реалізації прав споживачів. Механізм охорони передбачає заходи з профілактики порушень прав споживачів для утвердження правомірної поведінки суб'єктів господарювання у відносинах зі споживачами. Механізм захисту – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених неправомірними діями прав споживачів і відповідальності суб'єктів господарської діяльності та їхніх посадових осіб, які вчинили порушення прав споживачів [17, с. 319].

Деяко інший підхід демонструють Н. В. Пильгун і М. В. Рошук, які наводять визначення механізму реалізації прав людини як діяльності саме «суб'єкта права, зобов'язальної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність» [19, с. 41; 20]. Механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина, на думку дослідників, повинен містити такі елементи: гарантії здійснення прав людини, юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини), процес фактичного втілення можливості та необхідності у дійсність, умови й фактори такого процесу [19, с. 41]. М. П. Рагозін, розглядаючи юридичний механізм захисту прав людини, відштовхується від суб'єктивного права особи на захист і говорить про нього як про можливість здійснення громадянами певних учинків щодо захисту власних прав і свобод, а також систему органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи [21].

Зауважимо, що в науковій літературі існує багато досліджень категорій «охорона» та «захист». Є різноманітні думки щодо їх розмежування, тотожності й поєднання.

Фахівці у сфері охорони прав власності, наприклад, говорять, що захист права власності охоплюється більш широким поняттям «охорона відносин власності», адже відповідний правовий захист може здійснюватися лише в межах охоронюваних прав власника [22, с. 11].

Різниця між поняттями охорони та захисту права полягає в тому, що охорону права насамперед спрямовано на гарантування підстав набуття цивільних і господарських прав (оберігає законний інтерес), тоді як під захистом права розуміють конкретні дії, спрямовані на поновлення порушеного чи оскарженого права [23, с. 63]. Є. О. Гіда також підкреслює, що охорона передбачає заходи, які застосовуються до моменту порушення прав людини, а захист – після вчинення правопорушення [24].

Розмежовуючи поняття охорони та захисту в адміністративно-правовому аспекті, В. В. Галунько зауважує, що адміністративно-правова охорона у вузькому розумінні – це позитивний статичний стан адміністративного права, спрямований на попередження правопорушень та усунення перешкод, що здійснюється публічною адміністрацією з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави, натомість адміністративно-правовий захист – динамічні (активні) дії публічної адміністрації, спрямовані на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб та усунення перешкод щодо їх здійснення засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності [25, с. 247].

Враховуючи вищезазначені думки науковців, вважаємо, що виділення механізмів реалізації, охорони та захисту прав громадян в єдиному механізмі забезпечення таких прав є цілком обґрунтованою позицією.

Не можна обійти й питання розмежування понять «адміністративно-правовий механізм забезпечення» та «механізм адміністративно-правового регулювання» стосовно виборчих прав громадян. Призначення вищезгаданих механізмів є різним, адже, якщо ми звернемося до результатів досліджень сутності правового (адміністративно-правового регулювання), то можемо побачити, що в узагальненому вигляді під адміністративно-правовим регулюванням розуміють вплив адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб і нормального функціонування громадянського суспільства та держави [25, с. 323–324], а в механізмі адміністративно-правового регулювання виділяють такі складові, як: а) норми права; б) акти реалізації норм права; в) правові відносини;

г) юридичний факт; г) правова свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання; д) законність; е) акти тлумачення норм права; с) акти застосування норм права [26].

Отже, правове регулювання може належати до: а) реалізації виборчих прав громадян (норми щодо втілення виборчих прав у життя та пов'язані з цим правовідносини); б) охорони виборчих прав (зобов'язальні норми щодо дотримання виборчих прав та пов'язані з цим правовідносини); в) захисту виборчих прав (норми юридичної відповідальності та пов'язані з цим адміністративно-деліктні правовідносини).

Як **висновок** стосовно виборчих прав громадян та адміністративно-правового механізму їх забезпечення маємо висловити таку позицію.

1. Адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян є частиною загального правового механізму забезпечення прав і свобод громадян в Україні.

2. Цей механізм являє собою певну систему пов'язаних елементів. Ці елементи за структурною природою можна визначити як об'єкт, суб'єкти, зміст і допоміжні елементи.

3. Об'єктом адміністративно-правового забезпечення виборчих прав громадян є активне та пасивне виборче право, а також додаткові права, які виникають у зв'язку з організацією виборчого процесу та контролю за прийнятими на виборах результатами (право брати участь у висуванні кандидатів, право брати участь у передвиборній агітації, право брати участь у спостереженні за проведенням виборів і роботою виборчих комісій тощо).

4. Адміністративно-правова природа цього механізму впливає на правовий статус та коло суб'єктів забезпечення виборчих прав громадян. Такими суб'єктами є насамперед органи виконавчої влади та інші органи держави, що мають зовнішню владні управлінські функції, а також державні органи, які мають право застосовувати заходи адміністративного примусу.

5. До змісту механізму адміністративно-правового забезпечення виборчих прав громадян

ми можемо віднести принципи забезпечення виборчих прав громадян, адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, юридичні гарантії, адміністративно-правові форми та методи забезпечення виборчих прав і способи адміністративно-правового регулювання.

6. Допоміжними елементами виступають кадрове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення виборчих прав громадян.

7. Крім того, складові елементи цього механізму можна об'єднати у три підсистеми (механізми): підсистему реалізації виборчих прав, підсистему охорони виборчих прав і підсистему захисту виборчих прав. Слід зауважити, що механізм охорони виборчих прав громадян не тотожний механізму захисту, адже перший пов'язано з попереджувальною діяльністю щодо недопущення порушення виборчих прав громадян, створення умов їх стабільності та непопущеності, натомість другий починає діяти у разі вчинення порушення виборчих прав і спрямований на припинення протиправного діяння, відновлення порушеного права, усунення причин та умов, що сприяли порушенню, та притягнення винних до відповідальності.

8. Отже, під адміністративно-правовим механізмом забезпечення виборчих прав громадян слід розуміти систему адміністративно-правових норм, засобів, форм, методів та гарантій реалізації, охорони й захисту пасивного, активного та додаткових виборчих прав громадян, які здійснюються у специфічних адміністративно-правових відносинах органами виконавчої влади та іншими органами держави, які мають зовнішню владні управлінські функції, на основі загальновизнаних принципів права й за допомогою відповідного кадрового, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення.

Перспективними напрямками подальших досліджень у цій сфері визначаємо дослідження окремих елементів адміністративно-правового механізму забезпечення виборчих прав громадян в Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Іерусалімова І. О., Іерусалімов І. О., Павлик П. М., Удовенко Ж. В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 223 с.
2. Гаруст Ю. В. Поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян у податковій сфері. *Наука і правоохорона*. 2012. № 3 (17). С. 16–20. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/41775> (дата звернення: 14.04.2017).
3. Демиденко В. О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. 16 с.
4. Зуєв Р. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2011_8_10 (дата звернення: 13.04.2017).
5. Радзівська В. В. Щодо правового визначення поняття «механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 3. С. 149–152.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
7. Державне управління в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: СОМІ. 1999. 265 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
9. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 36 с.
10. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_57 (дата звернення: 15.04.2017).
11. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права. *Держава і право*. 2001. Вип. 12. С. 18–24.
12. Корж-Ісаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 17 с.
13. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 39 с.
14. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. 256 с.
15. Волинка К. Г. Проблеми становлення єдиного механізму забезпечення прав і свобод особи. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 3 (12). С. 38–48.
16. Плиска В. В. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 35, ч. 1, т. 2. С. 143–147. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35/part_2/38.pdf (дата звернення: 15.04.2017).
17. Фролков М. В. Механізм адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 314–320. URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2013/pp110/Frolkov.pdf> (дата звернення: 16.04.2017).
18. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
19. Пильгун Н. В., Рошук М. В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 26. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pvuzhrg_2014_26_10 (дата звернення: 16.04.2017).
20. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / за ред. Н. М. Онищенко, О. В. Зайчук. Київ: Юрид. думка, 2007. С. 185.
21. Рагозін М. П. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти. 2-ге допов. вид. Донецьк: Донбас, 2004. 180 с. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/17405-Vchimosja_demokratii_uroki_g/1.html (дата звернення: 20.04.2017).
22. Музика Л. А. Право комунальної власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 21 с.
23. Легенченко М. О. Поняття охорони й захисту права та їх співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 59–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_11 (дата звернення: 20.04.2017).
24. Гада Є. О. Права людини (охорона і захист) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Київ: Ін Юре, 2005. Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 759.
25. Галуцько В. В. Адміністративне право України: навч. посіб.: у 2 т. Херсон: Херсон. міська друк., 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с.
26. Механізм адміністративно-правового регулювання // Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Коломоєць Т. О. Київ: Істина, 2008. 219 с. URL: http://pidruchniki.com/1538050855834/pravo/mehanizm_administrativno-pravovogo_regulyuvannya (дата звернення: 16.04.2017).

Надійшла до редколегії 11.05.2017

ШОРСКИЙ П. А. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ГРАЖДАН В УКРАИНЕ: СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ

Проведено теоретико-правове дослідження поняття «адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян в Україні». На основі аналізу наукових трудов в області теорії держави і права, конституційного права і адміністративного права определено поняття і виділені структурні елементи адміністративно-правового механізму забезпечення виборчих прав громадян в Україні, його особливості і відмінності від механізму адміністративно-правового регулювання виборчих прав.

Ключевые слова: *выборческие права, правовое обеспечение, механизм обеспечения прав и свобод, административно-правовой механизм.*

SHORSKYI P. O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF GUARANTEEING THE ELECTORAL RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS IN UKRAINE: ESSENCE AND STRUCTURAL ELEMENTS

It has been concluded that there is a certain mechanism for guaranteeing the electoral rights of citizens by administrative and legal means, that is, administrative and legal mechanism. In this regard, the objective of the article is to determine the essence and analysis of the structure of administrative and legal mechanism for ensuring the electoral rights of citizens in Ukraine.

The author has conducted theoretical and legal study of the concept of “administrative and legal mechanism of guaranteeing the electoral rights of citizens in Ukraine”. It has been determined that administrative and legal mechanism of guaranteeing citizens’ electoral rights is a part of the general legal mechanism of ensuring the rights and freedoms of citizens in Ukraine and represents a certain system of related elements. These elements according to the structural nature can be defined as an object, subjects, content and auxiliary elements.

It has been emphasized that administrative and legal nature of this mechanism affects the legal status and the range of subjects of guaranteeing the electoral rights of citizens. Such subjects are, first of all, executive agencies and other agencies of the state having the external management functions, as well as state agencies, which have the right to apply the measures of administrative coercion.

The author has suggested to include the principles of guaranteeing the electoral rights of citizens, administrative and legal norms, administrative and legal relations, legal guarantees, administrative and legal forms and methods of ensuring the electoral rights and methods of administrative and legal regulation into the content of the mechanism of administrative and legal guaranteeing of the electoral rights of citizens.

Based on the analysis of scientific works in the field of the theory of state and law, constitutional law and administrative law, the author has determined the notion and has distinguished the structural elements of administrative and legal mechanism of guaranteeing the electoral rights of citizens in Ukraine, its features and the distinction from the mechanism of administrative and legal regulation of the electoral rights.

Keywords: *electoral rights, legal guaranteeing, mechanism of guaranteeing the rights and freedoms, administrative and legal mechanism.*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК [343.285(043)](477)

Г. І. ГЛОБЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1533-9213>

ДО ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ ПОТЕРПІЛОМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Проаналізовано положення кримінального процесуального законодавства України, що стосуються інституту відшкодування (компенсації) шкоди. Висвітлено думки науковців з питань, що досліджуються, та надано їх оцінку. Наголошено на тому, що для сторони обвинувачення право на відшкодування (компенсацію) шкоди є одним з основних засобів забезпечення її прав, свобод та законних інтересів у кримінальному провадженні. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення процесуальних норм, що стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: *кримінальний процес, кримінальне правопорушення, інститут, потерпілий, заподіяна шкода, відшкодування (компенсація), цивільний позов.*

Globenko, G.I. (2017), "On the issue of reimbursement (compensation) of the caused harm to the victim in the criminal procedure of Ukraine" ["Do pytan'nia vidshkoduvannia (kompensatsii) shkody poterpilomu u kryminalnomu protsesi Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 71–75.

Постановка проблеми. Реформування кримінально-процесуального законодавства з ухваленням у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України вступає в нову фазу. Відтак ми спроможні перевірити, чи можлива за сучасних умов реалізація тих демократичних засад, що були проголошені Конституцією України, до яких належить і доступ потерпілих до правосуддя. Її належна реалізація неможлива без справедливого та своєчасного вирішення питання щодо відшкодування (компенсації) шкоди завданої кримінальним правопорушенням. Кримінальний процес покликаний забезпечити права та свободи не лише осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, а й потерпілих. Разом із тим більшість науковців за інерцією звертає увагу на процесуальні аспекти захисту лише прав підозрюваного та обвинуваченого. Натомість питання правового становища потерпілого, серед іншого і питання відшкодування (компенсації) шкоди, висвітлюються далеко не так докладно. Отже, вдосконалювати законодавство й правозастосовну практику необхідно в усіх напрямках. Це означає, що, встановлюючи належні гарантії для сторони захисту, необхідно передбачати такі і для сторони обвинувачення.

Стан дослідження. Питання щодо забезпечення майнових прав особи у кримінальному судочинстві є актуальними, а тому завжди перебувають у полі зору науковців і практиків.

Окремим їх аспектам присвячено численні дослідження таких провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, як Ю. П. Аленін, О. С. Александров, Ф. Н. Багаутдінов, Б. Т. Безлепкін, М. І. Газетдінов, Т. Р. Галімов, Ю. М. Грошевий, В. Б. Іскандеров, О. В. Капліна, В. М. Корнуков, П. О. Колмаков, О. П. Кучинська, В. Г. Лукашевич, А. Г. Мазалов, В. Т. Нор, В. Я. Понарін, В. І. Сліпченко, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, О. Г. Яновська та ін.

Метою нашої статті є розгляд окремих питань відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому у вітчизняному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. У процесі становлення правової держави в Україні особливого значення набувають конституційні положення, що визнають вищою соціальною цінністю людину, її права та свободи. Поряд з іншими правами людини ст. 41 Конституції України закріплює право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, яке є непорушним. Крім цього, ст. 13 Основного Закону проголошує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом [1]. На жаль, із року в рік дедалі більше громадян держави стають жертвами кримінальних правопорушень і відповідно до встановленого законодавством порядку визнаються потерпілими. У зв'язку з тим ключовою передумовою формування стимулів до поліпшення забезпечення

захисту основних прав та інтересів громадян, збереження громадянського миру й зміцнення законності та правопорядку стає захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоди.

Не оминули увагою вищевказані питання і міжнародні інституції. Так, своє втілення ці питання знайшли в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, ухвалений резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 р. № 40/34. У свою чергу, вимоги Декларації збігаються з положеннями рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (85) 11 від 28 червня 1985 р. стосовно становища потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу, нормами Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, ухваленої Радою Європи 24 листопада 1983 р., а також Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухваленої резолюцією Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. № 55/25. Загальний сенс положень указаних документів полягає в тому, що держава має взяти на себе зобов'язання з компенсації (відшкодування) шкоди особам, які постраждали від злочину. Слід зазначити, що положення окреслених міжнародно-правових актів лягли в основу Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схваленої указом Президента України від 28 грудня 2004 р. № 1560/2004. Однак загальносвітові та європейські принципи захисту прав людини, як зазначалося вище, здебільшого знайшли своє віддзеркалення у вітчизняному законодавстві лише в посиленні захисту прав підозрюваного й обвинуваченого. Окрім цього, за визнанням більшості науковців, права та інтереси потерпілих від злочинів на цей момент так і не отримали належного визнання на державному рівні в багатьох країнах світової спільноти [2, с. 2; 3, с. 11]. Цілком слушно вказане твердження стосується і нашої держави. Тим більше, такий стан справ простежувався як за часів дії КПК України 1960 р., коли повне відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному судочинстві становило 8–10 % [4, с. 25], так і на сучасному етапі, коли воно становить близько 17 % [5, с. 59–60].

У практичній діяльності органи досудового розслідування, спрямовуючи основні зусилля на встановлення особи, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення, не приділяють належної уваги питанням відшкодування (компенсації) шкоди та забезпечення майно-

вих прав учасників кримінального судочинства. Між іншим, відповідно до положень ст. 91 КПК України, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, входить до переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [6]. Установлення виду й розміру заподіяної шкоди має важливе значення не лише для потерпілого, а й для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, оскільки від цього залежить вирішення низки питань, зокрема: а) кваліфікації вчинених дій; б) звільнення особи від кримінальної відповідальності за умов і в порядку, передбаченому розділом IX КК України та § 2 глави 24 КПК України. Невстановлення вказаних обставин свідчить про неповноту досудового розслідування.

Чинний КПК України передбачає можливість відшкодування (компенсації) як матеріальної, так і моральної шкоди. Ця позиція законодавця заслуговує підтримки. У зв'язку з викладеним слід зауважити, що в своїй діяльності суди задовольняли цивільні позови щодо відшкодування моральної шкоди у кримінальній справі ще до набрання чинності КПК України 2012 р., керуючись при цьому роз'ясненнями, передбаченими п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [7]. Отже, досліджуваний інститут не є новелою у кримінальному процесі. Привертає увагу те, що положення чинного КПК України порівняно з КПК України 1960 р. розширили перелік форм відшкодування (компенсації) шкоди. Так, у кримінальному провадженні вона може здійснюватися шляхом: а) добровільного відшкодування (компенсації) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК України); б) заявлення цивільного позову (ч. 2 ст. 127, ст. 128, 129 КПК України); в) звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 1 ст. 177, ч. 4, 11 ст. 182 КПК України); г) компенсації шкоди за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127, ч. 2, 3 ст. 572 КПК України); ґ) кримінально-правової реституції (п. 5 ч. 9, ч. 10 ст. 100, ч. 4 ст. 374 КПК України); д) відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду у випадках та в порядку, передбачених законом (ст. 130 КПК України).

Найбільш сприятливою й оптимальною для потерпілого та цивільного позивача формою відшкодування (компенсації) заподіяної

кримінальним правопорушенням шкоди є кримінально-правова реституція, під якою в науковій літературі розуміють повернення власнику предметів, безпосередньо втрачених у результаті злочину [8, с. 23–24]. За такої форми відшкодування (компенсації), якщо втрачені предмети не набули якихось змін і зберегли свій первинний вигляд, можна говорити про відновлення майнових прав потерпілого у повному обсязі.

У юридичній літературі зазначається, що збитки, заподіяні кримінальним правопорушенням, є шкодою майнового характеру, вираженою в грошовій формі. Вони можуть виражатись у знищенні майна, втраті заробітної плати у зв'язку з інвалідністю тощо. Усунення заподіяної шкоди може проявитися, наприклад, у відновленні попереднього стану предмета злочинного посягання, поверненні викраденого майна тощо. Як і відшкодування збитку, усунення заподіяної шкоди повинно бути, насамперед, добровільним актом. Більш того, ця дія має бути виконана власними силами та за рахунок коштів винного. Якщо ж це здійснюється за допомогою інших осіб, то є необхідною свідомо й активна участь у цьому самого обвинуваченого [9, с. 103]. Вважаємо, що у цій ситуації слід ураховувати матеріальні можливості підозрюваного, обвинуваченого та їх добровільну згоду на відшкодування (компенсацію) шкоди сторонніми особами. Головним, на наш погляд, у такому випадку є застосування всіх можливих заходів для відновлення порушених прав потерпілого. У зв'язку з цим Ф. Н. Багаутдінов пропонує у випадках відшкодування шкоди, заподіяної обвинувачуваним, іншими особами вказувати у відповідних процесуальних документах їх повні анкетні дані. Такий спосіб забезпечить охорону прав і законних інтересів цих осіб, які потім можуть порушити питання про стягнення з обвинуваченого цієї суми в порядку цивільного судочинства. У такому разі процесуальні документи про відшкодування шкоди можуть слугувати підставою для задоволення судом такого позову [10, с. 202].

Крім того, говорячи про відшкодування моральної шкоди, у кожному конкретному випадку необхідно ретельно з'ясувати у потерпілого, чим саме підтверджується факт заподіяння моральних чи фізичних страждань, за яких обставин та яким чином вони були заподіяні, яким є причинний зв'язок між злочином і цими стражданнями та у якій матеріальній або іншій формі потерпілий оцінює їх компенсацію [11, с. 49]. У свою чергу, моральна шкода може

бути відшкодована (компенсована) шляхом грошової або іншої матеріальної компенсації, наданої потерпілому, а також у вигляді принесення особистих чи публічних вибачень. При цьому слід зазначити, що законодавство не передбачає конкретної методики її визначення. На нашу думку, під час визначення розміру компенсації слід керуватися положеннями постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [7]. Фізичну шкоду, як правило, взагалі неможливо відшкодувати (компенсувати) в немайновій формі. Так, відшкодування (компенсація) фізичної шкоди відбувається у формі компенсації потерпілому витрат на лікування, відновлення здоров'я та ін., тому в цьому випадку потерпілий має надавати документи, які підтверджують оплату лікування, догляду, ліків тощо.

Питання щодо добровільності відшкодування (компенсації) заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди тривалий час обговорюються як науковцями, так і практиками. Вважаємо, що факт добровільного відшкодування (компенсації) шкоди має бути належним чином процесуально оформлений. У зв'язку з цим слід зазначити, що практикою напрацьовано різні форми та порядок оформлення вищевказаної дії. Так, про це складають відповідні протоколи, в яких відображають факти повернення майна або компенсації в грошовому еквіваленті, до матеріалів кримінальних проваджень приєднуються квитанції про переказ коштів для компенсації викраденого чи пошкодженого майна, розписки про одержання грошей, цінностей чи іншого майна. О. М. Ларін цілком слушно вважає, що якщо відшкодування матеріальної шкоди здійснюється шляхом приведення предмета в первинний стан (ремонт пошкодженого майна та ін.), то необхідно здійснити його огляд зі складанням відповідного протоколу, який підтверджує, що такий ремонт мав місце, а в деяких випадках варто одержати висновок експерта чи думку фахівця [12, с. 53]. Також цей аспект є однією з необхідних передумов під час укладення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим (ч. 3 ст. 469 КПК України). Однак процесуальний порядок процедури добровільності відшкодування (компенсації) завданої шкоди та відображення цього в матеріалах кримінального провадження потребує суттєвого вдосконалення. Доцільно розробити єдиний процесуальний документ, у якому фіксувався б

факт відшкодування (компенсації), зокрема і добровільно, потерпілому заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди – «протокол про відшкодування (компенсації) шкоди», в якому, крім загальних вимог, що містяться в положеннях ст. 104 КПК України, обов'язково слід передбачити відображення безпосередніх дій щодо факту відшкодування (компенсації) завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

На сторінках юридичної літератури також залишається дискусійним питання щодо доцільності присутності слідчого під час здійснення самого факту відшкодування (компенсації) підозрюваним чи іншими особами заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. Із приводу вказаного Б. Т. Безлепкін зазначає, що якщо обвинувачений встановив безпосередні стосунки з потерпілим, то втручання слідчого є зайвим [13, с. 28]. Протилежної думки дотримується Я. О. Клименко, який виключає можливість зустрічі обвинуваченого з потерпілим, оскільки в деяких випадках безпосереднє спілкування та зустріч указаних осіб може суперечити інтересам розслідування [14, с. 84]. На нашу думку, така дія має здійснюватися виключно через органи розслідування зі складанням необхідних процесуальних документів. Лише такий порядок може однаково захистити права як підозрюваного, так і потерпілого. Тому цілком слушною є позиція А. Н. Халікова, згідно з якою в разі відшкодування шкоди необхідно довести факт добровільності вчинення відповідних дій, які мають бути процесуально закріплені в матеріалах кримінальної справи. Активна участь особи, яка провадить розслідування, у виконанні дій, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, є однією з гарантій захисту прав потерпілого [15, с. 34].

Як зазначалося вище, держава надає можливість особі, якій завдано майнової та/або моральної шкоди кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, відновити своє становище шляхом заявлення цивільного позову. На відміну від КПК України 1960 р., положення якого передбачали, що цивільний позов про відшкодування шкоди у кримінальному процесі може бути пред'яв-

ний лише у справах про злочини, чинний КПК України передбачає можливість пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні не лише про кримінальні правопорушення (кримінальні проступки та злочини), а й у провадженнях про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

У контексті викладеного особливої уваги заслуговують також положення ч. 4 ст. 128 КПК України, згідно з якими форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються в порядку цивільного судочинства, тобто вимогам, передбаченим ст. 119 ЦПК України. Зауважимо, що передбачений чинним КПК України порядок складення позовної заяви порівняно з КПК України 1960 р. є більш складним і, як правило, потребує звернення пересічного громадянина до відповідного фахівця. Такий стан справ указує на те, що особа, яка постраждала внаслідок учинених щодо неї протиправних дій, має нести і відповідні матеріальні затрати для обстоювання власних майнових та/або моральних прав у зв'язку з вищевказаним зверненням. Окреслена новація законодавця за сучасного економічного стану більшої кількості громадян держави є вкрай не доцільною.

Висновки. На підставі викладеного слід зазначити, що досліджуваний інститут є складним правовим явищем, у структурі якого доцільно виділяти організаційні та процесуальні аспекти, а також низку гарантій прав потерпілого щодо забезпечення реалізації права на повне відшкодування (компенсацію) завданої шкоди. Досліджуваний інститут потребує суттєвої уваги з боку вітчизняного законодавця, перш за все це стосується конкретизації та закріплення у відповідних нормах положень до фізичних і юридичних осіб, які потерпіли внаслідок вчинених щодо них кримінальних правопорушень.

На підставі міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства виникає можливість здійснити аналіз положень вітчизняного законодавства та констатувати, що вони не повною мірою відповідають загальноновизнаним світовою спільнотою нормам.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 16.06.2017).
2. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 23 с.
3. Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України: монографія. Харків: Право, 2012. 264 с.

4. Присяжнюк Т. І. Актуальні питання охорони прав потерпілого від злочину. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 12. С. 23–27.
5. Андреев Р. Про відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому та арешт майна у кримінальних провадженнях, розслідуваних слідчими органів безпеки та органів внутрішніх справ. *Вісник прокуратури*. 2013. № 6. С. 59–62.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90–91.
7. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 16.06.2017).
8. Александров А. С. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе. Горький: Горьк. высш. шк. МВД СССР, 1976. 112 с.
9. Химичева Г. П., Мичурина О. В., Химичева О. В. Окончание предварительного расследования прекращением уголовного дела: монография. Рязань: Узоречье, 2001. 210 с.
10. Багаутдинов Ф. Н. Обеспечение имущественных прав личности при расследовании преступлений. М.: Юрлитинформ, 2002. 280 с.
11. Казанцев В. Возмещение морального вреда. *Российская юстиция*. 1996. № 5. С. 48–49.
12. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М.: Юрид. лит., 1986. 160 с.
13. Безлепкин Б. Т. Имущественные правоотношения в стадии предварительного расследования. Горький: Горьк. высш. шк. МВД СССР, 1976. 114 с.
14. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину. *Право України*. 2002. № 3. С. 82–86.
15. Халиков А. Возмещение ущерба потерпевшему. *Законность*. 2000. № 9. С. 33–34.

Надійшла до редколегії 16.06.2017

ГЛОБЕНКО Г. И. К ВОПРОСУ ВОЗМЕЩЕНИЯ (КОМПЕНСАЦИИ) ВРЕДА ПОТЕРПЕВШЕМУ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Проанализированы положения уголовного процессуального законодательства Украины, касающиеся института возмещения (компенсации) вреда. Освещены точки зрения учёных по исследуемым вопросам и предоставлена их оценка. Акцентировано внимание на том, что для стороны обвинения право на возмещение (компенсацию) ущерба является одним из основных средств обеспечения прав, свобод и законных интересов в уголовном производстве. Обоснованы предложения по совершенствованию процессуальных норм, касающихся предмета исследования.

Ключевые слова: *уголовный процесс, уголовное правонарушение, институт, потерпевший, причинённый ущерб, возмещение (компенсация), гражданский иск.*

GLOBENKO G. I. ON THE ISSUE OF REIMBURSEMENT (COMPENSATION) OF THE CAUSED HARM TO THE VICTIM IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE

The procedural institute of reimbursement (compensation) of the caused harm to a victim by a criminal offense is a complex legal phenomenon, in the structure of which it is expedient to allocate organizational and procedural aspects. Reimbursement (compensation) in criminal proceedings may be provided through voluntary redress, filing a civil claim, a pledge to execute a sentence in respect of property fines; compensation of damage at the expense of the State Budget of Ukraine, criminal and legal restitution, etc. The most favorable and optimal for the victim and the civil plaintiff form of reimbursement (compensation) of the caused harm is the criminal and legal restitution.

The state provides an opportunity for a person, who has suffered property and / or moral damage by a criminal offense to restore the position by means of filing a civil claim, the form and content of which must comply with the requirements established by civil legal proceedings. The mentioned procedure is complicated and, as a rule, requires the application of an ordinary citizen to the appropriate specialist. This state of affairs indicates that a person who has suffered as a result of the wrongful acts committed against this person should bear the appropriate material expenses for the assertion of own property and / or moral rights. The outlined innovation of the legislator in the current economic situation of a large number of citizens of the state is extremely inappropriate.

Keywords: *criminal procedure, criminal offense, institute, victim, caused harm, reimbursement (compensation), civil claim.*

УДК 343.31

Я. О. МОРОЗОВА,

кандидат юридичних наук,

докторант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7437-1993>

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ»

У результаті аналізу загальноюридичної та спеціальної літератури, нормативно-правових актів національного та міжнародного законодавства й емпіричного матеріалу обґрунтовано, що організована злочинність – це вид протиправної діяльності, яка вчиняється об'єднанням певної кількості осіб з одночасним розподілом між собою ролей та функцій, з метою вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, для функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Під оперативно-розшуковою протидією підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості слід розуміти законодавчо визначену цілеспрямовану діяльність конкретних суб'єктів правоохоронної діяльності, направлену на здійснення комплексу заходів з одночасним використанням сил та засобів оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення та попередження тяжких та особливо тяжких злочинів загальнокримінальної спрямованості, що вчинюються організованою злочинністю, а також оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження по вказаній категорії злочинів.

Ключові слова: організована злочинність, організована злочинність загальнокримінальної спрямованості, оперативно-розшукова протидія, підрозділи кримінальної поліції.

Morozova, Ya.O. (2017), "Scientific and practical approaches to the content of the concept of «operative and search counteraction to organized crime of general criminal orientation by criminal police units»" ["Naukovo-praktychni pidkhody do zmistu poniattia «operatyvno-rozshukova protydiia pidrozdilamy kryminalnoi politsii orhanizovanii zlochynnosti zahalnokryminalnoi spriamovanosti»"], Pravo i Bezpeka, No. 2, pp. 76–80.

Постановка проблеми. У теорії юридичної науки, серед іншого оперативно-розшукової діяльності, дотепер існує значна кількість положень, термінів, визначень і понять, стосовно яких точаться дискусії, існують різні точки зору й погляди. Окреслене не зменшує, а навпаки, збільшує значення необхідності подальших наукових досліджень. Разом із тим ми підтримуємо точку зору І. П. Козаченка та В. Л. Регульського про те, що оперативно-розшукова діяльність є тісно пов'язаною й взаємодіє з іншими галузями права, видами державної діяльності та навчальними дисциплінами [1, с. 159]. Однак це не означає, що ці науки вивчають такі ж само властивості цих об'єктів пізнання [2, с. 97]. Якщо навіть об'єкти наукового пізнання і збігаються, то кожна галузь правової науки вивчає свої певні відносини та закономірності й робить це у спосіб, обумовлений її предметом та метою. У цьому плані не є винятком і теорія оперативно-розшукової діяльності, яка відповідно до свого предмета вивчає та розробляє ті чи інші ознаки протиправної діяльності [3, с. 9].

Разом із цим вважаємо за доцільне підтримати позицію авторського колективу підручника «Оперативно-розшукова діяльність орга-

нів внутрішніх справ», згідно з якою основні поняття по-різному розуміються як науковцями, так і практичними працівниками, і не тільки в оперативно-розшуковій діяльності. Крім цього, треба враховувати і те, що у теоретико-пізнавальному плані неможливо визначитись зі значенням будь-якого явища без з'ясування конкретних форм його прояву в реальній дійсності [4, с. 180]. Враховуючи це, по-перше, в юридичній науці використовуються різноманітні абстраговані теоретико-пізнавальні конструкції, які допомагають вивченню та розкриттю сутності явища, що досліджується. По-друге, вважаємо доцільним визначити зміст поняття «оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості».

Стан дослідження. Серед вітчизняних науковців у сфері ОРД різні аспекти протидії організованій злочинності досліджували такі вчені, як О. М. Бандурка, С. М. Гусаров, В. Д. Гвоздецький, О. Г. Кальман, М. В. Корнієнко, О. М. Литвинов, Є. К. Марчук, В. Т. Нор, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, О. Ю. Шостко та інші науковці. Сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності налічує чимало цікавих і ґрунтовних праць, присвячених окресленій

тематиці, авторами яких є Л. Ф. Гула, В. І. Васи́нчук, О. Ф. Долженков, А. М. Кислий, О. І. Козаченко, В. В. Лисенко, Д. Й. Никифорчук, В. Д. Пчолкін, М. В. Сташак, В. В. Шендрик, О. М. Юрченко, О. О. Юхно та ін. Проте, незважаючи на значний науковий внесок зазначених учених у розроблення вказаної тематики, на жаль, доводиться констатувати, що сьогодні існує низка невіршених проблемних аспектів, зокрема, враховуючи останні законодавчі зміни, не повністю дослідженим залишається зміст дефініції поняття «оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості».

Метою статті є визначення авторського змісту поняття «оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості».

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що, аналізуючи сучасну юридичну наукову літературу, а також окремі положення законодавчих актів, можна дійти висновку, що сьогодні існує велика кількість різнопланових і навіть інколи таких, що суперечать одні одному, тлумачень дефініції поняття «оперативно-розшукова протидія організованої злочинності» та похідних від нього понять, серед яких і поняття «оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості». Враховуючи вказане, вважаємо доцільним навести та проаналізувати існуючі думки вчених і положення нормативних актів щодо окресленого поняття.

Не відходячи від загальноприйнятих у науково-пізнавальному світі традицій, перш за все з'ясуємо етимологічне значення слів «протидія» та «організована злочинність».

Так, відповідно до Словника української мови слово *протидія* означає дію, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [5].

У свою чергу слово *організована* є похідним від слова «організувати», яке тлумачиться як:

- 1) створювати, засновувати що-небудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них;
- 2) здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку та проведення;
- 3) забезпечувати, влаштовувати що-небудь, вишукуючи для цього необхідні можливості;
- 4) роздобувати, діставати або готувати що-небудь для когось;
- 5) згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою;

б) зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь [6].

Водночас семантика слова *злочинність* означає:

- 1) властивість за значенням прикметника *злочинний*;
- 2) стан приналежності кого-небудь або чого-небудь до злочинців або злочину;
- 3) злочинці як частина суспільства;
- 4) чисельна характеристика суспільства, кількість скоєних злочинів у перерахунку на певну кількість населення [7].

На жаль, сучасні тлумачні словники не містять визначення змісту словосполучення «загальнокримінальна спрямованість». У результаті аналізу положень чинного кримінального кодексу України та деяких інших нормативно-правових актів вважаємо доцільним погодитись із думкою, узвичаєною в теорії кримінології та кримінального права стосовно того, що злочинність загальнокримінальної спрямованості – це сукупність дій, відповідальність за вчинення яких передбачена Особливою частиною Кримінального кодексу України та які не потребують спеціального суб'єкта, специфічних суспільних відносин, які порушуються, та інших характеризуючих ознак [8, с. 31].

Аналіз загальноюридичної та спеціальної літератури свідчить про те, що дотепер визначення поняттю «оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості» не надавалось. Водночас існує значна кількість думок учених щодо змісту дефініції «організована злочинність» або близьких за значенням до неї, серед яких «транснаціональна злочинність», «міжнародна злочинність» тощо.

Відзначимо, що вперше спробу сформулювати поняття організованої злочинності здійснили американські вчені. У 1971 році відомий публіцист Уолтер Ліппман зазначав, що, на відміну від звичайної злочинності, що має повністю грабіжницький характер, організована злочинність пов'язана з наданням бажаним певних послуг або товарів [9].

Американський кримінолог Альфред Ландсміт визначив організовану злочинність як особливу форму співробітництва кількох осіб або угруповань з метою забезпечення успішної їх діяльності. Луїз Шеллі говорив про організовану злочинність як про таку, що цементується фінансовими інтересами. Насильство тут застосовується лише для захисту економічних інтересів злочинного угруповання. Більшість організованих злочинців отримує переважаючу частку прибутку на нелегальних ринках [9].

У свою чергу, І. М. Даньшин, В. В. Голіна та М. Ю. Валуйська в підручнику «Кримінологія: Загальна та Особлива частини» пропонують таке кримінологічне визначення поняття організованої злочинності. Організована злочинність – це згуртування кримінального середовища в масштабі певного регіону, окремої галузі господарства (її виробничих об'єднань) або в певних сферах управління шляхом утворення стійких, згуртованих, ієрархічно побудованих злочинних угруповань (спільнот), зорієнтованих на тривалу злочинну діяльність із метою здобування постійних значних доходів, часто із замаскованим використанням офіційних економічних та організаційних структур, а також корумпованих елементів державного апарату [10, с. 127].

Водночас Н. С. Мінняло визначає, що транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу зброї – це форма зрощування вітчизняної економічної злочинності з міжнародною, яку становлять незаконні обладнання з вогнепальною зброєю для задоволення потреб тих чи інших політичних режимів чи фінансових груп мілітаристського спрямування [11].

Принадібно зауважити, що існують і законодавчі визначення поняття «організована злочинність». Так, у законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» закріплено, що під організованою злочинністю розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [12].

Разом із цим Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності дає їй таке визначення: організована злочинність – це групова діяльність трьох або більше осіб, яка характеризується ієрархічними зв'язками або особистими відносинами, які дають змогу їх ватажкам витягати прибуток або контролювати території і ринки, внутрішні та зовнішні, за допомогою насильства, залякування або корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку, зокрема шляхом:

а) незаконного обігу наркотичних або психотропних речовин і «відмивання» грошей, як вони визначені у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року;

б) торгівлі людьми, як вона визначена у Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року;

с) підробки грошових знаків, як вона визначена у Міжнародній конвенції по боротьбі з підробкою грошових знаків 1929 року;

д) незаконної торгівлі предметами культури або їх крадіжок, як вони визначені у Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності 1970 року, Конвенції Міжнародного інституту уніфікації приватного права про повернення викрадених або ж незаконно вивезених предметів культури 1995 року;

е) викрадення ядерного матеріалу, неправильного поводження з ним або погрози неправильного поводження з ним з метою завдання шкоди населенню, як вони визначені у Конвенції з фізичного захисту ядерного матеріалу 1980 року;

ф) терористичних актів;

г) незаконної торгівлі зброєю або вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями або їх викрадення;

к) незаконної торгівлі автотранспортними засобами або їх викрадення;

і) підкупу посадових осіб державних органів [13].

Водночас слід зауважити, що вітчизняне законодавство, зокрема Кримінальний кодекс України, безпосередньо не дає визначення дефініції «організована злочинність», однак окреслює обов'язкові ознаки злочинів, властиві організованим злочинності. Так, у ч. 3 ст. 28 КК України закріплено, що злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. У ч. 4 ст. 28 КК України закріплено, що злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп [14]. Аналізуючи вказане, можна дійти висновку, що організованій злочинності властиві такі ознаки:

- стійкі зв'язки;
- ієрархічність;
- системність;
- попередня змова;
- об'єднання декількох осіб;
- вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

Висновки. Отже, аналізуючи емпіричний матеріал, наукову літературу й національне та міжнародне законодавство, можна резюмувати, що організована злочинність – це вид протиправної діяльності, яка вчиняється об'єднанням певної кількості осіб з одночасним розподілом між собою ролей і функцій, з метою вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, для функціонування як самої злочинної організації, так

і інших злочинних груп. Ураховуючи це можемо провести паралелі та підсумувати, що під оперативно-розшуковою протидією підрозділами кримінальної поліції організований злочинності загальнокримінальної спрямованості слід розуміти законодавчо визначену цілеспрямовану діяльність конкретних суб'єктів правоохоронної діяльності, направлену на здійснення комплексу заходів з одночасним використанням сил та засобів оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення та попередження тяжких та особливо тяжких злочинів загальнокримінальної спрямованості, що вчинюються організованою злочинністю, а також оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження по вказаній категорії злочинів.

Список бібліографічних посилань

1. Козаченко І. П., Регульський В. Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності: монографія. Львів: Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 219 с.
2. Танасевич В. Г., Образцов В. А. О криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1976. Вып. 25. С. 97–103.
3. Плетньов О. В. Службово-бойова діяльність Служби безпеки України при проведенні антитерористичних заходів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.05. Одеса, 2013. 18 с.
4. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна. частина: підручник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; за ред. Л. В. Бородича. Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. Т. 1. 390 с.
5. Словник української мови: у 11 т. Т. 8 / Ін-т мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1977. С. 317.
6. організувати // Вікісловник: віл. слов. URL: <https://uk.wiktionary.org/wiki/організувати> (дата звернення: 20.05.2017).
7. преступность // Викисловарь: многоязыч. открытый слов. URL: <https://ru.wiktionary.org/wiki/преступность> (дата звернення: 20.05.2017).
8. Кримінальне право України / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид. Харків: Право, 2010. 608 с.
9. Поняття і кримінологічна характеристика організованої злочинності. URL: http://studopedia.su/4_17306_ponyattya-i-kriminologichna-harakteristika-organizovanoi-zlochinnosti.html (дата звернення: 20.05.2017).
10. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2009. 288 с.
11. Міняйло Н. Є. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 20 с. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/9130.html> (дата звернення: 20.05.2017).
12. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 20.05.2017).
13. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності: від 21.07.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_786 (дата звернення: 20.05.2017).
14. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.05.2017).

Надійшла до редколегії 13.06.2017

МОРОЗОВА Я. А. НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОДЕРЖАНИЮ ПОНЯТИЯ «ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ КРИМИНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ ОБЩЕУГОЛОВНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ»

В результате анализа общеправовой и специальной литературы, нормативно-правовых актов национального и международного законодательства и эмпирического материала обосновано, что организованная преступность – это вид противоправной деятельности, которая

совершается объединением определённого количества лиц с одновременным распределением между собой ролей и функций, с целью совершения тяжких и особо тяжких преступлений, для функционирования как самой преступной организации, так и других преступных групп. Под оперативно-розыскным противодействием подразделениями криминальной полиции организованной преступности общеправовой направленности следует понимать законодательно определённую целенаправленную деятельность конкретных субъектов правоохранительной деятельности, направленную на осуществление комплекса мероприятий с одновременным использованием сил и средств оперативно-розыскной деятельности с целью выявления и предупреждения тяжких и особо тяжких преступлений общеправовой направленности, совершаемых организованной преступностью, а также оперативно-розыскного обеспечения уголовного производства по указанной категории преступлений.

Ключевые слова: *организованная преступность, организованная преступность общеправовой направленности, оперативно-розыскное противодействие, подразделения криминальной полиции.*

MOROZOVA YA. O. SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES TO THE CONTENT OF THE CONCEPT OF “OPERATIVE AND SEARCH COUNTERACTION TO ORGANIZED CRIME OF GENERAL CRIMINAL ORIENTATION BY CRIMINAL POLICE UNITS”

In order to determine the content of the concept of “operative and search counteraction to organized crime of general criminal orientation by criminal police units” the author has analyzed general legal and special literature, and as a conclusion has stated that until now there was no definition of the concept of “operative and search counteraction to organized crime of general criminal orientation by criminal police units”. At the same time, there is a significant number of scholars’ opinions about the content of the definition of “organized crime” or similar ones, including “transnational crime”, “international crime”, etc.

As a result of the analysis of the empirical material, it has been stated that organized crime has the following characteristics: stable relations, hierarchy, systemicity, preliminary conspiracy, the unification of several persons, the commission of grave or especially grave crimes. As a conclusion, the author has substantiated that organized crime is a kind of illegal activity committed by the association of a certain number of persons with the simultaneous division of roles and functions between them in order to commit serious and especially grave crimes for the functioning of both the criminal organization and other criminal groups. Considering all this, it has been determined that under the operative and search counteraction to organized crime of general criminal orientation by criminal police units we should understand as the legally defined targeted activity of specific law enforcement subjects aimed at implementing a complex of measures with the simultaneous use of forces and means of operative and search activities in order to detect and prevent serious and especially grave crimes of general criminal orientation committed by organized crime and operative and search provision of criminal proceedings under a specified category of crimes.

Keywords: *organized crime, organized criminal of general criminal orientation, operative and search counteraction, criminal police units.*

УДК [343.13:004.77](477)

С. В. ПЕНЬКОВ,

*кандидат юридичних наук,
перший заступник начальника Головного управління
Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області;*

В. В. ШЕНДРИК,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
та розкриття злочинів факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8967-7223>*

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто сутність і перспективи використання сучасних інтернет-технологій в оперативно-розшуковій діяльності під час пошуку та використання інформації в інтересах правоохоронних органів. Охарактеризовано способи здобуття інформації в мережі Інтернет та застосування

технологій обробки інформації за допомогою Big Data. Окреслено низку проблем, які мають бути вирішені для ефективного використання інформації, здобутою із глобальної мережі для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукова інформація, інтернет, глобальна мережа, кіберпростір, Big Data.

Penkov, S.V. and Shendryk, V.V. (2017), "Introduction of Internet technologies in the activities of the National Police of Ukraine to obtain operational-search information" ["Vprovadzhennia internet-tekhnologii u diialnist Natsionalnoi politzii Ukrainy dlia otrymannia operatyvno-rozshukovoi informatsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 80–85.

Постановка проблеми. Для успішного вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності відповідними суб'єктами Національної поліції України має бути налагодженою організація системи безперервного надходження оперативно-розшукової інформації. Від інших видів соціальної інформації інформацію, отриману з використанням сил, засобів і заходів ОРД, відрізняє специфіка джерел, методів і тактичних прийомів її отримання та використання.

Інформаційна діяльність оперативних підрозділів НПУ пов'язана, насамперед, із вирішенням завдань ОРД, згідно з якими інформаційні процеси під час ОРД спрямовані на пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій із метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального судочинства, а також на отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [1]. Крім цього, інформаційні процеси в ОРД пов'язані з проведінням гласних і негласних заходів, спрямованих на виявлення, отримання, перевірку та накопичення відомостей, що містять нові, раніше невідомі оперативним підрозділам дані, які мають значення для протидії злочинності. Слід зазначити, що це, в першу чергу, відомості про кримінальну активність окремих осіб і злочинних груп, час, місце, способи вчинення злочинів і приховування їх слідів, обставини, які призвели до вчинення злочинів.

Крім того, добування оперативно-розшукової інформації спрямоване на підвищення обізнаності оперативних підрозділів про криміногенні процеси, що виникають або існують на території (об'єкті) оперативного обслуговування, а також про інші обставини, які мають значення для вирішення завдань ОРД. Тому можна зробити висновок, що в сучасних умовах інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності стає важливим елементом інформаційного протидіяння правоохоронних органів

із внутрішніми та зовнішніми загрозами кримінального характеру.

Отже, оперативно-розшукова інформація сприяє виробленню практичних заходів вирішення тактичних і стратегічних завдань ОРД. Найбільший інтерес для оперативних підрозділів мають дані, що дозволяють вирішувати тактичні завдання, тобто такі, які можуть містити відомості про конкретних осіб і факти їх злочинної діяльності. На цій підставі плануються та здійснюються оперативно-розшукові й інші заходи, спрямовані на протидію як конкретним злочинам, так і їх окремим видам [2, с. 188–189].

Разом із тим, можна з упевненістю говорити про значні зміни, які відбуваються в процесах отримання й аналізу оперативно-розшукової інформації в умовах науково-технічного прогресу. Сьогодні оперативним підрозділам слід приділяти пильну увагу впровадженню сучасних способів здобуття інформації за допомогою глобальної мережі Інтернет.

Метою статті є розгляд сутності та ролі впровадження інтернет-технологій у діяльність Національної поліції України для вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення в сучасних умовах протидії злочинності.

Стан дослідження. Багатоплановість і всебічність досліджень, що проводились останніми роками сучасними вітчизняними науковцями (К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, Г. М. Бірюков, С. П. Болвінов, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, Д. Й. Никифорчук, А. Ю. Неманов, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорельський, В. В. Шендрик, І. Р. Шинкаренко, І. Ф. Харабєрюш та ін.) в різних аспектах і напрямках інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів під час здійснення ОРД, позбавляє нас необхідності докладно аналізувати праці. Нами будуть розглянуті лише деякі сучасні аспекти інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що чинниками, які зумовлюють необхідність використання мережі Інтернет у протидії

злочинності, є: а) значна динаміка зростання інформаційних ресурсів, які розміщуються в мережі Інтернет, та інформації, представленої в цифровому форматі, яка, за дослідженнями експертів, щороку подвоюється; б) відносна рентабельність використання такого джерела інформації, оскільки це не потребує створення розгалуженої апаратно-програмної інфраструктури та залучення значної кількості працівників; в) можливість дистанційної роботи з інформацією та наявність спеціалізованого програмного забезпечення, що здійснює її автоматичний пошук і структурування за заданими користувачем параметрами, та дозволяє частково компенсувати і заповнити прогалини в інформації, яка надходить від гласних джерел [3, с. 89–90].

Аналіз експертних оцінок використання можливостей глобальної інформаційної мережі доводить, що інформаційна пошукова робота оперативних підрозділів Національної поліції України зводиться до банального використання ресурсів інтернету для вирішення вузького кола завдань ОРД. Проведене С. П. Болвіновим дослідження свідчить, що одним із найбільш ефективних способів збору оперативно-розшукової інформації про осіб, які становлять оперативний інтерес, є моніторинг глобальної мережі Інтернет. Програмними засобами, за допомогою яких здійснюються комп'ютерна розвідка оперативні працівники Департаменту захисту економіки, є пошукові системи Google, Yandex, Yahoo, Rambler та інші, які дозволяють здійснювати пошук завдяки комбінації ключових слів. Використання цих пошукових систем здійснюється через стандартні браузері Internet Explorer, Opera, Mozilla, Firefox, Google Chrome тощо [4, с. 8–9, 16]. Оперативні працівники також вважають, що найефективнішим способом збору інформації про осіб, які становлять оперативний інтерес, є моніторинг соціальних мереж, зокрема «ВКонтакте», «Однокласники», «Facebook» тощо. Це дає можливість отримати фотографії, встановити родинні зв'язки, дружні, комерційні інтереси, місця відпочинку тощо [5, с. 232].

Утім, активне освоєння кіберпростору злочинністю пов'язане не лише з використанням можливостей глобальної мережі для координації злочинної діяльності, а і з розширенням видів кримінальної активності, що реалізуються безпосередньо в інтернеті. Крім того останнім часом спостерігається масове переміщення інформації про всі сфери протиправної діяльності до інформаційного поля інтернету. Саме цими факторами сьогодні визначається зростання важливості мережевого інформаційного пошуку в інтересах правоохоронних органів, зокрема

Національної поліції України. З огляду на це, інформаційні ресурси інтернету в діяльності оперативних підрозділів Національної поліції міцно тримають позиції одного з основних джерел отримання оперативно-розшукової інформації.

Сьогодні певну актуальність викликає проблема виявлення в інтернеті стабільних каналів отримання оперативно-розшукової інформації, їх упорядкування й оптимізації. Для вирішення цих питань оперативним підрозділам Національної поліції України необхідно вивчати особливості розміщення інформації в мережевих ресурсах та особливості застосування методики для її виявлення, перевірки і фіксації.

Підхід до вивчення методів отримання оперативно-розшукової інформації повинен спиратися на поняття мережевого соціального середовища і мережевого інформаційного простору (кіберпростору), що дозволить упроваджувати передові технології пошуку та фіксації інформації в соціальних мережах, форумах, блогах.

Сьогодні можна виділити такі основні типи мережевих об'єктів, що привертають увагу оперативних підрозділів: а) мережеві об'єкти, на яких повторюються спроби злочинних посягань та існують умови для їх здійснення; б) сайти, через які поширюється соціально небезпечна інформація, реалізуються предмети, заборонені до обігу; в) місця мережевого спілкування кримінально налаштованих осіб. Важливі для виявлення незаконних діянь відомості концентруються на мережевих ресурсах у вигляді слідів протиправної діяльності, посилань на матеріали, заборонені до розповсюдження, повідомлень осіб, обізнаних про обставини підготовки та здійснення протизаконних дій.

З метою формування системи виявлення оперативно-розшукової інформації в мережі Інтернет слід постійно здійснювати комплекс операцій, спрямований на моніторинг інтернет-ресурсів, основними напрямками здійснення якого є отримання значних обсягів потрібної інформації. Слід зазначити, що моніторинг інтернет-ресурсів покликає вирішувати кілька важливих завдань; здійснювати автоматизований пошук загальнодоступних мережевих інформаційних ресурсів, що містять заборонену до поширення інформацію; ініціювати оперативне вивчення матеріалів на виявлених мережевих ресурсах, пов'язаних із діяльністю злочинних груп та організацій; спостерігати за діяльністю обмежених для загального доступу місць мережевого спілкування кримінальної спрямованості.

Однак слід зазначити, що сьогодні пошук оперативної інформації не може обмежуватися та бути пов'язаний виключно з мережею Інтернет. Дедалі більшого поширення набуває термін під назвою «Big Data» (Великі Дані). Сама назва терміна дуже суб'єктивна, проте існує усталена думка, що Big Data – це сукупність технологій, які покликані здійснювати 3 операції: 1) обробляти значно більші у порівнянні зі «стандартними» сценаріями обсяги даних; 2) працювати з даними, що швидко надходять і змінюються в дуже великих обсягах (даних не просто багато – їх постійно стає все більше і більше); 3) працювати зі структурованими та неструктурованими даними паралельно в різних аспектах. Big Data припускають, що на вхід алгоритми отримують потік не завжди структурованої інформації та що з нього можна витягти більше, ніж одну ідею. Використання алгоритмів Big Data визначає істотне розширення спектра нових технічних джерел оперативного-розшукових даних.

Сьогодні у світі відбувається інтенсивне переведення майже всієї доступної інформації в цифровий формат. За деякими експертними оцінками, «цифрою» не охоплено лише близько 4–5 % інформації, переважна більшість якої зберігається на магнітних носіях інформації в комп'ютерних системах, що мають доступ до глобальної мережі. Це відкриває необмежені можливості для оперативного пошуку інформації. Утім, аналіз неструктурованих даних, що генеруються різними джерелами, залишається складним завданням, для вирішення якого формуються такі сучасні концептуальні підходи, як Big Data.

Охоплення життєдіяльності людей сучасними технологіями виглядає вражаюче. До переліку пристроїв і послуг, що підтримуються можливостями цифрової фіксації, можна віднести використання:

- послуг стільникового зв'язку;
- різноманітних мобільних пристроїв, що забезпечують доступ до мережевих локальних та інтернет-ресурсів;
- пристроїв віртуальної реальності для безперервного доступу осіб до мобільного телекомунікаційного середовища, що дають людині можливість оперативного прийняття рішень (наприклад, окуляри «Google» полегшують орієнтування в незнайомому місці, допомагають у пошуку об'єктів і побудов, допомагають у режимі «online» отримувати інформацію про характеристики окремих пристроїв тощо);

- систем геопозиціонування, які забезпечують прив'язку фізичних об'єктів до конкретних географічних координат на місцевості;

- технології розпізнання фізичних і цифрових зображень (облич, місцевості, номерів автомобілів, різних аудіо звуків тощо);

- обладнаних у громадських місцях відеокомплексів, які забезпечують розпізнання в натовпі облич, у тому числі відхилення емоційного і психофізичного стану окремих осіб;

- безпілотних літальних апаратів для відеомоніторингу територій і об'єктів з метою фіксування подій, що становлять оперативний інтерес (наприклад, використання їх в зоні проведення антитерористичної операції);

- натільних датчиків (наприклад, у правоохоронній діяльності для відслідковування фактичного знаходження осіб, свобода пересування яких обмежена законом);

- «розумних речей», оснащених мікропроцесорами з функціями здійснення обміну даними з телекомунікаційними мережами (наприклад, система «розумного дому», побутові прилади, оргтехніка, навігаційні системи автотранспорту, інформаційні датчики в місцях громадського користування тощо);

- концепції «інтернету речей» (IoT), що дає можливість людині задовольнити запити користувачів за рахунок розширення їх мережевої взаємодії з оточуючими об'єктами. Інтернет речей – це широка мережа пристроїв, підключених до інтернету, в тому числі смартфонів, планшетів і практично будь-яких «речей», оснащених датчиками (автомобілів, промислового обладнання, реактивних двигунів, нафтових вишок, що носяться пристрої, та багато іншого). Всі ці «речі» збирають дані й обмінюються ними.

Останніми роками можна спостерігати систематичний та неухильний розвиток концепції «Інтернету всього». Технологія міжмашинної взаємодії (machine-to-machine, M2M) здатна забезпечити небувалу прозорість практично будь-якої галузі життєдіяльності людей: компанії сфери ЖКГ та комунікацій здатні прогнозувати і запобігати перебої в наданні послуг; авіакомпанії віддалено відстежують і оптимізують роботу літаків; організації охорони здоров'я пропонують лікування за результатами аналізу геному в реальному часі тощо. Можливості міжмашинної взаємодії практично безмежні.

Завдяки постійному зниженню вартості зберігання інформації в цифровій формі, що надходить із різних мережевих джерел, величезні масиви даних можуть бути збережені й автоматично оброблені. Усі розглянуті нами вище технології та технологічні засоби поро-

джують великі обсяги цифрових даних (Big Data), що становлять оперативний інтерес, можуть бути зафіксовані та використані під час оперативно-розшукової діяльності.

Однак для успішного використання Big Data в оперативно-розшукової діяльності необхідно вирішити низку достатньо складних організаційних, технологічних і правових питань, таких як створення технічної й технологічної бази, а також, насамперед, закріплення правових норм, що регулюють порядок доступу та використання Big Data. Правова регламентація використання Big Data має бути пов'язана, в першу чергу, з питаннями забезпечення прав громадян, із визначенням меж повноважень оперативних підрозділів поліції під час здобуття інформації з кіберпростору, з регламентацією взаємодії операторів зв'язку, провайдерів інтернет-ресурсів, власників інформаційних систем тощо. Вирішення цих правових питань створить умови для розширення практичного використання в оперативно-розшуковій діяльності технологій обробки Big Data, яке, у свою чергу, дозволить вирішувати широкий спектр оперативно-розшукових завдань:

- забезпечити пошук, збирання та систематизацію інформації про суб'єктів оперативної уваги;
- фіксувати соціальну активність названої категорії осіб, виникнення та зміни їх мережевих зв'язків, аналізувати ступінь їх інтересів до конкретних тем, що обговорюються в місцях мережевого спілкування;
- відстежувати появу в кіберпросторі інформації із характеристиками, що вказують на високу ймовірність підготовки або вчинення злочинів, із наступним орієнтуванням на цю інформацію оперативних працівників;
- будувати та перевіряти в автоматизованому режимі оперативно-розшукові версії;
- виявляти угруповання кримінальної спрямованості, визначати їх спеціалізацію, ступінь організованості, розподіл ролей, характер неочевидних зв'язків між фігурантами та їх причетність до тих чи інших подій;

– будувати «поведінкові профілі» для осіб, які вчиняють злочини певних видів, і формувати на цій основі поведінкові гіпотези;

– покращувати планування оперативно-розшукових дій за допомогою обліку складної сукупності численних факторів, що впливають на розвиток конкретної оперативно-тактичної ситуації;

– визначати оптимальні варіанти ефективного управляючого впливу на виявлені в соціальних мережах спільноти і групи кримінальної спрямованості на основі моделювання характеристик таких груп;

– формувати комплекс методичних рекомендацій на основі аналізу інформаційного масиву Big Data всіх оперативно-розшукових ситуацій і варіантів їх розвитку.

Важливо те, що названі можливості створюють технологічну основу використання оперативно-розшукових методів для прогнозування різноманітних соціально небезпечних подій та їх своєчасного попередження. Інформаційні системи на основі Big Data «спрямовані на профілактику злочинів шляхом їх прогнозування аж до виявлення приватних осіб, які можуть їх вчинити» [6].

Висновки. Ефективне використання Big Data в оперативно-розшукової діяльності можливо лише за умови не тільки створення дорогої технологічної основи та формування відповідної правової бази застосування зазначених технологій, а і вирішення складних питань кадрового забезпечення. Затребуваність фахівців з обробки даних вкрай висока в усьому світі. Однак стандарти, за якими сьогодні проходить підготовка фахівців для служби в оперативних підрозділах поліції, досі не передбачають отримання глибоких знань про методи отримання інформації, необхідні для пошуку потенційних правопорушників і розслідування злочинів в сучасному інформаційному просторі та формування відповідних умінь і навичок.

На жаль у них відсутні також вимоги набуття навичок аналітичної діяльності. Водночас в умовах, коли організована злочинність проявляє інтерес до технологій Big Data, відставання оперативних підрозділів в оволодінні ними представляється вкрай небезпечним.

Список використаних джерел

1. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 30.03.2017).
2. Пеньков С. В., Шендрик В. В. Перспективи вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення оперативних підрозділів МВС України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. № 1 (69). С. 188–194.

3. Неманов А. Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення ОРД підрозділів оперативної служби МВС України у протидії отриманню та наданню неправомірної вигоди // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 16 трав. 2013 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2013. С. 86–91.

4. Болвінов С. П. Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.

5. Болвінов С. П. Оперативне обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12 груд. 2014 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. С. 231–234.

6. Майер-Шенбергер В., Кукьер К. Большие данные. Революция, которая изменит то, как мы живем, работаем и мыслим / пер. с англ. И. Гайдюк. М.: Манн, Иванов и Фебер, 2014. 310 с.

Надійшла до редколегії 30.03.2017

ПЕНЬКОВ С. В., ШЕНДРИК В. В. ВНЕДРЕНИЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Рассмотрены сущность и перспективы использования современных интернет-технологий в оперативно-розыскной деятельности при поиске и использовании информации в интересах правоохранительных органов. Охарактеризованы способы получения информации в сети Интернет и применения технологий обработки информации с помощью Big Data. Обозначен ряд проблем, которые должны быть решены для эффективного использования информации, полученной из глобальной сети для решения задач оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскная информация, интернет, глобальная сеть, киберпространство, Big Data.

PENKOV S. V., SHENDRYK V. V. INTRODUCTION OF INTERNET TECHNOLOGIES IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE TO OBTAIN OPERATIONAL-SEARCH INFORMATION

The article considers the essence and prospects of using modern Internet technologies in operational search activities when searching for information in the interests of law enforcement agencies. Attention is paid to the ways of obtaining information in the Internet and the application of information processing technologies with the help of Big Data.

Today in the world there is an intensive transfer of almost all available information in digital format. According to some expert estimates, “the figure” does not cover about 4–5 % of the information. And the vast majority of such information is stored on magnetic storage media in computer systems that have a connection to the global network. Of course, this opens up unlimited possibilities for prompt information retrieval. However, the analysis of non-structured data generated by various sources remains a difficult task for which modern day conceptual approaches in the form of Big Data are formed.

A number of problems have been identified that need to be solved for the effective use of information obtained from the global network to solve the tasks of operational-search activity.

Keywords: operatively-search activity, operatively-search information, Internet, global network, cyberspace, Big Data.

УДК 343.98

М. Р. ПРОКОП,

аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ

ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Охарактеризовано криміналістичні та процесуальні особливості обшуку житла чи іншого володіння особи під час розслідування незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Проаналізовано окремі рекомендації щодо підготовки та проведення вказаної слідчої (розшукової) дії з метою підвищення її ефективності. Визначено критерії

класифікації предметів, які є об'єктом пошуку під час розслідування незаконного видобування корисних копалин державного значення. Особливу увагу приділено системі тактичних прийомів обшуку під час розслідування незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Ключові слова: незаконне видобування, корисні копалини, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, обшук, клопотання про проведення обшуку.

Prokop, M.R. (2017), "Preparation and conduction of a search while investigating illegal mining of mineral resources of national importance" ["Pidhotovka ta provedennia obshuku pid chas rozsliduvannia nezakonnoho vydobuvannia korysnykh kopalyn zahalnodержавного значення"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 85–90.

Постановка проблеми. Видобуток корисних копалин, які знаходяться в надрах, має істотне значення для вирішення економічних і соціальних завдань сучасної України, що зумовлює необхідність ефективного використання кримінально-правового механізму охорони надр. Недобросовісними суб'єктами в процесі використання надр активно застосовуються нелегітимні способи для вилучення, безпідставного збагачення та розкрадання народного надбання. Одним із таких злочинів є незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, яке кваліфікується як «порушення правил охорони або використання надр» (ст. 240 Кримінального кодексу України).

Під час розслідування злочинів цього виду важлива роль відводиться слідчим (розшуковим) діям, спрямованим на виявлення та вилучення об'єктів, на яких збереглися сліди злочинної діяльності. Важко переоцінити важливість обшуку, на процесуальних і тактичних особливостях якого слід зупинитися детальніше.

Стан дослідження. Зазначена проблематика була предметом досліджень таких вітчизняних і зарубіжних учених, як С. А. Альперт, В. Д. Берназ, Т. В. Варфоломєєва, В. І. Бояров, С. Ф. Денисюк, О. В. Керевич, В. Е. Коновалова, Л. М. Лобойко, А. В. Молдован, О. Я. Переверза, С. В. Страхова, В. Я. Тацій, Л. Д. Удалова та інші. Однак не можна стверджувати, що всі аспекти такої складної та важливої діяльності, як проведення обшуку під час кримінального провадження, досліджено на достатньому рівні. Тим більше, що зазначені дослідження проводилися під час дії старого кримінально-процесуального законодавства та безвідносно до кримінальних проваджень про незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Метою статті є з'ясування та вирішення окремих тактико-організаційних проблем, які виникають у процесі підготовки та проведення обшуку в рамках кримінальних проваджень про незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Виклад основного матеріалу. Мета обшуку визначена ч. 1 ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України та полягає у виявленні й фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшуканні знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також у встановленні місцезнаходження розшукуваних осіб [1].

Обшук повинен бути раптовим (злочинець може знищити речі та сліди) і провадитися на відповідній стадії розслідування залежно від сформованої слідчої ситуації [2, с. 65–67], а його результати можуть бути використані під час наступних допитів підозрюваних.

У кримінальних провадженнях про незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення обшуку в більшості випадків підлягають житлові та нежитлові приміщення, а також підозрювані у вчиненні злочину. З огляду на те, що під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240 КК України, досить часто виникає необхідність проведення обшуку, не лише в помешканнях певних осіб, а й в інших місцях, слід зауважити, що законодавець відносить до інших володінь особи транспортний засіб, земельну ділянку, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення (ч. 2 ст. 233 КПК України) [1].

Рішення про проведення обшуку повинно ґрунтуватися на обґрунтованому припущенні про існування і можливість виявлення певних слідів незаконного видобування корисних копалин, які можуть бути перетворені в докази в ході цієї слідчої (розшукової) дії.

У дослідженій нами категорії кримінальних проваджень обшук зазвичай проводився в таких випадках: а) коли особа була затримана в момент вчинення злочину або відразу після цього; б) коли виявлені в результаті огляду місця події сліди або речові докази вказували на певну особу як на ймовірного злочинця; в) якщо в ході розслідування були отримані дані, що свідчили про укриття в певному місці незакон-

но добутих корисних копалин і засобів вчинення злочину. Джерелами вказаних даних найчастіше були результати огляду місця події, показання свідків і потерпілих, висновки судових експертиз (державної експертизи техніко-економічних розрахунків, експертизи геологічної інформації з обчислення запасів корисних копалин, гемологічної експертизи, екологічної експертизи та експертизи екологічної спрямованості, технічної експертизи), а також матеріали оперативно-розшукової діяльності.

Вибір часу і тактика проведення обшуку в рамках кримінальних проваджень про незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення багато в чому визначаються слідчою ситуацією, в умовах якої виникає необхідність проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Так, у випадках, коли розслідування злочину ведеться «по гарячих слідах» і необхідність проведення обшуку стає очевидною, його слід провести негайно, як правило, відразу після огляду місця події та внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Інакше можуть бути втрачені суттєві докази, отримати які надалі буде важко або неможливо. Відсутність достатньої повноти відомостей орієнтуючого характеру, що цікавлять слідчого, не повинна перешкоджати проведенню обшуку, якщо зволікання може негативно вплинути на його результати. Однак навіть у разі невідкладності обшуку та дефіциту часу слідчому необхідно виконати відповідну підготовчу роботу: проаналізувати й оцінити отриману орієнтуючу інформацію та обстановку, в якій йому належить діяти, намітити план проведення обшуку і склад його учасників. Також з урахуванням того, що суб'єктивні фактори укріття слідів і знарядь незаконного видобування корисних копалин певним чином визначаються особистісними даними злочинця, слідчий повинен зібрати відомості про особу обшукуваного (стать, вік, життєвий досвід, професійні навички та вміння тощо) й осіб, що з ним проживають, і сміливо використовувати ці відомості під час висунення пошукових версій і проведення обшуку [3, с. 14].

Однак варто зазначити, що зазвичай необхідність проведення цієї слідчої (розшукової) дії виникає на наступному етапі розслідування незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення – за наявності достатніх підстав, обґрунтованих у відповідному клопотанні слідчого, прокурора, з яким вони звертаються до слідчого судді. Клопотання про проведення обшуку повинно містити

такі відомості: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 4) підстави для обшуку; 5) про житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку; 6) про особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; 7) про речі, документи або осіб, яких планується відшукати. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор чи слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання (ч. 3, 4 ст. 234 КПК України) [1].

Безпідставно проводити обшук – незаконно, потрібна визначена сукупність доказів, зібраних у встановленому порядку, а не припущення, здогадки, чутки. За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень за ст. 240 КК України можна зробити висновок, що необхідність у проведенні обшуку виникла не в усіх випадках. Найчастіше під час розслідування незаконного видобування корисних копалин об'єктами обшуку були помешкання, підсобні та складські приміщення виконавців, співучасників та організаторів незаконного видобування, підвали, гаражі, автомобілі, приміщення підприємств, установ та організацій.

Як правило, метою проведення обшуку у рамках вказаних кримінальних проваджень було виявлення та вилучення предметів, які зберегли на собі сліди злочину (нотатки з інформацією про можливих співучасників незаконних операцій з корисними копалинами, їх контактні дані, розписок, накладних, відповідного інструменту для зайняття такою діяльністю, а також самих корисних копалин). Так, Прокуратурою Дніпропетровської області було розпочато кримінальне провадження стосовно рудника «Свраз Суха Балка» (м. Кривий Ріг) за незаконний видобуток залізної руди на шахті «Ювілейна» без спеціального передбаченого законом дозволу на цей вид діяльності. Під час обшуків були вилучені документи, що підтверджують незаконний видобуток (понад 500 тис. т залізної руди), а також документи, що вказують на осіб, які вчинили правопорушення [4].

Як і в більшості кримінальних проваджень, результативність обшуку під час розслідування незаконного видобування корисних копалин залежить від ретельності підготовки до його проведення. До заходів підготовки слід віднести: збирання орієнтуючої інформації про місце обшуку, осіб, у яких передбачається його проведення, про предмети, що можуть бути знайдені та вилучені; визначення часу обшуку, який повинен проводитися без зволікань після отримання відомостей про місцезнаходження слідів і предметів, що мають значення для кримінального провадження; підбір учасників обшуку, визначення їх кількості, враховуючи конкретну обстановку, умови провадження, наявні сили та засоби; залучення до участі в обшуку інших працівників з метою забезпечення більшої його ефективності; підготовка технічних засобів фіксації (пошукових приладів, апаратури для освітлення, фотозйомки тощо).

Важливо вивчити і дослідити не лише сліди, предмети, відомості про прикмети злочинців, знаряддя та засоби вчинення незаконного видобування корисних копалин, а й усі інші обставини, оскільки під час обшуку можуть бути виявлені певні сліди і предмети, про існування яких не було відомо слідчому але які можуть вплинути на доказування обставин кримінального правопорушення. Навіть не примітний клаптик паперу може містити важливу інформацію, наприклад, номер телефону, адресу електронної пошти або інтернет-сайту, номер банківського рахунку тощо. Це дасть змогу встановити зв'язок між можливим організатором й іншими співучасниками кримінального правопорушення та використовувати ці відомості в ході доказування незаконного видобування корисних копалин.

Готуючись до обшуку, слідчий повинен пам'ятати, що в ході його проведення можуть бути виявлені предмети та речовини різного характеру, тому перед їх вилученням необхідно володіти інформацією, що з них складає предмет злочину, передбаченого ст. 240 КК України, а що – ні. Предметом злочинного посягання є корисні копалини загальнодержавного значення. Згідно з Переліком корисних копалин загальнодержавного значення до них належать: горючі корисні копалини – газ, нафта, вугілля, торф тощо; метали – чорні, кольорові, рідкісні, благородні, розсіяні, рідкісноземельні; неметали – різноманітна сировина (хімічна, гірничорудна); води – підземні, поверхневі. Не визнаються предметом злочину інертні гази та корисні копалини місцевого значення (напри-

клад галька, гравій, пісок, глина, крейда, черепашник, камінь бутовий, сланець) [5].

Предмети, які є об'єктом пошуку, можна класифікувати за різними критеріями, а саме:

- предмети, що самі собою не містять ознак злочину, але їх знаходження в певному місці (або в певної особи) може свідчити про підготовку або вчинення злочину (наприклад, наявність в особи великої суми грошей, мотопомпи або приладдя до неї);

- документи, що свідчать про злочинну діяльність незаконного видобування корисних копалин. Часто саме вони є найбільш ефективним доказом під час досудового розслідування. Тому під час пошуку слідчий повинен спрямовувати зусилля на виявлення місцезнаходження, фіксацію та забезпечення вилучення документів, що свідчать про кримінально протиправну діяльність.

В. В. Назаров акцентує увагу на тому, що під час проведення обшуку слідчому доцільно максимально обмежити коло його учасників, яким можуть стати відомі обставини особистого життя громадян; під час добору учасників враховувати їх особисті якості, особливо це стосується понятих; у присутності учасників слідчої дії не оголошувати зміст документів, листів, що мають інтимний характер, не прослуховувати виявлені аудіоплівки, не проглядати відеозаписи, якщо вони не підлягають вилученню; присікати підвищений інтерес учасників слідчої дії до обставин особистого характеру. Недоцільно запрошувати як понятих сусідів або співробітників особи, стосовно якої проводиться слідча дія (зокрема обшук, огляд тощо) [6, с. 482–483].

Слід зазначити, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 240 КК України, часто мають груповий характер, проте надзвичайно важко довести організований характер такої діяльності. Здебільшого діяльність лідера злочинного угруповання має інтелектуальний характер, не вимагає його присутності на місці події й активної участі у вчиненні злочину. Унаслідок цього результати слідчого огляду можуть не містити криміналістично значущих відомостей про участь лідера у вчиненні діяння, що становить оперативний інтерес для слідчого. Тому результати обшуку нерідко мають суттєве значення для доказування ролі лідера у створенні та керівництві цим угрупованням. Проведення обшуків у всіх членів угруповання повинно чітко погоджуватися. Керувати всіма обшуками має особа, яка проводить цю дію в найбільш інформативному, важливому місці –

сховищі. Своєчасний, оперативний обмін інформацією, що надходить з усіх обшуків, нерідко сприяє виявленню об'єктів, які свідчать про злочинну діяльність [7, с. 126].

Під час розслідування незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення особливий інтерес становлять системи тактичних прийомів обшуку, спрямовані на: подолання відмови особи, присутньої під час обшуку, від спілкування (роз'яснення мети обшуку, постановка нейтральних питань, залучення цієї особи до пошукової діяльності, словесна розвідка); пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскуванню (аналіз обстановки місця обшуку з метою визначення звичних місць зберігання предмета пошуку, вивчення виявленого об'єкта, зіставлення однакових предметів між собою); пошук прихованих об'єктів (орієнтація на професійні (чи інші) навички обшукуваного під час визначення місця схову, врахування типових випадків виявлення об'єктів у певних місцях, огляд приміщення з метою встановлення демаскуючих ознак) [8, с. 131–132].

У зв'язку з підвищенням ролі й активності захисників під час викриття лідерів злочинних угруповань, їх готовності заперечити результати будь-якої слідчої дії або оперативного заходу, обумовлених не в останню чергу солідними сумами гонорарів, Б. В. Школьнік рекомендує найдетальнішим чином фіксувати як процес здійснення обшуку, так і його результати. Із цією метою використовується фото- та відеозйомка, якою фіксується такий «ланцюг»: обстановка до обшуку – місце виявлення об'єкта (схованки) – пояснення особи, в якій проводиться обшук, про походження предмета – пред'явлення схованки та самого предмета понятим – упакування предмета (з фіксацією підписами й печаткою) – обстановка після обшуку. Розрив у цьому ланцюжку – підстава для сумнівів захисника, прокурора або судді в законності дій слідчого та належності речі конкретній особі [7, с. 128].

Оскільки обшук – це слідча (розшукова) дія, що супроводжується пошуковими операціями, майну підозрюваного повинно бути завдано якомога меншої шкоди [9, с. 381]. Тому з метою дотримання прав громадян під час проведення обшуку доцільно дотримуватися відповідного порядку входження у приміщення, а не вигадувати ускладнення, які можуть призвести

до негативних наслідків, пов'язаних із втратою необхідної доказової інформації.

Окрему увагу слід приділити особливостям проведення особистого обшуку. Правовими підставами для проведення особистого обшуку під час обшуку житла чи іншого володіння, якщо там перебуває особа (ч. 5 ст. 236 КПК України), є рішення слідчого чи прокурора. КПК України у ч. 7 ст. 223 передбачає порядок проведення особистого обшуку, закріплюючи, що така дія здійснюється за обов'язкової участі не менше ніж двох понятих незалежно від застосування технічних засобів відповідної слідчої (розшукової) дії [1].

Під час проведення обшуку доцільно застосовувати фотографування або відеозапис, залучати до участі у складі обшукової групи інспектора-криміналіста, а також маркшейдерів, геологів, хіміків, які допоможуть слідчому визначити коло предметів, матеріалів і документів, що мають значення для кримінального провадження, сприятимуть виявленню характерних слідів на речових доказах, їх фіксації та вилученню з метою подальшого направлення на експертизу.

Можна зробити **висновок**, що обшук є важливим процесуальним способом виявлення та вилучення матеріальних об'єктів, які є носіями інформації, що має значення для розслідування злочинів, передбачених ст. 240 КК України. Поряд з іншим ефективність проведення обшуку залежить від умілого планування цієї слідчої (розшукової) дії слідчим, яке включає в себе низку організаційно-тактичних і процесуальних засобів.

На нашу думку, організаційно-тактичне значення обшуку під час розслідування незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення має відповідати таким рекомендаціям: 1) попередня підготовка до проведення обшуку – збір інформації про предмет обшуку, місце знаходження цього предмета й осіб, у помешканні яких планується проведення обшуку; 2) попереднє вивчення предметів і документів, щоб уникнути вилучення предметів, які не належать до матеріалів кримінального провадження; 3) підготовка технічних засобів фіксації (фотоапарата або відеокамери), диктофона, ємностей для зберігання предметів і документів, освітлювальних приладів, визначення суб'єктів зберігання вилучених предметів тощо; 4) складання обґрунтованого тексту клопотання про проведення обшуку.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 27.03.2017).
2. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистический анализ): науч.-практ. пособие. Харьков: Консум, 1999. 160 с.
3. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий: учеб. пособие для вузов МВД СССР. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983. 136 с.
4. Прокуратура порушила справу стосовно «Євраз-Сува Балка» Абрамовича // Економічна правда: сайт. 06.12.2016. URL: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/12/6/613516/> (дата звернення: 27.03.2017).
5. Перелік корисних копалин загальнодержавного значення: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. *Зібрання постанов Уряду України*. 1995. № 2. Ст. 92.
6. Назаров В. В. Право людини на невтручання в її особисте і сімейне життя та його обмеження у кримінальному провадженні. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 477–483.
7. Школьнік В. Б. Тактика викриття організатора злочинного угруповання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 238 с.
8. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. / М. І. Панов, В. Ю. Шепитько, В. О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Ін Юре, 2007. 728 с.
9. Керевич О. В. Тактичні та процесуальні особливості проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 379–385.

Надійшла до редколегії 28.04.2017

ПРОКОП М. Р. ПОДГОТОВКА И ПРОВЕДЕНИЕ ОБЫСКА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НЕЗАКОННОЙ ДОБЫЧИ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ

Охарактеризованы криминалистические и процессуальные особенности обыска жилища или иного владения лица при расследовании незаконной добычи полезных ископаемых общегосударственного значения. Проанализированы отдельные рекомендации по подготовке и проведению указанного следственного (розыскного) действия с целью повышения его эффективности. Выделены критерии классификации предметов, являющихся объектом поиска при расследовании незаконной добычи полезных ископаемых государственного значения. Особое внимание уделено системе тактических приемов обыска при расследовании незаконной добычи полезных ископаемых общегосударственного значения.

Ключевые слова: *незаконная добыча, полезные ископаемые, уголовное производство, следственные (розыскные) действия, обыск, ходатайство о проведении обыска.*

PROKOP M. R. PREPARATION AND CONDUCTION OF A SEARCH WHILE INVESTIGATING ILLEGAL MINING OF MINERAL RESOURCES OF NATIONAL IMPORTANCE

Forensic and procedural features of searching housing or other property of a person while investigating illegal mining of mineral resources of national importance have been characterized. Some recommendations for preparation and realization of the specified investigative (search) action to improve its efficiency have been grounded.

It has been noted that usually, the necessity for conducting a search of a house or other property occurs at the definite stage of investigation of illegal mining of mineral resources of national importance, and if there are sufficient grounds, which are well-grounded in an appropriate request of the investigator or prosecutor to the investigative judge. More often, the objects of a search during the investigation of illegal mining of mineral resources are dwellings, utility and storage facilities of perpetrators, accomplices and organizers of illegal mining, basements, garages, cars, premises of enterprises, institutions and organizations.

The criteria of classification of the items, which are objects of a search during the investigation of illegal mining of mineral resources of national importance have been determined. It has been found out that generally, the objective of conducting a search within the stated criminal proceedings is the detection and seizure of items that have preserved the traces of a crime (a note with information about possible accomplices of illegal actions on mining, their contact information, receipts, invoices, appropriate tools to implement such activities, and just minerals themselves).

It has been emphasized that organizational and tactical importance of a search While investigating illegal mining of mineral resources of national importance must meet the following guidelines: 1) preliminary preparation for the search – gathering information about the object of a search, the location of this object and individuals of the property, where it is planned to search; 2) preliminary study of objects and documents to prevent removal of items, which are not related to the criminal

proceedings; 3) preparation of technical means of fixing (a camera or video camera, voice recorder, storage tanks for storing items and documents, lighting items), determining the subjects of storing seized items, etc.; 4) drawing up a well-grounded request for the conduction of a search. Particular attention has been paid for the systems of tactical search techniques.

Keywords: *illegal mining, mineral resources, criminal proceedings, investigative (search) actions, search, petition for conducting a search.*

УДК 343.36

М. О. СПІРІДОНОВ,

*здобувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВО НА ЗАХИСТ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ (ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ЗАКОНОДАВЧОЇ ПРАКТИКИ)

Розглянуто характер і ступінь суспільної небезпечності порушення права на захист як злочину проти правосуддя. Проаналізовано кримінально-правові аспекти правосуддя як об'єкта злочинів. Доведено, що право на захист, яке згідно з Кримінальним кодексом України розглядається як об'єкт охорони розділу «Злочини проти правосуддя», необхідно визнавати одним із гарантованих Конституцією та міжнародно-правовими актами прав особи. Запропоновано розташувати норму про кримінальну відповідальність за порушення права на захист у розділі Кримінального кодексу України про відповідальність за злочини проти прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: *право на захист, об'єкт злочину, об'єкт кримінально-правової охорони, кримінальна відповідальність, правосуддя, права та свободи людини і громадянина.*

Spiridonov, M.O. (2017), "The right to protection as the object of criminal and legal protection and the object of a crime (some problems of theory and legislative practice)" ["Pravo na zakhyst yak ob'iekt kryminalno-pravovoi okhorony ta ob'iekt zlochynu (deiyaki problemy teorii ta zakonodavchoi praktyky)"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 91–96.

Постановка проблеми. На шляху побудови сучасної держави європейського зразка Україна має особливу увагу приділяти зміцненню фундаментальних демократичних цінностей, захисту людини, в тому числі й у її відносинах із владою. Досить вразливим становище особи в цих відносинах є у випадку, коли вона вступає у кримінально-правові й кримінально-процесуальні відносини з приводу вчинення або підозри у вчиненні нею кримінального правопорушення чи діяння, за яке закон передбачає застосування заходів кримінально-правового характеру (наприклад, примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітнього). Тут їй «протистоїть» цілий апарат фахівців у галузі юриспруденції. Зловживання ними правом, упереджене чи неправильне (свідоме або помилкове) застосування закону є вкрай небезпечним з огляду на суворість і тривалість правобмежень, яких особа зазнає в разі реалізації щодо неї таких заходів.

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ч. 3 ст. 14), Європейській конвенції про захист прав людини і основополож-

них свобод 1950 р. (ч. 3 ст. 6) особі гарантується надання достатнього часу й можливості для підготовки свого захисту, для спілкування з обраним захисником, надання можливості захищати себе особисто або за посередництвом обраного захисника [1; 2]. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист також згідно з ч. 2 ст. 63 Конституції України [3]. Національне законодавство зобов'язує представників (агентів) держави у відповідних правовідносинах забезпечувати дотримання прав та законних інтересів особи, котра вважається правопорушником, а ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України вказує, що підозрюваний (обвинувачений, виправданий, засуджений) має право на захист, яке полягає в наданні йому можливості давати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвину-

ваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника [4].

Для ефективного захисту прав особи в кримінальному провадженні й судочинстві важливе значення має надання їй реальної можливості захищати свої права особисто та одержувати юридичну допомогу від кваліфікованого фахівця, усунення неправомірних перешкод для цього. У такому сенсі важливе превентивне й охоронне значення має норма ст. 374 Кримінального кодексу України «Порушення права на захист» [5], яка є важливим елементом механізму реалізації особою зазначеного права. Встановлення місця захищених нею об'єктів у системі кримінально-правової охорони та об'єктів злочину за кримінальним правом України є основним завданням цієї публікації.

Стан дослідження. Проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя в цілому та за окремі їх види висвітлювали у своїх працях М. І. Бажанов, В. І. Борисов, Г. Є. Бершов, Ю. В. Гродецький, О. О. Дудоров, О. І. Заліско, В. А. Козак, В. В. Кузнецов, С. С. Мірошниченко, М. В. Сийплові, О. О. Кваша, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, Р. С. Орловський, О. Е. Радутний, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, Є. В. Шевченко та інші українські правознавці. Водночас галузева характеристика злочинного порушення права на захист (ст. 374 КК) й окремих ознак його складу у вітчизняній кримінально-правовій науці поки що поглиблено не розроблена. У зв'язку з тим чимало її елементів потребують подальшого осмислення. Зокрема, не отримало однозначного вирішення питання об'єкта порушення права на захист та об'єкта кримінально-правової охорони норми ст. 374 КК. Між тим, саме кризю призму цього об'єкта вимірюється суспільна небезпечність конкретного виду й роду посягань, визначається механізм заподіяння йому шкоди, а законодавець розміщує норми в Особливій частині згідно з уявленням про об'єкт, який вона має захищати. Отже, поставлена проблема є теоретично й практично актуальною з огляду на необхідність уточнення негативної соціально-політичної природи злочинного порушення права на захист, пошуку критеріїв його тяжкості, визначення його місця серед інших злочинів (і, відповідно, місця норми ст. 374 КК в системі Особливої частини цього Закону).

Виклад основного матеріалу. Оглядаючи стан наукової розробленості проблеми об'єкта порушення права на захист (ст. 374 КК), можна пересвідчитись, що при деяких зовнішніх розходженнях у позиціях різних вітчизняних кри-

міналістів їхнє уявлення про нього детерміноване місцем розташування зазначеної норми в розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» Особливої частини КК. Так, В. І. Тютюгін визнає безпосереднім об'єктом передбаченого ст. 374 КК злочину суспільні відносини, які забезпечують належну реалізацію конституційних принципів здійснення правосуддя [6, с. 570]. На думку Н. О. Гуторової, порушення права на захист є одним зі злочинів, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують конституційні основи здійснення правосуддя [7, с. 294]. Автори виданого в 2011 р. навчального посібника «Злочини проти правосуддя» вказують, що передбачений ст. 374 КК злочин посягає на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду [8, с. 8]. У свою чергу, О. І. Заліско зарахував порушення права на захист до групи посягань на суспільні відносини, що забезпечують розвиток процесуальної діяльності відповідно до завдань правосуддя [9, с. 110]. Як бачимо, об'єкт порушення права на захист у цих випадках поміщено в площину функціонування певних публічних інституцій, а норма ст. 374 КК розглядається як така, що охороняє певні принципи (основи, засади) такої діяльності, як правосуддя.

Інші авторські інтерпретації аналізованого елемента складу передбаченого ст. 374 КК злочину показують негативну соціальну природу останнього як такого, що здатен шкодити праву на захист особи як одного з учасників процесу, у зв'язку з тим, що воно забезпечується (має забезпечуватись) агентами держави у відповідних правовідносинах. Так, А. С. Беніцький визначає основний безпосередній об'єкт порушення права на захист як суспільні відносини у сфері правосуддя з приводу законної діяльності осіб, які проводять досудове розслідування або здійснюють судочинство, спрямовані на забезпечення права на захист учасників кримінального процесу. Виділяє вказаний дослідник у складі передбаченого ст. 374 КК злочину й додатковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони права на життя, здоров'я, волі, особистої недоторканості, честі й гідності, право власності, авторитет судових і правоохоронних органів тощо [10, с. 525]. Близькою до викладеної є позиція А. М. Бойка, який визнає основним безпосереднім об'єктом порушення права на захист за ст. 374 КК інтереси правосуддя в частині забезпечення конституційного права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, а його додатковим факультативним об'єк-

том – свободу і недоторканність, здоров'я, майнові та інші права й законні інтереси зазначених осіб [11, с. 1008]. Дещо відрізняється від наведених вище позиція О. А. Чувакова, на думку якого об'єкт злочинного порушення права на захист – це нормальна, основана на суворому дотриманні чинного законодавства діяльність організацій з надання правової допомоги громадянам, а також законні права та свободи громадян [12, с. 781]. Як бачимо, цей учений небезпеку вказаного посягання пов'язує із перешкоджанням ним функціонуванню певних інституцій (не тих, які безпосередньо здійснюють правосуддя, а тих, які сприяють йому, – очевидно, мається на увазі інститут адвокатури). У цілому ж наведені наукові позиції об'єднують визнання в них певної групи інтересів особи додатковим об'єктом, який зазнає шкоди (й тому охороняється законом) у зв'язку і поряд із такою цінністю, як правосуддя.

На думку Ю. В. Александрова, об'єктом злочину за ст. 374 КК є нормальна, така, що відповідає вимогам закону, діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду. Додатковим його об'єктом визнається конституційне право особи на захист, якщо вона є підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним [13, с. 943]. Аналогічну думку висловив С. І. Селецкий [14, с. 329]. Як бачимо, право на захист тут показано як цінність, захищена кримінальним правом тому, що вона «страждає» поряд із порушенням нормальної діяльності агентів держави у кримінальних правовідносинах. У такій науковій позиції спостерігається намагання об'єднати в об'єкті порушення права на захист інтереси держави й інтереси особи щодо одержання можливості захищатись від обвинувачення. Втім, інтереси держави розглядаються як такі, що страждають від цього злочину першочергово, а от інтереси особи як захищена законом цінність не розглядаються.

Не можна обійти увагою позицію В. М. Трубникова й А. А. Васильєва, які визначили місце передбаченого ст. 374 КК злочину в системі заборонених розділом XVIII Особливої частини КК посягань як такого, що посягає на права й інтереси суб'єктів кримінального або цивільного процесу [15, с. 484] (отже, такі права й інтереси є його об'єктом). Хоча такий висновок можна сприйняти з деякими уточненнями (адже при вчиненні описаного в зазначеній статті КК злочину інтереси учасників цивільного судочинства не порушуються, оскільки потерпілим у ній названо лише підозрюваного й обвинуваченого), але він привертає увагу спробою показати зв'язок права на захист та

правовідносин, які виникають у зв'язку із провадженням судочинства: право на захист – інтерес саме особи, яка є учасником таких правовідносин, а не інших їх суб'єктів (посадових осіб, органів чи установ).

Проведений огляд дозволяє побачити, що більшість сучасних правників сформували уявлення про безпосередній об'єкт порушення права на захист у межах, визначених заголовком розділу XVIII Особливої частини КК. У зв'язку з тим міркування щодо змісту цього елемента підстави кримінальної відповідальності за порушення права на захист і відповідного об'єкта кримінально-правової охорони найчастіше висловлюються дослідниками з наголосом на порушенні злочином нормальної діяльності органів, які забезпечують правосуддя, розглядають і вирішують цивільні, кримінальні, адміністративні, конституційні провадження (справи). Висновки фахівців у цьому випадку здебільшого ґрунтуються на результатах діяльності законодавця. Але ж останній не завжди є «істиною в останній інстанції» у вирішенні складних і суперечливих правотворчих і правозастосовних питань. Зокрема, видається небезспірною його позиція щодо оцінки належності об'єкта кримінально-правової охорони норми ст. 374 КК до тих, які має захищати розділ XVIII Особливої частини КК, й віднесення порушення права на захист до злочинів проти правосуддя. Звернемо увагу на принципи побудови й послідовності розміщення розділів у Особливій частині чинного КК. Кожен з них охороняє групу тотожних чи однорідних суспільних відносин [16, с. 143]. За свідченнями розробників КК, більшість його розділів (крім першого й останнього) послідовно згруповано у три блоки: перший охоплює злочини проти особи (проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності тощо), другий – проти суспільства, суспільних інтересів (проти власності, у сфері господарської діяльності тощо), третій – проти держави, державних інтересів (у сфері державної таємниці, проти порядку несення військової служби, проти правосуддя тощо) [17, с. 32]. За такою логікою правосуддя – це об'єкт, кримінально-правову охорону якого КК забезпечує для захисту інтересів саме держави.

У кримінальному праві правосуддя розуміють здебільшого як сферу діяльності певних суб'єктів, котрі здійснюють повноваження в галузі судочинства, забезпечують його, сприяють йому. Як об'єкт кримінально-правової охорони його визначають, зокрема, як «нормальне функціонування не тільки власне судової влади, а й інших органів та осіб, які сприяють

діяльності суду щодо здійснення правосуддя – органів досудового слідства, прокуратури, органів виконання судових рішень, вироків, ухвал і постанов, а також окремих осіб, уповноважених на участь в судочинстві» [18, с. 13], «взяті законодавцем під охорону шляхом прийняття кримінально-правового закону суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя, що включають в себе діяльність суду з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також функціонування інших органів і осіб, які сприяють діяльності суду з відправлення правосуддя задля досягнення його завдань» [9, с. 10], «не тільки специфічну діяльність суду по розгляду вищезгаданих справ, а й діяльність органів та установ, які сприяють йому у цьому: органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, установ, які виконують рішення суду, що набрали законної сили, а також діяльність окремих осіб, уповноважених законом на участь у судочинстві, – захисників, представників особи по наданню правової допомоги, судових експертів тощо» [8, с. 7].

Із наведеного виходить, що криміналісти схильються до функціонального розуміння сутності правосуддя (щоправда, у дещо «розширеній» інтерпретації), тобто такого, яке тлумачить його як юридичну процедуру здійснення функції судової влади (розгляду справ, захисту прав і свобод людини і громадянина, охорону конституційного ладу) [19, с. 35]. Однак у літературі з кримінального процесу вказується, що підозрюваний (обвинувачений, підсудний, засуджений) у кримінальному судочинстві виконує відмінну від судочинства функцію – функцію захисту [20, с. 18]. Безперечно, недопущення чи ненадання своєчасно захисника, інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, прокурором або суддею (ч. 1 ст. 374 КК), не відповідає регламентованим законодавством (конституційним і кримінальним процесуальним) засадам забезпечення правосуддя. Втім, головна небезпека вказаних діянь бачиться зовсім не в тому, що певна посадова особа не виконала покладеного на неї обов'язку (а саме такий висновок випливає з більшості інтерпретацій змісту об'єкта передбаченого ст. 374 КК злочину). Судочинство здійсниться й у тому випадку, коли особа, яка притягується до кримінальної відповідальності (підсудний, підозрюваний, обвинувачений), не отримає правової допомоги чи не реалізуватиме своє право на захист, відмовиться від допомоги захисника (адже історії європейського процесу відомі ін-

квізиційні періоди, коли розподіл функцій обвинувачення і захисту не відбувався [20, с. 12]). У зв'язку з цим характер і ступінь суспільної небезпечності порушення права на захист визначається, на нашу думку, перш за все тим, що особа у певних правовідносинах із державою не одержала змоги реалізувати гарантовані їй Конституцією України й універсальними міжнародно-правовими актами можливості захисту від обвинувачення.

Право на захист є гарантією реалізації особистих прав і свобод так званого «першого покоління» (таких громадянських і політичних прав, як право на свободу думки, совісті й релігії, право кожного громадянина на участь у державних справах, право на рівність перед законом, право на справедливий і неупереджений суд, виборче право, свобода слова, друку й ін.) [21, с. 145, 146]. Аксіологічна оцінка права на захист як цінності, визнаної й закріпленої в нормах, котрі посідають найвищий щабель в ієрархії правових регуляторів, – у Конституції України, а також в основоположних міжнародно-правових актах, на які спирається у своєму розвитку сучасна людська цивілізація, – дозволяє вважати саме його головним (основним) об'єктом кримінально-правової охорони, а відповідні суспільні відносини – основним безпосереднім об'єктом злочину. Не можна не звернути увагу на те, що цінність права на захист визначає його належність одночасно до публічно-правових й особистих інтересів (адже, крім ч. 2 ст. 63 Конституції України, про право на захист ідеться й у її ч. 2 ст. 129, яка називає забезпечення обвинуваченому цього права однією з основних засад судочинства). Водночас, зважаючи на вимоги ст. 3 Конституції України щодо визнання примату охорони інтересів людини, в цьому разі більш важливою видається здатність передбачених ст. 374 КК діянь шкодити інтересам саме людини.

Викладені вище міркування й аргументи вимагають замислитись над адекватністю розміщення об'єкта кримінально-правової охорони норми про кримінальну відповідальність за порушення права на захист у площину відносин правосуддя. Вони дозволяють дійти висновку, що суспільна небезпечність порушення права на захист визначається його здатністю заподіювати шкоду (створювати загрозу її заподіяння) умовам додержання особистих прав і свобод людини, та сформулювати у підсумку пропозицію про доцільність перегляду місця розташування норми, якою це діяння криміналізоване, з переміщенням її у групу норм, які охороняють особисті права і свободи людини

та громадянина (розділ V Особливої частини вітчизняного КК). На нашу думку, таке рішення дозволить забезпечити більш адекватне відображення характеру суспільної небезпечності вказаного посягання та певним чином

сприятиме подальшому вдосконаленню системи вітчизняного кримінального законодавства, приведення його у відповідність із Конституцією України та загальновизнаними принципами й нормами міжнародного права.

Список бібліографічних посилань

1. Международный пакт о гражданских и политических правах : принят резолюцией 2200 А (XXI) Ген. Ассамблеи от 16 дек. 1966 г. // Конвенции и соглашения: сайт / ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата звернення: 15.05.2017).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.05.2017).
3. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.05.2017).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.05.2017).
5. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.05.2017).
6. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 680 с.
7. Гуророва Н. А. Уголовное право Украины: Особенная часть: конспект лекций. Харьков: Одиссей, 2003. 320 с.
8. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 155 с.
9. Заліско О. І. Правосуддя в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 236 с.
10. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ: Елтон-2, 2012. 780 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 5-те вид., перероб. та допов. Київ: Юрид. думка, 2008. 1216 с.
12. Уголовный кодекс Украины: комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков: Одиссей, 2001. 960 с.
13. Уголовный кодекс Украины: науч.-практ. comment. / отв. ред. С. С. Яценко. Киев: А.С.К., 2003. 1088 с.
14. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: посібник. Київ: Центр учб. літ., 2008. 496 с.
15. Кримінальне право України (Особлива частина): підручник / кол. А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.
16. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
17. Баулін Ю. В. Уголовное право Украины: современное состояние и перспективы развития // Уголовное право в XXI веке: материалы Междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). М.: ЛексЭст, 2002. С. 30–36.
18. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: терія та практика протидії: монографія. Київ: Десна, 2012. 431 с.
19. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін.; відп. ред. В. С. Бігун. Київ, 2009. 316 с.
20. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
21. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. Вид. 3-тє, випр. та допов. Київ: Атіка, 2004. 512 с.

Надійшла до редколегії 12.06.2017

СПИРИДОНОВ М. А. ПРАВО НА ЗАЩИТУ КАК ОБЪЕКТ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ И ОБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ (НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ)

Рассмотрены характер и степень общественной опасности нарушения права на защиту как преступления против правосудия. Проанализированы уголовно-правовые аспекты правосудия как объекта преступлений. Доказано, что право на защиту, которое согласно действующему Уголовному кодексу Украины рассматривается как объект охраны раздела «Преступления против правосудия», необходимо признавать одним из гарантированных Конституцией Украины и международно-правовыми актами прав личности. Предложено разместить норму об уголовной ответственности за нарушение права на защиту в разделе Уголовного кодекса Украины об ответственности за преступления против прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: право на защиту, объект преступления, объект уголовно-правовой охраны, уголовная ответственность, правосудие, права и свободы человека и гражданина.

SPIRIDONOV M. O. THE RIGHT TO PROTECTION AS THE OBJECT OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION AND THE OBJECT OF A CRIME (SOME PROBLEMS OF THEORY AND LEGISLATIVE PRACTICE)

The right to protection from prosecution as the object of criminal and legal protection and the object of a crime guaranteed in the International Covenant on Civil and Political Rights, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Constitution of Ukraine has been considered.

The points of view of modern Ukrainian lawyers concerning the understanding of the object of a crime under the Art. 374 of the Criminal Code of Ukraine have been analyzed and systematized. The criminal and legal aspects of justice as the object of crimes have been considered. The nature and degree of social danger of violating the right to protection as a crime against justice has been analyzed. The author through the application of formal and legal, axiological, systemic and structural methods has proved that the right to protection, which according to the Criminal Code of Ukraine is considered as the object of protection of the Section “Crimes against Justice”, must be recognized as one of the human rights guaranteed by the Constitution and international legal acts. It has been concluded that the public danger of violating the right to protection is determined by its ability to cause harm (to create a threat to its infliction) to the conditions of observance of personal human rights and freedoms. The author has formulated a proposition on the expediency of reviewing the location of the norm of the Criminal Code of Ukraine, which criminalizes this act. It has been admitted that it is necessary to move it into a group of norms that protect personal rights and freedoms of a person and citizen (Section V of the Special Part of the Code). Such a decision will ensure a more adequate reflection of the nature of the social danger of the stated encroachment and will in some way contribute to further improvement of the domestic criminal law system, its bringing in line with the Constitution of Ukraine and generally accepted principles and norms of international law.

Keywords: the right to protection, object of a crime, object of criminal and legal protection, criminal liability, justice, rights and freedoms of a man and citizen.

УДК 343.98

Р. Л. СТЕПАНЮК,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8201-4013>;

С. П. ЛАПТА,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5401-5086>

НОВІТНІ ЗАРУБІЖНІ РОЗРОБКИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ГАЛУЗІ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

На підставі аналізу наукової літератури виділено й охарактеризовано новітні зарубіжні розробки в галузі криміналістичної техніки, які здаються перспективними в аспекті вдосконалення сучасного стану техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. Зокрема, наведено відомості щодо нових методів дослідження мікрослідів на місці події, невидимих слідів тілесних ушкоджень, цифрового дослідження Хвох, криміналістичної 3D-реконструкції обличчя, можливостей виявлення, фіксації та дослідження слідів біологічного походження, дактилоскопічних слідів тощо.

Ключові слова: криміналістична техніка, техніко-криміналістичні засоби, інновації в криміналістиці, техніко-криміналістичне забезпечення, протидія злочинності.

Stepaniuk, R.L. and Lapta S.P. (2017), “The latest foreign developments and prospective studies in the field of technical and criminalistic support of crime prevention” [“Novitni zarubizhni rozrobky ta perspektyvni

doslidzhennia u haluzi tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia protyidii zlochynnosti”], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 96–101.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку України як демократичної держави європейського типу особливої актуальності набувають питання приведення у відповідність до передових світових стандартів вітчизняного кримінального судочинства. Одним із напрямів, який потребує обов'язкового розвитку, є застосування новітніх техніко-криміналістичних засобів і методів виявлення, фіксації та дослідження матеріальних слідів злочинів та інших джерел доказової інформації у кримінальному провадженні. На жаль, сьогодні Україна не перебуває на передньому краї розвитку й розроблення техніко-криміналістичних засобів. Такі дослідження вимагають системного наукового підходу та достатнього фінансування не лише безпосередньо наукових пошуків, але й подальшого впровадження новинок криміналістичної техніки у практичну діяльність.

Стан дослідження. У вітчизняній науковій літературі проблемам розвитку криміналістичної техніки присвячено праці В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, Н. І. Кліменко, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегає, І. В. Пирога, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаківського та інших авторів. Проте проблеми підвищення ефективності розслідування злочинів за рахунок вивчення позитивного досвіду правоохоронних органів зарубіжних країн у сфері застосування криміналістичної техніки залишаються актуальними й вимагають подальшого вивчення та вирішення.

Слід зауважити, що для вітчизняних учених-криміналістів і практичних працівників корисно стежити не тільки за наявними, але й за перспективними розробками в галузі криміналістичної техніки, що здійснюються у провідних країнах світу. Власне, огляд таких сучасних і перспективних досліджень і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом у вітчизняній криміналістичній науці дедалі активніше розвивається напрям вивчення інноваційних засад техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. Під цим поняттям В. Ю. Шепітько пропонує розуміти систему підвищення якості відповідної діяльності з використанням новітніх техніко-криміналістичних засобів [1, с. 10]. У зв'язку з цим у сучасній науковій літературі презентовано напрацювання щодо проблем підвищення якості та розширення можливостей використання інформаційних технологій у протидії злочинності, інновацій у судовій експерти-

зі, техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кіберзлочинів, злочинів корупційної спрямованості, злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків тощо [1, с. 38–224; 2, с. 758–759; 3, с. 120–121]. Розглядаючи проблеми застосування новітніх технологій у криміналістичній діяльності, науковці та практики також звертають увагу на можливості використання методу сферичної панорами у криміналістичній фотографії, лазерного 3D сканування, системи оптичної візуалізації RUVIS та інших сучасних досягнень у галузі науки й техніки [4, с. 118–123; 5, с. 142–143]. Проте, на жаль, доводиться констатувати низький рівень використання новітніх досягнень криміналістичної техніки в практичній діяльності вітчизняних органів правопорядку. Сьогодні спостерігаються погіршення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів; втрата професійного ядра співробітників слідчого апарату й оперативних підрозділів, складнощі у залученні спеціалістів різних експертних спеціальностей до участі у слідчих діях, проблеми взаємодії слідчого з обізнаними особами тощо [6, с. 36]. Така ситуація не може не викликати занепокоєння та вимагати термінових заходів щодо її покращення.

Зазначені та інші розробки сьогодні дедалі активніше впроваджуються в практику криміналістичних підрозділів в Україні, і, безумовно, питання їх удосконалення залишаються перспективними напрямками науково-дослідної роботи. Разом із цим потребують розгляду й інші новітні перспективні наукові досягнення у сфері техніко-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності, особливо це стосується роботи з матеріальними слідами злочину.

Технічні засоби та спеціальні знання часто допомагали слідчим встановити істину там, де немає очевидців, де потерпіла особа померла, а злочинець зник із місця події. Іноді вони ставали єдиними засобами для встановлення винної особи та доказування її вини. До речі, серед одних із найбільш недооцінених криміналістичних засобів зарубіжні дослідники називають звичайні гумові рукавички [7]. Звісно, вони безпосередньо не допомагають встановити особу злочинця, однак, по-перше, з початком їх використання учасники огляду місця події перестали залишати власні відбитки пальців на предметах обстановки, що раніше призводило до значних втрат часу у намаганнях відокремити сліди учасників огляду від слідів злочинця. По-друге, значно підвищився захист правоохорон-

ців від різноманітних біологічних загроз, таких як ВІЛ і вірус гепатиту, які можуть міститися у слідах крові на місці події.

Пропонуємо звернути увагу на деякі новітні галузі застосування техніко-криміналістичних засобів і методів, які на сьогодні вважаються досить актуальними за кордоном і поки що не знайшли належного розвитку в Україні. Вивчення практичного досвіду та теоретичних напрацювань зарубіжних колег дозволить підвищити якість криміналістичної діяльності в нашій країні. Зокрема, йдеться про такі технології.

1. Масс-спектрометрія з лазерною абляцією та індуктивно-пов'язаною плазмою, яка дозволяє досліджувати виявлені на місці події частки скла практично будь-якого розміру на рівні його атомарної структури, що дає змогу встановити походження мікроскопічних часток скла на одязі злочинця від зразків, вилучених з місця події [8].

2. Фотографування з альтернативним освітленням, що допомагає виявити ушкодження на тілі потерпілого ще до того, як вони проявляться на шкірі. Спеціальна камера з використанням синього світла та помаранчевих фільтрів чітко вказує на підшкірні ушкодження, не видимі неозброєним оком [9].

3. Цифрове дослідження Xbox, що надає можливість правоохоронцям отримати візуальний доступ до прихованих файлів на жорсткому диску Xbox. Ця технологія також дозволяє записувати сеанси доступу, які можуть програватися в режимі реального часу під час судових слухань [10].

4. Криміналістична 3D-реконструкція обличчя, яка дозволяє встановити зовнішність особи за знайденими останками [11]. Наразі тривають дослідження з можливостей використання тривимірного друкування для реконструкції обличчя за кістками черепа [12].

5. Секвенсер ДНК, що надає можливість досліджувати біологічні зразки високого ступеня деградації. Сьогодні під час генотипоскопічних досліджень переважно використовується те, що називається профілюванням ДНК за допомогою трасування доказів, таких як волосся або зразки шкіри. Проте у випадках, коли ці зразки мають високий ступінь деградації, доцільно звертатись до такого потужного інструмента, як секвенсер ДНК, який дозволяє аналізувати старі кістки або зуби, щоб визначити конкретний порядок нуклеотидних ДНК людини та генерувати унікальний зразок ДНК, що може допомогти визначити особу як можливо злочинця [13].

6. Криміналістичне радіовуглецеве датування, що являє собою скориговану технологію радіовуглецевого аналізу з урахуванням збільшення або зменшення рівня радіовуглецю відносно певних показників протягом останніх 50 років [14].

7. Магнітне дактилоскопіювання й автоматична дактилоскопічна ідентифікація. За допомогою цих технологій техніко-криміналісти, судмедексперти та співробітники поліції можуть швидко й легко порівняти відбитки пальців на місці злочину з розширеною віртуальною базою даних. Крім того, використання безконтактного дактилоскопіювання дозволяє дослідникам отримати на місці злочину відбитки пальців високої якості, без забруднення [15].

8. Аналітичні програмні інструменти для судових бухгалтерів (Link Analysis Software for Forensic Accountants). Це програмне забезпечення є цінним інструментом для виявлення підозрілої фінансової активності. Воно поєднує в собі спостереження за незвичайними цифровими фінансовими операціями, профілювання клієнтів та аналіз статистичних даних для визначення ймовірності протиправної поведінки [16].

9. Сучасні засоби здійснення дактилоскопічних досліджень. Люміцин – швидший, кращий і дешевший засіб виявлення маловидимих слідів рук, розроблений у Laboratoire de Photophysique et Photochimie Supramoléculaire et Macromoléculaire (Париж, Франція). Завдяки флуоресцентному барвнику – теразину, що входить до його складу, ця речовина дозволяє «підсвічувати» відбитки пальців на непористих або напівпористих поверхнях і залишає сліди придатними до подальшого дослідження ДНК [17]. Куркумін – поліфенол, який міститься у корені куркуми. Учені з Sheffield Hallam University (Велика Британія) вважають, що ця речовина, використана під час масс-спектрометричного дослідження, може допомогти у здійсненні аналізу молекулярних складових відбитків пальців, що, у свою чергу, може допомогти встановити такі дані, як стать особи, що залишила відбитки, та виявити на сліді залишки наркотичних засобів [18].

10. Гіперспектральна візуалізація видимої довжини хвилі дозволяє виявляти найменші сліди крові та відокремлювати їх від інших плям на місці події. Цей метод винайшла дослідницька група з Teesside University (Мідлсборо, Велика Британія). Дослідники використовують камеру, обладнану настроюваним рідкокристалічним фільтром, що робить знімки у різних довжинах хвиль і дозволяє відокремити сліди крові від інших плям на місці події. Цей

метод не передбачає фізичного контакту з досліджуванними поверхнями, що дозволить уникнути пошкодження слідів та об'єктів. Наразі вчені працюють над удосконаленням пристрою для визначення конкретного дня утворення плями крові, якщо вона виникла протягом одного місяця [19].

11. Рентгено-фотоелектронна спектроскопія (XPS) – технологія, яка перебуває на завершальній стадії розробки й дозволить «читати» «хімічний підпис» на волокнах тканин і, відповідно, ідентифікувати одяг злочинця за найменшими мікрволокнами, залишеними на місці події [20].

12. Дослідження змішаних зразків ДНК. Донедавна часу змішані зразки ДНК кількох осіб вважалися непридатними до дослідження, оскільки не було можливості їх розділити. Група дослідників із Нової Зеландії розробила програмне забезпечення, відоме як STRmix, яке на сьогодні дозволяє виокремлювати ДНК до чотирьох осіб. Зараз технологія досить широко використовується у Новій Зеландії та Австралії [21].

13. Дослідження унікальних протеїнових маркерів у волоссі. Профайлінг ДНК досить широко використовується під час розслідування злочинів, при цьому ДНК людини зазнає впливу навколишнього середовища та хімічних речовин, що може значно зменшити її ідентифікаційний період. Водночас у волоссі людини містяться протеїни, які є суттєво стабільнішими та більш екологічно стійкими. Як установив Глендон Паркер із колегами з Lawrence Livermore National Laboratory (США), унікальні протеїнові маркери у волоссі можуть використовуватись разом із профайлінгом ДНК для ідентифікації людини. Наразі виявлено 185 протеїнових маркерів, комбінації яких забезпечують досить унікальний зразок, за яким можна встановити одну людину серед мільйона. Учені сподіва-

ються вдосконалити свій метод таким чином, щоб можна було встановити конкретну особу серед усього населення Землі лише за однією волосиною [22].

Крім того, зарубіжні науковці здійснюють численні дослідження, спрямовані на вдосконалення методів ідентифікації за ДНК, за волоссям людини, методів дослідження слідів крові на місці події, слідів пострілу на різних перешкодах тощо [23].

Підсумовуючи викладене, можна відзначити, що на сьогодні, на жаль, в Україні спостерігається низький рівень практичного застосування новітніх науково-технічних засобів у діяльності з протидії злочинності, що передусім пов'язано з економічними проблемами в державі в цілому та певними труднощами в реалізації реформування органів кримінальної юстиції. Недостатньо уваги вивченню сучасних досягнень у цій сфері приділяється й у наукових дослідженнях. Тому існує нагальна потреба як у вжитті заходів управлінського характеру щодо належного нормативно-правового регулювання, матеріально-технічного забезпечення й організації якісної взаємодії між слідчими, оперативними, техніко-криміналістичними та експертними підрозділами й установами, так і в активізації наукових досліджень у галузі криміналістичної техніки. Особливу увагу слід звертати на постійний моніторинг і вивчення досвіду фахівців провідних зарубіжних країн щодо розроблення та впровадження інновацій у зазначеній сфері.

Безумовно, не всі вищезгадані напрацювання на сьогодні повністю готові до практичної реалізації, деякі потребують додаткових досліджень та апробації. Проте уявляється, що вже зараз слід орієнтуватись на перспективи впровадження зазначених криміналістичних технологій у вітчизняну практику діяльності з протидії злочинності.

Список бібліографічних посилань

1. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків: Апостіль, 2017. 260 с.
2. Мусяченко О. Л. Новітні технології у криміналістиці: проблеми та перспективи // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 757–759.
3. Павлишина А. Техніко-криміналістичні засоби й методи, що використовуються для збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини в сфері наркобізнесу. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 1 (26). С. 119–122.
4. Семенов В. В., Терешкевич А. І. Використання новітніх технологій та досягнень науки й техніки в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судовая експертиза*. 2015. Вып. 60. С. 117–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2015_60_17 (дата звернення: 05.06.2017).
5. Непорада А. С. Новітні технології в криміналістиці: 3D-сканування при огляді місця події. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 141–143.

6. Коновалова В. О. Криміналістичні засоби та технології у боротьбі зі злочинністю. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 24. С. 34–47.
7. Schiro G. Forensic Science and Crime Scene Investigation: Past, Present, and Future. *American Lawman*. Spring 2000. URL: <http://www.forensicsciencesources.com/csippf.htm> (дата звернення: 05.06.2017).
8. Dodds A. J., Pollock E. M. “Chip”, Land D. P. Forensic Glass Analysis by LA-ICP-MS: Assessing the Feasibility of Correlating Windshield Composition and Supplier: final tech. rep. URL: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/232134.pdf> (дата звернення: 05.06.2017).
9. Becker W. D. 10 Modern Forensic Science Technologies // Forensic Colleges: site / Sechel Ventures. URL: <http://www.forensicscolleges.com/blog/resources/10-modern-forensic-science-technologies> (дата звернення: 05.06.2017).
10. Collins D. XFT: a forensic toolkit for the original Xbox game Console. *International Journal of Electronic Security and Digital Forensics*. 2009. Vol. 2, No. 2. P. 199–205. DOI: 10.1504/IJESDF.2009.024903.
11. Gupta S., Gupta V., Vij H., Vij R., Tyagi N. Forensic Facial Reconstruction: The Final Frontier. *Journal of Clinical and Diagnostic Research*. 2015 Sep. Vol. 9 (9). DOI: 10.7860/JCDR/2015/14621.6568.
12. Thimmesch D. 3D Printing Takes the Place of Traditional Clay Modeling in Forensic Facial Reconstruction // 3Dprint.com: site / 3DR Holdings, LLC. URL: <https://3dprint.com/20664/3d-printing-facial-reconstruct/> (дата звернення: 05.06.2017).
13. Kreeger L. R., Weiss D. M. Forensic DNA Fundamentals for the Prosecutor. Be not Afraid / American Prosecutors Research Institute; National District Attorneys Association. Nov. 2003. III, 39 p. URL: http://www.ndaa.org/pdf/forensic_dna_fundamentals.pdf (дата звернення: 05.06.2017).
14. Bulman Ph., McLeod-Henning D. Applying Carbon-14 Dating to Recent Human Remains. *National Institute of Justice Journal*. Iss. No. 269. March 2012. URL: <https://www.nij.gov/journals/269/pages/carbon-dating.aspx> (дата звернення: 05.06.2017).
15. Automated Fingerprint Identification System (AFIS) // TechTarget: site. URL: <http://searchsecurity.techtarget.com/definition/Automated-Fingerprint-Identification-System> (дата звернення: 05.06.2017).
16. Albrecht C. C. Fraud and Forensic Accounting In a Digital Environment: White Paper for The Institute for Fraud Prevention. URL: <http://www.theifp.org/research-grants/IFP-Whitepaper-4.pdf> (дата звернення: 05.06.2017).
17. Coxworth B. New fingerprint-lifting compound could make life easier for CSIs // NEW ATLAS: site / Gizmag Pty Ltd. October 29, 2013. URL: <http://newatlas.com/lumicyano-fingerprint-lifting/29582/> (дата звернення: 05.06.2017).
18. Gebel E. Analyzing Fingerprints With A Dash Of Turmeric // c&en: Chemical & Engineering News: site / American Chemical Society. May 8, 2013 URL: <http://cen.acs.org/articles/91/web/2013/05/Analyzing-Fingerprints-Dash-Turmeric.html?h=-519488094> (дата звернення: 05.06.2017).
19. Li B., Beveridge P., O’Hare W.T., Islam M. The application of visible wavelength reflectance hyperspectral imaging for the detection and identification of blood stains. *Science & justice*. 2014 Dec. Vol. 54, Iss. 6. P. 432–438. DOI: 10.1016/j.scijus.2014.05.003.
20. Strohmeier B. Chemical Characterization of Material Surfaces Using X-ray Photoelectron Spectroscopy (XPS): The Perfect Complement to Electron Microscopy Techniques. *Microscopy and Microanalysis*. Vol. 20, Iss. S3. P. 2062–2063. DOI: 10.1017/S1431927614012045.
21. Steward I. New Kiwi crime tool unravels mixed DNA. URL: <http://www.stuff.co.nz/science/9577038/New-Kiwi-crime-tool-unravels-mixed-DNA> (дата звернення: 05.06.2017).
22. Parker G. J., Leppert T., Anex D. S. and others. Demonstration of Protein-Based Human Identification Using the Hair Shaft Proteome. *PLoS ONE*. 11 (9): e0160653. 2016. DOI: 10.1371/journal.pone.0160653 (дата звернення: 05.06.2017).
23. Science Magazine. URL: <http://search.sciencemag.org/?q=forensic> (дата звернення: 05.06.2017).

Надійшла до редколегії 31.05.2017

СТЕПАНЮК Р. Л., ЛАПТА С. П. НОВЕЙШИЕ ЗАРУБЕЖНЫЕ РАЗРАБОТКИ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕХНИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

На основе анализа научной литературы выделены и охарактеризованы некоторые новейшие зарубежные разработки в области криминалистической техники, которые представляются перспективными в аспекте совершенствования современного состояния технико-криминалистического обеспечения деятельности органов криминальной юстиции. В частности, приведены данные о новых методах исследования микроследов на месте происшествия, невидимых следов телесных повреждений, цифрового исследования Xbox, криминалистической 3D-реконструкции лица, возможностях выявления, фиксации и исследования следов биологического происхождения, дактилоскопических и некоторых других следов.

Ключевые слова: криміналістическа техніка, техніко-криміналістическіє засади, іновачії в криміналістическіє, техніко-криміналістическе забезпечення, протіводействіє пресупності.

STEPANIUK R. L., LAPTA S. P. THE LATEST FOREIGN DEVELOPMENTS AND PROSPECTIVE STUDIES IN THE FIELD OF TECHNICAL AND CRIMINALISTIC SUPPORT OF CRIME PREVENTION

The article, based on the analysis of scientific literature, reviews some of the newest foreign developments in the field of forensic techniques that considered to be promising in terms of improving the current state of technical and criminalistic support for crime prevention. It is emphasized that nowadays in Ukraine innovations in forensic techniques are pressing issue in legal science. However, practically, there is a low level of use of modern achievements in this area. To inform the domestic scientific community and practitioners, some new developments of foreign researchers have been briefly described, such as: Laser Ablation Inductively Coupled Plasma Mass Spectrometry, Digital Surveillance For Xbox (XFT Device), Forensic 3D Facial Reconstruction, DNA Sequencer, Forensic Radiocarbon Dating, Magnetic Fingerprinting and Automatic Fingerprinting Registration, Analytical Software Tools for Forensic Accountants, Modern Means of Detection and Analysis of Hand Traces, Hyperspectral Visualization of Visible Wavelength, X-ray Photoelectronic Spectroscopy, Software for Demarcation of Mixed DNA Samples, the study of unique protein markers in hair, and others. Attention is drawn to the need for constant monitoring and studying the experience of specialists of leading foreign countries in the development and implementation of innovations in forensic activity.

Keywords: forensic technique, technical and criminalistic means, innovations in criminalistics, technical and criminalistic support, crime prevention.

УДК 343.131.5

Т. Г. ФОМІНА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9513-1673>

ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, ЩО ОБИРАЮТЬСЯ ДО ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Надано процесуальну характеристику спеціальним запобіжним заходам, зокрема таким, як передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом та поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку особи. Запропоновано на рівні КПК України передбачити окремі норми, присвячені врегулюванню поняття цих запобіжних заходів, порядку та строків їх застосування.

Ключові слова: спеціальні запобіжні заходи, примусові заходи медичного характеру, лікарський нагляд, поміщення до психіатричного закладу, оскарження ухвал слідчого судді.

Fomina, T.G. (2017), "Procedural characteristic of preventive measures that are applied for a person in whose respect the application of compulsory measures of a medical nature is foreseen" ["Protsesualna kharakterystyka zapobizhnykh zakhodiv, shcho obyraiutsia dlia osoby, stosovno yakoi peredbachaetsia zastosuvannia prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 101–107.

Постановка проблеми. Реалізація принципів правової держави є гарантією забезпечення прав, свобод і законних інтересів кожного громадянина України. Кримінальне провадження повинно здійснюватись у суворій відповідності до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, правових норм чинного законодавства України. Точне й неухильне дотримання цих положень перш за все повинно відбуватися у сфері

кримінальної процесуальної діяльності, де допускаються тимчасові обмеження у випадках, передбачених законом, прав і свобод особи. Виконання завдань кримінального провадження, як правило, неможливе без застосування заходів забезпечення кримінального провадження й особливого їх різновиду – запобіжних заходів. У зв'язку з тим дослідження питання застосування запобіжних заходів, законного

обмеження прав особи під час їх обрання повертає увагу багатьох процесуалістів.

Стан дослідження. Проблему застосування запобіжних заходів вивчало багато вчених, зокрема Ю. П. Алєнін, В. П. Бож'єв, С. І. Вершиніна, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Т. В. Данченко, А. В. Захарко, З. Д. Єнікєєв, М. І. Капінус, О. В. Капліна, Є. Г. Коваленко, Ю. Д. Лівшиц, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, Р. І. Мельник, О. Р. Михайленко, В. А. Михайлов, М. М. Михєєнко, В. Т. Нор, І. В. Овсянников, Ю. Г. Овчинников, П. П. Пилипчук, О. П. Рижаков, В. В. Рожнова, І. Л. Трунов, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, І. С. Яковець та ін. Однак більшість із їхніх праць присвячено дослідженню порядку обрання запобіжних заходів до загальної категорії правопорушників, оминаючи таких суб'єктів кримінального провадження, як особи, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. У зв'язку з тим цікавим та актуальним є дослідження питання обрання запобіжних заходів щодо вказаної специфічної категорії учасників кримінального провадження.

Мета нашої статті полягає у процесуальній характеристиці запобіжних заходів, що можуть бути обрані до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає ряд запобіжних заходів з тим, щоб при їх обранні можливо було врахувати тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, особу підозрюваного, обвинуваченого й інші обставини та обрати доцільний запобіжний захід з метою забезпечення явки до органу досудового розслідування, прокурора та до суду, а також забезпечення належної поведінки особи. Тобто закріплена в законі система запобіжних заходів дозволяє індивідуалізувати їх застосування з урахуванням різних обставин. Наявність такої системи забезпечує можливість ситуативного підходу до їх застосування у практиці здійснення досудового розслідування й судового розгляду. В науковій літературі наведено різні класифікації запобіжних заходів, зокрема за методом впливу на підозрюваного, обвинуваченого, що подана В. О. Михайловим [1, с. 41–42] та І. Л. Петрухіним [2, с. 263], залежно від мети їх застосування, подана І. Л. Труновим [3, с. 54]. Враховуючи процесуальний статус особи у кримінальному провадженні, вважаємо, що всі запобіжні заходи можна поділити на загальні та спеціальні.

Загальні запобіжні заходи можуть бути застосовані до всіх підозрюваних, обвинувачених, процесуальний статус яких не обумовлено будь-якими особливостями. До таких запобіжних заходів відповідно до ст. 176 КПК України належать: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою; 6) затримання як тимчасовий запобіжний захід. Спеціальні запобіжні заходи застосовуються до певної категорії правопорушників, статус яких обумовлено віком, психічним станом або пов'язано з екстрадицією (ст. 493, 508, 583, 584 КПК України).

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, має особливий статус у кримінальному провадженні, який, на думку Д. В. Сімоновича, полягає в тому, що така особа: 1) не є суб'єктом кримінального правопорушення і не підлягає кримінальній відповідальності, проте вона є суб'єктом кримінального провадження зі сторони захисту; 2) не повинна бути обмежена у процесуальних правах порівняно з підозрюваним, обвинуваченим; 3) реалізує свої права як підозрюваний, обвинувачений, якщо цьому не перешкоджає характер психічного розладу; 4) якщо через розлад психічної діяльності чи психічне захворювання не може самостійно реалізувати свої права, визначені у Конституції України та законах України, здійснює їх через законного представника, захисника [4, с. 364]. Вказані обставини обумовлюють розглянути особливості застосування запобіжних заходів до такої специфічної категорії правопорушників. Аналіз змісту положень ст. 508 КПК України свідчить про те, що до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, можуть бути обрані тільки два види запобіжних заходів, а саме: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Це означає, що інші запобіжні заходи, передбачені для загальної категорії осіб, які вчинили злочини (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою), до психічно хворої особи не застосовуються. На думку В. В. Смирнової-Бартеневої, такі запобіжні заходи є засобами впливу на особу, яка має психічний розлад (обмеження свободи або встановлення нагляду залежно від рівня суспільної небезпеки хворого), з метою запобігти подальшій суспільно небезпечній поведінці до ви-

рішення судом питання про застосування примусових заходів медичного характеру по суті, з одночасним наданням їй невідкладної психіатричної допомоги, якщо вона того потребує [5, с. 179].

Для порівняння зазначимо, що в КПК України 1960 р. не було передбачено спеціальних запобіжних заходів до психічно хворої особи. У той же час, траплялося, особи, які вчиняли суспільно небезпечне діяння, поміщувались на лікування у психіатричні лікарні і перебували там протягом досудового розслідування та судового провадження. Тримання в лікарні в таких випадках не розглядалось як запобіжний захід, хоча і виконувало притаманні йому функції. У зв'язку з указаним деякі вчені, зокрема О. І. Галаган, Т. О. Михайлова, у той період висловлювали пропозиції щодо необхідності закріплення на рівні закону спеціальних запобіжних заходів, що можуть бути застосовані до осіб, які страждають на психічне захворювання [6, с. 10; 7, с. 27]. Проте в науковій літературі висловлювалась і протилежна точка зору. Так, П. С. Елькінд зазначала, що застосування запобіжних заходів до неосудних є неможливим [8, с. 60]. Під час дискусії з цих питань І. Л. Петрухін вважав, що до душевнохворих, які є небезпечними для себе та оточуючих, може бути застосований лише один запобіжний захід – взяття під варту (в лікарняних умовах), адже зміст та значення інших запобіжних заходів для душевнохворого незрозумілі і не утримають його від суспільно небезпечної поведінки [9, с. 119]. На нашу думку, слід підтримати законодавця у запровадженні новел у чинному КПК України щодо спеціальних запобіжних заходів до осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Перш за все слід зазначити, що процесуальний порядок застосування запобіжного заходу до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, у кримінальному процесуальному законі не визначено. У КПК України відсутні положення про поняття таких запобіжних заходів, строків їх застосування, можливості зміни та продовження. Тому це проблемне питання вимагає ґрунтовного теоретичного дослідження. Першим запобіжним заходом, який може обиратися стосовно психічно хворої особи, є *передання її на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом*. У системі запобіжних заходів, що можуть бути застосовані до такої особи, цей запобіжний захід є більш м'яким порівняно з

поміщенням особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Слід наголосити, що у процесуальному законі не визначено вимог до опікунів психічно хворої особи, їх процесуальний статус; не передбачено відповідальність у разі невиконання обов'язків; не встановлено вид, строки та порядок надання лікарського нагляду. Як вказує Н. М. Сенченко, передання особи на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї можливе лише за їх згодою. Змусити особу опікуватися іншою особою закон ні в якому разі не може. Однак слід звернути увагу, що слідчому, прокурору при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом доцільно зібрати відомості про особу опікунів, близьких родичів та членів сім'ї, їхні стосунки, щоб бути впевненим у тому, що вони зможуть виконати покладені на них обов'язки у зв'язку із застосуванням відповідного запобіжного заходу. Такі особи мають бути сумлінними, викликати у слідчого, прокурора довіру, оскільки саме така особа, на яку покладаються обов'язки, повинна бути здатною постійно контролювати поведінку особи, яка має психічне захворювання або розлад психічної діяльності [10, с. 107]. Слід погодитися з такою науковою позицією і додати, що в КПК України необхідно передбачити обов'язки осіб, яким передається на піклування психічно хворий. Крім того, передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, тому недотримання правил щодо його застосування призведе до невиконання завдань кримінального провадження. На нашу думку, для опікунів, близьких родичів або членів сім'ї, яким передана на піклування психічно хвора особа, необхідно передбачити кримінальну процесуальну відповідальність у вигляді накладення грошового стягнення.

Другою умовою вказаного запобіжного заходу є обов'язковий лікарський нагляд психічно хворої особи. Як було вказано вище, у чинному КПК України не міститься положень щодо тлумачення цієї умови запобіжного заходу, не передбачено й основних моментів відповідного лікарського нагляду, не визначено порядок, строки надання і частоту такого нагляду. Як правильно вказує С. Л. Шаренко, визнаючи високу цінність для кожної людини здоров'я взагалі і психічного зокрема, враховуючи, що

психічний розлад може змінити ставлення людини до життя, самої себе і суспільства, а також ставлення суспільства до неї, важливим є законодавчо врегулювати питання надання психіатричної допомоги [11, с. 97]. Для вирішення деяких із цих питань необхідно звернутися до положень закону України «Про психіатричну допомогу», в якому не міститься поняття лікарського нагляду, він є складовою психіатричної допомоги. Так, у ст. 1 вказаного Закону зазначається, що психіатрична допомога – це комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд та медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади [12]. Також у вказаній статті передбачено, що нагляд може відбуватися в межах як амбулаторної, так і стаціонарної психіатричної допомоги. Зрозуміло, що під час застосування до особи запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом такий нагляд здійснюється у межах амбулаторної психіатричної допомоги. Відповідно до ст. 12 закону України «Про психіатричну допомогу» амбулаторна психіатрична допомога може надаватися без усвідомленої згоди особи або без згоди її законного представника у разі встановлення у неї тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги. Амбулаторна психіатрична допомога особі без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника надається лікарем-психіатром у примусовому порядку за рішенням суду. Особа, якій надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, повинна оглядатися лікарем-психіатром не рідше одного разу на місяць, а комісією лікарів-психіатрів – не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про продовження чи припинення надання їй такої допомоги. У разі погіршення стану психічного здоров'я особи, якій надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, та ухилення від виконання цією особою або її законним представником рішення суду про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку психіатрична допомога може надаватися на підставах та в порядку, передбачених ст. 14, 16 і 17 цього За-

кону. (У такому випадку мова йде про госпіталізацію особи до психіатричного закладу в примусовому порядку). Враховуючи відсутність на рівні процесуального закону правового регулювання запобіжного заходу передання її на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, вважаємо необхідним передбачити окреме положення, присвячене врегулюванню цього питання.

Другим запобіжним заходом, який може бути застосовано до психічно хворої особи під час кримінального провадження, є *поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку*. Суттєвим недоліком чинного КПК України, на нашу думку, є відсутність чіткого визначення порядку поміщення особи до психіатричного закладу, строків застосування такого заходу або його продовження. Цей запобіжний захід фактично є різновидом тримання під вартою, оскільки в лікувальних установах психічно хворі особи знаходяться в умовах, що виключають їх вільне пересування. Тому вважаємо цілком правильним позицію законодавця про те, що даний запобіжний захід застосовується за рішенням слідчого судді. Така регламентація відповідає і положенням міжнародних правових актів у сфері захисту прав людини. Зокрема, у ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та у ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено положення, згідно з якими обмеження свободи людини у будь-якій формі можливе лише за рішенням суду. Слід також додати, що судовий порядок примусової госпіталізації існує у багатьох країнах світу. Зокрема, законодавство США виходить з того, що примусове поміщення людини до психіатричного закладу обов'язково вимагає прийняття постанови суду. При цьому госпіталізованій особі надано цілий ряд прав з урахуванням повідомлення про розгляд справи в суді і можливості вимагати суду присяжних.

Під час застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, особі надається стаціонарна психіатрична допомога, яка відповідно до ст. 1 закону України «Про психіатричну допомогу» являє собою допомогу, що включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаці-

онарних умовах понад 24 години підряд. Крім того, у ст. 14 цього Закону вказано, що особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до психіатричного закладу без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність.

Водночас слід враховувати Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги, прийняті 17.12.1991, відповідно до яких кожний пацієнт має право на лікування в обстановці, що передбачає найменші обмеження, і за допомогою найменш обмежувальних або інвазивних методів, що відповідають необхідності підтримання його здоров'я і захисту фізичної безпеки інших осіб (принцип 9), медикаменти мають щонайкраще відповідати необхідності підтримання здоров'я пацієнта, призначатися йому тільки в терапевтичних або діагностичних цілях і ніколи не повинні застосовуватися як покарання або для зручності інших осіб (принцип 10) [13].

Слід зазначити, що поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, є більш суворим запобіжним заходом, ніж передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом. Тому слідчий, прокурор на вимогу п. 6 ч. 1 ст. 184 КПК України повинен обґрунтувати неможливість запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'якого запобіжного заходу. Якщо прокурор звертається до суду з клопотанням про поміщення особи до психіатричної лікарні, не мотивуючи, чому менш суворий запобіжний захід не може бути застосовано, слідчому судді слід розглянути питання про передання особи на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом. Для цього необхідно переконатися в тому, що застосування такого запобіжного заходу, враховуючи характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання, не завдасть шкоди оточуючим та самій особі. Слідчий суддя повинен вивчити висновок судово-психіатричної експертизи та з'ясувати, чи могла особа усвідомлювати

значення своїх дій і керувати ними на момент вчинення суспільно небезпечного діяння. Крім того, необхідно встановити, чи проявляє особа небезпечні тенденції у поведінці під час досудового розслідування.

Окремо слід розглянути питання щодо строків застосування поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Чинним КПК України це питання не врегульовано. Водночас такий запобіжний захід фактично прирівнюється до найбільш суворого запобіжного заходу – тримання під вартою. Крім того, особа поміщується до медичного закладу проти своєї волі та, частіше за все, проти волі близьких родичів або членів сім'ї. Під час застосування до особи такого запобіжного заходу особа перебуває в умовах, що обмежують її у праві на свободу та особисту недоторканність. Разом з тим ст. 12 КПК України передбачає, що під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше, як на підставах та в порядку, передбачених КПК України. Проте порядок у чинному процесуальному законодавстві та строк застосування запобіжного заходу у вигляді застосування поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, не визначено. Як свідчить аналіз судової практики (зокрема, ухвала Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 24 жовтня 2016 р. у справі № 219/8452/16-к [14], ухвала Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 31 січня 2017 р. у справі № 448/494/16-к [15], ухвала Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 25 квітня 2017 р. у справі № 525/253/17 [16] та інші), судді, вирішуючи питання про строк обрання або продовження цього запобіжного заходу, посилаються на положення ст. 197, 331 КПК України, тобто продовжують строк поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, в межах строку, встановленого законом для запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Вважаємо, що у чинному процесуальному законодавстві необхідно передбачити окреме положення, що буде регламентувати строк застосування, продовження вказаного виду запобіжного заходу до психічно хворої особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 508 КПК України запобіжні заходи до психічно хворої особи за-

стосовуються судом з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. Тому на практиці часто відбуваються ситуації, коли спочатку до особи застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або інший загальний запобіжний захід, а після проведення психіатричної експертизи цей запобіжний захід змінюється на поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (наприклад ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 7 квітня 2017 р. у справі № 712/4118/17 [17]). У такому випадку слід враховувати положення ч. 2 ст. 197 КПК України, згідно з яким у строк тримання під вартою включається час перебування особи в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи. Крім того, вважаємо, що у строк знаходження особи у психіатричному закладі в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, включається строк тримання особи під вартою.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, слідчий суддя з урахуванням характеру вчиненого діяння, психічного розладу та суспільної небезпеки особи повинен визначити лікувальний заклад тієї категорії нагляду, до якого госпіталізується особа: 1) із звичайним наглядом; 2) із посиленням нагляду; 3) із суворим наглядом.

Окремо слід розглянути питання щодо можливості оскарження застосування до психічно хворої особи запобіжних заходів. Відповідно до ст. 309 КПК України ухвала слідчого судді про застосування одного із запобіжних заходів, передбачених ст. 508 КПК України, під час

досудового розслідування не може бути оскаржена в апеляційному порядку. Проте, як було вище вказано, поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, фактично прирівнюється до запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Разом з тим ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження його строку підлягає апеляційному оскарженню (п. 2, 3 ч. 1 ст. 309 КПК України). Тому вважаємо, що у ст. 309 КПК України серед ухвал слідчого судді, що підлягають оскарженню під час досудового розслідування, необхідно передбачити рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, а також рішення про продовження його строку.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного ми доходимо висновку, що до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, можуть бути обрані два види запобіжних заходів: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Проте чинним кримінальним процесуальним законодавством не визначено поняття цих видів запобіжних заходів, порядок їх обрання або зміни, строки застосування. У зв'язку з тим вважаємо необхідним у КПК України передбачити окремі норми, присвячені врегулюванню цього питання. Втім, порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список бібліографічних посилань

1. Михайлов В. А. Уголовно-процессуальные меры пресечения в судопроизводстве Российской Федерации. М.: Ин-т защиты предпринимателя, 1997. 644 с.
2. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / под ред. И. Л. Петрухина. М.: Велби; Проспект, 2006. 672 с.
3. Трунов И. Л., Трунов Л. К. Меры пресечения в уголовном процессе. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 356 с.
4. Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження: монографія. Харків: В справі, 2016. 443 с.
5. Смирнова-Бартенева В. В. Забезпечення прокурором законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія: Право. Вип. 33, т. 2. С. 178–181.
6. Галаган А. И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми: учеб.-практ. пособие. Киев: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1983. 82 с.
7. Михайлова Т. А. Производство по применению принудительных мер медицинского характера: метод. пособие. М.: ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1987. 74 с.
8. Элькин П. С. Расследование и судебное рассмотрение дел о невменяемых. М.: Госюриздат, 1952. 110 с.

9. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М.: Наука, 1989. 256 с.

10. Сенченко Н. М. Застосування запобіжних заходів до осіб, для яких передбачено примусові заходи медичного характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 2, т. 3. С. 105–109.

11. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: монографія. Харків: Право, 2002. 208 с.

12. Про психіатричну допомогу: закон України від 22.02.2000 № 1489-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 19. Ст. 143.

13. Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги: резолюція Ген. Асамблеї ООН від 17.12.1991 № 46/119. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5535819/page:112/> (дата звернення: 26.05.2017).

14. Ухвала Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 24 жовт. 2016 р. у спр. № 219/8452/16-к // База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» (БД «ЄДРСР»). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62168811> (дата звернення: 26.05.2017).

15. Ухвала Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 31 січ. 2017 р. у спр. № 448/494/16-к // БД «ЄДРСР». URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64391676> (дата звернення: 26.05.2017).

16. Ухвала Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 25 квіт. 2017 р. у спр. № 525/253/17 // БД «ЄДРСР». URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66170851> (дата звернення: 26.05.2017).

17. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 7 квіт. 2017 р. у спр. № 712/4118/17 // БД «ЄДРСР». URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66236158> (дата звернення: 26.05.2017).

Надійшла до редколегії 02.06.2017

ФОМИНА Т. Г. ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ, КОТОРЫЕ ИЗБИРАЮТСЯ К ЛИЦУ, В ОТНОШЕНИИ КОТОРОГО ПРЕДУСМАТРИВАЕТСЯ ПРИМЕНЕНИЕ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА

Предоставлена процессуальная характеристика специальных мер пресечения, таких как передача на попечение опекунам, близким родственникам или членам семьи с обязательным врачебным наблюдением и помещением в психиатрическое учреждение в условиях, исключающих опасное поведение лица. Предложено на уровне УПК Украины предусмотреть отдельные нормы, посвященные урегулированию понятия данных мер пресечения, порядка и сроков их применения.

Ключевые слова: специальные меры пресечения, принудительные меры медицинского характера, врачебное наблюдение, помещения в психиатрическое учреждение, обжалование решений следственного судьи.

FOMINA T. G. PROCEDURAL CHARACTERISTIC OF PREVENTIVE MEASURES THAT ARE APPLIED FOR A PERSON IN WHOSE RESPECT THE APPLICATION OF COMPULSORY MEASURES OF A MEDICAL NATURE IS FORESEEN

The procedural characteristic to special preventive measures, such as the transfer to care of guardians, close relatives or family members with mandatory medical supervision and placement in a psychiatric institution in conditions that exclude the dangerous behavior, has been provided. Special attention is paid to the fact that today the current criminal procedural law does not define the concept of these preventive measures, the procedure for their selection or change, the terms of application. In this regard, it has been suggested to provide certain norms dealing with the settlement of this issue at the level of the Criminal Procedural Code (CPC) of Ukraine.

The issue of medical supervision over a mentally ill person has been separately considered. It has been stated that the CPC of Ukraine does not contain provisions on the interpretation of this provision, the main points of appropriate medical supervision, the procedure, terms of provision and frequency of such supervision. In this regard, special attention was paid to the provisions of the Law of Ukraine "On Psychiatric Aid" that the supervision may take place both in outpatient and inpatient psychiatric care.

The procedure for the use of a preventive measure in the form of placing a person in a psychiatric institution in conditions that exclude the dangerous behavior has been analyzed in detail. It has been indicated that the essential shortcoming of the current CPC of Ukraine is the lack of a clear definition of the procedure for placing a person in a psychiatric institution, the terms of application of such a measure or its continuation. At the same time, this preventive measure is actually equivalent to the

most severe preventive measure – detention. Besides, a person is placed to a medical institution against his will and, most often, against the will of close relatives or family members. When applying this preventive measure to a person, the person is in conditions that restrict him in the right to liberty and personal integrity. In this regard, it has been offered to establish the period of application of this preventive measure in accordance with the rules for determining the term of detention.

The author has also studied the issue of the possibility of appealing the use of preventive measures for a mentally ill person. The author has offered to provide among the decisions of an investigating judge that are to be appealed during the pre-trial investigation, a decision on the application of a preventive measure in the form of placing a person in a psychiatric institution in conditions that exclude the dangerous behavior, as well as the decision to extend the term in the Art. 309 of the CPC of Ukraine.

Keywords: *special preventive measures, compulsory measures of medical character, medical supervision, placement in a psychiatric institution, appeal of the decisions of an investigating judge.*

УДК 343.163:351.746.2(477)

Ю. Ю. ЧУПРИНА,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЇ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлено теоретичні та практичні проблеми визначення функціональної діяльності слідчого судді, а також види й мету контрольної діяльності слідчих суддів. Визначено, що основними завданнями інституту слідчих суддів є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, забезпечення законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування. Це зумовлює специфічний характер виконуваної слідчими суддями кримінальної процесуальної функції. На підставі аналізу положень чинного КПК України зроблено висновок про існування в сучасному кримінальному процесі двох видів судового контролю.

Ключові слова: *судовий контроль, оперативно-розшуковий процес, кримінальний процес, слідчий суддя, судовий захист, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, кримінальне провадження.*

Chupryna, Yu.Yu. (2017), "Research of general theoretical issues of the implementation of the judicial control function within prosecution, operative and search process" ["Doslidzhennia zahalnoteoretychnykh pytan zdiisnennia funktsii sudovoho kontroliu v operativno-rozshukovomu ta kryminalnomu protsesi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 108–113.

Постановка проблеми. Необхідність охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження в Україні та забезпечення неупередженого й ефективного розслідування зумовлюють розробку та запровадження нових правових інститутів для вдосконалення системи кримінальних процесуальних гарантій. Для сприяння реалізації зазначених завдань Кримінальний процесуальний кодекс України, ухвалений 13 квітня 2012 року [1], ввів у сферу вітчизняного кримінального процесу нового процесуального суб'єкта – слідчого суддю, на якого покладає повноваження щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (п. 18 ч. 1 ст. 3).

Слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) в суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду (п. 18 ст. 3 КПК України). КПК України визначив спрямованість діяльності слідчого судді як «здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», тим самим підтримавши

найбільш поширену в доктрині кримінального процесуального права наукову позицію про функціональну спрямованість діяльності суду (судді) в досудовому провадженні. Однак поняття судового контролю досі не знайшло свого ані термінологічного, ані суттєвого визначення як у зазначеній статті, так і взагалі в нормах кримінально-процесуального закону [2, с. 311].

Стан дослідження. Поняття кримінально-процесуальних функцій у радянський період та під час дії КПК 1960 р. після набуття Україною незалежності досліджували такі науковці, як С. А. Альперт, В. О. Банін, П. С. Елькінд, О. М. Ларін, В. П. Нажимов, Р. Д. Рахунов, В. М. Савицький, Р. Ю. Савонюк, М. С. Строгович, В. М. Тertiшник, В. В. Шимановський, М. Л. Якуб, Н. А. Якубович та ін. Однак висновки цих учених мають певні розбіжності, їх праці не змогли поставити крапку в дослідженні функцій кримінального й оперативного розшукового процесу.

Метою цієї статті є висвітлення проблеми визначення функціональної діяльності слідчого судді, а також видів і мети контрольної діяльності слідчих суддів.

Виклад основного матеріалу. У сучасному кримінальному та оперативному-розшуковому процесі функція судового контролю покладена на такого учасника кримінального провадження, як слідчий суддя, спрямованість діяльності якого, як ми зазначали раніше, закріплено в п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України через вказівку на його повноваження здійснювати в порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» [3, с. 20].

Класифікація повноважень слідчого судді наведена в дослідженнях низки українських учених. Зокрема, Ю. В. Скрипіною зазначено, що процесуальна функція слідчого судді характеризується певною специфікою та може бути визначена як забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини. Учена вважає, що ця функція передбачає два напрямки діяльності слідчого судді: по-перше, охорону прав і свобод людини шляхом превенції, тобто недопущення їх протиправного та необґрунтованого обмеження; по-друге, захист прав і свобод людини, тобто їх відновлення у випадку порушення. У своєму в дисертаційному дослідженні Ю. В. Скрипка пропонує визначення функції слідчого судді як забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудових стадіях кримінального прова-

дження [4, с. 60–61]. Її точку зору підтримують та Р. Б. Єзерський і О. С. Ткачук [5, с. 313; 6].

Аналізуючи чинний КПК України, Н. П. Сиза повноваження слідчого судді поділяє на п'ять груп залежно від змісту та характеру питань, вирішення яких віднесено законом до його компетенції: 1) про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) про проведення слідчих (розшукових) дій; 3) про проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування; 5) вирішення інших процесуальних питань, що потребують неупередженого розгляду [7, с. 9–10].

Майже аналогічна класифікація повноважень слідчого судді за їх процесуальною спрямованістю надана Ю. М. Грошевим та А. Р. Туманянц. Ними лише повноваження під час проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій об'єднані в одну групу – «повноваження при проведенні процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини», а також виділені інші процесуальні повноваження слідчого судді, спрямовані на забезпечення процесуальних прав суб'єктів кримінального провадження [8, с. 116–117].

Функцію судового контролю у кримінальному судочинстві А. Р. Туманянц визначає як захист прав громадян шляхом контролю та перевірки застосування заходів примусу, пов'язаних з обмеженням цих прав. Нею також виділені ознаки, що характеризують функцію судового контролю: 1) під час цієї діяльності не вирішується питання про винність або невинуватість особи, яка притягується до кримінальної відповідальності; 2) основним предметом цієї діяльності є перевірка правомірності застосування до осіб заходів процесуального примусу, які обмежують конституційні права особи; 3) суд здійснює перевірку рішень органів досудового розслідування, пов'язаних із закінченням провадження у справі загалом на досудових стадіях процесу [9, с. 20–22].

В. Т. Маляренко, характеризуючи функцію судового контролю у кримінальному процесі, визначає її як засіб захисту прав, свобод і законних інтересів людини, якому притаманні: 1) надання обвинуваченому, потерпілому або іншому учаснику кримінального процесу можливості для звернення зі скаргою на дії слідчого чи прокурора до незалежного та незацікавленого в результатах розгляду суду, що являє собою важливу гарантію прав і свобод людини від необґрунтованого їх порушення та відіграє роль стримуючого органи слідства фактора;

2) забезпечення громадянам доступу до правосуддя, тобто доступності під час досудового розслідування судового захисту, що означає можливість швидкого й ефективного відновлення порушеного права; 3) запровадження під час досудового розслідування певних елементів змагальності [10, с. 137–138].

Досліджуючи повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні за КПК України 2012 р., І. В. Гловюк класифікує їх за предметним критерієм, виділяючи такі групи: 1) дозвільні повноваження (пов'язані з вирішенням питань про проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують конституційні права особи); 2) повноваження із забезпечення законності й обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу; 3) повноваження із здійснення судового контролю (у вузькому значенні); 4) повноваження зі забезпечення доказів у кримінальному провадженні; 5) повноваження, пов'язані з міжнародним співробітництвом; 6) допоміжні повноваження [11, с. 304–305]. Дослідницею в окрему групу виділені повноваження зі здійснення судового контролю у вузькому значенні (порівняно із п. 18 ст. 3 КПК України), який у цьому контексті визначається як здійснювана у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку діяльність слідчого судді з розгляду та вирішення скарг на дії, бездіяльність, рішення слідчого, прокурора, а також перевірка слідчим суддею законності рішень про проведення процесуальних дій. До цих повноважень належать: розгляд скарг учасників кримінального провадження (ст. 303–307 КПК); перевірка підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК); перевірка наявності підстав для проведення негласної слідчої (розшукової) дії у виняткових невідкладних випадках (ч. 2, 3 ст. 250 КПК) [11, с. 305].

Слід погодитися з думкою І. В. Гловюк про те, що слідчий суддя має значно більше повноважень, ніж лише здійснення судового контролю. Зокрема, це стосується повноважень із забезпечення доказів, а саме законодавчо закріпленої можливості самостійно збирати фактичні дані, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, та забезпечувати проведення деяких слідчих дій за клопотанням сторони захисту з метою реалізації принципу змагальності. Крім того, на спрямованість цих повноважень саме на забезпечення доказів указує те, що фактичні дані, отримані слідчим суддею під час допиту, є доказами та можуть бути використані для обґру-

нтування вироку (під час ухвалення судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані в порядку ст. 225 КПК України, лише навівши мотиви такого рішення – ч. 3 ст. 225 КПК України; суд може обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, – ч. 4 ст. 95 КПК України). Це, безумовно, стосується лише проведення слідчим суддею допитів. Отже, до повноважень слідчого судді із забезпечення доказів належать: допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК України); залучення експерта за клопотанням сторони захисту (ст. 244 КПК України); вирішення питання про використання інформації про ознаки кримінального правопорушення, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії в іншому кримінальному провадженні (ст. 257 КПК України) [11, с. 305].

Спираючись на праці Д. В. Філіна й О. Г. Шило, І. В. Гловюк, С. В. Нагачевський та інші науковці зазначають, що суд здійснює не лише та не стільки функцію охорони та захисту конституційних прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а і реалізує окрему (самостійну) функцію контролю. Остання, зокрема, полягає в перевірці за скаргами учасників процесу законності процесуальних дій і рішень осіб, які здійснюють досудове розслідування у кримінальному провадженні [11, с. 305; 12, с. 306; 13, с. 65; 14, с. 154].

Контрольні повноваження слідчого судді закріплені багатьма статтями різних глав КПК України, що ускладнює їх систематизацію та аналіз. На цю обставину звертають увагу певні науковці.

Слушною є думка Т. В. Каткової, яка зазначає, що повноваження слідчого судді, порядок ухвалення ним процесуальних рішень і процедура їх оскарження наведені у багатьох статтях КПК України, що суттєво ускладнює їх вивчення та не дає повного уявлення про процесуальний статус цього суб'єкта кримінального процесу [15, с. 119]. Аналогічної думки дотримується також Н. І. Клименко, яка пропонує КПК України доповнити окремою статтею «Слідчий суддя», «яка б передбачала його основні функції та порядок їх здійснення...» [16, с. 307].

Разом із тим, частково погоджуючись із вищеведеними думками, а також урахувавши широкий спектр повноважень слідчого судді, вважаємо дуже слушною думку В. В. Доб-

рянського, який пропонує доповнити главу 3 КПК України «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» окремим параграфом «Слідчий суддя», в якому доцільно навести вичерпний перелік його повноважень [17, с. 58].

Українські вчени-процесуалісти за час дії попереднього кримінально-процесуального законодавства здебільшого виокремлювали два види (форми) судового контролю: 1) надання дозволу на провадження окремих процесуальних дій; 2) перевірка за скаргами учасників процесу законності й обґрунтованості вже вчинених або тих, що вчиняються, процесуальних рішень і дій суб'єктів досудового провадження [18, с. 251–252; 19, с. 12; 20, с. 41; 21, с. 108; 13, с. 63]

Аналіз норм чинного КПК України, що встановлюють повноваження слідчого судді, дозволяє зробити висновок, що в сучасному кримінальному процесі також існують два види судового контролю:

1) слідчий суддя ухвалює рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надає дозвіл на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (попередній судовий контроль);

2) слідчий суддя розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора (подальший судовий контроль).

Слідчим суддею під час здійснення судового контролю не вирішується питання про наявність або відсутність події чи складу кримінального правопорушення, його завданням є перевірка законності рішень, дій слідчого та прокурора. Мета судового контролю у кримінальному процесі визначена у п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України. Під час виконання повноважень слідчий суддя повинен здійснювати контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Отже, функції судового контролю в оперативно-розшуковому та кримінальному процесі можна розглядати як напрям діяльності слідчого судді на стадії ОРД, досудового кримінального провадження, а також під час застосування екстрадиційної процедури, що забезпечує законність рішень і дій осіб, уповноважених на здійснення ОРД, слідчого, прокурора з метою дотримання прав, свобод та інтересів людини.

Частиною 5 ст. 21 закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [22] відзначено, що з числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження із судового

контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законом. Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду.

Слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше 3 років і можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду. Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується під час розподілу судових справ і має пріоритетне значення.

Разом із тим, така регламентація викликає сумніви в деяких науковців. Зокрема, Л. М. Лобойко вважає, що рішення про введення в судах посад слідчих суддів є помилковим. Він зазначає, що внаслідок запровадження інституту слідчих суддів слідчі та прокурори були позбавлені можливості швидко, у межах розумних строків, здійснювати свою діяльність у період часу, протягом якого суддя відпочиває. Як зауважує науковець, злочинність не знає вихідних, а суддя ці дні має, причому цілком заслужено. Слідчі потрапляють у безвихідну ситуацію, якщо їм потрібно отримати дозвіл про проведення негласних слідчих дій чи обшуку в час, який є неробочим для слідчого судді. У деяких судах слідчі судді навіть у свій робочий час встановили графіки прийому слідчих і прокурорів [23, с. 28].

З метою виправлення такої ситуації Л. М. Лобойко пропонує замість посади запровадити функцію слідчого судді, яку судді можуть виконувати по черзі протягом кількох днів, але протягом чергування – кожного дня та цілодобово – перебувати на зв'язку зі слідчими і прокурорами задля невідкладного розгляду їх клопотань. Це дозволить уникнути ситуацій, коли слідчі судді телефоном повідомляють прокурорів про те, що клопотання у вихідний день розглядати не будуть, і радять звільняти затриманих, не проводити негласні слідчі дії або іншим чином вимушено бездіяти, втрачаючи дорогоцінний час на встановлення обставин кримінального правопорушення [23, с. 28].

Певні думки Л. М. Лобойка заслуговують на увагу. Безумовно, слідчі судді не можуть відмовляти в невідкладному розгляді клопо-

тань слідчих та прокурорів про надання дозволу на проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, не можуть залишатися поза судовим контролем у вихідні, святкові дні та позаробочий час грубі порушення прав людини, залученої до сфери оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності.

Однак наявність посади слідчого судді, запровадженої чинним кримінальним процесуальним законом, дозволяє на рівні місцевих та апеляційних судів вирішити будь-які проблеми з організацією здійснення функції судового контролю у кримінальному провадженні. Насамперед це залежить від налагодженої співпраці слідчих суддів зі слідчими та прокурорами.

Висновки. Вважаємо, що основним призначенням інституту слідчих суддів є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, забезпечення законності в оперативно-розшуко-

вому процесі та на досудових стадіях кримінального процесу. Це зумовлює специфічний характер виконуваної суддею кримінальної процесуальної функції – забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час ОРД та досудового слідства у кримінальному провадженні. Це впливає з положень ст. 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Право кожного на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод є універсальним юридичним засобом відстоювання людиною свого правового статусу в будь-якій конкретній життєвій ситуації, пов'язаній, зокрема, з незаконними діями чи бездіяльністю працівників оперативних підрозділів, уповноважених на здійснення ОРД, слідчого або прокурора під час досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 21.04.2017).
2. Ковальова Н. В. Слідчий суддя, як представник судової влади під час досудового провадження // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків, 2012. С. 311–314.
3. Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Рожнова О. О., Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 176 с.
4. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 219 с.
5. Єзерський Р. Б. Роль слідчого судді згідно Кримінально-процесуального кодексу України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIX звіт. наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лют. 2013 р.) / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2013. С. 312–314.
6. Ткачук О. С. Повноваження слідчого судді у кримінальному процесі України // Новації кримінально-процесуального законодавства: матеріали наук.-практ. конф. (6 лип. 2012 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ: Асоц. адвокатів України, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2012. URL: <http://www.twirpx.com/file/1018292/> (дата звернення: 21.04.2017).
7. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). 21 с. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snpkpu.pdf> (дата звернення: 21.04.2017).
8. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Каплиної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
9. Туманянц А. Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. Харків: Основа, 2000. 108 с.
10. Маляренко В. Т. Побудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 518 с.
11. Гловюк І. В. Функціональна спрямованість діяльності слідчого судді. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серія «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65), № 2-1, ч. 2. С. 303–309.
12. Нагачевський С. В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 3. С. 301–310.
13. Філін Д. Функції суду в досудових стадіях кримінального процесу. *Право України*. 2005. № 1. С. 63–65.
14. Шило О. Г. Завдання й функції суду в кримінальному судочинстві України. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 94. С. 148–157.
15. Каткова Т. В. Проблемні аспекти викладання навчальної дисципліни «Кримінальний процес» за КПК України 2012 року // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законо-

давства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. С. 117–120.

16. Клименко Н. І. Проблемні питання судової експертизи в кримінальному процесуальному кодексі України // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. С. 306–307.

17. Добрянський В. В. Повноваження слідчого судді за новим КПК України // Кримінальне провадження: новаті процесуальної теорії та криміналістичної практики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Сімферополь, 18–19 квіт. 2013 р.) / Таврій. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2013. С. 56–58.

18. Вапнярчук В. В. Нове у процесуальному статусі суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 квіт. 2002 р.). Харків: Юрінком Інтер, 2002. С. 251–254.

19. Грошевий Ю. М., Марочкін І. С. Органи судової влади в Україні. Київ: Ін Юре, 1997. 20 с.

20. Маляренко В. Т., Пилипчук П. П. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи. *Право України*. 2001. № 4. С. 40–44.

21. Попелюшко В. О. «Мала» судова реформа в Україні та захист прав громадян. Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2003. 123 с.

22. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17> (дата звернення: 21.04.2017). *Втратив чинність*.

23. Лобойко Л. Реалізація норм чинного КПК України щодо досудового провадження: окремі аспекти. *Право України*. 2013. № 11. С. 22–31.

Надійшла до редколегії 06.05.2017

ЧУПРИНА Ю. Ю. ИССЛЕДОВАНИЕ ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ФУНКЦИИ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОМ И УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Освещены теоретические и практические проблемы определения функциональной деятельности следственного судьи, а также виды и цель контрольной деятельности следственных судей. Определено, что основным назначением института следственных судей является осуществление судебной защиты прав и законных интересов лиц, принимающих участие в уголовном процессе, обеспечение законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности и досудебного расследования. Это обуславливает специфический характер выполняемой следственными судьями уголовно-процессуальной функции. На основании анализа положений действующего УПК Украины сделан вывод о существовании в современном уголовном процессе двух видов судебного контроля.

Ключевые слова: *судебный контроль, оперативно-розыскной процесс, уголовный процесс, следственный судья, судебная защита, оперативно-розыскная деятельность, досудебное расследование, уголовное производство.*

CHUPRYNA YU. YU. RESEARCH OF GENERAL THEORETICAL ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF THE JUDICIAL CONTROL FUNCTION WITHIN PROSECUTION, OPERATIVE AND SEARCH PROCESS

The theoretical and practical problems of determining the functional activity of the investigating judge, as well as the types and purpose of the supervisory activity of the investigating judges have been highlighted. It has been determined that the main tasks of the institution of investigating judges are to carry out judicial protection of the rights and legitimate interests of persons involved in the criminal procedure, ensuring legality during the conduction of operative and search activity and pre-trial investigation. It determines the specific character of the criminal procedural function performed by investigating judges, namely, ensuring the legality and justification of limiting constitutional rights and freedoms during the operative and search activity and pre-trial investigation within criminal proceedings.

Based on the analysis of the provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine, the author has concluded that there are two types of judicial control in the current criminal procedure: 1) the investigating judge makes a decision on the application of the measures for ensuring criminal proceedings, permits for the conduction of investigative (search) and secret investigative (search) and other procedural actions (preliminary judicial control); 2) the investigating judge resolves complaints about the decisions, actions or omissions of an investigator and prosecutor (successive judicial control).

Keywords: *judicial control, operative and search procedure, criminal procedure, investigating judge, judicial protection, operative and search activity, pre-trial investigation, criminal proceedings.*

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 330.322.01

Ю. О. СВІТЛИЧНА,кандидат наук з державного управління,
голова Харківської обласної державної адміністрації

ВИДИ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

Розкрито сутність і зміст понять «інвестиції» та «іноземні інвестиції», досліджено класифікацію іноземних інвестицій за основними ознаками. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти українського та міжнародного законодавства, які є правовою основою інвестиційного процесу, та розроблено рекомендації з удосконалення українського законодавства, зокрема рекомендовано ухвалити Інвестиційний кодекс України.

Ключові слова: інвестиції, іноземні інвестиції, класифікація інвестицій, прямі інвестиції, портфельні інвестиції, Україна, інвестування.

Svitlychna, Yu.O. (2017), "Types of foreign investment" ["Vydy inozemnoho investuvannia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 114–118.

Постановка проблеми. Потреба в іноземних інвестиціях існує практично в кожній державі. Більшість учених розглядає іноземний капітал як джерело отримання прибутку як інвесторами, так і країнами, в які вкладається цей капітал. Іноземні інвестиції є реальним фактором наповнення бюджетів країн та вдосконалення сучасного менеджменту підприємств. На сьогодні наша держава як ніколи потребує залучення іноземних інвестицій у зв'язку з браком державних коштів для розвитку як країни в цілому, так і окремих її регіонів. Адже інвестиційний клімат України є малопривабливим у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на сході держави, анексією Кримського півострова та нестабільністю законодавства, що регулює процеси залучення іноземного капіталу. Це визначає актуальність теми нашого дослідження.

Стан дослідження. Питання інвестицій постійно перебувають у полі зору науковців – дослідників проблем права, економіки, соціології та інших галузей науки. Значний внесок у теоретичний і практичний доробок щодо іноземного інвестування здійснили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. М. Бандурка, В. М. Гриньова, В. Б. Захожай, А. С. Музиченко, О. В. Носова, А. А. Пересада, А. В. Пехник, І. Л. Райнін, С. К. Реверчук, Р. Б. Шишка, Р. Лакруа, У. Фішер та інші. Але багато питань класифікації іноземних інвестицій в умовах сьогодення поки що не вирішено.

Тому **мета** статті полягає у з'ясуванні видів іноземних інвестицій, вивченні та дослідженні переліку класифікації іноземних інвестицій за

основними ознаками й розробці рекомендацій щодо іноземного інвестування в умовах розвитку нашої держави.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом міжнародних відносин інвестиційні ресурси в першу чергу спрямовуються в ті країни, де вони дають максимальну віддачу. Особливістю вітчизняного інвестиційного законодавства є те, що окремі аспекти в інвестиційній сфері регулюються нормами господарського, фінансового, валютного, податкового, митного, банківського, цивільного й земельного законодавства, а також нормативно-правовими актами про підприємництво, інноваційну діяльність, приватизацію, цінні папери та фондовий ринок, концесії тощо.

Нормативно-правове тлумачення поняття «інвестиції», загальноправові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності, регулювання інвестиційної діяльності, мету та форми державного регулювання інвестиційної діяльності, а також права та обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності найбільш повно розкриває закон України «Про інвестиційну діяльність». Він дає таке визначення, що є вихідним для більшості дослідників: «Інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект» [1].

Близьке до цього визначення інвестицій наводиться в міжнародних стандартах бухгалтерського обліку: «Інвестиції – актив, утримуваний

підприємництвом для приросту капіталу через розподіл доходів (наприклад, відсотків, роялті, дивідендів та ренти), для збільшення вартості капіталу або інших вигод для підприємства інвестора, отриманих, скажімо, завдяки торговельним відносинам» [2]. Із погляду бухгалтерського обліку, інвестиції – це актив, який утримується підприємством з певною метою та відображається в активі балансу.

Податковий кодекс України, який регулює відносини податкових органів і суб'єктів господарювання, трактує поняття «інвестиція» так: «це господарська операція, яка передбачає придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно» [3]. Указаний закон дає розуміння інвестиції не як вкладання коштів чи створення нових капітальних активів, а як здійснення певної господарської операції, результатом якої буде створення оподаткованого прибутку.

Як стверджує академік О. М. Бандурка, «інвестиції – це публічне довгострокове вкладення капіталу у фінансовій, матеріальній та нематеріальній формах з метою отримання прибутку, фінансування зростання й розвитку економіки країни, регіону, галузі чи підприємства» [4, с. 71].

Щодо поняття «іноземні інвестиції», в законі України «Про режим іноземного інвестування» визначається, що це – «цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту» [5].

За визначенням В. Б. Захожая та В. Г. Федоренка, «іноземні інвестиції являють собою всі види цінностей, які вкладаються в об'єкти інвестиційної діяльності на території тієї чи іншої країни» [6, с. 98]. Але у такому визначенні не вказано мету, з якою здійснюється інвестування.

Як стверджує С. К. Реверчук, «іноземні інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються іноземними суб'єктами господарської діяльності в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення іншого економічного ефекту» [7].

На думку професора В. М. Косака, у визначенні поняття «іноземні інвестиції» категорія «цінності» є ширшою й об'єднує також об'єкти, не пов'язані з інвестуванням. Тому категорію «цінності» слід замінити конкретнішими об'єктами: «гроші», «цінні папери», «майнові права» тощо [8].

Підсумовуючи результати досліджень літературних джерел, визначення іноземних інвес-

тицій у широкому розумінні можна сформулювати так: іноземні інвестиції – це вкладення капіталу іноземних інвесторів у фінансовій, матеріальній та нематеріальних формах (грошові кошти, цінні папери, майно та майнові права, результати інтелектуальної діяльності тощо) в об'єкти інвестиційної діяльності з метою фінансового зростання й розвитку країни та отримання прибутку.

Згідно із законом України «Про режим іноземного інвестування» (ст. 2) «іноземні інвестиції можна здійснювати у вигляді:

- іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- валюти України – відповідно до законодавства України (наприклад: а) у разі реінвестицій в об'єкт первинного інвестування чи в будь-які інші об'єкти інвестування відповідно до законодавства України за умови сплати податку на прибуток (доходи); б) у разі первинного інвестування, якщо валюту України придбано за іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України; в) у разі вкладення коштів в об'єкти приватизації за умови подання державним органам приватизації відомостей про джерела надходження таких коштів. – Ю. С.);
- будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;
- акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;
- грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;
- будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, а також легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;
- прав на здійснення господарської діяльності, а також права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

– інших цінностей відповідно до законодавства України» [5].

Згідно з чинним законодавством іноземні інвестори можуть здійснювати інвестиції в економіку України в таких формах:

– часткової участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств;

– створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю;

– придбання, не заборонене законами України, нерухомого чи рухомого майна, а також будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;

– придбання самостійно або за участю українських юридичних чи фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України;

– придбання інших майнових прав;

– господарської (підприємницької) діяльності на основі угод про розподіл продукції;

– в інших формах, які не заборонені законами України, зокрема без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України [5].

Вітчизняне податкове законодавство класифікує інвестиції таким чином:

«за об'єктами інвестування:

– капітальні інвестиції – придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних фондів і нематеріальних активів, які підлягають амортизації;

– фінансові інвестиції – придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів» [7].

У свою чергу, залежно від ступеня контролю над підприємством фінансові іноземні інвестиції поділяють на прямі та портфельні. Відповідно до вітчизняного законодавства «прямими вважаються інвестиції, якщо іноземна інвестиція в статутному фонді підприємства (організації) становить не менше 10 відсотків» [5].

На нашу думку, сьогодні для економіки нашої держави найбільш ефективними є прямі іноземні інвестиції. За визначеннями експертів Міжнародного валютного фонду (МВФ) «інвестиції вважаються прямими, якщо здійснюються за межами національних кордонів з метою розширення виробництва товарів і послуг, закупівлі товарів для імпорту в країну базування або експорту в треті країни. Їх характерними ознаками є те, що інвесторові належить управлінський контроль над підприємствами, і вони виступають у формі акціонерного капіталу і коротко- та довгострокових міжфірмових позик» [7]. Основним критерієм є те, що такі інвестиції розширюють можливості здійснення підприємницької діяльності.

Тобто прямі іноземні інвестиції мають певні переваги над портфельними, що наочно відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз прямих і портфельних іноземних інвестицій [7]

Особливості	
Прямі іноземні інвестиції	Портфельні іноземні інвестиції
Передбачають контроль над здійсненням підприємницької діяльності	Впливають лише на фінансові ресурси з метою міжнародної диверсифікації
Інвестуються в майно, основні й оборотні засоби, ноу-хау, цінні папери тощо	Інвестуються лише в цінні папери
Мають довготривалий характер	Мають недовготривалий характер
Разом з інвестиціями відбувається трансфер технологій, технічних та економічних знань	За межі країни пересуваються лише фінансові ресурси
Мета: отримання прибутку за рахунок підприємницької діяльності	Мета: отримання прибутку лише на капітал
Мають вищу рентабельність і призводять до більш помітного відтоку прибутків із країни, яка отримує інвестиції	Мають, як правило, нижчу рентабельність
Безпосередньо впливають на економіку країни, яка отримує інвестиції	Не мають значного й довготривалого впливу на економіку країни, яка отримує інвестиції
Спільне: у підґрунті лежить мотив отримання прибутку	

Окрім того, дослідивши праці деяких учених, таких як О. М. Бандурка, О. В. Носова [4], В. М. Косак [8], Р. Рут Френклін, А. Філіпенко [9], А. А. Пересада [10], О. Д. Вовчак [11], А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко [12], С. В. Захарін [13] та інших, іноземні інвестиції можна класифікувати за такими ознаками: за видом інвестованих активів, фор-

мою інвестування, ступенем контролю, формою власності, за величиною вкладених ресурсів, за метою інвестування, за геополітичною спрямованістю, за ступенем повернення, за сферою інвестування, за формою державних гарантій, за режимом оподаткування.

Класифікація іноземних інвестицій може мати такий вигляд (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація іноземних інвестицій

Види інвестованих активів	<ul style="list-style-type: none"> – цінні папери; – національна валюта України; – іноземна валюта; – рухоме та нерухоме майно; – майнові та немайнові права; – інші не заборонені законодавством активи
Форми інвестування	<ul style="list-style-type: none"> – придбання частки існуючих підприємств; – створення спільних підприємств; – придбання рухомого або нерухомого майна; – придбання цінних паперів; – придбання прав на користування землею та природними ресурсами; – інші не заборонені законодавством форми
Ступінь контролю	<ul style="list-style-type: none"> – прямі; – портфельні
Форми власності	<ul style="list-style-type: none"> – державні; – приватні; – міжнародних організацій; – недержавних організацій; – змішані
Геополітична спрямованість	<ul style="list-style-type: none"> – розвинені країни; – країни, що розвиваються; – інші
Мета інвестування	<ul style="list-style-type: none"> – фінансова стабільність; – розвиток підприємницької діяльності; – інша
Величина вкладених ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> – малі (до 10 тис. дол.); – середні (до 100 тис. дол.); – великі (більше 100 тис. дол.)
Ступінь повернення	<ul style="list-style-type: none"> – інвестиції, що гарантовано повертаються; – ризикові та проблемні
Сфери інвестування	<ul style="list-style-type: none"> – паливно-енергетичний комплекс; – машинобудування; – легка промисловість; – агропромисловий комплекс; – лісопромисловий комплекс; – транспортна інфраструктура; – інші сфери
Форми державних гарантій	<ul style="list-style-type: none"> – гарантії від суперечностей законодавства; – гарантії щодо незаконних дій державних органів; – гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності; – гарантії переказу прибутків, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій; – інші
Режими оподаткування	<ul style="list-style-type: none"> – загальний; – пільговий

Висновок. Запропонована класифікація іноземних інвестицій за визначеними ознаками надає можливість провести детальний аналіз особливостей та специфіки інвестицій, що сприятиме всебічному та комплексному дослідженню іноземного інвестування в нашій державі. Але всі питання інвестиційного процесу, серед іншого питання класифікації іноземних інвестицій, потребують кодифікації, тобто ухвалення окремого документа, такого як Інвес-

тиційний кодекс України. Це дасть змогу іноземним інвесторам, капітал яких є основним джерелом інвестицій в економіку нашої держави, уникнути непередбачуваних ситуацій у процесі інвестування, а менеджерам іноземних компаній – розробити науково обґрунтовані бізнес-плани розвитку як окремих підприємств, так і цілих галузей із метою отримання очікуваних фінансових результатів від своїх капітальних вкладень.

Список бібліографічних посилань

1. Про інвестиційну діяльність: закон України: від 18.09.1991 № 1560-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 30.04.2017).
2. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000: пер. з англ. Київ: ФПБАУ, 2000. 1272 с.
3. Податковий кодекс України: закон України: від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 30.04.2017).
4. Бандурка А. М., Носова О. В. Правовое регулирование иностранных инвестиций в Украине: монография. Харьков: Золотая миля, 2011. 400 с.
5. Про режим іноземного інвестування: закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр> (дата звернення: 30.04.2017).
6. Захожай В. Б., Федоренко В. Г. Страховий та інвестиційний менеджмент. Київ: МАУП, 2002. 344 с.
7. Инвестология: наука про інвестування: навч. посіб. / С. К. Реверчук, Н. Й. Реверчук, І. Г. Скоморович та ін.; за ред. С. К. Реверчука. Київ: Атіка, 2001. 264 с.
8. Косак В. М. Правові засади іноземного інвестування в Україні. Львів: Центр Європи, 2005. 223 с.
9. Рут Френклін Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції: пер. з англ. Київ: Основи, 1998. 665 с.
10. Пересада А. А. Інвестування: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2004. 250 с.
11. Вовчак О. Д. Інвестування: навч. посіб. Львів: Новий Світ – 2000, 2007. 544 с.
12. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 2-ге вид., випр. та допов. Львів: Центр Європи, 1997. 576 с.
13. Захарін С. В. Механізм державного регулювання іноземного інвестування: монографія / відп. ред. М. С. Герасимчук; Ін-т економіки НАН України. Київ, 2003. 161 с.

Надійшла до редколегії 05.05.2017

СВЕТЛИЧНАЯ Ю. А. ВИДЫ ИНОСТРАННОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ

Раскрыты сущность и содержание понятий «инвестиции» и «иностранные инвестиции», исследована классификация иностранных инвестиций по основным признакам. Проанализированы действующие нормативно-правовые акты украинского и международного законодательства, которые являются правовой основой инвестиционного процесса, и разработаны рекомендации по совершенствованию украинского законодательства, в частности рекомендовано принять Инвестиционный кодекс Украины.

Ключевые слова: инвестиции, иностранные инвестиции, классификация инвестиций, прямые инвестиции, портфельные инвестиции, Украина, инвестирование.

SVITLYCHNA YU. O. TYPES OF FOREIGN INVESTMENT

The essence and content of the concepts of “investment” and “foreign investments” have been revealed. On this basis the author has made own definition of foreign investments in the broad sense. The forms of foreign investments and their classification according to the objects of investment, depending on the degree of control over the enterprise, etc. have been analyzed; it has been concluded that today foreign direct investments has a number of advantages for the Ukrainian economy compared to portfolio ones. Extended classification of investments has been provided.

The current normative and legal acts of Ukrainian and international legislation that underlie the investment process have been analyzed. In order to improve Ukrainian legislation, the author has noted on the need to develop and adopt the Investment Code of Ukraine, which allows foreign investors to avoid unpredictable situations in the process of investing in the Ukrainian economy, and assists managers of international companies to develop scientifically based business plans of development for individual enterprises as well as for entire industries.

Keywords: investments, foreign investments, classification of investments, direct investments, portfolio investments, Ukraine, investment.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922

В. І. БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

В. В. БАРКО,

кандидат педагогічних наук,
науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);

Л. А. КИРІЄНКО,

провідний науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)

СТРУКТУРОВАНА СПІВБЕСІДА ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ КЕРІВНОГО ПЕРСОНАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розкрито психологічні особливості вдосконалення управління персоналом поліцейських підрозділів. Проаналізовано досвід роботи поліцейських менеджерів розвинутих країн і підходи, спрямовані на всебічне вивчення психологічної придатності керівного персоналу, забезпечення психологічної профілактики негараздів, конфліктів, стресів і невдоволення працівників поліції. Одним з ефективних засобів вивчення персоналу визнано застосування психологами структурованої співбесіди (інтерв'ю), яке ґрунтується на знанні й дотриманні низки психологічних принципів і закономірностей. Наголошено, що вона забезпечує високу ефективність роботи в разі проведення конкурсів на зайняття поліцейським вакантною керівною посади.

Ключові слова: структурована співбесіда (інтерв'ю), психологічні особливості, менеджмент, поліція, менеджер, професійна придатність.

Barko, V.I., Barko, V.V. and Kyriienko, L.A. (2017), "Structured interview as a mean of studying the professional suitability of senior staff of the National Police of Ukraine" ["Strukturovana spivbesida yak zasib vyvchennia profesiinoi prydatnosti kerivnoho personalu Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 119–126.

Постановка проблеми. Відповідно до закону України «Про Національну поліцію» остання являє собою центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини та протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності та надання громадянам певних послуг з допомоги. Поліцейські виконують службові завдання на засадах неухильного дотримання законності, прав людини та громадянина [1]. Службова діяльність поліцейських традиційно належить до складних і супроводжується значними психофізіологічними та фізичними навантаженнями на працівників. Особливо непростою є робота поліцейських менеджерів. Успішно впоратись з управлінськими обов'язками можуть далеко

не всі, тому постає важлива проблема вивчення потенційних можливостей і профпридатності поліцейських для їх переміщення на посадах і просування по службі.

Вивчення досвіду розвинутих країн свідчить про те, що процедура дослідження професійної придатності та здібностей поліцейських менеджерів є досить складним процесом, який містить у собі низку соціально-психологічних методів, зокрема оцінювання резюме та співбесіду з кандидатом (інтерв'ю) [2, с. 40; 3, с. 150; 4, с. 243].

Оцінювання резюме зазвичай здійснюється в експрес-режимі за такими параметрами, як останнє місце роботи, наявність освіти, вік, знання іноземної мови, спеціалізованих комп'ютерних програм, мотиви професійної діяльності тощо. Відібрані в результаті швидкого перегляду резюме потім піддаються детальнішому вивченню. Звертається увага на якість отриманої основної й додаткової освіти, на

рівень компаній та організацій, в яких працював або нині працює кандидат, на досягнуті ним успіхи в діяльності. Після попереднього аналізу резюме з кандидатом проводиться співбесіда (інтерв'ю), в процесі якої можуть бути отримані дані про його комунікативні здібності та загальноосвітній рівень, заздалегідь з'ясується питання «сумісності» кандидата з корпоративним середовищем, а також робляться прогнози стосовно його можливої лояльності. Для того щоб інформацію, отриману під час співбесіди, можна було використати для оцінювання й порівняння декількох кандидатів, вона має відбуватися за підготовленим планом. Така спланована співбесіда називається *структурованим інтерв'ю*.

Технологія структурованого інтерв'ю широко застосовується в процесі оцінювання працівників і керівників поліції, причому воно здійснюється на основі моделей *компетенцій*. Співбесіда, як правило, проводиться для вирішення питання про висунення поліцейських на керівні посади різного рівня. Більше того, саме структуроване інтерв'ю є головним інструментом оцінювання за компетенціями, а будь-які прорахунки, допущені під час його підготовки, проведення й аналізу результатів, призводитимуть до помилкових висновків і підвищуватимуть загрозу неправильного призначення поліцейського на важливу керівну посаду [5, с. 310; 6, с. 20; 7, с. 55]. Тому метою цієї статті є розкриття техніки й методики проведення структурованого інтерв'ю під час вивчення професійної придатності керівного персоналу Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо психологічні методи та засоби, які застосовуються у процесі вивчення працівників поліції за допомогою структурованої співбесіди (інтерв'ю). У процесі інтерв'ю працівник поліції у вільній формі відповідає на різноманітні питання, що головним чином стосуються досвіду в подоланні чи вирішенні тих або інших службових і життєвих ситуацій. На підставі аналізу змісту його розповіді психолог або фахівець по роботі з персоналом, використовуючи відповідну методику, робить висновок про наявність і міру розвитку в особи тих або інших компетенцій, істотних для ефективного виконання службової діяльності. У разі правильного застосування описаний метод оцінювання є досить точним і прогностично цінним.

Розглянемо детальніше, як може бути організовано та проведено таке інтерв'ю.

Техніка проведення інтерв'ю має багато варіантів залежно від цілей, з якими воно про-

диться. В його підґрунті лежить отримання уявлення про компетенції поліцейського, під якими розуміються інтегральні характеристики, що визначають його успішну виробничу поведінку й особистісні якості, що об'єднують здібності, знання та навички. Саме компетенції визначають ефективність роботи особи на тій або іншій посадовій позиції.

Досвід показує, що співбесіди й інтерв'ю з прямими запитаннями («Що Ви вмієте робити?», «Яка робота Вам подобається найбільше?», «Які якості Ви у себе вважаєте найбільш важливими?» тощо) часто виявляються неефективними, оскільки люди далеко не завжди можуть дати об'єктивну інформацію, а також багато респондентів під час співбесіди прагнуть давати соціально або ситуативно бажані відповіді, спотворюючи реальний стан речей. Висновки про компетенції, зроблені на підставі таких «відретушованих» відповідей, очевидно, будуть правильними.

Правильно побудоване інтерв'ю будується на припущенні, згідно з яким надійнішою підставою для висновків є інформація про реальні дії людини, які вона здійснювала в різних умовах і ситуаціях, а не її думки та припущення про те, якими її якостями зумовлювалися ці дії. Очевидно, що неправдивий працівник може спотворювати інформацію також стосовно реальних фактів свого життя, проте така брехня щодо подій, які дійсно сталися, досить легко може бути виявлена за допомогою психофізіологічних методів оцінювання достовірності інформації. У цілому ж слід зазначити, що проведення інтерв'ю в цілях оцінювання компетенцій є досить складним і трудомістким процесом, що вимагає від інтерв'юера хорошої професійної підготовки та розвинутих комунікативних навичок. Крім того, сама підготовка цього процесу й попередня побудова моделі компетенцій також є непростю справою.

Головною метою інтерв'ю на основі компетенцій, або інтерв'ю для з'ясування «поведінкових прикладів», є отримання детальних відомостей про те, як працівнику вдається впоратись зі службовими функціями в різних ситуаціях. У процесі цього інтерв'ю працівник поліції не дає оцінок своїм діям, а просто описує свою поведінку, переживання та вчинки в різних обставинах, про які його запитує інтерв'юер і які мають стосунок до компетенцій, що вивчаються. На відміну від звичайних співбесід, таке інтерв'ю може проводитися декількома інтерв'юерами, завдання, ролі й функції яких ретельно плануються заздалегідь, що робить підготовку таких інтерв'ю ще складнішою.

Звичайне інтерв'ю за компетенціями складається з двох етапів:

а) вступного, під час якого встановлюється необхідний контакт між співрозмовниками та отримуються загальні відомості про працівника й виконувану ним роботу;

б) основного, в процесі якого ставляться запитання за компетенціями.

Усі запитання заздалегідь ретельно плануються й відпрацьовуються за змістом, що відображує їх зв'язок із компетенціями, як вивчаються. Також продумується загальна кількість запитань і послідовність їх пред'явлення. При цьому велике значення має чинник часу. Як показує практика, отримання досить детальної відповіді на добре сформульоване питання займає від 5 до 10 хвилин. Це означає, що протягом годинного інтерв'ю вдається отримати відповіді всього лише на 6–10 запитань, які можна буде використати для оцінювання не більше 4–5 компетенцій.

Інтерв'ю в обов'язковому порядку ретельно документується з використанням будь-яких засобів – від записування у блокнот до якісної аудіо- й відеореєстрації. Подальший аналіз результатів з метою опису й оцінювання компетенцій, що цікавлять керівника поліцейського підрозділу, робиться тільки на підставі документованого матеріалу.

Різноманіття ситуацій службової діяльності поліцейського зумовлює велика кількість різноманітних компетенцій, необхідних для того, щоб ці види діяльності були успішними, причому для кожного виду треба використовувати професійний набір критичних компетенцій, які в кадровій практиці називають ще моделями компетенцій. Очевидно, що і таких моделей існує велика кількість. Тому у кожному конкретному випадку, а точніше, у разі оцінювання компетенцій кожного конкретного працівника, треба говорити про конкретну модель компетенцій відповідно до посади, яку той обіймає, і про конкретні компетенції, що становлять зміст моделі.

Як приклад розглянемо деяку посаду керівника поліцейського підрозділу. Припустимо, що в результаті попереднього дослідження була побудована модель компетенцій, необхідних для успішної роботи керівника середньої ланки управління.

Проведення досліджень з метою побудови моделей компетенцій для конкретних посад також є складним професійним завданням і вимагає не лише обстеження великої кількості робочих місць і численних співбесід з працівниками, але і застосування спеціальних дослі-

дницьких технологій, таких як «Метод репертуарних ґрат», «Метод критичних інцидентів», «Метод прямих атрибутів», а також інших дослідницьких процедур, що дозволяють більш об'єктивно характеризувати ті або інші сторони службової діяльності й поведінки працівників.

Керівникові поліцейського підрозділу, як показали дослідження, важливо мати такі чотири провідні компетенції (насправді, залежно від складності роботи й умов, в яких вона здійснюється, їх може бути більше): планування і контроль; ухвалення рішень і відповідальність; командна робота та мотивування персоналу; стресостійкість.

Щоб оцінити наявність і міру розвитку цих компетенцій у кандидата на посаду керівника поліцейського підрозділу, для інтерв'ю можуть бути підготовлені такі запитання.

Вступний етап.

1) Опишіть роботу на своїй посаді. Для вирішення яких завдань існує Ваша посада? Які конкретно функції Ви виконуєте?

2) Що у роботі Вам вдається краще за все? Як Ви вважаєте, за рахунок яких навичок і вмінь Вам це вдається? Що у Вас виходить не завжди? Які причини цього Ви вбачаєте?

3) Які конкретні труднощі виникають у Вашій роботі? Наведіть приклади того, як Ви долаєте ці труднощі.

Основний етап.

1. Компетенція «планування та контроль».

1) Розкажіть, як Ви справляєтеся з великими обсягами роботи? З чого Ви зазвичай починаєте роботу? Що Ви робите, щоб забезпечити виконання завдань у строк і на належному рівні? Що зазвичай Вам заважає виконувати свою роботу?

2) Чи були у Вас ситуації, коли доводилося виконувати термінову роботу в гранично стислі терміни? Наведіть приклад. За рахунок чого Вам удалося впоратися з цією роботою? Які висновки Ви для себе зробили?

3) Опишіть конкретний недавній випадок, коли Вам не вдалося зробити роботу до встановленого терміну. У чому полягали причини? Якою є міра Вашої особистої відповідальності за зрив термінів? Які конкретні дії Ви зробили для того, щоб здолати ситуацію, що склалася?

4) Навіть найкращі працівники (керівники) під час планування іноді упускають істотні елементи. У Вас були такі ситуації помилок у плануванні? Наведіть приклад. Якими були наслідки? Як Ви виправляли ситуацію, і чим усе завершилося?

2. Компетенція «ухвалення рішень і відповідальність».

1) Якого роду рішення Вам зазвичай доводиться приймати? Чим Ви керуєтеся, приймаючи рішення? З якими труднощами Ви стикаєтеся, приймаючи рішення? Наведіть приклади.

2) Які рішення є для Вас найлегшими? Чому? А які рішення є для Вас найважчими? Чому? Чи доводилося Вам приймати такі важкі рішення? Наведіть приклад.

3) Що, на Ваш погляд, необхідно для того, щоб приймати правильні рішення? Наведіть приклади правильних рішень зі своєї практики. А тепер наведіть приклади неправильних рішень. Якими були їх наслідки?

4) Наведіть приклад, коли Вам довелося діяти абсолютно самостійно в незвичній ситуації. Які рішення Вам доводилося тоді приймати? Яким був результат?

5) Наведіть приклад із недавнього минулого, коли Ви зробили більше, ніж від Вас вимагалось. Чому Ви це зробили? Як поставилися до Вашої ініціативи керівники та колеги?

3. Компетенція «командна робота і мотивування».

1) Як Ви в цілому оцінюєте психологічний клімат і атмосферу у Вашому колективі?

2) Чи звертаються до Вас по допомогу, пораду або підтримку колеги по роботі? Як часто? Чому вони це роблять? Наведіть приклади. Чи надаєте Ви їм реальну допомогу?

3) З якими конфліктними ситуаціями в колективі Вам доводилося стикатися? Як Ви виходили з цих конфліктів? Чи брали активну участь у цьому?

4) Що Ви робите, якщо не задоволені тим, як працює Ваш колега або підлеглий? Наведіть приклад.

5) Як Ви собі уявляєте ідеального керівника? Якими методами Ви користуєтеся, щоб мотивувати своїх колег і співробітників? Наведіть приклад.

4. Компетенція «стресостійкість».

1) Чи були у Вас у минулому кризові ситуації, в яких Вам доводилося ухвалювати рішення й діяти? У чому полягала причина кризи? Що Ви робили для її подолання? Які почуття Ви відчували в цей період?

2) Чи були у Вас серйозні невдачі? Наведіть приклад, розкажіть, що сталося, і як Ви реагували на це. Як до Вас поставилося Ваше оточення в цей період?

3) Опишіть службову ситуацію, яка у Вас викликала негативну реакцію. Як Ви вирішили цю ситуацію? Яким було ставлення до неї з боку Ваших колег?

4) Чи доводилося Вам проявляти завзятість і терпіння для подолання небажаної ситуації? Наведіть приклад. У чому полягала причина опору вирішенню ситуації? Як Вам вдалося його подолати та з яким результатом?

5) Наведіть приклад ситуації, коли Вам довелося обстоювати власну позицію з певного питання. Як Ви при цьому почувались? Які аргументи та прийоми використали?

Аналогічним чином можна готувати запитання щодо будь-яких інших компетенцій, істотних для керівників поліцейських підрозділів, наприклад таких, як «вплив на підлеглих», «побудова стосунків», «міжособистісне розуміння», «аналітичне мислення», «інноваційність і творчість» тощо.

Інтерв'ю за компетенціями можна використати також для оцінювання надійності працівника поліції, проте в цьому випадку треба бути готовим до можливого спотворення й перекручення інформації, тому без використання додаткових методів оцінювання її достовірності не обійтися.

Інтерв'ю за компетенціями проводиться з дотриманням вимоги «**мовного домінування**» **обстежуваного** працівника, тобто запитання та коментарі інтерв'юера повинні займати не більше 15–20 % часу. Решту часу слід відводити на відповіді працівника, його розповідь і пояснення. Важливо стежити за тим, щоб він у своїх відповідях розповідав про реальні факти й події, а не про гіпотетичні ситуації та передбачувані варіанти поведінки. Його слід спонукати до викладу конкретних прикладів.

Аналіз матеріалів, отриманих у процесі описаного структурованого інтерв'ю, має робитися експертною групою. Обсяг і глибина цього аналізу залежать від поставлених завдань. Не виключено, що в окремих відповідальних випадках може знадобитися додаткове інтерв'ю.

У процесі аналізу у висловлюваннях досліджуваної особи спочатку виділяються чіткі «поведінкові приклади», потім проводиться їх класифікація на «позитивні» й «негативні», потім виділені позитивні й негативні приклади класифікуються стосовно досліджуваних компетенцій, після чого їм привласнюється кількісна оцінка (зазвичай за п'ятибальною системою) у міру відображення тієї або іншої компетенції, і, нарешті, проводиться узагальнення даних і формулюються остаточні висновки.

Приблизно так у найзагальнішому вигляді можна описати досить складну сучасну процедуру оцінювання персоналу за допомогою інтерв'ю за компетенціями. Посадовцю, який проводить інтерв'ю, слід зважати на прагнення

багатьох працівників до створення в оточення кращих уявлень про себе. Здатність за допомогою інтуїції розрізнити брехню та правду властива небагатьом людям. Виникає питання можливості у процесі інтерв'ю або будь-якої іншої співбесіди з кандидатом на службу або поліцейським оцінювання достовірності інформації, яка повідомляється.

Сьогодні можна відповісти на це питання позитивно. У рамках прикладної психофізіології нині розроблено й доведено до рівня практичного застосування групу методів, об'єднаних спільною назвою «Методи оцінювання достовірності інформації». В основі цих методів лежать різні способи оцінювання, вимірювання й інтерпретації змін психофізіологічного стану людини під впливом стимулів різної значущості.

Відразу слід зазначити, що далеко не всі способи оцінювання стану людини можуть претендувати на те, щоб бути включеними в указану групу. Для того щоб метод був придатним для практичного використання, він повинен мати у своїй основі чіткі та перевірені наукові принципи, що ґрунтуються на добре вивчених психофізіологічних закономірностях (явищах і фактах), пройти документовану перевірку працездатності й ефективності в експериментальних і реальних умовах застосування, що підтверджують його точність і надійність, та мати зрозумілі інструкції щодо використання.

Розглянемо основні принципи побудови структурованого інтерв'ю з урахуванням аналізу невербальних ознак. Численні дослідження показують, що між ефективним і неефективним способом проведення співбесіди у формі структурованого опитування, якщо судити за критерієм якості отримуваної інформації, існують очевидні відмінності, обумовлені передусім тактикою поведінки особи, яка веде бесіду. Перша й найбільш типова відмінність полягає в тому, що правильно діючий інтерв'юер (екзаменатор, ведучий) ставить переважно широкопланові запитання, спонукаючи опитуваного говорити більшу частину часу, відведеного на співбесіду. У разі неправильно організованої співбесіди екзаменатор здебільшого говорить сам і ставить переважно прямі, вузькоспрямовані, а часто й навідні запитання.

Установлено, що в разі непрофесійного проведення структурованого інтерв'ю зустрічаються три основні види типових помилок:

1) ведучий без необхідності часто перериває співрозмовника в процесі викладу ним інформації;

2) опитуваному ставиться надмірно велика кількість вузькоспрямованих і навідних запи-

тань, а вузькоспрямовані, конкретні запитання є менш цінними, з точки зору отримання інформації, ніж широкопланові, особливо коли вони ставляться занадто часто, оскільки призводять до менш детальних відповідей;

3) послідовність запитань часто буває задалегідь не продумана, не враховує стан та особливості мисленнєвих процесів опитуваного, часто трапляються недоречні й несподівані запитання, які є перешкодою для нормальної роботи пам'яті й відтворення матеріалу.

Розглянемо загальні психологічні принципи та прийоми проведення інтерв'ю, націлені передусім на поліпшення якості інформації, що повідомляється людиною, яка говорить правду, і погіршення умов для особи, яка бреше у відповідь на запитання. Співбесіду, що проводиться з використанням перерахованих нижче принципів і підходів, іноді ще називають «**когнітивним інтерв'ю**». До зазначених принципів і прийомів належать такі:

1. *Схожість ситуації реальної події та опитування.* Пам'ять людини покращується, коли загальна психологічна обстановка в процесі опитування наближається до тієї, що була, коли сталася ця реальна подія. Тому ведучий повинен постаратися відновити в пам'яті співрозмовника всі можливі зовнішні атрибути події (включно з обстановкою, погодними умовами, емоційними переживаннями, супутніми думками);

2. *Сфокусованість відтворення.* Відтворення з пам'яті, як і будь-яка психічна активність, потребує певної концентрації зусиль, тому одне із завдань ведучого полягає в тому, щоб безперервно допомагати опитуваному концентрувати свої зусилля на відтворенні потрібної інформації. Будь-які чинники, які можуть відвертати увагу й заважати цьому процесу (зовнішній шум, часте перебивання тощо), погіршують роботу пам'яті щодо відтворення інформації, яка в ній зберігається. Дуже часто люди уникають зусиль із напруження своєї пам'яті через лінощі, тому ведучий повинен постійно спонукати опитуваного робити такі зусилля;

3. *Екстенсивність відтворення.* У цілому чим більше спроб робить опитуваний для пригадування конкретного епізоду, тим більше істотної інформації він відтворює, тому його треба постійно спонукати до того, щоб він робив якомога більше спроб згадати певну подію. Багато опитуваних після невдалої спроби припиняють зусилля щодо пригадування, тому важливо, щоб ведучий постійно підштовхував співрозмовника до спроб згадати подію, навіть якщо той стверджує, що більше нічого не пам'ятає;

4. *Підлаштування питань під співрозмовника.* Успішне відтворення якихось деталей з пам'яті частково залежить від того, наскільки зміст питань і форма, в якій вони ставляться, відповідають особливостям запам'ятовування, характерним для конкретної людини. Тому важливо, щоб ведучий максимально підлаштував свої питання під співрозмовника. Будь-який уніфікований спосіб постановки питань, єдиний для різних людей, ніколи не буде ефективним стимулятором їх пам'яті, хоча формально може полегшувати процедуру опитування. Набагато результативнішою є гнучка методика опитування, в процесі якої стиль і спрямованість опитування змінюються відповідно до психофізіологічних особливостей конкретної людини. Для цього ведучому корисно уявити себе на місці опитуваного й спробувати зрозуміти, як могло здійснюватися сприйняття ним події, і, відповідно, ставити запитання, які мають значення саме з цієї точки зору.

Варто пам'ятати, що співбесіду завжди бажано будувати у формі опитування щодо якихось конкретних фактів або подій, які опитуваний переживав сам особисто. При цьому опитування обов'язково має розпочинатися з вільного викладу співрозмовником опису цих фактів і подій, після чого можна ставити цілеспрямовані запитання, що уточнюють сказане, які, по можливості, повинні мати загальний, розгорнутий характер і спонукати співрозмовника давати розгорнуті відповіді.

Перш ніж запропонувати опитуваному викласти у вільній формі сутність фактів і подій, що цікавлять ведучого, йому слід дати такі інструкції.

1) Відновлення обставин: «Постарайтеся відновити в пам'яті всю обстановку, яка супроводжувала подію, що нас цікавить. Опишіть приміщення, освітленість, стан погоди, запахи, предмети та людей, що перебували поблизу. Згадайте свої почуття та переживання. У процесі розповіді постарайтеся подумки перенести себе на місце події».

2) Виклад деталей: «Іноді люди не повідомляють усю інформацію, що цікавить, тому, що вони не вважають її важливою. Будь ласка, не намагайтеся самостійно редагувати інформацію за критерієм важливості. Не припускайте ніяких дрібниць. Розповідайте всі, навіть самі малозначимі, на Ваш погляд, деталі».

3) Зміна порядку: «Зазвичай вважають, що найбільш зручною є хронологічна послідовність викладу. Проте спробуйте розповісти все в іншому порядку. Наприклад, розпочніть з того, що, на Ваш погляд, було найбільш вра-

жаючим і найважливішим, і далі від цього моменту переміщайтеся у своїй розповіді в часі вперед і назад».

4) Зміна перспективи: «Спробуйте викласти ситуацію, що нас цікавить, із різних позицій. Уявіть себе на місці інших учасників і постарайтеся відтворити все ще раз так, як вони могли б усе це бачити й чути».

Більшість дослідників погоджується з тим, що чим точніше відтворюється просторово-часовий контекст події в процесі опитування, тим точнішими й повнішими бувають спогади. Уявне перенесення людини в обстановку описуваної нею події покращує відновлення інформації в пам'яті. Спонування опитуваного до детального викладення деталей є доцільним, оскільки відомо, що люди часто не надають значення окремим деталям і тому під час розповіді пропускають їх; іноді відтворення незначних деталей дозволяє людині згадати якісь істотні моменти описуваної події, а викладення неправдивих, не існуючих деталей для нещирого співрозмовника є складним завданням і, як правило, призводить до появи численних невербальних ознак нещирості.

Також досвід показує, що коли події відтворюються у звичайному, хронологічному порядку, людині властиве бажання робити свою розповідь логічною, додумуючи якісь моменти. Водночас опис події по блоках у протилежній або в іншій послідовності часто дозволяє правильно відтворювати більшу кількість деталей, не спотворених домислами. Зміна перспективи сприйняття в процесі відтворення описуваних подій також робить опис повнішим і сприяє повідомленню додаткових деталей.

На додаток протягом бесіди можна використати низку специфічних запитань, які після завершення вільного опису сприятимуть поліпшенню відновлення з пам'яті й уточненню окремих елементів інформації, що повідомляється. Сфери, що охоплюються цими запитаннями, зокрема, містять:

а) *опис фізичних характеристик:* «Спробуйте пригадати, чи не нагадує описувана Вами людина когось. Якщо так, то подумайте і скажіть, чому. Чи можете Ви відмітити щось незвичайне в її зовнішності?»;

б) *імена:* «Якщо Ви не в змозі згадати ім'я, постарайтеся відновити хоча б першу його літеру. Після цього спробуйте згадати кількість літер або голосних звуків у цьому імені»;

в) *числа:* «Число було великим або маленьким? Скільки приблизно цифр було в ньому?»;

г) *особливості мовлення:* «Згадайте, чи не нагадував Вам голос чий-небудь ще? Якщо

нагадував, то подумайте і скажіть, чим саме. Чи було щось незвичайне в голосі?»;

г) *зміст розмов*: «Згадайте свою реакцію на слова співрозмовника. Згадайте, як реагували на них інші, щось присутніми? Чи було щонебудь незвичайне в словах?».

Висновки. Дослідження показують, що використання перелічених вище психологічних етапів, принципів і прийомів проведення структурованої бесіди (інтерв'ю) у процесі вивчення особистості працівника поліції значно підвищує якість і кількість корисної інформації, отримуваної від щирого співрозмовника. Водночас якість викладу відомостей нещирим працівником за таких умов значно погіршується й супроводжується появою значної кількості невербальних ознак, що дозволяють упевнено діагностувати ці висловлювання як неправдиві.

Таким чином, сенс застосування розглянутих вище прийомів активізації уваги та стимулювання пам'яті особи в процесі бесіди у формі структурованого опитування полягає в диференціальному впливі на мовленнєво-мисленнєві процеси співрозмовника. Якщо у щирого працівника поліції вони сприяють поліпшенню та полегшенню відновлення в пам'яті потрібної інформації, то у нещирого посилюють ускладнення, пов'язані з викладом деталізованої легенди, й призводять до появи невербальних психофізіологічних ознак нещирості. Тому структуроване інтерв'ю є цінним психологічним засобом перевірки професійної придатності поліцейського під час проведення конкурсу на службу або зайняття працівником поліції вакантної посади.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Барко В. І., Зелений В. І., Ірхін Ю. Б. Робоча книга керівника органу внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект): навч. посіб. Вінниця: Книга-Вега; Вінниц. обл. друк., 2009. 248 с.
3. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Профессионализм и лидерство. Харьков: Титул, 2006. 578 с.
4. Чарльз М. Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России. СПб.: Алетейя, 2000. 268 с.
5. Мучински П. Психология, профессия, карьера. 7-е изд. СПб.: Питер, 2004. 539 с.
6. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М.: Дело, 1992. 702 с.
7. Сошников А., Пеленицын А. Оценка персонала: психологические и психофизиологические методы. М.: Эксмо, 2009. 240 с.

Надійшла до редколегії 07.03.2017

BARCO V. I., BARKO V. V., KYRIENKO L. A. СТРУКТУРИРОВАННОЕ СОБЕСЕДОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО ИЗУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРИГОДНОСТИ РУКОВОДЯЩЕГО ПЕРСОНАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Раскрыты психологические особенности совершенствования управления персоналом полицейских подразделений. Проанализированы опыт работы полицейских менеджеров развитых стран и подходы, направленные на всестороннее изучение психологической пригодности руководящего персонала, обеспечение психопрофилактики неурядиц, конфликтов, стрессов и недовольства полицейских. Одним из эффективных средств изучения персонала признано применение психологами структурированного интервью (собеседования), базирующегося на знании и соблюдении ряда психологических принципов и закономерностей. Подчеркнуто, что такое интервью обеспечивает высокую эффективность работы при проведении конкурсов на занятие полицейским вакантной руководящей должности.

Ключевые слова: структурированное собеседование (интервью), психологические особенности, менеджмент, полиция, менеджер, профессиональная пригодность.

BARKO V. I., BARKO V. V., KYRIENKO L. A. STRUCTURED INTERVIEW AS A MEAN OF STUDYING THE PROFESSIONAL SUITABILITY OF SENIOR STAFF OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The psychological features of improving personnel management of police units have been revealed. It has been indicated that the experience of the work of the police managers of the developed countries testifies to the growing attention to the study of the psychological factors of leadership efficiency, meanwhile the underlying concepts of modern police management contain approaches aimed at a comprehensive study of the psychological feasibility of management personnel, ensuring psychological prevention of troubles, conflicts, stress and dissatisfaction of police officers. One of the effective means of studying personnel is the use of structured intercommunication (interviews) by psychologists that is

based on the knowledge and observance of a number of psychological principles and regularities. It has been emphasized that such an interview provides high efficiency in conducting contests for the recruitment of a vacant position of a police officer, since in the case of a proper conduct it significantly improves the quality and quantity of useful information received from a true interlocutor and allows to recognize the falsehood of the insincere

Keywords: *structured intercommunication (interview), psychological features, management, police, manager, professional suitability.*

УДК 159.97:343.91-056.34

А. М. БОЛЬШАКОВА,

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної психології
Харківської державної академії культури;*

Т. О. ПЕРЕВОЗНА,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури;*

І. О. ВІДЕНЄВ,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури;*

О. М. ХАРЦІЙ,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури*

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В АНОМАЛЬНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ З ПРОТИПРАВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Досліджено особливості емоційно-особистісних тенденцій у правопорушників зі специфічними розладами особистості. Показано, що стійкі індивідуально-емоційні реакції аномальних особистостей, їх несвідомі спрямованості зумовлюють особливості їхньої соціальної поведінки, зокрема протиправної, шляхом активації захисних та компенсаторних механізмів. Провідні емоційно-особистісні тенденції психопата зумовлюють викривлення особистісної спрямованості та можливостей довольної регуляції власної поведінки, що, у свою чергу, створює умови для більш легкого формування протиправної поведінки, ніж у психічно здорової особистості.

Ключові слова: *специфічні розлади особистості, протиправна поведінка, емоційно-особистісні тенденції, метод кольірних виборів, саморегуляція.*

Bolshakova, A.M., Perevozna, T.O., Videniev, I.O. and Khartsii, O.M. (2017), "On the issue of studying emotional and personal tendencies within abnormal individuals with unlawful behavior" ["Do pytannia doslidzhennia emotsiino-osobystisnykh tendentsii v anomalnykh osobystostei z protypravnoiu povedinkoiu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 126–130.

Постановка проблеми. Проблема протиправної поведінки аномальної особистості залишається актуальною протягом багатьох років. Класичним є уявлення про аномальну, або психопатичну, особистість як про таку, яку характеризують дисгармонія розвитку рис характеру, наявність емоційно-вольових розладів як провідних ознак патології при відносній адекватності функціонування когнітивної сфери. Досліджуючи цю проблему, автори сформува-ли узгоджену позицію, згідно з якою аномальну особистість відрізняє емоційна незрілість,

котра зумовлює відсутність або обмежені можливості врахування минулого досвіду, а також осмислення наявної ситуації та прогнозу наслідків власних дій. Багато авторів, досліджуючи механізми поведінки, що відхиляється від норми, стверджують, що поведінка аномальної особистості пов'язана не із втратою аналітико-синтетичних можливостей, а саме з особливостями врахування отриманого досвіду, належного його осмислення та передбачення результатів імпульсивно реалізованої поведінки [1; 2]. У свою чергу, імпульсивна поведінка,

необдумані дії, позбавлені планування та прогнозування, є наслідком недиференційованості змістової ієрархії та значного скорочення орієнтаційно-підготовчого етапу діяльності під впливом емоційних складових [3; 4]. Крім того, вищеописана поведінка має своїм наслідком дефіцитарне формування механізмів соціальної адаптації, котрі сприяють зростанню емоційної напруги та соціальної конфліктогенії. Це, у свою чергу, знову призводить до безпосередньої залежності поведінки від конкретної ситуації та наявного емоційного стану [5; 6]. У той же час автори характеризують поведінку аномальної особистості як інтелектуально незрілу, описується феномен «афективної логіки», згідно з яким афективна сфера психопатичної особистості має гіпертрофований вплив на когнітивні процеси, включаючи зняття контролюючої діяльності інтелекту. Загальновизнаною в сучасній науці є позиція, відповідно до якої мотивація протиправної поведінки у психопата має ряд етапів та структурних елементів аналогічних з відповідними складовими мотивації психічно здорових правопорушників. Однак патологічна структура особистості зумовлює легкість реалізації кримінальної поведінки як похідної від емоційно-зумовлених особливостей реагування в конкретних життєвих ситуаціях. Афектогенними є мотиви прагнення до миттєвої ліквідації перешкод та інших джерел психотравмуючих переживань. Емоційне напруження, що виникає у зв'язку з суб'єктивною неможливістю раціонального вирішення ситуації, знаходить свою розрядку в імпульсивних вчинках. У ситуаційно-імпульсивних мотивах актуальна потреба задовольняється безпосередньо, без актуалізації у свідомості соціальних норм як чинника опосередкування поведінки [7; 8].

В полі проблематики, що потребує подальшого розвитку, залишається дослідження взаємозв'язку особистісно-емоційної патології та кримінальної поведінки. Тому метою нашого дослідження стало виявлення особливостей емоційно-особистісних тенденцій у правопорушників, які є аномальними особистостями, у зв'язку з механізмами формування в них протиправних форм поведінки. Для виявлення особливостей емоційного реагування було обстежено 100 осіб, у котрих відповідно до діагностичних критеріїв МКХ-10 було діагностовано специфічні розлади особистості та котрі притягались до кримінальної відповідальності внаслідок вчинених ними протиправних дій. Дослідження проводилось за допомогою Методу колірних виборів, адаптованого Л. М. Собчик варіанту колірного тесту М. Лю-

шера (восьмикольоровий різновид) [9]. Як відомо, ця методика спрямована на дослідження емоційних станів людини через виявлення суб'єктивного афективного ставлення піддослідного до кольорових еталонів та базується на несвідомих глибинних реакціях людини. Завдяки цьому, а також в силу проективного характеру методу дозволяє оминати захисні реакції психіки досліджуваних. Гіпотезою дослідження стало припущення, що стійкі індивідуально-емоційні реакції аномальних особистостей, їх несвідомі спрямованості зумовлюють особливості їх соціальної поведінки, зокрема протиправної, шляхом активації захисних та компенсаторних механізмів.

Викладення основного матеріалу. Аналіз результатів, отриманих за допомогою Методу колірних виборів, дозволив виокремити провідну особистісну тенденцію психопатичних особистостей, яка зумовлює їх емоційно-динамічні патерни та спрямованість мотивації, а також опосередковано формує стиль сприйняття та переробки інформації про оточуючий світ, визначає стиль переживань. Інтерпретація стійких емоційно-особистісних тенденцій проводилась відповідно до середніх показників структурних значень кольорових еталонів та їх пар залежно від їх функціонального розподілу, пов'язаного з позитивною емоційною оцінкою або відхиленням. Як демонструють результати, найвищу позитивну оцінку для психопатів мали фіолетовий та зелений кольори. Так, фіолетовий займав першу позицію у 36,7 % досліджених, другу позицію – у 15,2 %. Загалом присутність фіолетового кольору в першій парі зареєстровано у 51,5 % випадків. Зелений як найбільш приємний зафіксовано у 57,6 % піддослідних. Вибір зеленого кольору на першу позицію здійснили 21,5 % аномальних особистостей, а на другу позицію – 36,1 %. Інші кольори були представлені на першій позиції таким чином: синій – 15,8 %, червоний – 7,9 %, жовтий та чорний – по 7,6 %, сірий – 1,3 %, коричневий – 0,3 %. У другій позиції кольори були обрані таким чином: жовтий – 18,9 %, червоний – 18,2 %, синій – 7,6 %, чорний – 2,8 %, сірий – 2,6 %, коричневий – 1,3 %. Як свідчать наведені дані, серед основних кольорів за сумарною представленістю в перших двох позиціях після фіолетового та зеленого займають червоний та жовтий кольори. Синій колір, з числа основних, на перших позиціях зустрічається найрідше. Разом з тим всі допоміжні кольори (5, 6, 7, 0) представлені в першій парі найбільш позитивно емоційно оцінених кольорів. Так, у першій і другій позиціях найчастіше зафіксовано чорний

колір. Найменш представлений у цих позиціях коричневий колір. Як відомо, негативна оцінка основних кольорів відображує фрустрованість відповідних цим кольорам потреб, позитивна емоційна оцінка допоміжних кольорів демонструє наявність підвищеного рівня тривоги та неадекватних способів компенсації. Серед основних кольорів найбільш негативну оцінку отримав синій колір – 15,8 %. Наступним у негативному виборі був жовтий колір – 9,7 %. Таким чином, фрустрована потреба у глибоких стосунках, теплих взаєминах, в емоційному комфорті діагностована у 15,8 % психопатичних особистостей. У 9,7 % відмічено напруження щодо потреби в соціальній активності, динаміці, емоційній заангажованості. В цілому фрустрація базових потреб, їх стресогенність зафіксована майже у половини психопатів-правопорушників. Типовим захисним механізмом було витіснення справжніх причин незадоволення.

Серед допоміжних кольорів визнаним найбільш неприємним був чорний колір – 31,5 %. Сірий колір оцінили найбільш негативно 24,5 % досліджених, коричневий – 18,3 %. Ці дані свідчать, що найбільш уживаними способами компенсації неусвідомлюваних проблем у даного контингенту були протестні реакції та негативізм. Компенсація за рахунок позитивних виборів чорного кольору характеризується вираженою протестною реакцією, реалізацією потреби через протистояння позиції оточуючих, нетерпимістю, тенденцією сприймати іншу позицію як тиск. Компенсація з використанням сірого кольору відображує потребу в спокої, відпочинку, обмеженні соціальних контактів, а також спустошеність і демотивацію.

Крім того, було визначено середній колірний ряд на основі сумарних виборів правопорушників-аномальних особистостей.

Таблиця 1

Середні показники колірний ряд для психопатів-правопорушників

Кольорові стимули	синій	зелений	червоний	жовтий	фіолет	коричневий	чорний	сірий
Місце в порядку	5	2	3	4	1	6	8	7

Як видно з таблиці, середній колірний ряд мав такий вигляд: 5, 2, 3, 4, 1, 6, 0, 7 (фіолетовий, зелений, червоний, жовтий, синій, коричневий, сірий, чорний). Виокремлення фіолетового кольору як найбільш емоційно привабливого є найхарактернішою особливістю психопатичних особистостей. Як відомо, ця тенденція пов'язана з тенденцією протистояння тривозі й ірраціональними захисними механізмами проти зовнішнього тиску та відображає проблему фрустрованості базових потреб. Стійкі особистісні тенденції психопата, що зумовлюють позитивну емоційну реакцію на фіолетовий стимул, пов'язані зі зниженням адаптивних можливостей як наслідком деформації інтегративної ролі самосвідомості та орієнтації на реалізацію підсвідомих аспектів переживань. Провідні риси особистості, прихильної до фіолетового кольору, – нестійкість адаптаційних механізмів та обмеженість їх ресурсів, знижений контроль над емоційною сферою, підвищена чутливість до зовнішніх впливів, домінування емоційності над когнітивною сферою, ірраціональні способи захисту від стресу та міжособистісних конфліктів, нестійкість мотиваційної спрямованості. Крім того, як видно з таблиці, до першої пари позитивних виборів належить також і зелений колір. Цей факт ві-

дображає наявність таких тенденцій, як пасивно-захисна життєва позиція, потреба в спротиві зовнішнім впливам. Описані характеристики спричиняють функціонально слабкі місця в системі взаємодії аномальної особистості з оточуючим світом. Провідні емоційно-особистісні тенденції психопата зумовлюють викривлення особистісної спрямованості та можливостей довільної регуляції власної поведінки, що, у свою чергу, створює умови для більш легкого формування протиправної поведінки, ніж у психічно здорової особистості.

Висновки. Таким чином, вищеозначені особливості є характерними для аномальних особистостей-правопорушників і відображають їх стійкі особистісно-емоційні тенденції та особливості адаптаційних механізмів, пов'язані з недостатнім розвитком довільної регуляції поведінки та незадовільним рівнем соціальної адаптації. Загальновизнана позиція, що полягає у визнанні криміногенної ролі емоційно-особистісної дисгармонії та необхідності спрямованості корекції на модифікацію цих деформацій, має конкретне відбиття в результатах нашого дослідження. Профілактична робота щодо запобігання протиправній поведінці аномальної особистості має враховувати особливості її емоційно-особистісних тенденцій.

Список бібліографічних посилань

1. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии. М.: Наука, 1991. 248 с.
2. Зейгарник Б. В., Братусь Б. С. Очерки по психологии аномального развития личности. М.: МГУ, 1980. 157 с.
3. Кудрявцев И. А., Сафуанов Ф. С. Особенности регуляции деятельности психопатических личностей смысловыми (мотивационными) установками // Журнал неврологии и психиатрии. 1985. № 12. С. 1837–1842.
4. Перевозна Т. О. Ціннісні орієнтації в системі гальмуючих агресію структур у правопорушників зі специфічними розладами особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. Вип. 51. 2013. № 1046. С. 241–244.
5. Шестопалова Л. Ф., Перевозна Т. А. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушений механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправные действия. *Журнал психиатрии и медицинской психологии*. 1999. № 2. С. 81–92.
6. Шестопалова Л. Ф., Перевозна Т. А. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24, № 3. С. 66–71.
7. Шостакович Б. В. Психологические расстройства и преступность // Механизмы человеческой агрессии. М.: Наука, 2000. С. 150–159.
8. Шостакович Б. В. Криминогенность при психических расстройствах и проблемы предупреждения опасных действий. *Российский психиатрический журнал*. 2006. № 2. С. 15–18.
9. Собчик Л. Н. Метод цветowych выборов, модифицированный тест Люшера. М.: МГУ, 1990. 88 с. (Методы психологической диагностики; Вып. 2).

Надійшла до редколегії 16.06.2017

БОЛЬШАКОВА А. Н., ПЕРЕВОЗНАЯ Т. А., ВИДЕНЕЕВ И. А., ХАРЦИЙ Е. Н. К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ У АНОМАЛЬНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ С ПРОТИВОПРАВНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Исследованы особенности эмоционально-личностных тенденций у правонарушителей со специфическими расстройствами личности. Показано, что устойчивые индивидуально-эмоциональные реакции аномальных личностей, их бессознательные влечения обуславливают особенности их социального поведения, в частности противоправного, путём активации защитных и компенсаторных механизмов. Ведущие эмоционально-личностные тенденции психопата определяют искажение личностной направленности и возможностей произвольной регуляции собственного поведения, что, в свою очередь, создаёт условия для более лёгкого формирования противоправного поведения, чем у психически здоровой личности.

Ключевые слова: специфические расстройства личности, противоправное поведение, эмоционально-личностные тенденции, метод цветowych выборов, саморегуляция.

BOLSHAKOVA A. M., PEREVOZNA T. O., VIDENIEIEV I. O., KHARTSII O. M. ON THE ISSUE OF STUDYING EMOTIONAL AND PERSONAL TENDENCIES WITHIN ABNORMAL INDIVIDUALS WITH UNLAWFUL BEHAVIOR

It has been noted that the problem of unlawful behavior of an abnormal person remains relevant for many years. Classical is the notion about an abnormal or psychopathic personality as one that is characterized by the disharmony of the development of character traits, the presence of emotional and volitional disorders as the leading features of pathology with the relative adequacy of the cognitive sphere's functioning. At the same time, the study of the influence of the features of the structural and dynamic characteristics of the emotional and personal sphere of a psychopathic person on the formation of obedient or unlawful behavior of these persons requires further development. In this regard, the authors carried out the research on the relationship of personality-emotional pathology and criminal behavior.

The objective of the study was to identify the features of offenders' emotional and personal tendencies, who are abnormal individuals, in connection with the mechanisms of forming illegal forms of behavior in them. To identify the features of emotional response, 100 people were examined, who, according to the diagnostic criteria of the ICD-10, were diagnosed of specific personality disorders and brought to criminal liability as a result of their unlawful actions. The research was conducted by using the Color Choices Method. The hypothesis of the study was the assumption that persistent individual and emotional reactions of abnormal individuals, their unconscious orientation predetermine the peculiarities of their social behavior, in particular, unlawful, by activating protective and compensatory mechanisms.

It has been demonstrated that the distinctive feature of psychopathic perpetrators is the isolation of the violet color as the most emotionally attractive one. Persistent personal tendencies of the psychopath, which predetermine a positive emotional reaction to the purple stimulus, are related to the reduction

of adaptive possibilities as a consequence of the deformation of the integrative role of self-consciousness and the orientation towards the realization of subconscious aspects of emotions. The described characteristics cause functional weaknesses in the system of interaction of an abnormal personality with the surrounding world. The leading emotional and personal tendencies of the psychopath cause distortion of the personal orientation and possibilities of arbitrary regulation of their own behavior, which, in turn, creates conditions for easier formation of illegal behavior than in a mentally healthy person. Prophylactic work to prevent the abusive behavior of an abnormal person should take into account the peculiarities of the emotional and personal tendencies.

Keywords: *specific personality disorders, unlawful behavior, emotional and personal tendencies, method of color choices, self-regulation.*

УДК 159.922

М. Т. БОНДАРЧУК,

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін

Київського інституту інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ СТІЙКОСТІ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто зміст, мету та види психологічної підготовки в підрозділах поліції до дій в екстремальних ситуаціях. Надано теоретичний аналіз наукових досліджень із проблеми вивчення різних особистісних якостей працівників поліції. Охарактеризовано складові цілеспрямованого формування професійно-психологічної готовності працівників поліції до дій в екстремальних умовах і надзвичайних ситуаціях.

Ключові слова: *професійна діяльність, професійний ризик, психологічна стійкість, екстремальні ситуації, працівник поліції.*

Bondarchuk, M.T. (2017), "Psychological and pedagogical aspects of formation of resistance to extreme situations of police officers within their activities" ["Psykhologo-pedahohichni aspekty formuvannia u pratsivnyukiv politsii stiihosti do ekstremalnykh sytuatsii sluzhbovoi diialnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 130–135.

Постановка проблеми. Діяльність правоохоронних органів завжди перебувала під пильною увагою суспільства, оскільки вона тією чи іншою мірою зачіпає інтереси всіх його членів. Її результати безпосереднім чином позначаються на забезпеченні безпеки особистості, суспільства та держави й реалізації їх законних інтересів.

Робота в поліції пов'язана з безліччю моральних проблем, породжених специфікою цілей, змісту, форм, методів і засобів її діяльності. Уже саме те, що забезпечувати правопорядок і спокійне життя громадян доводиться з використанням примусових заходів та обмеженням прав особистості, викликає цілий комплекс суперечностей як у громадській, так і в індивідуальній свідомості.

Як зазначає Е. О. Арустамов, більшу частину активної життєдіяльності людини становить цілеспрямована професійна діяльність, здійснювана в умовах конкретного середовища, яка в разі недотримання нормативних вимог може негативно вплинути на її працездатність і здоров'я [1].

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукових праць українських учених [2; 3] надав можливість виділити низку складових професії працівника правоохоронних органів, серед яких (за А. І. Субботом): «сувора правова регламентація професійної діяльності; наявність у працівника владно-розпорядчих повноважень; процесуальна самостійність; висока екстремальність, емоційність службово-трудової діяльності; широке коло суб'єктів спілкування; нестандартний, творчий, часто конфліктний характер служби й праці; постійні зміни умов службово-трудової діяльності. Цілі, функції та завдання правоохоронних органів, вимоги, що висуваються до правоохоронців, зумовлюють виникнення під час службово-трудової діяльності небезпечних факторів, які знижують безпеку працівників. Під час службової діяльності ... доводиться діяти в умовах, які відчутно впливають на стан його здоров'я, життя, рівень працездатності та якість виконання поставлених завдань. У діяльності правоохоронців надзвичайно часто виникають обставини, що створюють значні труднощі в роботі й водночас

вимагають від них як представників влади швидких, точних та безпомилкових дій» [4]. Як стверджує Н. П. Матюхіна, «підвищені ризик та небезпека – це невід’ємні складові професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ» [5, с. 194].

Сьогодні навіть у пересічного громадянина служба в поліції асоціюється з підвищеним ризиком для життя та здоров’я, схильністю працівника поліції до стресів і професійно деформуючих впливів. Підтвердженням цього є фундаментальні наукові дослідження, проведені в галузі юридичної психології та психології діяльності в особливих умовах, зокрема дослідження щодо професійно-психологічної деформації працівників ОВС, здійснене В. С. Медведєвим, професійного стресу – О. В. Тімченком, психологічних засад управління персоналом – В. І. Барком, соціально-психологічних основ збереження психічного здоров’я військовослужбовців – Є. М. Потапчуком [6–9].

Проте на сьогодні недостатньо досліджень, присвячених питанням формування у працівників поліції стійкості до екстремальних ситуацій службової діяльності, тому метою статті є розкриття психологічних механізмів формування у поліцейських такої стійкості.

Виклад основного матеріалу. Учені неодноразово наголошували, що діяльність працівників поліції переважно пов’язана з ризиком для життя та здоров’я й здійснюється в складних, а досить часто і в екстремальних умовах, що значною мірою впливає не тільки на результати виконання завдань, а й на їх особисті якості (див., наприклад, статті А. Суббота чи О. Кузенкова [4; 10, с. 118]).

Протягом останніх двох років спостерігається тенденція підвищення екстремальності діяльності поліції, пов’язаної із затриманням злочинців, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, стихійних лих і надзвичайних ситуацій і наявністю у правопорушників великої кількості незареєстрованої зброї.

Якщо «та чи інша категорія стресових факторів діє протягом тривалого періоду або має підвищену інтенсивність, ми вправі очікувати такі наслідки професійної деформації, як дратівливість, черствість, відсутність ініціативи, звуження кола інтересів, зниження професійної активності» [11, с. 151].

Порушення чи втрата психічного здоров’я – це реальна передумова для виникнення негативної поведінки працівників правоохоронних органів, до якої можна віднести алкоголізм, наркоманію, токсикоманію та самогубство.

Оскільки перелічені вище явища часто стають також причиною звільнення працівників або можуть стати причиною їх смерті, гостро постає питання щодо навчання працівників поліції тактиці, методам і прийомам особистого психічного «забезпечення», до якого фахівці відносять *психоконтроль, психодіагностику, саморегуляцію* тощо. І це не дивно, адже працівники поліції працюють в умовах постійних психічних навантажень та емоційно-психологічних перевантажень. Тому їм (працівникам) вкрай важливо володіти хоча б найпростішими навичками психологічної самодіагностики та саморегуляції для того, щоб вирішувати покладені на них завдання.

Ще десять років тому автори навчального посібника з безпеки професійної діяльності працівників податкової міліції зазначали: «Останнім часом в Україні з’явилося чимало літератури, яку можна віднести за тематикою до “школи виживання”; ця література містить детальні і конкретні рекомендації щодо питань боротьби з “розбурханою” стихією, але чи користуються цими джерелами працівники правоохоронних органів під час самопідготовки ...?! До речі, тут не йдеться про вивчення показників та вражаючих факторів стихійного лиха або техногенної катастрофи, – мова, скоріше, йде про вироблення певної психологічної готовності працівника до дій в екстремальних ситуаціях, формування таких важливих навичок, як діяти звично у незвичних умовах» [12, с. 65–66].

Специфіка діяльності працівників правоохоронних органів за сучасних умов потребує практичного навчання тактики, методів і прийомів створення професійно-моральної безпеки, тобто професійно-правильних дій в умовах провокації, погроз, шантажу, хабарництва тощо. Це дозволить уникнути порушень етичних норм чи закону і не знизити рівня професійної активності у певних випадках [12, с. 67].

Саме тому вкрай актуальним питанням забезпечення якості й ефективності виконання оперативно-службових завдань, покладених на Національну поліцію України, є запровадження психопрофілактичної роботи в органах та підрозділах поліції, спрямованої на формування у працівників стійкості до екстремальних ситуацій службової діяльності.

Підтвердженням цього є узагальнений висновок, зроблений на підставі особистих бесід із працівниками, які безпосередньо перебували в екстремальних ситуаціях. Дійсно, очевидці вже неодноразово пересвідчувались у тому, що в неадекватних ситуаціях, як правило, допомагає не обсяг теоретичних знань, хоча без них,

скажімо так, іноді майже неможливо впоратися з проблемою, а досвід і психічна готовність до активних дій у небезпечних і незвичних умовах.

Результати комплексних досліджень психологів МВС України показали, що такі фактори, як ненормований робочий день, постійний контакт з асоціальними елементами та необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил під час припинення злочинів знижують функціональні резерви організму, аж до їх повного виснаження. Це визначає високі вимоги до психічної сфери особистості працівників поліції, їх стресостійкості та психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Як указує Д. В. Швець, «невміння працівників поліції регулювати психічний стан і дії призводить до негативних, часто тяжких наслідків як для нього самого, так і для оточуючих. Невміння управляти своєю поведінкою знижує здатність соціально-психологічної адаптації особистості до наявних умов середовища, є серйозною перешкодою в реалізації її життєвого потенціалу» [13, с. 227].

На сьогодні вітчизняними науковцями розроблено певні науково-теоретичні, концептуальні розробки, які вимагають якомога швидшого широкомасштабного практичного впровадження у практику роботи всіх підрозділів Національної поліції України.

Наразі під час реформування постають питання, як у сучасних умовах розвитку демократії, боротьби з корупцією та зламу старих стереотипів міліції забезпечити імідж створеної поліції, підвищити її професійний рівень, зробити її діяльність прозорою й відкритою та взагалі сформувати новий соціальний портрет поліції. Відповідь на ці запитання міститься у закономірностях і досвіді впровадження будь-яких змін та інновацій у різноманітні галузі життєдіяльності.

Як свідчить світовий і вітчизняний досвід, саме заходи психологічного забезпечення дозволяють цілеспрямовано розкрити й розвинути здібності працівників поліції, підвищити їх професіоналізм і працездатність, зберегти здоров'я та життя й сформувати у них стійкість до екстремальних ситуацій службової діяльності.

Зміна соціального призначення поліції, задекларована в законі України «Про Національну поліцію», ставить на перше місце підготовку висококваліфікованих кадрів для поліції не лише як професіоналів своєї справи, здатних виконувати складні завдання, що стоять перед поліцією, але і як працівників, які мають самосвідомість, що відображає ставлення до людини як до найвищої цінності.

Написанню цієї статті передувала особиста розробка (під керівництвом професора кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ доктора психологічних наук, професора В. І. Барка) тренінгової програми для поліцейських під назвою «Хто Я». Програма складається з трьох блоків і має на меті опрацювання специфічних, типових для поліції рольових ситуацій і сприяння формуванню навичок емоційної саморегуляції працівників поліції. Завданнями тренінгу є також актуалізація у працівників навичок пізнання власних психологічних особливостей, конструктивного врегулювання конфліктів, виходу зі стресових ситуацій і подолання бар'єрів під час професійного та особистісного спілкування.

Основним методичним принципом тренінгу «Хто Я» є вплив на інтелектуальну, мотиваційну та поведінкову сфери працівника поліції через його емоційну сферу за допомогою створення умов для отримання практичного досвіду вирішення професійних і психологічних проблем.

Структурний алгоритм тренінгу спирається на традиційні методичні та організаційні засади: розігрівальні вправи, рольові ігри, відеозйомку з подальшим аналізом, методи самодіагностики, групові дискусії, заняття в робочих групах, отримання зворотного зв'язку тощо.

На завершальному етапі тренінгу вся група бере участь в обговоренні деяких особистих проблем учасників тренінгу, пошуку реальних шляхів і способів виходу зі стресу, використовуючи при цьому отримані в процесі тренінгу вміння й навички («мозковий штурм», систематичне подолання проблеми та конфліктів та ін.). Розглянемо детальніше зміст основних блоків тренінгу.

Перший блок «Мій портрет» містить такі теми:

1. Уявлення, стереотипи, які виникають у процесі професійного спілкування працівників поліції з різними категоріями громадян.
2. Діагностика емоційних станів.
3. Чинники, які ускладнюють професійну комунікацію й викликають стрес.

У другому блоці «Комунікація» розглядаються конфлікт, його складові, стратегії поведінки у конфлікті, а також способи та шляхи подолання конфліктів, опанування інших складних професійних ситуацій.

Третій блок «Безпека» містить такі теми:

1. Психологічні та фізіологічні ознаки стресу. Типові професійні та особисті стресори.
2. Конструктивні засоби подолання стресів.
3. Прийоми емоційної саморегуляції.

Продуктивність авторської програми тренінгу саморегуляції психічних станів у працівників поліції забезпечується дотриманням таких умов оптимізації досліджуваного процесу:

- спеціальних (професійна спрямованість змісту тренінгової програми, орієнтованої на вирішення проблемних ситуацій та ускладнень у службовій діяльності; орієнтованість учасників тренінгу на усвідомлення й утілення в реальну діяльність набутих умінь саморегуляції психічних станів);

- психологічних (наявність суб'єкт-суб'єктних стосунків між учасниками тренінгу; урахування соціально-психологічних механізмів групової динаміки; формування умов для самовизначення індивідуального стилю саморегуляції; доброзичливе та ціннісне ставлення до учасника тренінгової програми);

- педагогічних (розмаїття засобів і прийомів, необхідних для вирішення актуальних завдань тренінгової програми; використання модульного способу організації тренінгових занять; ступеневе опанування етапів тренінгу саморегуляції психічних станів; чергування індивідуальних і групових способів організації взаємодії учасників тренінгової програми).

Аналіз результатів упровадження тренінгової програми серед працівників Ніжинського та Менського відділів поліції ГУНП в Чернігівській області свідчить, що з плином часу поведінка працівників, які пройшли тренінг, змінюється у бік більш виваженої та контрольованої, підвищується особистісна ефективність, спостерігається тяга до кар'єрного росту.

За допомогою більш детального аналізу анкетних даних, отриманих безпосередньо після тренінгу, було виявлено високий рівень сприйняття відповідності тренінгу «Хто Я» професійним вимогам психологічної підготовки працівників поліції. Результати аналізу даних анкетного опитування через 3 місяці засвідчили такі зміни у комунікативній, потрібнісно-мотиваційній та емоційній сферах більшості учасників тренінгу: розвиток комунікативної здатності – у 58,2 %, збільшення рівня стресостійкості – у 47,6 %, поліпшення навичок ефективного вирішення конфліктів – у 46,9 %, удосконалення навичок емоційної саморегуляції – 54,8 %. Більше половини учасників тренінгу відмічає його позитивний вплив на професійну діяльність та особисте життя.

Висновки. Професійна діяльність працівника поліції належить до розряду «складних» професій, які висувають дуже високі психологічні та психофізіологічні вимоги до працівників. Особистість працівника поліції відрізня-

ється складністю та багатогранністю. Вона складається й формується в результаті взаємодії багатьох чинників, але головним і визначальним з них є особистість людини, яка обрала професію поліцейського як одну з головних своїх життєвих цілей.

Формування особистості працівника поліції – це складний процес перетворення вимог сучасного законодавства й відповідних відомчих установок на переконання, звички, особистісні якості, навички та вміння особи, яка обрала для себе роботу в поліції. Величезне значення для формування особистості працівника поліції мають навчальна підготовка та професійна діяльність, яка висуває складний комплекс вимог до його особистісних якостей і професійних навичок, розвиваючи й закріплюючи їх у структурі особистості.

Знання психічних закономірностей і застосування в процесі службової діяльності певних психологічних методів полегшує працівнику поліції роботу, допомагає йому регулювати й будувати відносини з іншими людьми, глибше розуміти мотиви вчинків людей, пізнавати об'єктивну дійсність, правильно оцінювати її й використовувати результати пізнання в практиці. Усе це є необхідним працівнику поліції для того, щоб здійснювати покладені на нього функції максимально ефективно та з найменшими втратами власної емоційної рівноваги.

Аналіз умов діяльності щодо виконання службових завдань працівниками поліції показав необхідність удосконалення методів формування психологічної стійкості до фруструючого та стресогенного впливу екстремальних ситуацій професійної діяльності. Доцільність практичних занять і тренінгів виправдовується існуванням психологічної закономірності: працівник поліції, який неодноразово потрапляв у важкі умови та впорався з ними, має більше шансів вийти з честю з чергової екстремальної ситуації, ніж той, хто ніколи не потрапляв у них [13, с. 228].

Практика засвідчує, що кращих успіхів у службовій діяльності досягають ті працівники, у кого міцніші нерви, хто краще вміє налаштуватися на боротьбу з противником, хто вміє більш раціонально не лише розпоряджатися своїми фізичними й розумовими ресурсами, але і зберігати на оптимальному рівні нервово-психічну активність, проявляти в складних ситуаціях оперативно-службової діяльності свою психологічну стійкість. У зв'язку з цим оволодіння працівниками поліції прийомами та методами психологічної саморегуляції є вельми актуальним завданням сучасності. Широке

впровадження тренінгів з формування у працівників поліції стійкості й умінь саморегуляції емоційних станів сьогодні має певні проблеми та перешкоди як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Проте, як свідчить

досвід передових країн, подолати ці проблеми цілком можливо за умов реального бажання та волі у процесі проведення якісних змін діяльності поліції й удосконалення професійних та особистісних складових її працівників.

Список бібліографічних посилань

1. Безопасность жизнедеятельности: учебник / под ред. Э. А. Арустамова. М.: Дашков и К, 2001. С. 13.
2. Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Медведєв В. С. Професійна психологія в ОВС. Загальна частина: курс лекцій. Київ: УАВС, 1995. 111 с.
3. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология. М.: Юрид. лит., 1991. 464 с.
4. Суббот А. Негативні явища та прояви, що впливають на безпеку діяльності правоохоронних органів та особисту безпеку їх співробітників. *Вісн.* 2012. № 8. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3081/> (дата звернення: 16.03.2017).
5. Матюхіна Н. П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України (теоретичні та прикладні аспекти): монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. 287 с.
6. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичні та прикладні аспекти): монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1996. 192 с.
7. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.06. Харків, 2003. 35 с.
8. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом ОВС: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.06. Київ, 2004. 32 с.
9. Потапчук Є. М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Хмельницький, 2004. 32 с.
10. Кузенков О. В. Проблеми професійної підготовки курсантів МВС України у процесі занять спеціальною фізичною підготовкою. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 115–122.
11. Мартыненко О. А. Професиональная деформация сотрудников ОВД: роль стрессовых факторов. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 8. С. 151–155.
12. Суббот А. І., Жаров А. І., Корнєєв Ю. В. Безпека професійної діяльності працівників податкової міліції: навч. посіб. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2006. 352 с.
13. Швець Д. В. Психічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних ситуаціях // Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України; Консультат. місія Європейського Союзу в Україні. Харків: ХНУВС, 2017. С. 226–228. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_03_2017/pdf/104.pdf (дата звернення: 16.03.2017).

Надійшла до редколегії 16.03.2017

БОНДАРЧУК Н. Т. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ У СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ СТОЙКОСТИ К ЭКСТРЕМАЛЬНЫМ СИТУАЦИЯМ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассмотрены содержание, цели и виды психологической подготовки в подразделениях полиции к действиям в экстремальных ситуациях. Предоставлен теоретический анализ научных исследований по проблеме изучения различных личностных качеств сотрудников полиции. Охарактеризованы составляющие целенаправленного формирования профессионально-психологической готовности сотрудников полиции к действиям в экстремальных условиях и чрезвычайных ситуациях.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиональный риск, психологическая устойчивость, экстремальные ситуации, работник полиции.

BONDARCHUK M. T. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF RESISTANCE TO EXTREME SITUATIONS OF POLICE OFFICERS WITHIN THEIR ACTIVITIES

The author of the article has outlined the content, objective and types of psychological training in the police units for actions in extreme situations. Theoretical analysis of scientific research on the problem of studying personal qualities of police officers has been provided. The components of purposeful formation of professional and psychological readiness of police officers for actions in extreme conditions and emergency situations have been characterized.

The psychological and pedagogical possibilities of effective formation of psychological readiness of police officers to the activity in extreme conditions have been determined. The main directions of increasing

the effectiveness of formation of psychological readiness of police officers to the activities in extreme conditions have been developed and experimentally grounded.

The understanding of psychological readiness as an integrative quality of a police officer's personality has been provided and grounded. It includes the organic unity of meaningful motives, emotional and volitional resistance to frustrators, as well as strong professional knowledge, skills and abilities to ensure successful performance of the activities in extreme conditions.

Keywords: *professional activity, professional risk, psychological stability, extreme situations, police officer.*

УДК 159.922

О. В. ВАГІНА,

аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8934-4752>

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДТЕСТОВОЇ БЕСІДИ ПІД ЧАС ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто основні психологічні умови передтестової бесіди під час проведення поліграфних досліджень. Викладено ключові фактори проведення передтестової бесіди. Висвітлено методи та прийоми встановлення психологічного контакту й отримання правдивої інформації. Придано увагу основним завданням передтестової бесіди у світлі їх психологічних умов.

Ключові слова: *поліграф, опитування, обстежуваний, психологічний контакт, передтестова бесіда, психологічні умови.*

Vagina, O.V. (2017), "Psychological conditions of conducting pre-test conversation during polygraph examinations" ["Psychologichni umovy provedennia peredtestovoi besidy pid chas polihrafichnykh doslidzhen"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 135–139.

Постановка проблеми. Поліграф являє собою спеціальний комп'ютерний технічний засіб, що здійснює реєстрацію змін психофізіологічних реакцій людини, які є результатом психологічних процесів у відповідь на пред'явлення їй за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Поліграф має відповідну сертифікацію, прилад не завдає шкоди життю й здоров'ю людини та навколишньому середовищу. Він широко використовується із середини ХХ сторіччя у розвинутих країнах світу і практика його застосування свідчить про те, що цей прилад надає можливість отримувати від людини інформацію, яку виявити іншим шляхом дуже складно. Останніми роками успішно розвиваються такі напрямки використання поліграфа, як відбір кадрів у професіях підвищеного ризику, а також розкриття та розслідування злочинів. Результати поліграфних обстежень персоналу в багатьох країнах Європи свідчать про їх високу ефективність у профілактиці злочинних проявів, службових порушень і девіацій поведінки.

Зважаючи на те, що суб'єктом професійного інтересу поліграфолога є кожна конкретна обстежувана людина з її системною нервово-психологічною організацією, особистість з її

свідомістю й емоціями, метою статті є розкриття психологічних умов проведення передтестової бесіди для ефективного проведення поліграфних досліджень.

Аналіз останніх наукових досліджень. Історія становлення та розвитку поліграфних досліджень в Україні тісно пов'язана із системою Міністерства внутрішніх справ. Її початком можна вважати 1999 рік, коли група з п'яти викладачів і науковців системи МВС України пройшла перепідготовку в Академії юридичної психофізіології (м. Ларго, США) за спеціальністю «Екзаматор поліграфа». У травні 1999 р. в Національній академії внутрішніх справ України був проведений круглий стіл на тему «Проблеми і напрямки впровадження поліграфа у практичну діяльність органів внутрішніх справ України» за участю представників МВС, Служби безпеки й Міністерства оборони України, а також українських та російських поліграфологів-практиків. До першочергових завдань впровадження використання цього приладу було віднесено розробку відомчої нормативної бази, науково обґрунтованих методик опитування громадян із використанням поліграфа та визначення основних вимог щодо технічного забезпечення й організації проведення опитувань.

Із цього моменту почали проводитись наукові дослідження з проблематики поліграфних опитувань, питанням науково-психологічного та правового забезпечення використання поліграфа присвятили свої праці українські та зарубіжні науковці В. І. Барко, С. К. Делікатний, Ж. Ю. Половнікова, Т. Р. Морозова, Д. А. Мовчан, О. В. Шаповалов, В. А. Варламов, Р. Лурія, К. Бакстер, Дж. Рейд та інші. Невдовзі, а саме 28 серпня 2001 р., був виданий наказ МВС України № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України», яким регламентувалося проведення протягом 2001–2002 років експерименту з використанням поліграфів для професійно-психологічного відбору кандидатів на службу й навчання в навчальних закладах МВС України, зарахування до складу миротворчих місій або перевірки осіб, які висуваються на керівні посади, а також працівників, стосовно яких проводяться службові перевірки. У 2002 р. було підбито підсумки експерименту й підтверджено ефективність використання поліграфів як у роботі з персоналом, так і в процесі розкриття та розслідування злочинів. Відтоді розпочалось широке впровадження поліграфних технологій у систему МВС України.

Виклад основного матеріалу. Психологічні умови поліграфного дослідження стосуються всіх без винятку його етапів, починаючи від першої розмови ініціатора з поліграфологом і закінчуючи висновками останнього. Крім того, свою унікальну психологічну специфіку мають різні види поліграфних досліджень: якщо для скринінгової перевірки кандидата на роботу використовуються одні методи роботи з обстежуваним, то в рамках службових розглядів або розслідування злочинів – інші. У структурі поліграфних досліджень передтестовій бесіді надається особливо важливе значення. Слід зазначити, що від цього етапу багато в чому залежить успішність усього дослідження [1].

Російський психолог Н. В. Гусева вказує: «Така бесіда проводиться з метою виявлення біографічних даних і отримання нових деталей, пов'язаних з метою перевірки. На підставі інформації, що отримується на цьому етапі, приймається рішення про можливість і доцільність проведення дослідження, визначаються методи та схема його проведення, вибудовується тактика взаємодії з обстежуваним. Багато практикуючих фахівців-поліграфологів вважають, що бесіда перед перевіркою є набагато важливішою за саму перевірку. На етапі передтестової бесіди поліграфолог розповідає об-

тежуваному про принцип роботи приладу, ілюструючи на конкретних прикладах, як прилад «відрізняє» правду від брехні. При цьому необхідно переконати обстежуваного в непогрішності роботи приладу й неминучості виявлення брехливих відповідей. У передтестовій бесіді фахівець інформує обстежуваного про правила проведення СПФД (спеціального психофізіологічного дослідження. – О. В.) і вимоги до його поведінки в процесі дослідження. Саме в процесі передтестової бесіди з перших секунд появи обстежуваного в кабінеті поліграфолога повинен зарекомендувати себе компетентним, авторитетним, грамотним, професійним фахівцем, який викликає довіру, повагу й навіть симпатію» [1]. Думку Н. В. Гусевої ми повністю підтримуємо.

Досвідчені фахівці, які працюють із поліграфними пристроями під час опитування громадян, знають, що особи, які їх проходять, завжди відчують більш-менш виражене емоційне напруження, особливо на перших етапах тестування. Це підвищене емоційне напруження викликають безліч факторів, наприклад побоювання за деякі теми й питання тестування, навіть за умови, що опитуваній особі приховувати особливо нічого, або побоювання виглядати нерозумно, не зрозуміти питань, відповісти не так і невчасно. З огляду на те, спочатку підвищена емоційна напруженість або та, що виникла під час тестування через неправильні дії фахівця, часто призводить до спотворення власне результатів тестів і помилкових висновків, слід уміти її виявляти, усувати або хоча б не сприяти її розвитку.

На перших етапах передтестової бесіди фахівець може помітити зовнішні ознаки емоційного хвилювання: опитуваний скутий, затиснутий або, навпаки, рухи його поривчасті, навіть ніби погано координовані (він може спробувати переставити стілець, на який запропоновано сісти, почати знімати піджак, хоча це йому не пропонувалося, і т. ін.). На обличчі опитуваного спостерігається вираз невпевненості, настоженості, губи тремтять, можуть спостерігатися навіть судороги м'язів обличчя, протягом усієї передтестової бесіди може бути «приклеєна» посмішка. У суб'єкта може спостерігатися дрібне тремтіння рук чи колін. Голос під час відповідей звучить то тихіше, то дзвінкіше; в процесі співбесіди даються тільки односкладові й однотипні відповіді або мова є переривчастою, сумбурною, опитуваний плутається у відповідях. Підвищене емоційне напруження може виражатися в загальному поведінковому різко негативному, войовничому (аж до відмови

від тестування) ставленні як до опитування в цілому, так навіть і до особистості фахівця.

Наявність підвищеного емоційного напруження на етапі, що передує проведенню передтестової співбесіди, в 90 % випадків не обумовлюється тим, що опитуваний прагне обдурити прилад чи йому є що приховувати. Виникнення вираженої емоційної напруженості під час тестування може бути результатом справжнього виходу фахівця на болочі для суб'єкта особливості його біографії або особистості. А можливо, це обумовлено серйозними поведінковими помилками фахівця, які призвели до виникнення негативного ставлення опитуваного до процедури опитування. Для того, щоб не виникло подібних помилок, слід чітко дотримуватися певних рекомендацій і правил під час проведення всіх етапів тестування [2].

Насамперед у передтестовій бесіді важливо встановити психологічний контакт з опитуваним. Це дуже важливе завдання. У жодному разі не можна чинити на людину грубий тиск або виявляти свою недовіру. Необхідно поводитися з людиною гранично коректно, демонструвати абсолютну об'єктивність і неупереджене ставлення до об'єкта.

В одному з американських посібників з детекції брехні (д-р Гарольд Фельдман) зазначається, що «поліграфолог повинен мати вигляд діловий та професійний і при цьому мати спокій лікаря». Підкреслюється, що «слід уникати грубого поводження. Погані манери, владність можуть викликати страх, побоювання в обстежуваного і, скоріш за все, вплинуть негативно на ефективність перевірки».

Для встановлення психологічного контакту перш за все фахівець повинен ввічливо привітатися і представитися, а потім «розговорити» людину, почавши з бесіди про неї саму.

Протягом 8–10 хвилин поліграфологові необхідно визначити «характерологічний стрижень» обстежуваного і на цій основі вибудувати манеру подальшого спілкування.

Слід поцікавитися, як людина себе почуває, який у неї настрій, чи спала вона напередодні, чи не голодна і т. ін. Інакше кажучи, необхідно підходити до людини із щирою участю і зацікавленістю.

Кожен висококваліфікований поліграфолог вносить у передтестову бесіду тонкі емоційні нюанси, обумовлені всією своєрідністю його особистості.

Провідні російські поліграфологи (В. В. Корвін, В. М. Федоренко, О. В. Баришев, О. П. Сошників та ін.) є великими майстрами, можна навіть сказати «художниками» у справі прове-

дення передтестової бесіди, в умінні отримати від обстежуваної особи те, що їм потрібно.

Усі вони підходять до обстежуваної особи по-своєму. При цьому в кожного з провідних російських поліграфологів, зрозуміло, є свої індивідуальні, неповторні переваги й недоліки.

Так, один фахівець може вносити в передтестову бесіду (та й у всю свою манеру спілкування з обстежуваним) м'якість і доброту, свою допитливість (не слід плутати ці особливості спілкування зі святенництвом), інший буває часом різкий і дещо грубуватий, третій може бути незадоволеним і сповненим «чорного гумору». Проте всім їм властива об'єктивна зацікавленість у встановленні істини, яка так підкуповує «сумлінного» обстежуваного. У бесіді з такими фахівцями обстежувані відчують і розуміють, що спілкування з ними в рамках передтестової бесіди є для поліграфолога чимось більшим, ніж рутинний службовий обов'язок.

Усе це може сприяти виникненню у «правдивих» обстежуваних того, щоб максимально розкритися в передтестовій бесіді, і тим допомогати встановленню істини у плані власної непричетності до розслідуваної події.

Незважаючи на видимі відмінності в манері проведення передтестової бесіди, можна виділити те спільне, що об'єднує всіх висококваліфікованих фахівців, – принцип індивідуалізації бесіди. Так, з одним обстежуваним поліграфолог може розмовляти протягом двох годин, а спілкування з іншим обмежити десятьма хвилинами; одного обстежуваного він може слухати мовчки, не перериваючи й майже не ставлячи запитань, а висловлювання іншого обстежуваного він може поправляти, уточнювати, коригувати і т. ін.

Інакше кажучи, професійний поліграфолог будує контакт з обстежуваним неодмінно з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей останнього.

Далі треба пам'ятати, що в передтестовій бесіді не слід використовувати теми, далекі від мети перевірки, оскільки це може викликати в людини подив або навіть привести її до думки, що її просто дурять.

Спеціаліст повинен виходити з того, що людина, навіть якщо вона не винувата, може бути спочатку налаштована проти нього й демонструвати своє негативне ставлення до поліграфної перевірки. В окремих випадках особа сама провокуватиме фахівця з метою створення ненормальних умов для роботи. У цьому випадку поліграфолог повинен зберігати повний спокій, демонструвати коректність і в жо-

дному разі не піддаватися на провокації. Він повинен намагатися перевести контакт з обстежуваною особою в спокійне русло й до моменту безпосереднього тестування отримати доступ до максимально спокійної психіки людини [3].

Грамотно проведена психологічна підготовка обстежуваного до майбутнього опитування забезпечує виразність і чіткість реакцій при відповідях на питання тесту, а також їх однозначну та достовірну інтерпретацію. Тому дуже важливо із самого початку передтестової бесіди так вести підготовку до майбутнього опитування, щоб надалі поліграфолог міг бути впевненим у надійності отриманих результатів. З першого моменту зустрічі поліграфолог свідомо чи несвідомо формує ставлення обстежуваного до майбутнього опитування, яке і визначає його подальшу поведінку під час тестування, чіткість реакцій при відповідях і, в кінцевому рахунку, достовірність результатів.

У процесі передтестової бесіди поліграфолог безпосередньо починає психологічну стимуляцію досліджуваного, яка повинна триматися протягом усього опитування. Так, на цій стадії він починає створювати у досліджуваного впевненість у високих можливостях поліграфа щодо виявлення брехні, доводить необхідність бути гранично щирим у відповідях на кожне запитання, а також викликати довіру до самої процедури опитування тощо.

Слід підкреслити, що у процесі тестування максимально виражені реакції обстежуваного на питання тесту з'являються в разі, коли той переконаний, що приховування ним тієї чи іншої інформації обов'язково буде виявлено. Із цією метою під час передтестової бесіди поліграфолог роз'яснює обстежуваному основні принципи роботи поліграфа та принципи «виявлення брехні» з його допомогою, не розкриваючи, природно, методичних тонкощів проведення опитування із застосуванням поліграфа, які можуть перешкодити поліграфологу успішно провести опитування. Так, поліграфолог перераховує велику кількість фізіологічних показників, які контролюються за допомогою поліграфа, розповідає про те, як відбувається, у разі неправдивих відповідей на запитання тесту, зміна фізіологічних реакцій людини. При цьому акцент має робитися на неминучості проявів таких реакцій, для чого наводяться загальні підтверджуючі приклади. Особливо важливо, щоб поліграфолог наголосив на неможливості одночасного контролювання всіх фізіологічних параметрів, що реєструються за допомогою поліграфа.

Отже, основні завдання передтестової бесіди у світлі їх психологічних умов є такими:

- встановлення психологічного контакту з опитуваним та зняття емоційної напруги у непричетного та посилення її у причетного до події, яка перевіряється;
 - вивчення особистості опитуваного, визначення його інтелектуального рівня та особливостей його словникового запасу;
 - виявлення й оцінювання вербальних і невербальних ознак брехливої поведінки опитуваного;
 - виявлення наявності якихось фізичних або емоційних факторів, які можуть зробити перевірку на поліграфі ризикованою або неможливою (наприклад, фізичне або психічне виснаження, якість захворювання, що перешкоджає проведенню перевірки);
 - ознайомлення суб'єкта з процедурою перевірки та його підготовка до виконання правил тестування;
 - забезпечення успішного обговорення, коригування та розробки варіантів тестових питань;
 - досягнення впевненості у повному розумінні й усвідомленні обстежуваним змісту всіх питань;
 - забезпечення повного знання суб'єктом його прав і можливості ними скористатися.
- Багатоцільове призначення співбесіди свідчить про її значущість у процесі поліграфного обстеження [4].

Також під час проведення передтестової бесіди поліграфолог повинен бути гранично уважним. Часто нещирість опитуваного виказується мимоволі, в результаті проголошення неправди в окремих словах і фразах, які можуть прямо виявляти приховану правду і частково бути наслідком елементарної неухважності й недбалості опитуваного, який каже неправду. В деяких школах вважається, що поява застережень, описок, а також проговорів являє собою не випадковий процес, обумовлений недбалістю й неухважністю, а особливе явище, що відбиває внутрішній психологічний конфлікт індивіда. Застереження, нехай не завжди явно, відображає те, що той, хто говорить, хотів би приховати (не повідомляти), тобто являє собою своєрідну форму самозради. Воно може бути неусвідомленим, коли йдеться про якісь явища, факти або події, витіснені зі свідомості в результаті дії механізмів психологічного захисту, або усвідомленим, наприклад, коли людина навмисне бреше й приховує правду. Очевидно, не будь-які застереження можуть служити доказом брехні. Обов'язково треба брати до уваги

зміст усього повідомлення й контекст поточної ситуації, тому що досить часто застереження є просто відображенням порушення нормально-го перебігу процесу мовної продукції, наприклад у результаті впливу сильних емоцій, або є звичайними мовними помилками, що не несуть ніякого змісту. Слід зазначити, що і повна відсутність застережень не може розглядатися як доказ правдивості висловлювання.

Крім того, під час проведення передтестової бесіди поліграфолог повинен урахувати яскраво виражені характерологічні особливості обстежуваного – акцентуації його характеру. Для підтримання психологічного контакту, наприклад, із представником істероїдного типу його треба похвалити, емотивного – заспокоїти й переконати в безпеці, а з гіпертимним – працювати в активному темпі.

Отже, якісне дотримання зазначених психологічних умов проведення поліграфологом пе-

редтестової бесіди з опитуваним не лише може визначити стратегію наступного етапу проведення поліграфного дослідження, а в деяких випадках здатне викликати психологічну реакцію особи ще до припинення нерозпочатого поліграфного дослідження. Тобто опитуваний з повним розумінням ситуації, що склалася, може заявити про відмову від подальшого проведення такого опитування, усвідомивши безнадійність свого стану та цілковитої готовності до щирого зізнання у скоєному.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що врахування психологічних особливостей та стану опитуваного, встановлення психологічного контакту й уміле використання прийомів психологічного впливу на обстежуваного у процесі передтестової бесіди є необхідними і важливими умовами успішності проведення поліграфного дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Гусева Н. В. Психологические аспекты предтестовой беседы при проведении специальных психофизиологических исследований с использованием полиграфа. *Концепт*. 2016. Т. 15. С. 2436–2440. URL: <http://e-koncept.ru/2016/96408.htm> (дата звернення: 23.02.2017).
2. Углубленные кадровые проверки / В. А. Варламов, Г. В. Варламов, Н. М. Власова и др.; под ред. Е. С. Швец; Группа компаний «Русичи». М., 2003. 389 с.
3. Оглоблин С. И., Молчанов А. Ю. Инструментальная «детекция лжи»: акад. курс. М.: Ньюанс, 2004. 447 с.
4. Петров А. М., Мягких С. Г., Бессонова С. Ю. Психологические возможности выявления скрываемой информации: учеб.-метод. пособие для сотрудников правоохранит. органов, студентов и курсантов высш. юрид. учеб. заведений; Петров А. М., Мягких С. Г. Из записной книжки полиграфолога: справ. пособие для специалистов, использующих полиграф при опросе граждан. Пермь: Компаньон, 2003. 202 с.

Надійшла до редколегії 23.02.2017

ВАГИНА Е. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ПРЕДТЕСТОВОЙ БЕСЕДЫ ВО ВРЕМЯ ПОЛИГРАФНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Рассмотрены основные психологические условия предтестовой беседы при проведении полиграфных исследований. Изложены ключевые факторы проведения предтестовой беседы. Освещены методы и приёмы установления психологического контакта и получения правдивой информации. Уделено внимание основным задачам предтестовой беседы в свете их психологических условий.

Ключевые слова: полиграф, опрос, обследуемый, психологический контакт, предтестовая беседа, психологические условия.

VAGINA O. V. PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF CONDUCTING PRE-TEST CONVERSATION DURING POLYGRAPH EXAMINATIONS

The basic psychological conditions of pre-test conversation during conducting polygraph examinations have been considered. The key factors of conducting pre-test conversation have been outlined. The methods and techniques of establishing psychological contact and obtaining the correct information have been outlined. Special attention has been paid to the main tasks of pre-test conversation in the light of their psychological conditions.

The author has made a substantiated conclusion that consideration of psychological characteristics and condition of the respondent, the establishment of psychological contact, the skillful use of techniques of psychological impact on the respondent in the process of pre-test conversation is a necessary and important condition for the success of conducting polygraph examination.

Keywords: polygraph, survey, respondent, psychological contact, pre-test conversation, psychological conditions.

УДК 159.92

Г. О. ГОНЧАРОВА,

аспірант кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9366-4591>

ДИНАМІКА СИСТЕМИ СТАВЛЕНЬ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС У КРИЗОВІ ПЕРІОДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Досліджено зміни базових ставлень курсантів внаслідок впливу на них нормативних вікових криз, пов'язаних із навчанням у ВНЗ МВС. Розглянуто позиції різних науковців щодо систематизації, виокремлення в загальні смислові групи ставлень, які можуть виникати в людини стосовно предметів, явищ, навколишніх умов, інших людей, усього, що оточує особистість. Спираючись на класифікацію О. Ф. Лазурського, зроблено спробу навести власний варіант поділу ставлень на групи та наповнити кожен категорію найбільш загальними, притаманними кожній особистості прикладами конкретних ставлень. Описано нормативні психологічні кризи кожного року професійного навчання у ВНЗ, охарактеризовано їх передумови та прояви. Проведено аналіз впливу тієї чи іншої кризи на ставлення особистості та зроблено висновок щодо того, які з перелічених ставлень неодмінно зазнають впливу та змін в умовах переживання особистістю кризових явищ, пов'язаних із конкретним роком професійного навчання.

Ключові слова: ставлення, система ставлень, професійний розвиток, курсанти ВНЗ МВС.

Goncharova, G.O. (2017), "Dynamics of the relations system of the cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs within the crisis periods of professional training" ["Dynamika systemy stavlen kursantiv VNZ MVS u kryzovi periody profesiinoho navchannia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 140–146.

Актуальність проблеми дослідження. Відіграючи роль одного з основних регуляторів поведінки особистості, ставлення, зважаючи на зміни оточуючої дійсності, можуть також змінюватися та варіюватися. Досить насиченим щодо відкриття нових якостей своєї особистості, розчарування або впевненості у зробленому виборі, набуття нових знань, навичок і досвіду є період професійного навчання у вищому навчальному закладі.

Зміни в системі ставлень особистості, які відбуваються протягом навчання у виші, носять в основному революційний характер, тобто мають досить тривалий латентний період, а зовні відбуваються швидко, «раптово». Це пов'язано із взаємною обумовленістю розвитку системи ставлень та переживанням особистістю криз професійного розвитку. Саме внаслідок переживання студентом тієї чи іншої кризи навчання відбуваються зміни в цілісній системі ставлень особистості, змінюються його погляди на зміст освіти та її найбільш істотні умови. Від цього багато в чому залежатиме успішність навчання, мотивація студента, його подальший професійний шлях.

Актуальність вивчення динаміки системи ставлень курсантів ВНЗ МВС пов'язана з потребою держави мати перспективний персонал поліції, який не тільки отримує належну та

якісну освіту, але й є надійним, прогнозованим відносно свого подальшого професійного шляху в поліції.

Виклад основного матеріалу. Кризи професійного становлення особистості в системі ОВС були предметом дослідження О. М. Бандурки, Л. М. Балабанової, С. П. Бочарової, В. І. Барка, Л. І. Мороз, О. В. Землянської, І. В. Жданової, А. В. Москаленка, В. Л. Погрібної, Г. Є. Запорожцевої, Г. В. Попової, О. В. Тімченка, О. М. Цільмак, С. В. Ковальчишиної та ін. На думку психологів, криза – «це явище складне, хоча й обмежене у часі; ситуація ризику, загрози, яка, проте, може створювати можливості для саморозвитку та самореалізації, ставлячи людину перед необхідністю зробити вибір» [1, с. 10].

У контексті дослідження професійного навчання як одного з етапів професійного розвитку поняття криз, що супроводжують навчальний процес, можна визначити як нетривалі у часі періоди, протягом яких відбувається перебудова професійної свідомості, перегляд студентом самооцінки, перевірка своїх розумових можливостей, співставлення власних очікувань з реальною дійсністю та ревізія зробленого професійного вибору [2, с. 31].

Зазначені кризи є різновидом нормативних вікових криз, оскільки зазвичай мають місце у

професіогенезі всіх суб'єктів праці та спостерігаються в певному віці, адже починаючи з юнацького віку основною діяльністю особистості стає навчально-професійна, яка й ініціює виникнення психологічних криз [3, с. 91].

Важливим, таким, що узагальнює кризи студентства, є дослідження Ю. П. Поварьонкова, який зазначає, що процес навчання в умовах ВНЗ можна поділити на два періоди, відповідно до змісту психологічних механізмів та переживання криз. Перший – академічний – охоплює 1–3 курси та супроводжує оволодіння академічними знаннями, формування учбової діяльності. Другий – навчально-професійний – 4–5 курси, період, коли відбувається руйнування академічних стереотипів та формування орієнтації на професійну діяльність. Ці обидва періоди курсанти переживають як стресові, тобто такі, що супроводжуються зміною засвоєного у школі підходу до навчання (перший період), невпевненістю в собі як професіоналі, невмінням застосувати на практиці отримані академічні знання (другий період) [4].

Розглянемо кризи, що виникають упродовж першого року професійного навчання.

Криза адаптації. Переважно причинами виникнення зазначеної кризи є відчутна зміна умов навчання. Будучи школярем, молода людина звикла майже до цілковитого контролю вчителів, у той час як курсант змушений вже самостійно нести відповідальність за власну успішність у навчанні та засвоєнні матеріалу. «У цій ситуації у багатьох студентів виникає помилкове відчуття спокою, розслаблення, легкості навчання у ВНЗ порівняно зі школою. Цей стан частково компенсується складністю подачі матеріалу у вигляді конспектів, проте на момент першого семестру в навчальному плані превалюють предмети загальноосвітнього циклу, що дає змогу нівелювати і цю складність» [5, с. 72]. Вчорашнім школярам також треба навчитися не відволікатися на зайве та пристосуватися до нового колективу, внаслідок чого значна частина часу витрачається ними на спілкування та встановлення відносин [5, с. 72].

Прояви такої кризи можна спостерігати й під час першої сесії, коли потрібно оновити в пам'яті всі знання з певної дисципліни та продемонструвати їх під час іспиту. На цьому етапі у більшості курсантів можуть з'явитися складнощі з навчанням, що відображається на їх ставленні до фахового навчання та профе-

сійної самооцінки (особистість відчуває почуття тривоги через низький рівень володіння знаннями та сумнівається в успішності подальшого навчання).

Ще одним, дещо глибшим, проявом названої кризи є адаптація курсанта до сприймання себе не лише як студента, а й як майбутнього правоохоронця. Це вимагає від молодшої людини не лише успішного дотримання навчального плану, а й, ще на етапі професійного навчання, демонстрування високого рівня правової свідомості, відповідальності за свою поведінку серед людей, у громадських місцях тощо [3, с. 92].

«Криза очікувань» також характерна для курсантів першого року навчання та пов'язана з усвідомленням невідповідності між очікуваннями абітурієнтів стосовно обраної професії та учбовими буднями. Студенти переживають розчарування в отримуваній професії, незадоволеність окремими предметами, зниження інтересу до навчання. Слід додати, що головною небезпекою переживання зазначеної кризи є можливість появи в особистості хибних уявлень щодо майбутньої професії [6, с. 304].

Криза вибору професії. Ця криза викликана зміною умов життєдіяльності, перебудовою провідної діяльності та передбачає роздуми над питанням «Чи правильний професійний вибір я зробив?».

На протікання кризи справляє вплив престижність професії, можливості працевлаштування, умови праці тощо [7, с. 111]. Слід звернути увагу й на особливості та умови навчання у ВНЗ МВС України, оскільки курсанти, на відміну від студентів інших вищих навчальних закладів, змушені поєднувати професійне навчання із виконанням службових обов'язків [9, с. 226].

На другому курсі вже у великому обсязі починають викладати профільні дисципліни. Це може вплинути на зниження незадоволеності майбутньою професією (порівняно з першим курсом) або ж, навпаки, викликати так званій «синдром заперечення», який характеризується розчаруванням у власному професійному виборі, й студент починає розмірковувати про зміну навчального закладу або спеціальності [6, с. 304].

До того ж порівняно з відносно легким сприйманням загальноосвітніх предметів на першому курсі навчальний матеріал профільних предметів другого курсу може виявитися неочікувано складним, таким, що потребує наполегливої праці для його опанування,

приділення навчанню більше часу. Ці обставини також можуть викликати розчарування у власному виборі, сумніви у власних розумових можливостях та успішності подальшого навчання. Студенти втрачають відчуття власної значущості та здатності контролювати своє життя [9, с. 142].

У студентів третього курсу зазвичай спостерігається розгортання таких видів криз.

Криза апробації. Ця криза, зокрема, зумовлюється збільшенням профілюючих дисциплін. У курсантів можуть виникнути складнощі з розумінням професійних термінів, глибиною проблем, що розглядаються у процесі вивчення кожної спеціальної дисципліни. Порівняно з дисциплінами, що прямо не пов'язані із професією та викладаються на першому курсі, зростають вимоги до оволодіння профільними предметами [4].

До того ж саме на цей час припадає проходження студентом активної навчальної практики. Тут у курсантів виникає необхідність продемонструвати себе не лише як особу, котра володіє тими чи іншими теоретичними знаннями, а й як майбутнього правоохоронця. На думку О. Столярчук, «... розгортається ситуація, коли навчальна самооцінка студента зіставляється з професійною, коли професійна компетентність нашаровується на здобуття практичного досвіду» [3, с. 92].

Криза професійного самовизначення. Виникає через те, що під час навчання у студентів відсутнє «цілеспрямоване формування професійно необхідних якостей, які становлять основу професії» [6, с. 304].

Для третього та четвертого курсів властива *криза спеціалізації*, яка зумовлена вивченням великої кількості профільних дисциплін та перебуванням студентів на самостійній виробничій практиці, під час якої відбувається трансформація навчально-професійної діяльності у професійну [6, с. 305].

Наступні кризи характеризують закінчення навчання у ВНЗ, яке може відбутися після четвертого або п'ятого курсів із отриманням диплома бакалавра або магістра, тому пропонуємо розглянути їх разом.

Криза фахової готовності. Така криза виникає у курсантів-випускників та зумовлюється двома факторами: по-перше, у цей час курсант має продемонструвати знання та навички майбутнього правоохоронця, набуті протягом всього навчання й успішно скласти державні іспити; по-друге, перед молодим фахівцем постає необхідність самостійного прийняття

рішень, пов'язаних із працевлаштуванням та плануванням майбутньої кар'єри [3, с. 92].

Наприкінці навчання завтрашній випускник знову стикається із *кризою ревізії вибору професії*. Вже завершивши вивчення найважливіших фахових предметів, набувши практичних умінь під час виробничої практики та ознайомившись принаймні із деякими особливостями отриманої професії, курсант знову задається питанням «А чи правильний вибір я зробив, обравши саме цей фах?».

Слід зазначити, що велику роль у динаміці ставлень особистості відіграє не лише сама криза, а й конструктивний чи деструктивний вихід із неї. Наприклад, у разі конструктивного виходу з кризи спостерігається вироблення системного підходу до навчально-професійної діяльності, започаткування високої професійної самооцінки (криза адаптації), інтеграція знань та вмінь (криза апробації), спрямованість на досягнення професіоналізму шляхом набуття досвіду (криза фахової готовності).

Тим часом деструктивний вихід із кризи характеризується перевагою бажання уникнути невдач як мотиву навчання «вчитись, аби не відрахували», прагненням досягти короткотривалого успіху «дотягнутись до стипендії» (криза адаптації), зниженням професійної самооцінки (криза апробації), зниженням чи цілковитою втратою прагнення професійного становлення (криза фахової готовності) [3, с. 93].

Як уже зазначалося, внаслідок переживання тієї або іншої кризи ставлення курсантів зазнають змін. Одна з найбільш повних та змістовних класифікацій ставлень особистості була зроблена О. Ф. Лазурським, який поділив їх на 15 груп (рубрик), що ми досліджували раніше [10].

Беручи за основу наведений поділ, спробуймо згрупувати ставлення в дещо схожі групи та конкретизувати кожну з них, наповнивши її конкретними, вузькими, найбільш типовими прикладами ставлень, які може мати особистість до тих або інших людей, явищ, предметів, якостей чи дій.

Отже, говорячи про ставлення до речей у найбільш загальному вигляді, може йтися про ставлення до: одягу, гаджетів, автомобіля, предметів домашнього побутового вжитку, побутової техніки, прикрас, предметів розкоші, постільних речей, посуду, професійного інвентарю та ін.

Категорію «ставлення до тварин і природних явищ» можна конкретизувати таким чином: ставлення до домашніх тварин, свійських

тварин, рідкісних та вимираючих видів, природи, погоди, екології тощо.

Ставлення до окремих людей. Ця категорія є досить місткою й може бути поділена на підкатегорії залежно від того, хто ці люди. Так, за виконуваною соціальною роллю можна виділити ставлення до: батька, матері, подруги, друга, брата, сестри, дитини, викладача, однокурсника тощо.

Залежно від наявності або відсутності відносин підпорядкування: ставлення до начальства, підлеглих, колег на одному щаблі службової ієрархії. Ставлення до протилежної статі: дівчини, хлопця, нареченої, нареченого, дружини, чоловіка. Залежно від віку можна вирізнити ставлення до: немовлят, дітей, школярів, молоді, людей середнього, похилого віку, однолітків, людей молодших або старших за себе. Також різні ставлення можуть викликати особистості залежно від їх національності, кольору шкіри, професії чи соціального статусу та ін.

Ставлення до держави особистості як громадянина, представника певного народу, національності: ставлення до своєї країни, своїх обов'язків як громадянина, державної мови, національних традицій, етнічної самобутності, державних/національних свят, територіальної цілісності й непорушності кордонів та ін.

Ставлення до соціальних (правових, моральних, релігійних) норм, зокрема, включають в себе ставлення до правопорушень, релігії, соціальних регуляторів поведінки, наркоманії, аскетизму, абортів, агресії, насильства брехні, успіху або горя інших, статевих стосунків до шлюбу, евтаназії, смертної кари тощо.

Вважаємо доцільним виділити також групу ставлень, які характеризують спосіб життя, буденність особистості. Це, зокрема, ставлення до планування часу, сну, здорового способу життя, їжі, спорту, звичок, принципів (життєвих установок), тенденцій моди, хобі, подорожей, відпочинку, паління, вживання алкоголю, розваг та ін.

Ставлення до науки, знання та мистецтва можна конкретизувати через ставлення до вищої освіти, самоосвіти, гуртків за інтересами, театрального, оперного мистецтва, балету, архітектури, живопису, наукового прогресу, інноваційних технологій.

Ставлення до інформаційного простору: до інтернету, телебачення, комп'ютерних ігор, сучасних дитячих мультфільмів, ЗМІ тощо.

Ставлення до діяльності існують у вигляді таких ставлень: до розумової праці, до фізич-

ної праці, благодійної діяльності, роботи у команді, до діяльності з підвищеною відповідальністю/небезпекою/шкідливістю, роботи типу людина – людина, не престижної, але важливої роботи і т. ін.

Як різновид діяльності, на нашу думку, можна розглядати професійне навчання, оскільки на певному етапі життя особистості саме діяльність з опанування певною професією стає для особистості основним видом її діяльності. Отже, із періодом професійного навчання можуть бути пов'язані певні ставлення особистості: до професійного навчання, до майбутньої професії, до однокурсників, які навчаються успішно, до однокурсників, які не виявляють інтересу до навчання, до хлопців-курсантів, до дівчат-курсантів, до викладачів, до загальноосвітніх предметів, до профільних предметів, до службових обов'язків курсанта, до казарменого способу життя, до навчальної/виробничої практики, до іспитів, до системи оцінювання знань, яка існує, до перспектив на ринку праці, до майбутніх професійних обов'язків, до можливості працювати під час навчання, до створення сім'ї у студентські роки та ін.

Ставлення до самого себе охоплюють ставлення до своєї зовнішності, розумових здібностей, власних досягнень, своїх поразок і невдач, до себе в минулому, тепер і в майбутньому тощо. До цього можна додати й ставлення до себе залежно від виконуваної суспільної ролі: сина/доньки, чоловіка/дружини, друга/подруги, студента.

Слід зазначити, що наведені групи є значно ширшими і можуть охоплювати безліч найрізноманітніших ставлень, що пов'язано з індивідуальністю та неповторністю кожної особистості, особливостями її способу життя, захопленнями, професійною діяльністю та іншими обставинами. Тому вважаємо, що скласти вичерпний перелік людських ставлень неможливо, але для дослідження в межах обраної теми пропонуємо використовувати наведені категорії як найбільш загальні, такі, що якомога повно, з різних боків називають ставлення особистості, які виникають у неї впродовж життя.

Співвідношення між певними етапами професійного навчання курсантів, кризами, які супроводжують той чи інший етап, їх передумовами та змінами у системі ставлень, пов'язаних із переживанням відповідної кризи, можна систематизувати таким чином:

Період навчання	Назва кризи, що притаманна цьому етапу професійного навчання	Передумови виникнення кризових явищ	Питання, що турбують особистість, яка переживає кризу	Ставлення, що потенційно змінюються внаслідок кризи
Перший рік навчання	Криза адаптації	Пристосування до нових умов проживання і навчання, незадоволеність окремими дисциплінами і викладачами	Чи зможу я успішно навчатися? Чи знадобляться мені знання із загальноосвітніх дисциплін під час професійної діяльності?	до обраного фаху; самоставлення (до своїх розумових здібностей, відповідності чи невідповідності обраній професії); до оточуючих дорослих (викладачів, курсових офіцерів тощо);
	Ревізія вибору	Зміна умов життєдіяльності, перебудова провідної діяльності	Чи правильний вибір я зробив?	до своїх службових обов'язків; до однокласників; до навчальних дисциплін; до планування свого часу, відпочинку
	Криза очікувань	Усвідомлення невідповідності між очікуваннями абітурієнтів стосовно обраної професії та учбовими буднями	Чи предмети стануть надалі цікавішими? Чи дійсно так виглядає моя майбутня професія?	до обраного ВНЗ, спеціальності; до нових, профільних предметів, рівня їх викладення, засвоєння; до своїх розумових здібностей
Другий рік навчання	Синдром заперечення	Поява в учбовому плані переважно профільних дисциплін	Чи впораюся я з таким навантаженням? Чи подобаються мені профільні предмети? Можливо, варто змінити ВНЗ або спеціальність?	до своїх професійних, особистісних якостей; до змісту майбутньої професійної діяльності; до обраної спеціальності; до професійної освіти в цілому
Третій рік навчання	Криза апробації	Проходження активної виробничої практики; зіставлення навчальної самооцінки з професійною	Як я бачу себе професіоналом? Чи подобаються мені мої майбутні професійні обов'язки? Чи впораюся я з ними?	до власних професійних, особистісних якостей; до себе як майбутнього правоохоронця до зробленого на початку навчання вибору спеціальності
	Криза професійного самовизначення	Відсутність у студентів під час навчання цілеспрямованого формування професійно необхідних якостей, які становлять основу професії	Які якості мені потрібно розвивати, щоб стати професіоналом?	
Закінчення навчання (4–5 курси)	Ревізія вибору	Усвідомлення можливості/необхідності скорого входження у практичну професійну діяльність	Чи правильний вибір я зробив? Чи бажаю я працювати за отриманою спеціальністю?	
	Криза фахової готовності	Необхідність успішно витримати підсумкову атестацію; необхідність самостійно ухвалювати відповідальні рішення, пов'язані з перспективами початку професійної діяльності	Чи достатній рівень моїх знань для успішного складення державних іспитів? Чи вдалося мені набути професійно необхідних навичок? Чи готовий я до самостійної практичної про-	

		ності	фесійної діяльності?	
--	--	-------	----------------------	--

Висновки. Коло ставлень особистості досить широке та охоплює усі сфери людського життя. Для зручності й ефективності дослідження ставлень науковцями здійснено поділ ставлень на великі групи. Одними з основних є ставлення до інших, до себе, до предметів і до діяльності, різновидом якої можна вважати навчальну як головну діяльність студентської молоді.

Період у житті особистості, що іменується студентством, є найбільш сприятливим для навчання та оволодіння професійними знаннями. Саме під час навчання курсанти відкривають себе, тонкощі професії правоохоронця, пристосовуються до самостійного дорослого життя шляхом аналізу своєї діяльності, поведінки та їх наслідків. Кризи, що супроводжують цей пері-

од, окрім здійснення негативного впливу на подальшу професіоналізацію, здатні привести й до позитивних наслідків, таких, як стимулювання успішного навчання, реалізації потенціалу підвищення професійної самооцінки тощо. Крім цього, кризи професійного навчання, постійно супроводжуючи курсантів та змінюючись залежно від етапів навчання, істотно впливають на систему ставлень особистості. Майже кожен рік із появою більшої кількості профільних дисциплін, збільшенням навантаження та частковим ознайомленням із практикою найбільших змін можуть зазнавати ставлення курсантів до себе (до своїх розумових інтелектуальних здібностей, до себе як студента, до себе як майбутнього правоохоронця), професійного навчання та до обраної професії в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Skłodowski H. Psychologiczne wyzwania kryzysu // Człowiek – psychospołeczne aspekty kryzysu / red. nauk.: H. Skłodowski. Łódź: SWSPiZ w Łodzi, 2010. S. 9–22. (Przedsiębiorczość i zarządzanie; T. XI, Zeszyt 1).
2. Афанасьєва Т. О. Психологічні особливості криз професійного становлення психолога. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2013. Т. 2, вип. 10. С. 29–32.
3. Столярчук О. Вплив криз фахового навчання на формування професійної самооцінки майбутніх педагогів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. 2010. № 2. С. 90–94.
4. Семёнова Е. М., Ворошилина Н. Н. Психологическое сопровождение личности студента в образовательной среде вуза. *Психология, социология и педагогика*. 2015. № 6. URL: <http://psychology.snauka.ru/2015/06/5083> (дата звернення 09.06.2017).
5. Курусь И. А. Взаимосвязь кризисов, кризисных переживаний и направленности временной перспективы у студентов на начальном этапе обучения в вузе. *Образование и наука*. 2016. № 2 (131). С. 68–79.
6. Бойко А. А. Противоречия и кризисы студенческого возраста // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукр. наук. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів. Суми: СумДУ, 2014. С. 304–305.
7. Іванцова Н. Б. Періодизація професійного розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 8, вип. 7. С. 105–114.
8. Кравченко І. Ф., Чабан Н. І. Соціально-педагогічні проблеми адаптації першокурсників до навчання в юридичному вузі. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2010. Вип. 1.30. Педагогічні науки. С. 225–232.
9. Радчук Г. Психологічні засади професійного аксіогенезу особистості. *Психологія особистості*. 2012. № 1 (3). С. 138–150.
10. Гончарова Г. О., Ларіонов С. О. Система ставлень особистості: теоретичні аспекти дослідження. *Право і Безпека*. 2017. № 1 (64). С. 130–134.

Надійшла до редколегії 13.06.2017

ГОНЧАРОВА А. А. ДИНАМИКА СИСТЕМЫ ОТНОШЕНИЙ КУРСАНТОВ ВУЗОВ МВД В КРИЗИСНЫЕ ПЕРИОДЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Исследованы изменения базовых отношений курсантов вследствие воздействия на них нормативных возрастных кризисов, связанных с обучением в вузе МВД. Рассмотрены позиции разных учёных относительно систематизации, выделения в общие смысловые группы отношений, которые могут возникать у человека к предметам, явлениям, другим людям, всему, что окружает личность. Опираясь на классификацию А. Ф. Лазурского, сделана попытка представить собственный вариант разделения отношений на группы и наполнить каждую категорию наиболее общими, присущими каждой личности примерами конкретных отношений. Описаны нормативные психологические кризисы каждого года профессионального обучения в вузе, охарактеризованы их предпосылки и проявления. Проведён анализ влияния того или

иного кризиса на отношения личности и сделан вывод о том, какие из перечисленных отношений непременно подвергнутся воздействию и изменению в условиях переживания личностью кризисных явлений, связанных с определённым годом профессионального обучения.

Ключевые слова: отношение, система отношений, профессиональное развитие, курсанты вузов МВД.

GONCHAROVA G. O. DYNAMICS OF THE RELATIONS SYSTEM OF THE CADETS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS WITHIN THE CRISIS PERIODS OF PROFESSIONAL TRAINING

The article is focused on changes in the underlying relations of cadets, due to the exposure to normative age crises related to studying at the University of the Ministry of Internal Affairs.

The author has considered the positions of different scholars on the classification, selection in general semantic groups and relations that can occur in humans in relation to objects, events, environment, other people, everything that surrounds a person. Based on the classification of A. F. Lazursky, the author has presented an attempt to separate relations of the following groups: attitude to things, attitude to animals and natural phenomena, attitude of the individuals relationship to the state (the relations of the individual as a citizen representative of certain people, nation), to social (legal, moral, religious) norms, and relations characterizing the way of life, the ordinariness of the personality, attitude towards science, knowledge and arts relevant to the information space relevant to the activities, and as a kind of last respect to professional training, attitude to oneself.

After that, each of these categories fleshed out, filled with the most common examples of relationships inherent to each individual.

This article provides a description of the psychological crisis of each year of professional training at the University, details of prerequisites and manifestations. It has been proved that such crises are normative, that is, those that accompany the professional development of each individual and is not a pathology.

While working on the article, the author has also analyzed the impact of a crisis on the attitude of the individual, and made a conclusion as to which of the following, the most common relations certainly influenced and the changes in the conditions of the experience personality crisis events associated with a specific year of vocational training. The results of the study are outlined in the table.

Keywords: attitude, system of relations, professional development, cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs.

УДК 159.9:351.74

О. О. ЄВДОКІМОВА,

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4211-7277>;*

Н. В. АЛЕКСЄЄНКО,

*викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1975-3745>*

ІННОВАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА РИСА СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

Представлено результати теоретичного дослідження проблеми інноваційної компетентності у професійній діяльності як важливої риси фахівця в сучасному суспільстві. Розглянуто дефініцію поняття інноваційної компетентності в різноманітних літературних джерелах та визначено основні наукові підходи щодо визначення змісту та структури цього феномена. Інноваційна компетентність розуміється як обов'язкова компетенція фахівця, без наявності якої унеможливується ефективне виконання професійної діяльності особистістю, оскільки потребує від неї готовності до змін у зв'язку з постійними нововведеннями та модернізаціями, що відбуваються в суспільстві.

Ключові слова: інноваційна компетентність, професійна діяльність, компетенція, фахівець, нововведення, готовність до змін.

Yevdokimova, O.O. and Aleksieienko, N.V. (2017), "Innovative competence as a professionally important feature of a modern specialist" ["Innovatsiina kompetentnist yak profesiino vazhlyva rysa suchasnoho fakhivtsia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 146–152.

Постановка проблеми. Сучасність проблематизувала та виділила нові вектори сучасних наукових пошуків у зв'язку із соціальними, культурними, політичними перетвореннями, яких в останні роки зазнала Україна. Все більшої актуальності набуває тема вивчення інновацій та шляхів їх упровадження в професійну діяльність. Значна кількість наукових праць зосереджена на вивченні таких феноменів, як «інновації», «інноваційна діяльність», «інноваційна компетентність». На наш погляд, найбільш затребуваним є вивчення інноваційної компетентності як необхідної складової будь-якої професійної діяльності, яка потребує від сучасного фахівця готовності швидко адаптуватися до змін, здатності якісно інтегрувати отримані знання у професію та вміння використовувати їх на практиці.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні напрацювання останніх років свідчать, що проблема інноваційної компетентності фахівця висвітлюється в різних сферах суспільного буття: філософії, педагогіці, психології, соціології, але найбільш поширеною та детально розкритою вона є у сфері освіти та виховного процесу. Ми вважаємо, що ця проблема, незважаючи на активне звернення науковців до питання інноваційної компетентності фахівця як важливої складової у професійній діяльності, вимагає не тільки поширення емпіричних досліджень, але й більш детального теоретичного аналізу в психологічному ракурсі.

За останній рік у доробку української науки з'явилося чимало робіт, пов'язаних з інноваційністю майбутніх фахівців, до яких слід віднести дисертаційні дослідження В. П. Чудакової, Ю. О. Лукомської, Н. П. Тубальцевої, О. М. Ковальчук, В. В. Ягоднікової та інших.

У нашому теоретичному огляді ми пропонуємо розглянути інноваційну компетентність у рамках компетентнісного підходу, оскільки такий підхід дозволяє забезпечити якісну підготовку майбутнього фахівця до виконання ним професійної діяльності в сучасних мінливих умовах. Ми переконані, що застосування цього підходу надасть можливість забезпечити формування інноваційної компетентності фахівця як важливої професійної якості, що забезпечить його працевлаштування в майбутньому та значно розширить його можливості як професіонала. На сьогодні в науці представлено досить багато трактувань поняття «інно-

ваційна компетентність», а також спостерігаються різноманітні теоретичні розбіжності в дефініції даного феномена. Тому для всебічного розгляду цього питання необхідно звернутися до найбільш цікавих і змістовних тлумачень зазначеного терміна, які представлені в науковому обігу.

Ми з'ясували, що досліджувана нами тема досить широко представлена як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Спостерігаються різноманітні наукові підходи щодо вивчення інноваційної компетентності фахівця, інноваційної діяльності та готовності особистості до інновацій.

Так, В. С. Лазарєв та Б. П. Мартиросян стверджують, що поняття «інноваційна діяльність» потрібне для усунення розбіжностей між бажаним та наявним, що, у свою чергу, потребує певних нововведень [1, с. 16].

Варто розрізнити поняття «інновація» та «нововведення». Сучасними вітчизняними вченими поняття «нововведення» розглядається як форма організації інноваційної діяльності; комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу (новації) [2, с. 9]; цілеспрямована зміна, яка вносить у середовище впровадження нові стабільні елементи [3, с. 53]; перехід певної системи з одного стану в інший відповідно до свого життєвого циклу [3, с. 53].

Запропоноване В. П. Чудаковою визначення терміна «інноваційна діяльність» дозволяє охарактеризувати його зміст більш детально – як «діяльність з удосконалення чи оновлення шляхом створення, розповсюдження та освоєння нових ефективних засобів і способів досягнення цілей, що мають на меті підвищення їх ефективності ... у площині психологічного аналізу за теорією діяльності, «інноваційна діяльність» виступає як динамічна система, що має складові: ціль, мотив, планування, переробку інформації, концептуальну модель, оперативний образ, прийняття рішень, конкретні дії, перевірку результатів і корекцію дій» [4, с. 18].

Ми вважаємо, що необхідно звернути увагу на всебічне вивчення готовності особистості до інноваційної діяльності, яку у своїй дисертаційній роботі наводить В. П. Чудакова. Дослідниця досить ґрунтовно обговорює дану тему і вперше в науковий обіг вводить і розкриває зміст таких наукових термінів, як «інноваційна діяльність персоналу освітніх організацій»,

«психологічна готовність до інноваційної діяльності», «неготовність до інноваційної діяльності» та інших. Психологічну готовність до інноваційної діяльності авторка трактує як «інтегральний показник рівня та розвитку інноваційної тенденції, що поєднує значущі компоненти для прискореного впровадження нововведень. Вона суб'єктивно сприймається як легкість здійснення інноваційних дій. Психологічна готовність «накопичується» у процесі виникнення особистих спроб використання нових технологій та відображається (суб'єктивно у самооцінках та об'єктивно у діях), як позитивні зміни впевненості виконання інноваційних дій»; у свою чергу, неготовність до інноваційної діяльності вчена визначає як «виникнення стану опору, незадоволеності, емоційного відхилення діяльності в новому стилі та інноваційними засобами» [4, с. 209].

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми інноваційної компетентності у професійній діяльності як важливої риси фахівця в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Як ми наголошували раніше, в наукових розробках провідних учених спостерігаються різноманітні точки зору щодо визначень інновацій, встановлення специфіки діяльності, що потребує впровадження інновацій, необхідності формування у фахівця інноваційної компетентності.

У сучасних наукових дослідженнях висвітлюється безліч різноманітних підходів у вивченні готовності фахівця до інноваційної діяльності в професії: прийняття рішення щодо нововведення (Б. Твісс); проблеми ефективності інновацій (Б. Санто); взаємодія інноваторів і трудового колективу (А. І. Пригожин); інноваційна діяльність як важлива риса в становленні сучасного фахівця (Д. Р. Вахітов).

Виходячи з того, пропонуємо визначити термінологічний апарат дослідження. Більшість дослідників пропонують розрізняти поняття «компетенція» та «компетентність»: компетенція відображає безліч питань, які спрямовані на відображення змісту, структури, функціонального апарату майбутньої компетентності; компетентність – це вже результат засвоєних особистістю нових професійних умінь на практиці.

Колектив науковців, які здійснили спробу створити систему гуманітарної та технологічної підготовки молоді до інноваційної діяльності, на аналізі великої кількості наукових праць наводять власну дефініцію поняття «інноваційна компетентність», яка ними розуміється як інтегральна характеристика людини, що включає в себе комплекс різноманітних ключових компетенцій, таких як дослідницька, стратегічна, кре-

ативна, комунікативна, інформаційна, економічна, правова та інші. Дослідники вважають, що для успішної інноваційної діяльності людині необхідно здійснити пошук необхідної інформації, використовуючи при цьому різноманітні методи пізнання, знати структуру діяльності та засоби її раціональної організації, передбачити вплив своєї роботи на навколишнє середовище та на особистість у цілому [5].

На думку Г. А. Низамової, основними якостями інноваційної людини є креативне мислення, підприємливість, мотивація до успіху, готовність до розумного ризику, відкритість новому, моральна відповідальність за свою діяльність, здатність до інтелектуальної діяльності [6, с. 114].

Науковці О. О. Шмельова та П. О. Кисляков визначають такі функції інноваційного потенціалу:

- цільова функція обумовлює реалізацію в професійній діяльності інноваційного ресурсу особистості;
- мотиваційна функція задає потребу в реалізації готовності до інновацій;
- креативна функція створює умови для узагальнення знань, пошуку закономірностей та відкриттів у вирішенні поставлених завдань;
- прогностична функція забезпечується здатністю до оцінки умов та антиципації засобів і результатів інноваційної діяльності;
- трансформаційна функція являє собою закладену можливість досягнення певної мети;
- функція розвитку визначає перехід від одного якісного стану до іншого;
- функція формування інноваційного професійно-орієнтованого досвіду забезпечує його трансляцію;
- функція практико-орієнтованості є інтегруючою в актуалізації інноваційного потенціалу фахівця та виявляє себе в готовності особистості генерувати нові знання в галузі інновацій і застосовувати їх для потреб професійної практики та вирішення нових завдань, у застосованості сформованого комплексу інноваційних умінь, інноваційного досвіду та компетентності. Науковці зазначають, що ефективність розвитку інноваційного потенціалу забезпечується лише сукупністю цих функцій [7, с. 231–232].

Зв'язок між інноваційним потенціалом та інноваційною діяльністю, на думку О. О. Шмельової та П. О. Кислякова, носить прямий характер: інноваційна діяльність – це рух від інноваційного потенціалу до інновації, його трансформація з метою отримання і застосування нового продукту [7, с. 232].

На наш погляд, у психологічному сенсі інноваційний потенціал може бути визначений як міра здатності до реалізації інноваційних перетворень і впровадження інновацій, тобто наявність необхідних психологічних ресурсів і ступінь інтенсивності їх використання для забезпечення ефективного виконання фахівцем інноваційної діяльності та ретрансляції інноваційного досвіду.

Щодо готовності майбутніх фахівців до інноваційної діяльності цікавою є праця О. М. Ковальчук, яка поглибила й конкретизувала дефініцію поняття готовності до інноваційної діяльності на прикладі фахової підготовки магістрів та дійшла висновку, що готовність магістрів гуманітарних спеціальностей до інноваційної професійної діяльності трактується «як інтегративне цілісне новоутворення, що визначається мірою інноваційно зумовленого продуктивного предметного професіоналізму магістрів, має компонентну будову і включає спрямованість на інноваційну діяльність (потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації), професійно-операційну підструктуру (наявність фахових інноваційно зумовлених знань, умінь, навичок), самосвідомість (здатність до самоконтролю, самовдосконалення і саморефлексії), комплекс індивідуально-типологічних особливостей і якостей, що забезпечують високу результативність та інноваційний характер професійної діяльності. Ретельне вивчення питання змістового наповнення досліджуваного поняття дозволяє розглядати готовність магістрів до інноваційної професійної діяльності як мету та результат їх професійної підготовки» [8, с. 203].

Цінність рефлексії в інноваційній діяльності полягає в тому, що вона провокує дію, орієнтована на неї, є соціально й особистісно спрямованою [9, с. 272].

Аналіз проблеми інноваційної компетентності сучасного фахівця не дозволяє залишити

поза увагою важливість інноваційності власне освіти та освітнього середовища, в якому має відбуватися формування інноваційної готовності майбутнього професіонала. Вважаємо, що стосовно цього ракурсу проблеми доцільно звернутися до роботи О. Г. Марченко, в якій автор розкриває зміст інноваційного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах як джерела можливостей для саморозвитку курсантів та вказує: «Ураховуючи основну мету інноваційної освіти, яка полягає в тому, щоб навчити фахівця адаптуватися до будь-якої ситуації, безпосередньо включитися до життєвого процесу, можна стверджувати, що інноваційне освітнє середовище є ресурсом сумісної діяльності, де між окремими інститутами, програмами, суб'єктами освіти, освітніми спільнотами починають вибудовуватися визначені зв'язки і відносини. Інноваційне освітнє середовище передбачає організацію сприятливих умов для засвоєння особистістю нового досвіду навчально-професійної діяльності, перегляду ціннісно-сміслової сфери, переосмислення змісту свідомості, діяльності, поведінки, оволодіння прийомами самоосвіти, саморозвитку» [10, с. 100–101].

У дослідженні проблеми формування інноваційної компетентності майбутнього педагога під час навчання К. Й. Артамонова наголошує на тому, що інноваційна компетентність є результатом теоретичної та практичної готовності педагога до здійснення професійної діяльності з використанням нововведень. Вчена вважає, що інноваційна компетентність має такі базові складові професійної підготовки: ціннісно-сміслові орієнтири підготовки, структуру та зміст процесу професійної підготовки, педагогічний інструментарій та педагогічні умови професійної підготовки [11, с. 18–19].

Зокрема К. Й. Артамонова пропонує чотири підходи до розгляду змісту та структури інноваційної компетентності (табл.1).

Таблиця 1

Чотири підходи у вивченні змісту та структури інноваційної компетентності

Підходи	Представники	Особливості
Перший (функціональний)	С. Н. Новікова, Л. С. Подимова, Н. В. Васильєва, І. О. Мальцева	Пов'язаний із практикою побудови та організації освітнього процесу
Другий (особистісний)	К. Й. Артамонова, Л. К. Гребенкіна, Л. П. Ілларіонова, Л. Н. Лесохіна	Потенційні можливості та здібності особистості до саморозвитку та вирішення завдань інноваційного характеру
Третій (культурологічний)	К. Й. Артамонова, І. Ф. Ісаєва, Є. Г. Силіяєва,	Розглядається як соціальне явище, обумовлене зовнішніми обставинами й детермінованими проявами особистісних утворень інтег-

	Є. Н. Шиянов	раційного характеру (спрямованості особистості, позиції та стилю професійної діяльності) майбутнього фахівця як суб'єкта культури
Четвертий (віртуальний)	М. Є. Вайндорф-Сисоєва, В. Б. Моїсєєв, В. І. Нечаєв, С. О. Шаронова	Розцінюють віртуальну мобільність в умовах розгорнутої кіберсоціалізації особистості як основний механізм формування інноваційної компетентності майбутнього фахівця, а дистанційне навчання – як засіб підготовки до інноваційної діяльності

У рамках першого (функціонального) підходу інноваційна компетентність розглядається як механізм реалізації ціннісно-сміслових орієнтирів та змісту продуктивної професійної діяльності; у свою чергу, формування інноваційної компетентності являє собою складову частину єдиного навчального процесу у вигляді формування готовності до інноваційної діяльності через подальше продовження навчання. У межах функціонального підходу формування інноваційної компетентності здійснюється завдяки: навчанню, вихованню, розвитку, професійному самовдосконаленню, самоосвіті, знайомству з інноваціями, обміну досвідом та ін. Функціями інноваційної компетентності виступають здатність адаптуватися до нового середовища та змін у ньому, розкриття професійних і загальнокультурних здібностей, набуття майстерності та нових способів для самореалізації в сучасному світі [11, с. 19–20].

Щодо специфіки другого (особистісного) підходу можна сказати, що його прихильники трактують інноваційну компетентність як інструмент саморозвитку особистості та спосіб самореалізації індивідуума, основною роллю якої є формування та розвиток особистісних якостей фахівця. Представники цього підходу вважають, що інноваційна компетентність сприяє появі молодих фахівців з широким кругозором, з високим рівнем інтелектуальних здібностей, готових до професійного спілкування та отримання необхідних знань, умінь і навиків для майбутньої професії та успішної участі в житті суспільства. Згідно з цим підходом, інноваційна компетентність закріплює віру особистості в те, що вона спроможна впоратися зі змінами навколишнього середовища, контролювати себе та не знаходитися під контролем інших, впливати на життєві ситуації рефлексивним засобом, сприймати ризики як нові рушійні сили [11, с. 20].

Третій (культурологічний) підхід передбачає, що інноваційна компетентність – складний комплекс, який складається з процесу оволодіння професійною та іншими видами культури, яка для майбутнього фахівця дає чудову можливість отримання та передачі знань і є механізмом культурного й інтелектуального

обміну. Найбільш цікавою ми вважаємо думку про те, що інноваційна компетентність виступає формою інтернаціоналізації професійної освіти за допомогою ідентифікації себе з професією [11, с. 22].

Четвертий (віртуальний) підхід пропонує розглядати інноваційну компетентність як засіб здійснення підготовки кадрів до інноваційної діяльності за допомогою віртуального освітнього середовища, як пошук коштів і резервів підвищення ефективності підготовки фахівця через використання можливостей локальних, корпоративних і глобальних комп'ютерних мереж [11, с. 23].

Отже, на наш погляд, неможливо виокремити єдиний правильний підхід до визначення поняття інноваційної компетентності, тому варто його розглядати та враховувати з різноманітних точок зору й поглядів, оскільки сьогоденні суспільство вимагає постійного оновлення і модернізації підготовки сучасного фахівця та формування його готовності до інноваційної діяльності як професійно важливої риси, що обумовлює його конкурентоздатність та ефективність в умовах виконання професійної діяльності.

Висновки. Можемо сказати, що сучасність проблематизувала та окреслила нові напрямки наукових пошуків учених, одним з яких є вивчення готовності особистості до діяльності, що потребує інновацій. Аналіз літератури виявив досить велику прогалину у вивченні інноваційної компетентності сучасного фахівця у професійній діяльності взагалі, а більшість робіт зосереджена на готовності фахівця до інновацій у професії в освітньому процесі. Інноваційну компетентність фахівця варто розглядати як важливу складову особистості, без якої неможливо ефективно здійснювати професійну діяльність в умовах постійної трансформації та глобалізації суспільства. Різноманітні підходи у трактуванні поняття інноваційної компетентності детально розкривають структурні компоненти та зміст цього феномена, що дозволяє визначити специфіку інноваційної компетентності й необхідність її ефективної реалізації у базових характеристиках сучасного фахівця.

Перспективами подальших досліджень ми вбачаємо емпіричне дослідження окресленої проблеми та на основі отриманих результатів створення програми соціально-психологічного тренінгу, яку можна буде застосовувати під час

фахової підготовки в рамках навчального процесу майбутнього професіонала, що допоможе на початкових етапах професійного становлення підготувати особистість до інновацій в роботі.

Список бібліографічних посилань

1. Лазарев В. С., Мартиросян Б. П. Педагогическая инноватика: учебник. М.: Багира-2, 2006. 360 с.
2. Лапин Н. И. Актуальные проблемы исследования нововведений // Социальные факторы нововведений в организационных системах: сб. тр. семинара. М., 1980. С. 5–22.
3. Пригожин А. И. Инноватика – зачем она? *Проблемы теории и практики управления*. 1988. № 2. С. 52–59.
4. Чудакова В. П. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.10. Київ, 2016. 474 с.
5. Создание системы естественнонаучной и технологической подготовки молодежи к инновационной деятельности: монография / отв. ред. А. П. Усольцев, Т. Н. Шамало. М. – Берлин: Директ-Медиа, 2014. 251 с.
6. Низамова Г. А. Инновационная личность: модель и характеристики // Подготовка научно-педагогических кадров для технических университетов: проблемы и перспективы: материалы VII Международ. регион. конф. IGIP по инж. педагогике. М.: МАДИ, 2017. С. 112–123.
7. Шмелева Е. А., Кисляков П. А. Инновационный потенциал личности: психология формирования в вузе // Гуманитарные основания социального прогресса: сб. ст. Международ. науч.-практ. конф.: в 8 ч. Ч. 8 / под ред. В. С. Белгородского, О. В. Кашеева, В. В. Зотова, И. В. Антоненко. М.: ФГБОУ ВО «МГУДТ», 2016. С. 228–233.
8. Ковальчук О. М. Підготовка магістрів гуманітарних спеціальностей до інноваційної професійної діяльності в умовах ступеневої освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луцьк, 2016. 311 с.
9. Калюжка Н. С. Закономірності та принципи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 2. С. 270–277.
10. Марченко О. Г. Інноваційне освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах як джерело можливостей для саморозвитку курсантів. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. 2017. № 5. С. 98–104.
11. Артамонова Е. И. Формирование инновационной компетентности педагога в процессе обучения в вузе. *Педагогическое образование и наука*. 2013. № 5. С. 17–26.

Надійшла до редколегії 23.05.2017

ЕВДОКИМОВА Е. А., АЛЕКСЕЕНКО Н. В. ИННОВАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНАЯ ЧЕРТА СОВРЕМЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА

Представлены результаты теоретического исследования проблемы инновационной компетентности в профессиональной деятельности как важной черты специалиста в современном обществе. Рассмотрена дефиниция понятия инновационной компетентности в различных литературных источниках и определены основные научные подходы к определению содержания и структуры данного феномена. Инновационная компетентность понимается как обязательная компетенция специалиста, без наличия которой исключается эффективное выполнение профессиональной деятельности личностью, поскольку требует от неё готовности к изменениям в связи с постоянными нововведениями и модернизациями, которые происходят в обществе.

Ключевые слова: инновационная компетентность, профессиональная деятельность, компетенция, специалист, нововведения, готовность к изменениям.

YEVDOKIMOVA O. O., ALEKSIENKO N. V. INNOVATIVE COMPETENCE AS A PROFESSIONALLY IMPORTANT FEATURE OF A MODERN SPECIALIST

The authors have provided results of theoretical research of the problem of innovative competence in professional activity as an important feature of a specialist in modern society. In science, the various approaches to studying this phenomenon in terms of the educational sphere are rather widely represented, in contrast to the consideration of this problem in the plane of other types of professional activity.

The authors of this article believe that the study of innovative competence of a specialist as an important competence within professional activity requires theoretical analysis from a psychological point of view. They reveal various interpretations of the concept of innovative activity, which is interpreted as a complex system that includes mechanisms for the implementation of value and semantic landmarks and the content of productive professional activities: training, education, development, self-education, acquaintance with innovations; innovative activity is also an instrument for self-development of an individual and a mean of self-realization of an individual, whose main role is the formation and development of personal qualities of a specialist. Innovative competence contributes to the emergence of young professionals with a broad outlook, with a high level of intellectual abilities,

ready for professional communication and the acquisition of the necessary knowledge, skills and abilities for the future profession and successful participation in society activities. It has been determined that innovative competence also serves as a form of internationalization of vocational education through self-identification with the profession and is a mechanism of cultural and intellectual exchange, which, in turn, helps to find the personality of their own reserves to increase efficiency by using the opportunities of local, corporate and global computer networks.

It has been established that innovative competence in the psychological sense directly depends on the presence of innovative potential of a specialist, which the authors define as a measure of the ability to implement innovative transformations and the introduction of innovations, that is, the availability of the necessary psychological resources and the degree of intensity of their use to ensure effective performance of innovative activity by a specialist and relaying innovative experience.

Various approaches in the interpretation of the concept of innovative competence reveal in details the structural components and content of this phenomenon, which allows to determine the specificity of innovative competence and the need for its effective implementation in the basic characteristics of a modern specialist.

Keywords: *innovative competence, professional activity, competence, specialist, innovations, readiness for changes.*

УДК 159.9:351.743

І. В. КЛИМЕНКО,

*кандидат психологічних наук,
начальник Департаменту кадрового забезпечення
Національної поліції України*

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Досліджено специфіку відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються у контексті програми психологічного супроводу. Виявлено статистичні закономірності, що вказують на прояв окремих компонентів відповідальності у зазначених курсантів, на відміну від курсантів, які навчаються за звичайною програмою. Показано, що навчання курсантів у навчально-виховному процесі у контексті програми психологічного супроводу сприяє більш ефективному формуванню професійної відповідальності у курсантів – майбутніх правоохоронців.

Ключові слова: *відповідальність, особистість, курсанти, професійна діяльність, професійно важливі якості.*

Klymenko, I.V. (2017), "Formation of responsibility for future law enforcement officers in the process of professional training" ["Formuvannya vidpovidalnosti u maibutnix pravookhorontsiv u protsesi profesiinoi pidhotovky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 152–157.

Актуальність дослідження. Психологічні вимоги, які висуваються до особистості та професійної діяльності працівника сучасної поліції, на цей момент обумовлені високим рівнем соціальної відповідальності, а також складністю роботи та наявністю постійного ризику. Працівники поліції будуть ефективно служити інтересам людей, суспільства та держави тільки в тому випадку, якщо вони будуть повністю сформованими особистостями й майстрами своєї справи. Кожен працівник поліції після проходження процесу акумуляції та засвоєння низки необхідних знань, навичок та вмій має можливість перетворити їх на надбання своєї особистості, але тільки якщо він займатиме активну позицію в процесі свого

професійного розвитку. Однак водночас цій людині слід бути створити всі необхідні умови й надати відповідну психолого-педагогічну допомогу та підтримку у розвитку професійно-людських якостей на найрізноманітніших стадіях оволодіння професією [1, с. 88].

У діяльності працівників ОВС відповідальність посідає особливе місце, коли вона є професійно необхідною якістю та рисою особистості працівника, тією чи іншою мірою представленою в структурі його особистості [2, с. 204].

За Л. І. Дементій, відповідальність – «власність особистості як суб'єкта життєдіяльності, що проявляється в її здатності співвідносити необхідне й бажане в соціально необхідний та особистісно-оптимальний спосіб» [3, с. 13].

Описуючи категорію відповідальності, більшість дослідників виділяє в ній три компоненти – когнітивний, емоційний і поведінково-результативний. Ці параметри докладно описано й проаналізовано Л. І. Дементій. Когнітивний компонент найчастіше береться до уваги багатьма авторами під час аналізу феномена відповідальності. Його суть полягає в тому, що особистість усвідомлює, за що вона повинна відповідати, оцінює власні можливості й на підставі цього приймає певні рішення.

У структурі відповідальності, запропонованій О. О. Басовою та С. М. Васильєвою, ця структура доповнюється вольовим компонентом, що визначається як система вчинків і переконань до здійснення свідомої регуляції власної діяльності. О. О. Басова досліджує компоненти структури відповідальності у поєднанні з її функціями, результатами функціонування, емпіричними та кількісними показниками [4]. Варто відзначити схожість структур, запропонованих Л. І. Дементій і М. В. Борцовою, які виділяють когнітивний, емоційний, регулятивний, поведінково-результативний компоненти. У структурі В. П. Прядеїна також розглядаються когнітивний, емоційний і мотиваційний компоненти й додаються регулятивний, динамічний та результативний. Крім того, кожен із компонентів поділяється за показниками. Динамічний компонент розглядається в ергічності та аергічності [5].

Якісна підготовка працівника ОВС є неможливою без добре поставленої психологічної підготовки в навчальних закладах МВС і місцях проходження служби. У більшості працівників у критичній ситуації помічено певний стереотип поведінки, який залежить від рівня їх професійної підготовки. У разі високої підготовленості (у тому числі психологічної) такий працівник у складній обстановці сподівається головним чином на своє рішення й вирішення ситуації власними силами та засобами, що, зрозуміло, ґрунтується на знанні необхідних директивних розпоряджень і певному особистому досвіді. У менш підготовлених працівників в аналогічних випадках відсутність правильного уявлення про коло своїх обов'язків і досвіду дій в подібних умовах викликає невпевненість у собі, спроби перекласти відповідальність на когось іншого, піклування в критичний момент не про те, що необхідно терміново робити, а про те, хто за це потім відповідатиме.

На нашу думку, відповідальність і є тим необхідним компонентом у професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ, що обумовлює успішність та ефективність їх пра-

ці. На формування відповідальності робиться наголос у процесі навчання курсантів у рамках психологічного супроводу.

На сьогодні підвищуються вимоги до працівників МВС України та їх значущість. Професіоналізм вимагає наявності певної сукупності знань, умінь і навичок. Водночас велике значення має наявність особистісних якостей, що відповідають специфіці їхньої трудової діяльності. Працівникам органів внутрішніх справ особливо необхідні чіткий самоконтроль, високий рівень самовладання, здатність приймати оперативні рішення, керувати службовими операціями, поведінкою й емоціями.

Працівник системи МВС України повинен мати високий рівень сформованості відповідальності, а також повинен не просто пристосуватися до існуючої реальності, а прагнути до досягнення успіху.

Теоретичні дослідження, експертні оцінки та практика свідчать, що відповідальність як професійна властивість особистості входить у ядро професійно важливих якостей, що забезпечують результативність у складно організованій діяльності фахівців і загальній регуляції життєдіяльності особистості [6–8]. У зв'язку з цим важливе значення має положення про те, що на різних стадіях розвитку людини формуються різні системи психологічних якостей. Це положення дозволяє розглядати особистість курсанта як інтегральну й відкриту систему, в якій відбуваються різні зміни та здійснюється її розвиток.

Метою нашого дослідження було вивчення специфіки відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців.

Виклад основного матеріалу. Досліджувалися курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ, які склали дві групи досліджуваних: 1 група – курсанти, які навчалися в контексті програми психологічного супроводу; 2 група – курсанти, які навчались у звичайних умовах. Для статистичної обробки результатів було використано t-критерій Ст'юдента.

Відповідальність визначає не тільки підтримання зовнішніх норм регуляції та контролю діяльності нормами, закріпленими законодавчо, але й усвідомлення своєї відповідальності за вплив результатів професійної діяльності на власне життя та життя інших людей. Під час розгляду феномена відповідальності дослідники звертають увагу на його ємність і багатогранність, що містить у собі чималу кількість різнорідних компонентів. Розгляд відповідальності як системної якості особистості вимагає розгляду функціональної єдності мотивацій-

них, емоційних, когнітивних, динамічних, регуляторно-вольових і продуктивних складових. Для вирішення дослідницького завдання було використано опитувальник структури відповідальності, який дозволяє проаналізувати співвідношення різних складових багатомірної структури відповідальності й автором якого є В. П. Прядейн.

Опитувальник відповідальності передбачає розгляд функціональної єдності мотиваційних, емоційних, когнітивних, динамічних, регулято-

рно-вольових і продуктивних складових. Відповідальність – специфічна для зрілої особистості форма саморегуляції та самодетермінації, що виражається в усвідомленні себе як причини здійснюваних вчинків та їх наслідків і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі й у власному житті. Результати дослідження відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються в рамках психологічного супроводу, подано в табл. 1.

Таблиця 1

Показники відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються в рамках психологічного супроводу

Шкала	Група I	Група II	t	p
Динамічна ергічність	24,30±0,81	24,10±0,82	0,32	–
Мотивація соціоцентрична	21,75±0,92	23,60±0,69	0,53	–
Когнітивна осмисленість	23,70±1,02	24,90±0,57	0,36	–
Продуктивність предметна	23,75±0,87	23,40±0,69	0,03	–
Емоційність стенична	23,35±1,04	21,40±1,66	0,82	–
Регулятивна інтернальність	25,1±0,70	23,60±0,72	2,14	0,05
Труднощі особистісні	14,40±1,12	14,90±0,98	0,39	–
Прагнення інструментально-стильові	20,95±1,01	22,30±0,60	0,24	–
Динамічна аергічність	15,45±1,24	17,20±0,96	0,95	–
Мотивація егоцентрична	14,60±0,93	17,40±0,77	2,44	0,05
Когнітивна обізнаність	16,10±1,33	20,30±1,34	2,05	0,05
Продуктивність суб'єктивна	21,20±1,03	20,40±0,68	0,27	–
Емоційність астенична	15,30±1,17	16,10±0,95	2,80	0,01
Регулятивна екстернальність	14,2±1,32	18,10±1,01	2,04	0,05
Труднощі операціональні	16,95±1,20	18,20±1,12	1,27	–
Прагнення змістовно-сміслові	20,20±1,04	19,90±0,93	0,43	–

Аналіз результатів дослідження специфіки відповідальності курсантів із різним типом навчання показав як відмінності, так і подібності окремих показників відповідальності. Так, показник за шкалою «Динамічна ергічність» у групі курсантів, які навчаються в контексті програми психологічного супроводу, склав 24,30±0,81, у групі курсантів, які навчаються у звичайних умовах, – 24,10±0,82. Достовірних розбіжностей за $p > 0,05$ не виявлено. Це дозволяє нам говорити, що курсанти ОВС із різним типом навчанням здатні до самостійного, без додаткового контролю, ретельного виконання важких і відповідальних завдань.

За шкалою «Мотивація соціоцентрична» також не виявлено достовірних розбіжностей, показник у першій групі досліджуваних курсан-

тів склав 21,75±0,92, а у курсантів другої групи – 23,60±0,69. Отриманий результат говорить про те, що досліджувані двох груп беруться за виконання відповідальних справ через бажання бути серед людей, колективу та суспільства, пов'язане з почуттям обов'язку, переважанням суспільних інтересів.

Що стосується показника «Когнітивна осмисленість», то тут також не виявлено достовірних розбіжностей (23,70±1,02 проти 24,90±0,57), при цьому $p > 0,05$. Це говорить про глибоку й цілісну презентованість цієї якості рівною мірою у досліджуваних курсантів, розуміння ними стрижневої основи відповідальності, її суті.

Показник за шкалою «Продуктивність предметна» у першій групі курсантів становив 23,75±0,87, а в другій – 23,40±0,69, тобто теж

не виявлено достовірних розбіжностей, $p > 0,05$. Високі результати у курсантів ХНУВС пов'язані з результатами їх діяльності під час виконання колективних справ, їх самовідданістю та сумлінністю.

За шкалою «Емоційність стенична» теж не було виявлено вірогідних відмінностей, у першій групі курсантів показник склав $23,35 \pm 1,04$ порівняно з курсантами другої досліджуваної групи – $21,40 \pm 1,66$. Отримані дані говорять про те, що курсанти з різним типом навчання певною мірою відчувають радість випробувати себе у відповідальній справі, під час спільної серйозної роботи відчувають задоволення. Їх високі показники пов'язуються з переживанням позитивних емоцій під час виконання відповідальних справ.

Шкала «Регулятивна інтернальність» демонструє підвищення показника в групі курсантів, які навчаються в контексті програми психологічного супроводу ($25,1 \pm 0,70$), порівняно з курсантами, які навчаються у звичайних умовах ($23,60 \pm 0,72$), за $p \leq 0,05$. Високі показники першої групи дозволяють нам говорити про більш високий рівень самостійності, самокритичності та незалежності під час виконання відповідальних справ. Низькі, на відміну від першої групи, показники другої групи говорять про певну залежність під час виконання справ, тобто досліджувані беруться за відповідальну роботу, але їм для цього потрібен якийсь контроль, стимул. Другій групі курсантів притаманний низький рівень самокритичності, вони схильні перекладати відповідальність на інших, що може стати причиною вигорання, яке нерідко настає в професіях такого типу.

Показник за шкалою «Труднощі особистісні» у першій групі курсантів становив $14,40 \pm 1,12$, у другій – $14,90 \pm 0,98$, без достовірних розбіжностей за $p > 0,05$. Середні результати всіх досліджуваних дозволяють нам говорити про те, що всі вони рівною мірою залежні від внутрішніх конфліктів, життєвого тону й тривожності. Різні труднощі внутрішнього порядку можуть впливати на якість виконання відповідальних справ, роботу, невпевненість у собі та поганий настрій.

За шкалою «Прагнення інструментальності» також не виявлено достовірних розбіжностей, цей показник у першій групі досліджуваних склав $20,95 \pm 1,01$, у другій – $22,30 \pm 0,60$. Рівні високі показники за цією шкалою говорять про спрямованість досліджуваних, що характеризується великою особистою енергією, рішучістю, бажанням зайняти лідируюче положення під час виконання відповідальних

справ. Інакше кажучи, такі люди зазвичай не уникають ситуацій, де доводиться брати на себе відповідальність.

Що стосується показника «Динамічна аергійність», то тут теж не виявлено достовірних розбіжностей, $15,45 \pm 1,24$ та $17,20 \pm 0,96$, за $p > 0,05$. Середні результати групи пояснюють середній ступінь стійкості, нерішучості та неов'язковості суб'єктів. Тобто іноді досліджувані можуть відкласти справи без належного контролю, вважають за краще бути виконавцями, деякі навіть можуть відмовитися від відповідальної справи, якщо вона виявляється важкою. Ці дані дещо суперечать, на перший погляд, попереднім показникам. Це явище вимагає більш детального вивчення окремо взятих протилежних шкал, а також залежить від особистісних властивостей, характеру та життєвих позицій досліджуваних.

Показник за шкалою «Мотивація егоцентрична» в першій групі курсантів склав $14,60 \pm 0,93$, у другій – $17,40 \pm 0,77$. При цьому математико-статистичний аналіз демонструє підвищення розбіжності показника між досліджуваними групами. Низькі показники першої групи курсантів, які навчаються в контексті програми психологічного супроводу, свідчать, що їх відповідальність рідко диктується матеріальними міркуваннями, розпочате вони зазвичай доводять до кінця, яким би важким не було завдання, через узяті на себе відповідальність, а не для того, щоб уникнути покарання або осуду. Середні показники курсантів, які навчаються у звичайних умовах, свідчать про помірну особистісно-значущу мотивацію, виражену іноді в бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ.

Подібні розбіжності спостерігаються і за показником «Когнітивна обізнаність», де виявлено вірогідно більший показник у другій групі досліджуваних курсантів ($16,10 \pm 1,33$ проти $20,30 \pm 1,34$). Цей показник відображає глибоке й цілісне уявлення якості, розуміння стрижневої основи відповідальності та її суті, і картина результатів тут є іншою – великий розрив між першою та другою групами говорить про те, що курсанти, які навчаються у звичайних умовах, схильні вважати, що відповідальність – своєрідна заклопотаність людини, втрата свободи вибору, залежність і свого роду покарання не тільки за діяльність, а й за бездіяльність. А ось низькі результати першої групи говорять про те, що відповідальність для них – це не покарання, а засіб утвердження себе, самоствердження свого «Я». Це повністю збігається з результатами попереднього показника й може

пояснюватися бажанням показати себе або бажанням самореалізуватися, увійти в колектив, професію, розвинути в собі якості, необхідні для цієї професії.

Шкала «Продуктивність суб'єктивна» не демонструє підвищення показника, в першій групі курсантів він склав $21,20 \pm 1,03$, у другій – $20,40 \pm 0,68$. Цей показник відображає результати діяльності досліджуваних, пов'язаної з особистісним благополуччям, самореалізацією, розвитком різних сторін і їх характеристик. Високі показники першої групи дозволяють нам стверджувати, що відповідальність сприяла розвитку впевненості в собі та своїх силах, а завершення відповідальних справ сприяло зміцненню самооцінки. Трохи нижчі результати другої групи (але слід все ж такі зазначити, що самі по собі вони є високими) дозволяють нам говорити, що відповідальні дії й учинки сприяли поліпшенню особистісного благополуччя, якоюсь мірою відповідальність вплинула на формування в них вольових якостей, а також призвела до формування адекватної позитивної самооцінки.

За шкалою «Емоційність астенічна» зафіксовано вірогідне підвищення показника в другій групі досліджуваних курсантів ($16,10 \pm 0,95$) порівняно з курсантами, які навчаються в рамках програми психологічного супроводу ($15,30 \pm 1,17$), за $p \leq 0,05$. Низькі результати першої групи досліджуваних свідчать про те, що виконання відповідних справ або неуспіх у діяльності у них не викликає сильного відчуття негативних емоцій, на відміну від другої групи курсантів, які навчаються у звичайних умовах.

Показник за шкалою «Регулятивна екстернальність» у групі курсантів першої групи склав $14,2 \pm 1,32$, у групі курсантів другої групи – $18,10 \pm 1,01$. При цьому математико-статистичний аналіз виявив достовірне підвищення показника в другій групі досліджуваних курсантів. Це свідчить, що реалізація відповідальних справ у другій досліджуваній групі потрапляє в залежність від інших людей і зовнішніх обставин.

За останніми двома показниками відповідальності «Труднощі операціональні» та «Прагнення змістовно-сміслові» не було виявлено вірогідних відмінностей. Це дозволяє нам говорити, що курсанти досліджуваних груп воліють не братися за відповідальні справи через необхідність постійного контролю за їх виконанням, додаткові труднощі та перешкоди, що заважає взятися за відповідальну справу, коли є усвідомлення того, що результат залежить не лише від них, а й від інших людей. Також курсанти обох груп часто відчують, що від їх сумлінності залежить благополуччя інших людей, прагнуть до виконання відповідальної справи, щоб не засмучувати близьких людей, і ретельно та заздалегідь готуються до виконання відповідальної справи, щоб не підвести оточуючих.

На підставі теоретичного й емпіричного аналізу можна зробити **висновок**, що професійна відповідальність є професійно важливою якістю в діяльності працівників поліції, що характеризується потребою особистості виконувати соціальні та професійні вимоги, рефлексувати результат своєї активності й здатністю керувати емоційними переживаннями. Дослідження відповідальності дає підстави вважати, що формування професійної відповідальності у вищому навчальному закладі має здійснюватися цілеспрямовано в навчальному процесі, що передбачає психологічні технології, які сприяють розвитку самостійності, ініціативності, здатності прогнозувати й рефлексувати свої дії, приймати рішення відповідно до встановлених моральних і професійних принципів, уміти здійснювати самоконтроль. Більш того, результати емпіричного дослідження показали, що кероване автономне навчання та створення сприятливого емоційного середовища в навчально-виховному процесі сприяють ефективному формуванню професійної відповідальності у курсантів – майбутніх правоохоронців.

Список бібліографічних посилань

1. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник. М.: Норма – Инфра-М, 2014. 512 с.
2. Малигіна Г. С. Психологічні аспекти відповідальності працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2014. Т. 19, вип. 1 (31). С. 204–213.
3. Дементий Л. И. Ответственность как ресурс личности: монография. М.: Информ-Знание, 2005. 188 с.
4. Басова О. А. Психологические особенности ответственности предпринимателя в процессе личностно-профессионального развития: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Ростов н/Д, 2008. 22 с.
5. Ушакова Т. Ю. Структурні компоненти відповідальності: теоретико-методологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 106–112.
6. Карпов А. В. Психология менеджмента. М.: Гардарики, 2004. 584 с.
7. Муздыбаев К. Психология ответственности. М.: Либроком, 2010. 248 с.
8. Быков С. В. Социально-психологическая регуляция ответственности личности: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05. Казань, 2006. 41 с.

КЛИМЕНКО И. В. ФОРМИРОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Исследована специфика ответственности курсантов – будущих правоохранителей, которые обучаются в контексте программы психологического сопровождения. Выявлены статистические закономерности, которые указывают на проявление отдельных компонентов ответственности у курсантов, обучающихся в рамках программы психологического сопровождения, в отличие от курсантов, обучающихся по обычной программе. Показано, что обучение курсантов в контексте программы психологического сопровождения способствует более эффективному формированию профессиональной ответственности у курсантов – будущих правоохранителей.

Ключевые слова: *ответственность, личность, курсанты, профессиональная деятельность, профессионально важные качества.*

KLYMENKO I. V. FORMATION OF RESPONSIBILITY FOR FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

The author of the article has analyzed theoretical aspects of such professionally important quality of a police officer's personality as responsibility. It has been demonstrated that responsibility as a professional quality of a person enters the core of professionally important qualities that ensure effectiveness in the complex organized activities of police officers, as well as general regulation of the vital activity of an individual. At various stages of human development, various systems of psychological qualities are formed, which allows us to consider the personality of a cadet as an integral and open system, where various changes and its development take place, as well as the purposeful formation of professionally important personal qualities.

In the empirical part the author has studied the specificity of the responsibility of cadets – future law enforcement officers, who are trained in the context of a psychological support program. The revealed statistical regularities indicate the manifestation of individual components of responsibility among cadets being trained in the framework of the psychological support program, in contrast to cadets being trained under the regular program. As a result of the research, it has been revealed that cadets being trained within the psychological support program are more exposed to such indicators of responsibility as regulatory internality, self-affirmation, self-realization and emotional asthenic. The studied cadets of this group had more positive experiences associated with the execution of responsible matters, in contrast to cadets who are trained under normal conditions. They were more inclined to shift their responsibility to other people and external circumstances. It has been demonstrated that training of cadets in the context of the psychological support program contributes to the effective formation of professional responsibility among cadets – future law enforcement officers.

Keywords: *responsibility, personality, cadets, professional activity, professionally important qualities.*

УДК 159.9:34(075.8)

А. Р. КОЖУШКО,

кандидат психологічних наук

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ
НА ЕТАПІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ**

Вивчення проблем жіночої злочинності тісно пов'язане з аналізом їх особистості, а також причин та умов, що призвели до вчинення злочинів. Дані проведеного дослідження засвідчили, що існують кілька досить високих негативних кореляцій самооцінки досліджуваних із віком: рис характеру за тестом самооцінки, впевненості в собі за тестом самооцінки й упевненості за рівнем домагань. Показано особистісні особливості таких жінок у сфері самосвідомості, психічної регуляції поведінки та міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: *соціальний інтелект, рівень самооцінки, агресивна поведінка, виправні установи, особистісні особливості.*

Kozhushko, A.R. (2017), "Interrelations of psychological personal peculiarities of sentenced to imprisonment women of different ages at the stage of re-socialization" ["Vzaiemozviazky psykholohichnykh osoblyvostei"]

osobystosti zasudzenykh do pozbavlennia voli zhinok riznoho viku na etapi resotsializatsii”], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 157–160.

Постановка проблеми. Останніми роками нестабільність економічної ситуації, бойові дії, що тривають на території країни й перманентність кризового стану майже в усіх сферах життя держави та суспільства зумовлюють стрімке зростання злочинності, що є гострою соціальною проблемою. Знання особливостей психології засуджених є необхідною й важливою передумовою для правильної організації взаємовідносин із ними й досягнення цілей перевиховання та ресоціалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що значна кількість злочинниць володіє однорідними психологічними властивостями, серед яких провідними є імпульсивність, агресивність, гіперчутливість у міжособистісних відносинах, відчуженість і погана соціальна пристосованість [1, с. 29].

Поєднання цих властивостей із негативним змістом ціннісно-нормативної системи «має криміногене значення і є специфічним саме для злочинців», а отже, для засуджених [1, с. 30].

Необхідно враховувати, що в процесі формування особистості окремі індивідуально-психологічні властивості (наприклад, екстраверсія, нейротизм) можуть ускладнювати процес соціалізації і вимагати більш ретельних зусиль у вихованні людини.

Отримані різними дослідниками результати емпіричного вивчення особистості злочинців порівняно із законотрушними громадянами переконливо свідчать про наявність деяких відмінних рис, серед іншого і психологічних. Відмінності ці найбільшою мірою виражаються у ставленні до таких цінностей, як громад-

ська діяльність, естетичні задоволення, шлюб, любов, діти та сім'я. Злочинці відрізняються більшою фаталістичністю й меланхолійністю, вони вкрай негативно оцінюють своє прожите життя, повсякденні справи й особисті перспективи, у них знижена потреба в саморегуляції та в подальших планах вони вважають за краще безтурботно існувати [2–5].

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося на базі Качанівської виправної колонії (№ 54) у Харкові із загальними умовами тримання, де перебувають уперше засуджені до позбавлення волі жінки. Вибірку дослідження склали 200 засуджених жінок віком 22–45 років, які перебувають на етапі ресоціалізації (від півроку до року до закінчення терміну відбування покарання). Групи дослідження були сформовані у відповідності до віку (перший період зрілості – 100 жінок віком 22–35 років, другий період зрілості – 100 жінок віком 36–45 років).

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження показало наявність значно більшої кількості відмінностей між групами жінок, виділених за віком. Це зумовило необхідність окреслення низки психологічних особливостей засуджених жінок, які слід вважати віковими. Для їх констатації вік жінок був уведений в абсолютному значенні й використаний як перемінна в кореляційному аналізі.

Отримані раніше діагностичні результати щодо вікових відмінностей у психологічних особливостях засуджених жінок, які перебувають на етапі ресоціалізації, були узагальнені. Результати кореляційного аналізу містяться в табл. 1.

Таблиця 1

Особливості взаємозв'язків віку жінок і показників їх психологічних особливостей (r_s)

Група показників	Показники	r_s	p
Каузометрія	Кількість подій	0,639	0,01
Темперамент	–	–	–
Соціальний інтелект	Суб. 1 «Історія із завершенням»	0,186	–
	Суб. 2 «Групи експресії»	0,801	0,01
	Суб. 3 «Вербальна експресія»	0,486	0,01
	Суб. 4 «Історія з доповненням»	0,522	0,01
	Загальний показник	0,567	0,01
Тест руки	Загальний показник	-0,247	0,01
Рівень домагань	Розум	0,241	0,01
	Характер	0,179	0,05
	Авторитет	0,181	0,05
	Краса	-0,176	0,05
	Упевненість	-0,408	0,01

Самооцінка	Розум	-0,230	0,01
	Характер	-0,641	0,01
	Авторитет	–	–
	Краса	0,146	0,05
	Упевненість	-0,454	0,01

Найбільш високі позитивні кореляції з віком виявлено у респондентів за показниками соціального інтелекту:

- субтесту «Групи експресії» ($r = 0,801$);
- субтесту «Історія з доповненням» ($r = 0,522$);
- субтесту «Вербальна експресія» ($r = 0,486$) та показником кількості подій у каузометрії ($r = 0,639$).

Виявлено, що чим старшими за віком є досліджувані, тим вищий у них соціальний інтелект, особливо це стосується емоційного компоненту. Можна припустити, що старші за віком жінки мають більш багатий життєвий досвід і це допомагає їм більш конструктивно використовувати свої почуття та емоції в процесі спілкування з іншими людьми. Старша вікова група має загалом більш сприятливий прогноз щодо своєї ресоціалізації, для успішності якої достатньо високий соціальний інтелект є дуже важливою умовою.

Також встановлено зв'язок здатності до вербального пояснення подій із віком, що узгоджується з попередніми даними. Старші за віком жінки краще знаходять слова для пояснення й коментування подій.

Факт зв'язку віку з кількістю життєвих подій є цілком природним і очікуваним. Чим більшим є вік досліджуваних, тим більше в їхньому житті сталося подій.

Було виявлено декілька достатньо високих негативних кореляцій самооцінки досліджуваних із віком:

- рис характеру за тестом самооцінки ($r = -0,641$),
- упевненості в собі за тестом самооцінки ($r = -0,454$),
- упевненості за рівнем домагань ($r = -0,454$).

Тим самим встановлено, що чим старшими за віком є досліджувані, тим більш критично вони становляться до рис свого характеру, і навпаки – некритичність до своїх якостей є характерною для більш молодших досліджуваних. Це можна пояснити тим, що у старших за

віком засуджених жінок був більший проміжок часу, протягом якого вони могли робити оцінювання якостей свого характеру на підставі своїх дій, вчинків і тих оцінок цих вчинків, які робили оточуючі люди, і ці оцінки, очевидно, значною мірою були негативними.

Також виявлено, що чим старшими стають досліджувані, тим менше в них залишається впевненості в собі. Пояснити це можна таким чином. Упевненість у собі забезпечується багато в чому високою оцінкою власних рис характеру та власних здібностей, які дають суб'єктивне «підтвердження» цінності особистості для інших людей. Якщо цього не відбувається, особистість не вважає себе цінною, і тому її впевненість у собі знижується – поступово, з віком, у міру того, як оточення дає індивіду низькі оцінки його якостей.

Також встановлено тенденції щодо зворотного зв'язку віку з агресивністю за тестом руки ($r = -0,247$) і з розумом за самооцінкою ($r = -0,23$). Це узгоджується з попередніми даними про те, що в старшій за віком групі є нижчою агресивність, але вищим – критичне ставлення до своїх психологічних якостей, зокрема до власного розуму.

Висновки. Отже, із віком виникає дедалі більше суперечностей між необхідністю жінки (дівчини) бути особистістю й неупередженою захопленістю соціальною групою, здобувати виключно ті відмінні риси індивідуальності, які узгоджуються з її метою, завданнями та цінностями. Причиною становлення особистості є наслідок вступу в нові угруповання, що уявляються як соціальні інститути (наприклад, сім'я, школа, технікум), і перетворення соціальної ролі всередині групи. Так, не реалізуючи себе в цих групах, жінки стають на шлях злочинності.

Констатовані в емпіричному дослідженні закономірності щодо наявності та взаємодії психологічних особливостей засуджених жінок різного віку були враховані під час складання практичних рекомендацій щодо психологічного супроводу етапу їх ресоціалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Еникеев М. И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии. М.: Норма, 2010. 640 с.

2. Бандурка А. М., Денисова Т. А., Трубников В. М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных). Харьков: НУВД; Запорожье: ЗГУ, 2002. С. 23–48.
3. Блэкборн Р. Психология криминального поведения. СПб.: Питер, 2003. 496 с.
4. Долгова А. И. Изучение личности преступника. *Советское государство и право*. 1978. № 6. С. 25–28.
5. Серебрякова В. А. Преступность среди женщин как объект криминологического изучения. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1975. Вып. 22. С. 30–31.

Надійшла до редколегії 10.05.2017

КОЖУШКО А. Р. ВЗАИМОСВЯЗИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ ОСУЖДЁННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ ЖЕНЩИН РАЗНОГО ВОЗРАСТА НА ЭТАПЕ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ

Изучение проблем женской преступности тесно связано с анализом их личности, а также причин и условий, приведших к совершению преступлений. Данные проведённого исследования засвидетельствовали, что существует несколько достаточно высоких отрицательных корреляций самооценки испытуемых с возрастом: черт характера по тесту самооценки, уверенности в себе по тесту самооценки и уверенности по уровню притязаний. Показаны личностные особенности таких женщин в сфере самосознания, психической регуляции поведения и межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: социальный интеллект, уровень самооценки, агрессивное поведение, исправительные учреждения, личностные особенности.

KOZHUSHKO A. R. INTERRELATIONS OF PSYCHOLOGICAL PERSONAL PECULIARITIES OF SENTENCED TO IMPRISONMENT WOMEN OF DIFFERENT AGES AT THE STAGE OF RE-SOCIALIZATION

Personal features of women serving punishment in correctional institutions have been considered. The objective of this study was to determine the relationship between the psychological characteristics of convicted women of different ages in places of deprivation of liberty.

Based on the analysis of literary sources on the research problem the author has found out that imprisonment and the subsequent serving of punishment lead to significant changes in the personality of the convicted person and his behavior. The study of convicts demonstrates that most of them assess reality and their capabilities inappropriately and unrealistically. They often “do not see”, do not realize the causal link between their way of life, personal qualities and the committed crime.

The age features of convicted women have been established. It has been found out that the older are those under the study, the higher is their social intelligence, and especially it concerns the emotional component. Several high enough inverse correlations of self-evaluation with age of the studied group have been found out. The older are the subjects, the more critical they relate to the features of their character, and vice versa – the uncritical attitude to their qualities is characteristic for the younger subjects.

Keywords: social intelligence, level of self-evaluation, aggressive behavior, correctional institutions, personality traits.

УДК 159.92

Н. Е. МІЛЮРАДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ У ЗАРУБІЖНИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Здійснено аналіз основних зарубіжних концепцій професіогенезу особистості фахівця. Розглянуто психотехнічні ідеї Г. Мюнстерберга та факторний підхід до вибору професійного шляху Ф. Парсонса, роль у виборі професії й професійного життя різних видів потреб у теоріях З. Фрейда, Е. Бордіна, Е. Роу та А. Маслоу, концепції У. Мозер, особливості розвитку особистості на різних етапах життєвого та професійного шляху в межах різних підходів (Ш. Бюлер, Дж. Сьюпер, Е. Ерікссон, Р. Хейвігерст, Е. Гінзберг та Б. Лівехуд), типологічний підхід Д. Холланда. Підкреслено, що більшість авторів розглядають професіогенез як інтеграцію двох процесів: розвитку особистості в онтогенезі, тобто на всьому життєвому шляху, і профе-

сіоналізації особистості з періоду початку професійного самовизначення до завершення активної трудової діяльності.

Ключові слова: професіогенез, професійний розвиток, зарубіжні концепції професійного становлення, фахівець.

Miloradova, N.E. (2017), "The problem of professional psychology of a specialist's personality within foreign concepts" ["Problema profesiohenezu osobystosti fakhivtsia u zarubizhnykh kontseptsiiakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 160–166.

Постановка проблеми. Проблема професійного становлення фахівця сьогодні є однією з найбільш актуальних, оскільки вона тісно пов'язана зі всезростаючою потребою суспільства в активній, цілеспрямованій, адаптованій у соціальному середовищі, здатній до продуктивної діяльності особистості. Нині, в умовах невідомого технологічного прогресу, відбувається неминуха трансформація значимих для людини цінностей, мотивів, професійних позицій і переконань як можливий шлях оптимальної професійної реалізації особистості. Дослідження професіогенезу особистості є значущим не лише в контексті розробки соціально-психологічних умов процесу соціалізації, а й у контексті проблем самовизначення та самоактуалізації індивіда, генезису його мотиваційно-потребової сфери та психології здібностей.

Аналіз досліджень та публікацій. Історія розвитку питання професіогенезу – це історія становлення загальнонаукової тенденції вивчення проблематики професійного розвитку та саморозгортання особистості, в межах якої на сьогодні сформувалися окремі «фахові» теоретичні та прикладні школи професіогенезу. Представниками цих шкіл розробляються технології розвитку фахівців-професіоналів відповідних професійних груп.

Найбільш істотно вплинули на розвиток теорії професіогенезу фахівця на сучасному етапі праці видатних зарубіжних та вітчизняних науковців за такими напрямками:

– ідеї системного підходу до вивчення психічних явищ (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Ломов та ін.);

– концепції особистості як суб'єкта власної життєтворчості (К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, М. Гінзбург, С. Рубінштейн, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.);

– положення про розвиток та формування особистості (О. Г. Асмолов, Л. Бурлачук, Л. Вигоцький, Г. Костюк, С. Максименко та ін.);

– теорії професійного становлення особистості (С. Клімов, Т. Кудрявцев, Н. Кузьміна, Б. Ломов, В. Маришук та ін.);

– теорії професійного розвитку в зарубіжній психології та соціології (Е. Бордін, Ш. Бюлер,

Е. Еріксон, Е. Гінзберг, Дж. Сьюпер, А. Маслоу, Ф. Парсонс, У. Мозер, Г. Мюнстенберг, Е. Роу, Д. Тідеман, Дж. Холланд, К. Юнг та ін.);

– положення професійної педагогіки щодо сутності та природи соціальної зрілості особистості професіонала (Ю. Бардін, Є. Головаха, М. Лебедик, В. Радул, Р. Хмелюк, Б. Якобсон, Г. Яворська та ін.);

– особливості професіогенезу фахівця (С. Ворошиловський, С. Єрмолаєва, П. Смірнов, Л. Копець, В. Рибалка, В. Сластьонін, В. Слободчиков, Т. Траверсе, Л. Шнейдер, Г. Яворська та ін.);

– концепції професіогенезу представників різних професійних груп: педагогів (Н. Воляннюк, І. Гончарова, Н. Гузій, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.), практичних психологів (І. Бондаренко, Н. Пов'якель, Т. Сікорська та ін.), операторів (В. Бодров, О. Боковиков, В. Вавілов, С. Зінківська, В. Тихомиров та ін.), лікарів (В. Вербенко, Л. Лебедева та ін.), керівників (Г. Гнеушева, А. Козлова, О. Чирковська та ін.), офіцерів (В. Осьодло), правоохоронців (В. Андросюк, В. Барко, О. Бандурка, С. Бочарова, Г. Запорожцева, О. Землянська, Л. Казміренко, Я. Кондратьєв, В. Лефтеров, В. Медведєв, Л. Мороз, О. Тімченко, О. Цільмак, С. Яковенко та ін.) [1].

Мета цієї статті полягає у визначенні особливостей вивчення професіогенезу особистості фахівця в межах різних зарубіжних концепцій.

Виклад основного матеріалу. Історія сучасних теоретичних підходів до проблем професійного становлення особистості сягає коріннями у далеке минуле. Цікавість до професійної діяльності та її представників пов'язується з необхідністю збереження суспільного досвіду продуктивних форм виробництва й виготовлення матеріальних благ.

Так, ще в ранніх християнських текстах містяться світоглядні уявлення про роль і значення праці в історії людства, підкреслюється тісний зв'язок праці (професії) з покликанням людини, її «наперед визначеною» ціллю та життєвою метою, що закріплювало окремі соціальні верстви за окремими видами робіт. Наприклад, кастова система соціальних відносин Давньої Індії, закріплювала окремі соціальні групи («варни»)

за видами професій. У ранніх язичницьких культурах виникли уявлення про існування божественного покровителя, який наділяє людей особливими божественними рисами, які надають можливість займатися певним ремеслом, захищає їх та встановлює морально-процесуальні норми здійснення професійної діяльності (формування професійної етики, деонтологічних принципів професійної діяльності) [2].

Уявлення про працю та її значення для суспільства знаходило відображення у ранніх філософських теоріях. Наприклад, Платон у своїй праці «Держава» підкреслював, що, кожна соціальна верства у моделі ідеального полісу має бути наділена певними властивостями. Соціальна структура Давньогрецького полісу, описаного Платоном, указує на те, що поява професії зумовлює появу додаткових соціальних інститутів, які здійснюють професійну підготовку фахівця й обслуговують його діяльність [2; 3].

Як зазначає у своїх дослідженнях Н. Гончарова, у педагогічних традиціях Сирії, Палестини та Іудеї, які з кінця III ст. до н. е. були невід'ємними складовими спочатку елліністичного світу, а пізніше Римської імперії, оволодіння професією вважалось обов'язковою складовою релігійного та морального виховання молодого покоління [2]. Зазначена традиція збереглася і в наступну історичну епоху – епоху Середньовіччя, де давалася висока оцінка праці, вказувалося на необхідність трудового виховання та професійної підготовки підростаючих поколінь, що знаходило своє обґрунтування й підкріплення у розквіті ремесел і загальному господарському підйомі. У працях видатних діячів середньовічного Сходу Ібн Сіні (980–1037), Аль-Біруні (973–1050), Ібн-Хальдуна (1332–1406) та багатьох інших говориться про важливість трудового виховання вусіх дітей незалежно від їх соціального походження. Прогресивні ідеї про трудове виховання як невід'ємну складову всебічно розвинутої особистості є однією з ознак їх творів [2].

Найбільший розквіт ідей про трудове виховання та професійну підготовку дітей і молоді на Заході припадає на епоху Відродження у XIV–XVI ст. (Томас Мор, Томмазо Кампанелла, Ян Амос Коменський, Джон Локк). Представники епохи Просвіти (Жан-Жак Руссо, Дені Дідро, Антуан Лоран Лавуазьє, Фрідріх Вільгельм Адольф Дістервег) акцентували увагу на залученні підлітків до того чи іншого ремесла, визначали активну позицію самого вихованця у виборі інструментів і видів діяльності. Також розглядався взаємозв'язок загальної та професійної освіти, взаємозв'язок

знань різних наук і професій, в яких ці знання застосовуються, надавалось особливе значення технічній освіті. Особливий внесок у розвиток прогресивних демократичних ідей трудового виховання та професійної підготовки вніс швейцарський педагог Іоган Генріх Песталоцці, який започаткував теорію елементарної освіти, мета якої полягала у гармонійному розвитку всіх сил і здібностей дитини. Ідея розвиваючого навчання містила як обов'язковий компонент трудове виховання, формування поваги та любові до тієї чи іншої професії й формування професійних навичок [2; 3].

Перехід від феодальних відносин до капіталістичних зумовив спеціалізацію виробництва, що обмежило можливості розвитку людини. Ф. Шиллер вважав, що поява капіталістичних відносин зумовила постійну боротьбу природних прагнень до всебічного та гармонійного розвитку з професійними обмеженнями вдосконалювати вузький спектр умінь і здібностей за рахунок загальмування розвитку інших [4].

Ознакою початку XX століття стало зростання актуальності проблеми професійного становлення. Як підкреслюють науковці [5], до цього часу вільного вибору професії не було. Професійне життя людей обмежувалося ustalеними традиціями, а також патріархальним укладом суспільства. Промислова революція спричинила виникнення ринку праці та нових професій. Величезні маси людей зіткнулися з проблемою пошуку роботи та професійної підготовленості до неї. Історична ситуація змінилася, і це докорінно розширило світ професій. Нові знаряддя й засоби праці потребували кваліфікованих працівників, здатних якісно та продуктивно виконувати трудові функції протягом багатьох років.

Широке розповсюдження в організації праці отримала система Ф. Тейлора, яка ґрунтувалася на таких принципах: розподіл праці, функціональне керівництво, вимірювання праці, завдання-розпорядження, програми стимулювання, праця як індивідуальна діяльність, особиста мотивація, роль індивідуальних здібностей [6]. Крім раціоналізації трудових операцій, у ній велике значення надавалось профпридатності працівника. Саме в ці часи актуальним став вибір професії. Вирішення питань професійного самовизначення та профпридатності призвело до виникнення нової галузі прикладної психології – психотехніки, а в 1920-ті роки – психології праці.

Створення психологічних теорій професійного розвитку в індустріальних країнах Європи й Америки на початку XX ст. було зумовлене зростанням цікавості до «професійної психології», завданням якої був пошук можливостей

підвищення ефективності виробництва. Певний вплив на формування психологічних концепцій професійного розвитку здійснили теорії особистості, що існували в зарубіжній психології [7, с. 14].

Основу досліджень проблем професійного становлення у кінці XIX – на початку XX ст. ставлять праці видатних зарубіжних психологів Ф. Парсонса, Дж. Сьюпера, Дж. Холланда, Ф. Вондрачека, Д. Блуштейна та ін. у зв'язку з розвитком психотехнічного руху, головний тезис якого – на кожному місці повинна стояти людина, найбільш для нього придатна.

Більшість науковців зазначає, що зарубіжні теорії професійного розвитку можуть бути об'єднані у п'ять основних напрямків:

- 1) диференціально-діагностичний – Т. Боген, Ф. Парсонс, Г. Мюнстенберг;
- 2) психоаналітичний – концепції З. Фрейда, А. Маслоу У. Мозера, Е. Бордіна, Е. Роу;
- 3) теорія рішень – Х. Томе, Г. Ріс, Д. Тідеман, О'Хара та П. Цилер;
- 4) теорія розвитку – Е. Гінзберг, У. Джейд, Дж. Сьюпер, Дж. Левінджер;
- 5) типологічний напрямок – теорія Д. Холланда [3].

Засновником науково-психологічного підходу до проблем професійного становлення людини вважається Ф. Парсонс. Грунтуючись на психотехнічних ідеях Г. Мюнстенберга, він запропонував «Трифакторну» модель вибору професії, що пояснювала, як має обиратися людиною майбутній професійний шлях. До таких факторів Ф. Парсонс відніс вивчення вимог професії до людини, дослідження якостей людини за допомогою тестів, зіставлення вимог з якостями людини й надання рекомендацій про придатність або непридатність до цієї професії. При цьому якості людини та вимоги професії розглядаються як відносно стабільні, що і є основою для «об'єктивного» вибору. У теорії професійного самовизначення він сформулював основи практичної роботи з підготовки молоді до вибору професії. В основі зазначеної теорії лежить положення про те, що проблема професійного вибору вирішується «зустріччю» особистісної структури та професійних вимог. Головні її постулати наголошують, що:

- кожна людина за особистими індивідуальними якостями та професійними здібностями оптимально придатна тільки до однієї професії;
- професійна успішність і задоволеність професією обумовлюються ступенем відповідності індивідуальних якостей і вимог професії;
- професійний вибір є по суті свідомим і раціональним процесом, у якому або сам індивід,

або профконсультант визначають індивідуальну диспозицію психологічних або фізіологічних якостей і співвідносять її з уже наявними диспозиціями вимог різних професій [8, с. 7–8]. Науковець виділяє усвідомленість і раціональність, яку він розуміє швидше як компроміс між здібностями, інтересами та цінностями індивіда й можливістю їх реалізації в різних професіях.

Представники психоаналітичних концепцій наголошують на тому, що центральна роль у виборі професії й професійного життя у цілому належить різним видам потреб – від вітальних інстинктів до комплексних психодинамічних механізмів і структурно-особистісних інстанцій. Ще в роботах З. Фрейда професійна діяльність розглядалася як форма задоволення ранніх дитячих інстинктивних потреб завдяки «каналізації» в ту чи іншу професійну галузь лібідозної (нарцистичної, агресивної або власне еротичної) енергії, і вибір професії розумівся як процес сублимації. Більш детальне обґрунтування цих положень надано у концепції У. Мозер [9].

На інші моменти, а саме типологічні, орієнтується ще одна психоаналітична теорія – теорія Е. Бордіна. У ній підкреслюється, що на зміст і характер розвитку людини, з самого раннього віку впливають організмичні процеси (харчування, володіння тілом та ін.) [10].

На основі теорії ієрархічних потреб А. Маслоу Е. Роу було створено теорію професійних інтересів і психологічну класифікацію професій, де провідна роль у виборі професії належить різним формам потреб, а професійний вибір трактується як пряме або непряме їх задоволення. Основу теорії складають два моменти:

- орієнтація індивіда на теоретичну або практичну роботу й, відповідно, на високий або низький рівень освіти;
- орієнтація індивіда або на людей, або не на людей, що обумовлено досвідом задоволення або фрустрації потреб дитини (залежно від клімату в сім'ї).

Під впливом теорії А. Маслоу виникло положення, що потреби, які недостатньо задовольняються на більш ранніх стадіях розвитку індивіда, призводять до появи в подальшому домінуючих мотивів, що проявляються в способі життя та професійній поведінці [3]. Відповідно до цього Е. Роу припускає, що теплі відносини між дитиною та батьками зумовлюють вибір професій, «спрямованих» на людину, пов'язаних зі спілкуванням; холодні – формують спрямованість на професії, не пов'язані із спілкуванням, орієнтовані на об'єкт. Згідно з цим була розроблена класифікація професій. У підґрунтя професійного вибору покладені різні типи внутрішньосімейних відносин батьків і

дитини, що обумовлюють структуру її професійних інтересів і схильностей, а у подальшому – її особистісний та професійний розвиток. Кожній орієнтації інтересів відповідає група професій. Е. Роу виділяє вісім таких груп [11].

У 30-ті роки ХХ ст. починається активне вивчення можливостей інтенсифікації праці за рахунок пізнання та використання таких сторін людської психіки, як ставлення до праці й оцінка людиною виконуваної діяльності, її умов і результатів. У професійній орієнтації на зміну традиційному підходу приходять нові теорії, відомі як структурна теорія «стадій життя» (Е. Гінцберг, С. Акселрад, І. Херма), теорія «ідентичності» (Дж. Сьюпер, Л. Тайлер, Дж. Холланд, С. Хара), «мотиваційні» теорії (В. Врум, Д. Блохер і Р. Шутц, Е. Роу). Важливою їх рисою є виокремлення деяких особливостей становлення індивіда як суб'єкта вибору професії. До критеріїв, що визначають процес професійного самовизначення, відносять потреби, інтереси, знання про професії та про самого себе.

У концепціях Е. Гінцберга, У. Джейда та Дж. Сьюпера представлено інший підхід до професійного розвитку особистості. Він ґрунтувався на процесуальних характеристиках онтогенетичного розвитку. Уже у 20-х роках ХХ століття дослідження юнацького віку, проведені Е. Шпрангер і Ш. Бюлер, показали, що однією з головних характеристик цього періоду розвитку особистості є професійний пошук. Це обумовлено не лише дитячими мріями про майбутню професію, а й досягненням певного рівня розвитку, сформованістю здібностей та інтересів. Одним із перших це питання почав розглядати Є. Гінцберг. У своїй теорії компромісу з реальністю він звертав особливу увагу на той факт, що вибір професії – це поступовий процес, де все відбувається не миттєво, а протягом тривалого періоду. Цей процес містить у собі серію «проміжних рішень», сукупність яких і веде до остаточного вибору. Він вважав, що під час вибору професії підліток повинен усвідомити тимчасову перспективу з тим, щоб відмовитись від негайного задоволення потреби, якщо при цьому йому буде складніше досягти кінцевих професійних цілей. Він повинен уміти перенести майбутнє в психологічне сьогодення.

Є. Гінцберг визначав професійний розвиток як послідовність якісно специфічних фаз, що розрізняються за змістом і формою перетворення імпульсу людини в професійне бажання. У міру того, як діти дорослішають, вони здобувають знання, і перед ними відкриваються нові можливості. Вони вчаться розуміти самих себе та своє оточення, набувають здатності робити усвідомлений вибір. Як правило, такий

вибір передбачає порівняння ідеалу та реальності [12].

У подальшому на основі стадіальної моделі Е. Гінцберга Дж. Сьюпер створив теорію, в якій об'єднав феноменологічні концепти з диференційною психологією [13]. За С'юпером, професійний розвиток полягає у розвитку й реалізації Я-концепції, взаємодія якої з реальністю відбувається під час програвання й використання професійних ролей, а центральний компонент цього процесу – варіанти професійної долі, що визначається послідовністю обраних професійних позицій. Це положення Дж. Сьюпер конкретизує у ступінчастій моделі професійного розвитку, яку кожна людина в житті втілює в серії кар'єрних рішень. Він виділив п'ять стадій професійного розвитку особистості й одночасно з поняттям стадіальності ввів поняття «професійна зрілість» стосовно різних стадій розвитку професіонала. Професійну зрілість на певних стадіях розвитку автор визначав як поінформованість про професію, шляхи її набуття та потребу в ній; усвідомлення зв'язків між навчанням і подальшою професійною діяльністю; достатній обсяг професійних знань, умінь і навичок; усвідомлення чинників, що визначають успішний професійний розвиток [14, с. 127]. На думку Дж. Сьюпера, індивідуальні професійні переваги й типи кар'єр можна розглядати як спроби людини здійснювати Я-концепцію. Я-концепція представлена всіма тими твердженнями, які особистість хоче сказати про себе. Усі твердження, які суб'єкт може сказати щодо професії, визначають його професійну Я-концепцію.

У контексті теорії структурно-діахронічного розвитку особистості Дж. Левінджера особистість розглядається як динамічна система, що постійно розвивається, змінюється, набуває нових особистісних та індивідуально-психологічних якостей, які забезпечують широкі можливості соціальної та професійної адаптації, а її становлення – це цілісний процес, що містить моральний, когнітивний і соціальний аспекти. При цьому ядром особистості, яке детермінує всі її прояви, є її «Его», що свідчить про «всеохоплюючу структуру ставлення індивіда до світу і до себе», «Его» виступає як домінуюча особистісна риса [15, с. 27–35].

Представники іншого напрямку (Х. Томе, Г. Рис, Д. Гидеман, О'Хара) в розвитку теорії професійного розвитку вважали базисним конструктом систему орієнтувань у професійних альтернативах. Основою вибору професії в межах напрямку виступають структурні уявлення теорії рішень, у яких індивідуальні й особливо біографічні умови професійного ви-

бору виносяться за дужки або в кращому випадку розглядаються як модифікації процесу вирішення проблем, а сам професійний вибір виступає як система орієнтувань у різних професійних альтернативах та ухваленні рішень.

Д. Тидеман та О'Хара так само, як і Дж. Сьюпер, визначили, що центральним компонентом слугують варіанти професійної долі (професійного шляху), яка визначається послідовністю обраних професійних позицій. Але, на протилежність Дж. Сьюперу, вони зазначали, що внутрішнім змістом професійного розвитку є структура процесів рішення й контекст, на основі якого відбувається прогнозування та здійснення рішень.

Теорія професійного вибору американського дослідника Д. Холланда [16] будується на положенні, що професійний вибір обумовлюється тим, який тип особистості сформувався. Типологічний підхід ґрунтується на тому, що процес професійного розвитку обмежується:

- визначенням типу орієнтації особистості та пошуком професійної сфери, що відповідає власному типу;

- вибором одного з чотирьох кваліфікаційних рівнів цієї професійної сфери, що визначається розвитком інтелекту та самооцінки.

Д. Холланд розробив систему добору відповідної професії на основі ступеня прояву в індивідуума шести рис особистості. Ось ці риси: 1) реалістичність; 2) допитливість; 3) товариськість; 4) неухильне дотримання норм і правил; 5) ініціативність; 6) артистичність. На підставі цього Д. Холланд визначив реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціональний і підприємницький типи орієнтації й орієнтацію на мистецтво [16]. Важливим поняттям його теорії є професійна ідентичність, яке з'явилося завдяки дослідженню значення для особистості невизначеності у виборі професії.

Висновки. Проаналізувавши основні зарубіжні концепції професійного розвитку, ми бачимо, що найбільш уразливим моментом у типологічних теоріях є сам принцип, на підставі якого здійснюється побудова типів. Крім того, реальний індивід часто не відповідає жодному з особистісних типів, пов'язаних із певними професійними сферами. Таким чином, у межах нашого дослідження заслуговують на

увагу теоретичні та практичні здобутки кожного із зазначених напрямів вивчення особливостей професійного розвитку особистості професіонала-фахівця, а саме:

- психотехнічні ідеї Г. Мюнстерберга та факторний підхід до вибору професійного шляху Ф. Парсонса, які зазначили, що кожна професія «чекає» свою людину, і проблема професійного вибору вирішується «зустріччю» особистісної структури та професійних вимог; ці положення стали основою багатьох досліджень у межах профорієнтаційного етапу професійного становлення особистості;

- визначення ролі у виборі професії й професійного життя різних видів потреб у теоріях З. Фрейда, концепції У. Мозер, теорії Е. Бордіна, теорії ієрархічних потреб А. Маслоу й Е. Роу;

- наукові праці, присвячені розвитку особистості на різних етапах життєвого та професійного шляху в межах різних підходів (Ш. Бюлер, Дж. Сьюпер, Е. Еріксон, запропонований Р. Хейвігерстом підхід виокремлення етапів професійного шляху на основі набуття установок і трудових навичок, які дозволяють людям стати повноцінними працівниками; теорія компромісу з реальністю Е. Гінзберга, підхід до періодизації особистого та професійного життя на підставі аналізу основних криз життя та змін у ціннісно-змістовній сфері особистості Б. Лівехуда та ін.

- типологічний підхід Д. Холланда, основою якого є положення про те, що професійний вибір обумовлюється тим, який тип особистості сформувався, тобто вибір професії визначається ступенем прояву в індивідуума окремих рис.

Аналізуючи зарубіжні концепції професійного розвитку особистості, ми бачимо, що більшість авторів розглядають професійний розвиток як інтеграцію двох процесів: розвитку особистості в онтогенезі, тобто на всьому життєвому шляху, та професіоналізації особистості з періоду початку професійного самовизначення до завершення активної трудової діяльності.

Перспективним, на наш погляд, є більш глибоке вивчення взаємозв'язку та взаємовпливу зарубіжних і вітчизняних психологічних концепцій професійного становлення для підвищення ефективності професійного самоздійснення особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Мілорадова Н. Е., Попова Г. В. Професіогенез: сутність та особливості // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 берез. 2014 р.). Харків: ХНУВС, 2014. С. 204–207.
2. Гончарова Н. О. Основи професійної орієнтації: навч. посіб. / за ред. В. Ф. Моргуна. Київ: Слово, 2010. 168 с.

3. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: Інформ.-аналіт. агенство, 2012. 200 с.
4. Сафрански Р. Шиллер или открытие немецкого идеализма. М.: Текст, 2007. 556 с.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие для студентов вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Академ. Проект; Екатеринбург: Дел. книга, 2003. 336 с.
6. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента. М.: Контроллинг, 1991. 104 с.
7. Глуханюк Н. С., Дьяченко Е. В. Я в профессии и профессиональное Я: Результаты исследований. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2005. 173 с.
8. Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М.: Владос-Пресс, 2004. 96 с.
9. Moser U. Zur psychoanalytischen Theorie der Berufswahl: Sublimierung, Identifizierung und berufliche Identität. *Psychologie*. 1963. No. 1. S. 1–18.
10. Bordin E. S. Research strategies in psychotherapy. N. Y., 1974. 272 p.
11. Roe A. The Psychology of Occupations. N. Y., 1956; Early differentiation of interests / (Ed.) Taylor C. W. // The Second Research Conference on the Identifying of Creative Scientific Talent. Salt Lake City, 1958. P. 98–108.
12. Штифурак В. С., Коліжук Г. В., Мельник І. М. Профорієнтаційна діяльність: теорія та практика: навч. посіб. / заг. ред. В. С. Штифурака. Вінниця: Ландо ЛТД, 2013. 418 с.
13. Super D. E. Career development: self concept theory. N. Y.: Harper & Row publ., 1963. 362 p.
14. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ: Полігр. центр Осадчого В. В., 2012. 463 с.
15. Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: монографія. Київ: Центр учб. літ., 2015. 334 с.
16. Holland J. H. Adaptation in natural and artificial systems. N. Y.: Univ. of Michigan Press, 1975. 183 p.

Надійшла до редколегії 20.06.2017

МИЛОРАДОВА Н. Э. ПРОБЛЕМА ПРОФЕССИОГЕНЕЗА ЛИЧНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА В ЗАРУБЕЖНЫХ КОНЦЕПЦИЯХ

Осуществлён анализ основных зарубежных концепций профессиогенеза личности специалиста. Рассмотрены психотехнические идеи Г. Мюнстерберга и факторный подход к выбору профессионального пути Ф. Парсонса, роль в выборе профессии и профессиональной жизни разных видов потребностей в теориях З. Фрейда, Е. Бордина, Е. Роу и А. Маслоу, концепции У. Мозера, особенности развития личности на разных этапах жизненного и профессионального пути в пределах разных подходов (Ш. Бюлер, Дж. Сьюпер, Е. Ерикссон, Р. Хейвигхерст, Е. Гинзберг та Б. Ливехуд), типологический подход Д. Холланда. Подчёркнуто, что большинство авторов рассматривают профессиогенез как интеграцию двух процессов: развития личности в онтогенезе, то есть на всём жизненном пути, и профессионализация личности с периода начала профессионального самоопределения до завершения активной трудовой деятельности.

Ключевые слова: профессиогенез, профессиональное развитие, зарубежные концепции профессионального становления, специалист.

MILORADOVA N. E. THE PROBLEM OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGY OF A SPECIALIST'S PERSONALITY WITHIN FOREIGN CONCEPTS

The author has analyzed the main foreign concepts of professional psychology of a specialist's personality and stressed that the history of the development of the issue of professional psychology is the history of the formation of general scientific tendency of studying the problem of professional development and self-deployment of personality, where within its frames some "professional" theoretical and applied schools of professional psychology have been formed by today. The idea about labor and its significance for society were reflected in early Christian texts and philosophical theories. The greatest growth of ideas about labor education and professional training of children and youth in the West falls on the Renaissance in the XIV–XVI centuries (Thomas Moore, Tommaso Campanella, Ioannes Amos Comenius, John Locke). An indication of the beginning of the XX century was the growing relevance of the problem of professional development.

The author has analyzed the main foreign theories of professional development, which most scholars combine in five main directions: 1) differential and diagnostic; 2) psychoanalytical; 3) the theory of decisions, 4) the theory of development; 5) typological direction.

It has been determined that the most vulnerable moment within typological theories is the very principle, on the basis of which the construction of types is carried out. Besides, the real individual often does not meet any of the personality types associated with certain professional spheres. It has been emphasized that most authors consider professional psychology as an integration of two processes: the development of personality in ontogenesis that is, on the whole life path, and the professionalization of personality from the period of the beginning of professional self-determination to the completion of active labor activity.

Keywords: professional psychology, professional development, foreign concepts of professional formation, a specialist.

УДК 159.9:343.911

В. М. ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

ФАКТОРНА СТРУКТУРА КОМПЛЕКСУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗЛОЧИНЦІВ-РЕЦИДИВІСТІВ КОРИСЛИВОЇ ТА НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Представлено результати дослідження особистості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. За допомогою факторного аналізу було встановлено статистичні зв'язки між змінними, котрі були предметом вивчення у цьому дослідженні. Проведений факторний аналіз дозволив диференціювати психологічні ознаки та виявити факторну структуру комплексу психологічних особливостей злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького спрямованості. Виявлено відмінний для корисливих і насильницьких злочинців зміст таких факторів, як «Комплекс агресивної поведінки», «Комунікація», «Характерологічні особливості», а також наявність специфічних факторів: для корисливих злочинців – «Суб'єктивний контроль», для насильницьких – «Цінності».

Ключові слова: особистість, корисливі злочинці, насильницькі злочинці, злочинці-рецидивісти.

Filonenko, V.M. (2017), "The factor structure of the complex of psychological characteristics of hard core criminals of lucrative and violent orientation" ["Факторна структура комплексу психологічних особливостей злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького спрямованості"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 166–171.

Постановка проблеми. Вивчення особи злочинця чи особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі після скоєння злочину, залишається актуальним для науковців різних галузей. Зокрема, велику кількість досліджень було проведено і проводиться дослідниками у межах психологічного напрямку.

Дослідженнями особистості злочинця, зокрема злочинця-рецидивіста, займалися такі науковці, як Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, П. Ф. Гришанин, А. Ф. Зелінський, О. В. Землянська, О. М. Разумова та ін. Ними вивчалися як окремі риси й особливості психіки особи, яка вчинила противоправне діяння, так і групи факторів, що обумовлюють скоєння злочину.

Однак, незважаючи на значний обсяг результатів, отриманих у дослідженнях різноманітної спрямованості, вивчення особистості злочинця тривають, виходячи як з наукової, так і з соціальної актуальності цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У результаті аналізу наукової літератури встановлено, що спроби залучити для пояснення злочинної поведінки рецидивіста такі категорії, як дефекти моральної сфери, неналежні соціальні настановлення, антисоціальна спрямова-

ність, не можуть забезпечити адекватне пояснення не тільки тому, що це занадто загальні категорії, які важко піддаються індивідуалізації, але й тому, що подібні схеми взагалі є погано застосовними саме до особистості рецидивіста. Адже його характерними рисами є саме морально-етична ущербність, неналежні соціальні настановлення, антисоціальна спрямованість і т. ін., тобто вони вже виступили причинами скоєння злочину, за що особа й була засуджена. Ці риси властиві дуже багатьом рецидивістам. Для ефективного профілактичного впливу винятково важливе значення має виявлення тих психологічних причин, які предиспонують скоєння такою особою нового злочину.

Кримінологами доведено, що правова система ефективної протидії злочинам має ґрунтуватись на врахуванні їх неоднорідності. Підставою віднесення особистості до певного кримінального типу є встановлення основних властивостей і найчастіше повторюваних стійких ознак, які відбивають специфіку особистості, що у кримінологічному ракурсі відображено в роботах О. М. Алексєєва, О. О. Антонян, Ю. М. Антоняна, Г. Б. Калманова, Т. А. Ножкіної, Л. А. Висотіної, В. Д. Луганського,

М. В. Гончарової, А. Ф. Зелінського, Н. А. Коломитцева, Г. М. Миньковського, В. Д. Філімонова, І. В. Шмарова, М. П. Мелентьева, А. М. Яковлева, М. Делізі (M. DeLisi, 2012); М. Е. Вольфганга (M. E. Wolfgang, 1983) та ін. Багато вчених розкривають сутність особистості злочинця, будуючи структуру її складових. Дослідженнями в цьому напрямку займалися Г. А. Аванесов, М. І. Єнікеєв, І. І. Карпець, В. М. Кудрявцев, А. Б. Сахаров, Л. Б. Філонов, В. Є. Емінов та багато інших. Вони ґрунтовно пояснюють кримінологічну характеристику структури і психологічні риси структури особистості злочинця [1, с. 42].

У своїх дослідженнях Є. В. Заїка, Н. П. Крейдун, А. С. Ячина також підходять до вивчення особистості злочинця за допомогою комплексного підходу [2, с. 85]. На думку цих науковців, за наявності у структурі особистості декількох негативних рис (щонайменше трьох) вони детермінують криміногенну поведінку та стосуються соціальних відносин, ставлення до майбутнього, рис характеру тощо.

Психологи та кримінологи наголошують, що рецидивістам притаманні такі риси, як високий егоцентризм, зневага до думки інших, підвищена агресивність, деформація ціннісної сфери, імпульсивність, підозрілість, деструкція комунікативних характеристик, дефіцитарність саморегуляції та т. ін. Проте у наявних психологічних роботах ці особливості досліджені та розкриті недостатньо, застосований психодіагностичний інструментарій не відбиває усієї психологічної різноманітності досліджуваного феномена, внаслідок чого виховний вплив щодо засуджених носить недиференційований характер.

Ми згодні із зауваженням Е. С. Амбарцумян, П. О. Іванова, В. А. Селькіна, котрі вказують, що для складення більш повного психологічного портрета особи злочинця чи засудженого потрібно використати та опрацювати результати застосування психологічного інструментарію різноманітної спрямованості. Це дозволить максимально повно реконструювати й моделювати не лише внутрішній, але й зовнішній психологічний світ людини [3].

Мета нашого дослідження полягає у встановленні факторної структури комплексу психологічних особливостей злочинців-рецидивістів корисливої та насильницької спрямованості, що дозволить надати диференційовану психологічну характеристику цих досліджуваних.

У дослідженні було використано такі методики: опитувальник Леонгарда – Шмішека, опи-

тувальник Басса – Даркі, тест руки Р. Вагнера, методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (С. С. Бубнова), методика «Локус контролю» (О. Г. Ксенофонтової), опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (В. І. Моросанова), методика діагностики універсальних загальнолюдських цінностей Ш. Шварца, методика діагностики інгібіції у спілкуванні (Л. Б. Полосова), тест (опитувальник) емоційного інтелекту Д. В. Люсіна, опитувальник «SACS» для вивчення стратегій та моделей копінг-поведінки С. Хобфолла (адаптація В. О. Чікер), опитувальник проактивної опановуючої поведінки (адаптація О. С. Старченкової). Як математико-статистичний метод було використано факторний аналіз, за допомогою якого було виявлено чинники, що відповідають за наявність статистичних зв'язків у просторі вивчених змінних. **Емпіричною базою дослідження** виступала Олексіївська виправна колонія (№ 25) у Харківській області середнього рівня безпеки для осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Досліджувана вибірка – злочинці-рецидивісти чоловічої статі корисливого та насильницького типів загальною кількістю 302 особи, які вчинили спеціальний рецидив. Досліджувані були розподілені на групи відповідної кримінальної спрямованості. Групу рецидивістів корисливої спрямованості склали 148 осіб, групу рецидивістів насильницького типу склали 154 особи.

Виклад основного матеріалу. За аналізом загального масиву даних, що були отримані після використання методу факторизації головних компонентів і алгоритму Varimax обертання (з нормалізацією за Кайзером), як у групі корисливих, так і в групі насильницьких злочинців було виділено чотири фактори. Визначені фактори в узагальненій групі злочинців корисливого типу охоплюють у сумі 78,11 % дисперсії, в узагальненій групі злочинців насильницького типу – 74,08 %. Зокрема, в результаті аналізу було виділено такі чотири фактори (показники факторного навантаження наведено в дужках).

Фактор 1 «Комплекс агресивної поведінки» у групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 32,66 % дисперсії, включає шкали «Агресивність» (0,669), «Директивність» (0,620), «Непряма агресія» (-0,632), «Негативізм» (-0,744), «Комунікативна агресія» (0,586), «Контроль власних емоцій» (-0,634), «Контроль експресії» (-0,572), «Інгібіція емпатії» (0,802), «Відповідальність у сфері міжособистісних стосунків» (0,627), «Готовність до само-

стійного планування діяльності та відповідальності за неї» (0,711), «Пошук соціальної підтримки» (0,566), «Стратегічне планування» (-0,640). Цей фактор у групі насильницьких злочинців-рецидивістів поєднує такі характеристики, як схильність до відкритої прямої агресивної поведінки, низький негативізм, комунікативну агресію, занижений контроль власних емоцій та контроль експресії при інгібіції емпатії, в той же час вираженими є відповідальність у міжособистісних стосунках, готовність до самостійного планування, пошуку соціальної підтримки, але водночас низький рівень стратегічного планування. Зазначимо, що зміст цього фактора є суперечливим, тому що агресивна тенденція поєднується з пошуком соціальної підтримки, прийняттям відповідальності за міжособистісні стосунки, готовністю до самостійного планування діяльності за недостатності стратегічного планування.

Фактор 1 «Комплекс агресивної поведінки» у групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 16,37 % дисперсії, включає шкали «Агресивність» (0,606), «Негативізм» (-0,726), «Непряма агресія» (0,653), «Відпочинок» (0,598), «Добробут» (0,688), «Гедонізм» (0,713), «Розуміння емоцій інших» (0,630), «Керування емоціями інших» (0,681), «Керування власними емоціями» (0,567), «Превентивне подолання» (0,751). Цей фактор поєднує такі характеристики, як агресія, непряма агресія, і такі цінності, як відпочинок, благополуччя, гедонізм при низькому негативізмі, замовчуванні незгоди, схильність використовувати компоненти емоційного інтелекту, а реалізується це все за рахунок превентивного подолання. Отже, з підвищенням значущості відпочинку, благополуччя, гедонізму корисні злочинці-рецидивісти виявляють агресію, водночас це поєднується з підвищенням компонентів емоційного інтелекту, зниженням негативізму та посиленням превентивного подолання.

Фактор 2 «Комунікація» у групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 44,09 % дисперсії, включає шкали «Інгібіція комунікативних установок» (0,715), «Інгібіція комунікативної толерантності» (0,677), «Афективність» (-0,653), «Комунікативність» (0,874), «Залежність» (-0,715), «Активна безособовість» (0,734), «Розуміння власних емоцій» (-0,650), «Розуміння емоцій інших» (-0,588), «Керування емоціями інших» (-0,771), «Моделювання» (-0,880), «Оцінка результату» (-0,607), «Гнучкість» (0,741). Цей фактор поєднує такі характеристики, як інгібіція комунікативних установок, інгібіція комунікативної толеран-

ності, формальність у міжособистісних стосунках, зниження розуміння власних емоцій, а також розуміння та керування емоціями інших, дефіцитарність процесів моделювання ситуації та оцінювання результату за умови гнучкості регуляторних процесів. Таким чином, провідним компонентом цього фактора є негативна забарвленість комунікації: інгібіція комунікативних установок, комунікативна інтолерантність, формальність стосунків, недостатність міжособистісного емоційного інтелекту; в такому разі ситуація спілкування не моделюється та її результати не оцінюються; у випадку, якщо спілкування не задовольняє всіх потреб, алгоритм може змінюватися за рахунок гнучкості. Але внаслідок якісного наповнення фактора ці зміни не відбуваються в бок ефективного зразка поведінки.

Фактор 2 «Комунікація» у групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 30,81 % дисперсії, включає шкали «Інгібіція комунікативних установок» (0,759), «Інгібіція комунікативної толерантності» (-0,747), «Комунікативна агресивність» (-0,577), «Афективність» (-0,861), «Комунікативність» (0,829), «Залежність» (-0,712), «Гнучкість» (0,647), «Уникнення» (0,826), «Пошук інструментальної підтримки» (0,649), «Стратегічне планування» (0,624). Аналізуючи шкали, що характеризують другий фактор у групі корисливих злочинців-рецидивістів, слід зауважити, що пошук інструментальної підтримки фасилітується стратегічним плануванням, уникненням, комунікативною толерантністю, зниженням комунікативної агресивності, при цьому високою є інгібіція комунікативних установок, а також формальність у міжособистісних стосунках.

Фактор 3 «Характерологічні особливості» у групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 17,22 % дисперсії, включає шкали «Тривожність» (-0,632), «Дистимія» (0,731), «Демонстративність» (-0,519), «Соціальний статус» (-0,806), «Активність» (-0,735), «Спілкування» (-0,699), «Страх» (-0,547), «Асоціальні дії» (0,622), «Імпульсивність» (-0,694), «Схильність до самозвинувачення» (0,566), «Інтернальність в описі досвіду» (0,801), «Інтернальність у судженнях про життя взагалі» (0,714). Наповнення цього фактора демонструє нездатність до змін у житті, витіснення причин дискомфорту, співвідношення їх із зовнішніми обставинами, відсутність турботи з приводу того, як людина виглядає в очах оточення, зниження значущості соціального статусу, активності, спілкування, страхів, які посилюються схильністю до самозвинувачення, інтерна-

льністю в судженнях про життя взагалі та інгібіцією імпульсивного копінга.

Фактор 3 «Характерологічні особливості» у групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 41,74 % дисперсії, включає шкали «Екзальтованість» (0,619), «Тривожність» (-0,593), «Циклотимія» (0,716), «Милосердя» (0,538), «Кохання» (0,652), «Повага оточення» (0,512), «Інгібіція емпатії» (0,625), «Самостійність» (0,706), «Пошук емоційної підтримки» (0,640). Цей фактор демонструє, що характерологічні особливості, які виявляють себе у безтурботності, ейфоричності, у безвідповідальному порушенні та ігноруванні зобов'язань перед людьми, а також підвищення автономності і зниження емпатії стають психологічним ресурсом використання милосердя, кохання, поваги та підтримки з боку оточення.

Фактор 4 «Цінності» у групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 29,15 % дисперсії, включає шкали «Милосердя» (0,507), «Кохання» (0,680), «Повага оточення» (0,662). У цьому факторі представлені цінності вищого порядку, що виявилися відокремленими від інших психологічних характеристик.

Фактор 4 «Суб'єктивний контроль» у групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 32,01 % дисперсії, включає шкали «Схильність до самозвинувачення» (0,730), «Готовність долати труднощі» (-0,623), «Готовність до самостійного планування діяльності та відповідальності за неї» (-0,617). Визнання вини фасілітується неготовністю долати труднощі та відповідати за свої вчинки. Це збігається з даними, що представлені в науковій літературі, які свідчать про те, що корисливим злочинцям є притаманним визнавати свою провину, водночас виправдовуючи це непереборними зовнішніми обставинами.

Проведений факторний аналіз дозволив диференціювати психологічні ознаки корисливих і насильницьких злочинців-рецидивістів та рекомендувати специфічні напрямки групової психокорекційної програми із засудженими означеної кримінальної спрямованості [4, с. 188].

Виходячи зі змісту отриманих факторів, пріоритетні напрямки у психологічній роботі зі злочинцями насильницького типу передбачають: зниження рівня агресивності та розвиток навичок конструктивного спілкування, розвиток емоційного інтелекту, формування конфліктної компетентності, активізацію ресурсних станів відповідно до типу хронізації злочину. Специфіка факторної структури свідчить про те, що у психологічній роботі зі злочинцями-рецидивістами корисливого типу пріоритету набувають:

подолання асоціальної спрямованості особистості, розуміння значущості інших людей, розвиток емпатії та нейтралізація егоїстичних тенденцій.

Висновки. Як у групі насильницьких, так і в групі корисливих злочинців перший фактор – «Комплекс агресивної поведінки» – обумовлює специфіку проявів агресивності. У рецидивістів насильницького типу прояви відкритої агресії фасілітують: орієнтованість на міжособистісні стосунки, відповідальність за них, відсутність цілеорієнтованого детального плану дій. У рецидивістів корисливого типу до комплексу агресивної поведінки імплантовані гедоністичні цінності, комунікативні здібності та передбачення потенційних стресорів і підготовка до їх нейтралізації, які набувають прогресивного характеру.

Другий фактор – «Комунікація» – визначає специфіку комунікативної взаємодії. У рецидивістів насильницького типу комунікативні ситуації негативно забарвлені, поєднуються з неадекватною оцінкою значущих внутрішніх і зовнішніх умов та некритично відтворюються в нових умовах. Своєрідність цього фактора в рецидивістів корисливого типу може бути окреслена через формальність комунікації та її маніпулятивний характер, які використовуються для досягнення цілеорієнтованої мети й отримання інструментальної підтримки з боку оточення.

Третій фактор – «Характерологічні особливості» – поєднує акцентуовані риси характеру та властивості, які кореспондують характеру його своєрідність.

У рецидивістів корисливого типу безтурботність, ейфоричність, безвідповідальне порушення та ігнорування зобов'язань перед оточенням, автономність, інгібіція емпатії є психологічним ресурсом використання милосердя, кохання, поваги та підтримки з боку інших людей. У рецидивістів насильницького типу ригідність щодо змін у житті, витіснення причин дискомфорту та зовнішньої детермінованості, тенденція не зважати на думку про них оточення, зниження значущості соціального статусу, активності, спілкування, страхів посилюються схильністю до самозвинувачення, інтернальністю в судженнях про життя взагалі та інгібіцією імпульсивного копінга.

Четвертий фактор – «Суб'єктивний контроль» – у засуджених корисливого типу виокремлює характеристики, які свідчать про те, що у структурі локусу контролю такі її складові, як екстернальність готовності долати труднощі та відповідати за свої вчинки, ви-

значають схильність до самозвинувачення. У засуджених насильницького типу четвертий фактор – «Цінності» – включає гуманістичні цінності, які усвідомлюються цими досліджуваними відокремлено від інших психологічних характеристик.

Список бібліографічних посилань

1. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника. М.: ВНИИ МВД СССР, 1982. 80 с.
2. Заика Е. В., Крейдун Н. П., Ячина А. С. Психологическая характеристика личности подростков с отклоняющимся поведением. *Вопросы психологии*. 1990. № 4. С. 83–90.
3. Амбарцумян Э. С., Иванов П. А., Селькин В. А. Понятие «существенное влияние» и его судебная оценка. *Практика судебно-психиатрической экспертизы*. 2009. № 47. С. 196–209.
4. Філоненко В. М. Психологічні особливості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2015. 261 с.

Надійшла до редколегії 24.05.2017

ФИЛОНЕНКО В. Н. ФАКТОРНАЯ СТРУКТУРА КОМПЛЕКСА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРЕСТУПНИКОВ-РЕЦИДИВИСТОВ КОРЫСТНОЙ И НАСИЛЬСТВЕННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Представлены результаты исследования личности преступников-рецидивистов корыстного и насильственного типов, отбывающих наказание в виде лишения свободы. С помощью факторного анализа были установлены статистические связи между переменными, которые были предметом изучения в данном исследовании. Проведенный факторный анализ позволил дифференцировать психологические признаки и выявить факторную структуру комплекса психологических особенностей преступников-рецидивистов корыстной и насильственной направленности. Выявлено отличающееся для корыстных и насильственных преступников содержание таких факторов, как «Комплекс агрессивного поведения», «Коммуникация», «Характерологические особенности», а также наличие специфических факторов: для корыстных преступников – «Субъективный контроль», для насильственных – «Ценности».

Ключевые слова: личность, корыстные преступники, насильственные преступники, преступники-рецидивисты.

FILONENKO V. M. THE FACTOR STRUCTURE OF THE COMPLEX OF PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF HARD CORE CRIMINALS OF LUCRATIVE AND VIOLENT ORIENTATION

The results of the study of hard core criminals' personality of lucrative and violent types have been presented. The instrument included the methods for studying the accentuations of a character, manifestations of aggressiveness, value orientations, peculiarities of self-regulation of behavior, communication inhibition, emotional intelligence, and strategies to overcome stress situations by hard core criminals, who serve sentences in the form of deprivation of liberty. Using factor analysis, the author has established statistical relationships between variables that were the object of study in this research. Four factors have been identified both in the group of violent and in the group of lucrative criminals. The determined factors in the group of lucrative type cover a total of 78.11 % of dispersion, in the group of violent criminals – 74.08 %. The first three have been found out in both groups of convicts: the first factor "Complex of aggressive behavior" causes the specificity of manifestations of aggressiveness. The second factor "Communication" determines the specifics of communicative interaction. The third factor "Characteristic features" combines the accented features of the character and properties, which correspond to the nature of its peculiarity. At the same time, the content of these factors distinguished for lucrative and violent criminals has been found out. The fourth factor "Subjective control", found in the lucrative type of convicts, distinguishes characteristics that indicate contradictions in the structure of control localization. Recognition of guilt is faced with an unwillingness to overcome difficulties and be responsible for their actions. This coincides with the data contained in the scientific literature, which testify that lucrative criminals are inherent to recognize their guilt, while justifying this as insuperable external circumstances. The fourth factor of violent type convicts "Values" includes humanistic values that are understood by these subjects without reference to other components of the individual, that is, the values of the higher order are separated from other psychological characteristics.

By the results of the factor analysis, the author has differentiated psychological features of lucrative and violent hard core criminals that allows to emphasize the need for a specification of psycho-corrective work with convicted persons of a specified criminal orientation.

Keywords: personality, lucrative criminals, violent criminals, hard core criminals.

УДК 159.925

С. В. ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>;

В. В. ДОЦЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ І ДОМАГАНЬ У ШЛЮБІ МОЛОДИХ ЖІНОК ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Проаналізовано відмінності в уявленнях заміжніх і незаміжніх жінок щодо сімейно-шлюбних стосунків та їх трансформації з плином часу. Встановлено, що найбільш важливим для незаміжніх жінок є зовнішня привабливість подружжя, для заміжніх – зовнішня привабливість, особистісна ідентифікація з чоловіком, батьківсько-виховна й емоційно-психотерапевтична сфери. З'ясовано, що в останні роки для незаміжніх жінок більш значущими стали інтимно-сексуальна сфера, особистісна ідентифікація з чоловіком і господарчо-побутова сфера подружніх відносин. У більшості сфер у незаміжніх жінок останнім часом дещо зменшилися очікування та збільшилися домагання щодо сімейно-шлюбних стосунків, а у заміжніх збільшилися як очікування, так і домагання, особливо в батьківсько-виховній сфері.

Ключові слова: сім'я, шлюбно-сімейні відносини, рольові очікування і домагання у шлюбі.

Kharchenko, S.V. and Dotsenko, V.V. (2017), "Peculiarities of changing role expectations and harassment within marriage of young women over the last decade" ["Osoblyvosti zminy rolovykh ochikuvan i domahan u shliubi molodykh zhinok za ostannie desiatyrichchia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 171–175.

Постановка проблеми. Сім'я відіграє величезну роль у житті як окремої особистості, так і всього суспільства. Уявлення про сімейне життя сьогодні значною мірою змінюються. Особливо сильно трансформуються уявлення про оптимальні сімейно-шлюбні відносини та соціальну роль жінки в суспільстві.

Слід зауважити, що вже тривалий час спостерігається зростання кількості розлучень відносно кількості укладених шлюбів. Серед факторів, що впливають на подружню згоду, особливе значення має узгодженість сімейних, життєвих, культурних, естетичних і моральних цінностей подружжя [1]. Кожен із подружжя має власне уявлення про мету шлюбного союзу: господарсько-побутове споживання й обслуговування, сексуальну взаємодію, що забезпечує статеве задоволення, психотерапевтичну взаємодію, що забезпечує емоційну та моральну підтримку, організацію дозвілля і створення середовища для розвитку та самореалізації особистості, народження і виховання дітей. Збіг або розбіжність уявлень подружжя про мету їх шлюбу значно обумовлює ступінь його стабільності та благополуччя.

У минулі часи уявлення про шлюбні стосунки подружжя не мали істотних протиріч [2; 3]. Чоловік, батько забезпечував родині матеріаль-

не благополуччя, це була його основна сімейна функція. Дружина, мати народжувала та виховувала дітей, організовувала побут. Сьогодні зникло багато чинників, що стабілізують сім'ю ззовні – економічна залежність жінки від чоловіка, юридична, релігійна, моральна заборона або засудження розлучень тощо. У цих умовах великого значення для стабільності шлюбу набувають саме внутрішні чинники, властиві сім'ї. Істотні зміни соціальної ролі жінки в суспільстві продовжують впливати на її уявлення про оптимальні сімейно-шлюбні відносини [2; 3].

Актуальним є вивчення змісту уявлень сучасних жінок про психологічні особливості ідеального супутника життя, а також їх трансформації в часі. Зрозуміло, що уявлення заміжніх і незаміжніх жінок щодо сімейно-шлюбних відносин мають певні особливості, тому аналіз необхідно вести з урахуванням наявного сімейного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Необхідність розуміння сімейних уявлень визнається вченими різних напрямків. Деякі з них вважають, що спотворені уявлення людини про себе та свої стосунки з іншими людьми, – найчастіше, наслідок різних сімейних проблем [4; 5].

Шлюбно-сімейні домагання – це комплекс вимог, очікувань, бажань і надій особи щодо шлюбу та сім'ї. Шлюбно-сімейні очікування –

складна структура, взаємопов'язаними компонентами якої є очікування щодо шлюбного партнера і себе як супутника життя та батька/матері (його особистості, рис характеру, соціального статусу, параметрів зовнішності, народження дітей, їх кількості тощо), а також щодо стосунків у сім'ї (ставлення членів родини одне до одного, внутрішньосімейного розподілу ролей тощо) [5]. Кожен член сім'ї має свої уявлення про різні сторони життя сім'ї: незвичайні та щоденні події, минуле і майбутнє, бажання та реальності, необхідні якості та дії подружжя. У сучасному суспільстві значною мірою змінюються соціальні стереотипи, в тому числі уявлення про сімейне життя [1–3]. В умовах ослаблення соціального контролю у сфері шлюбно-сімейних відносин, розмивання соціальних норм і втрати сімейних традицій молоді люди відчувають серйозні труднощі з визначенням власних поглядів на шлюб [1; 3].

Сучасний соціальний статус жінки з можливістю економічної незалежності, підвищення фахового й освітньо-культурного рівнів вимагає певних змін соціально-психологічних засад функціонування суспільства в цілому та розви-

тку партнерських відносин із чоловіками зокрема. Нині набуває поширення новий тип сім'ї, побудований на партнерських, рівноправних подружніх відносинах. Побудова сімейних відносин на засадах рівноправ'я вимагає від особистості гнучкості поведінки, самодостатності, здатності до рефлексії тощо [4].

У проведеному дослідженні взяли участь 104 жінки віком від 19 до 38 років, з яких 54 перебували в першому шлюбі на момент дослідження, 50 – незаміжні та ніколи не мали досвіду перебування в шлюбі. На момент дослідження жінки навчалися в ХНУВС за різними спеціальностями та формою навчання. Перший етап дослідження проводився в 2006 році, другий – у 2016. Під час дослідження був використаний опитувальник «Рольові очікування та домагання у шлюбі», розроблений О. М. Волковою, та U-критерій Манна – Уїтні.

Отже, за останнє десятиріччя для незаміжніх жінок більш значущими стали особистісна ідентифікація з чоловіком і господарчо-побутова сфера. У незаміжніх жінок дещо зменшилися очікування від майбутнього чоловіка та збільшилися власні домагання (див. табл. 1).

Таблиця 1

Рольові очікування та домагання у шлюбі незаміжніх жінок ($X \pm \delta$)

Сфера		2006	2016	P
Інтимно-сексуальна		5,0 ± 0,8	4,5 ± 0,9	
Особистісна ідентифікація з чоловіком		7,1 ± 1,2	7,4 ± 1,3	–
Господарчо-побутова	Очікування	6,5 ± 0,9	7,0 ± 0,8	–
	Домагання	6,7 ± 1,0	6,8 ± 1,0	–
Батьківсько-виховна	Очікування	7,8 ± 1,1	7,0 ± 1,0	–
	Домагання	5,5 ± 0,8	6,2 ± 1,9	–
Соціальна активність	Очікування	6,6 ± 1,0	6,1 ± 1,1	–
	Домагання	7,0 ± 0,9	7,3 ± 0,6	–
Емоційно-психотерапевтична	Очікування	8,3 ± 1,0	6,4 ± 1,0	0,05
	Домагання	5,7 ± 1,2	5,9 ± 0,9	–
Зовнішня привабливість	Очікування	7,8 ± 1,2	7,7 ± 1,3	–
	Домагання	7,5 ± 0,5	7,4 ± 0,4	

Порівняно з минулим незаміжні жінки вважають сексуальну гармонію менш важливою умовою подружнього щастя, їх ставлення до майбутнього чоловіка менше залежить від оцінки його як сексуального партнера.

Також для цих жінок незначною мірою зросла значущість особистісної ідентифікації з чоловіком, яка відображає очікування жінок щодо спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій та способів проведення часу.

За минуле десятиріччя незначним чином збільшилися очікування незаміжніх жінок від партнера щодо активного вирішення побутових питань. Загалом вони знаходяться на адекватному рівні, тобто жінки не очікують висо-

ких господарсько-побутових вмінь і навичок від партнера. При цьому значно зросла готовність незаміжніх жінок до власної активної участі у веденні домашнього господарства. У цілому значущість побутової організації сім'ї для незаміжніх жінок дещо збільшилася.

Зменшилася для незаміжніх жінок значущість батьківських функцій, які очікуються від чоловіка, та дещо збільшилась орієнтація на власні обов'язки з виховання дітей.

Також зменшилися за десять років вимоги незаміжніх жінок щодо наявності у чоловіка серйозних професійних інтересів, активної суспільної ролі, вираженість власних професійних потреб у цих жінок зросла незначним чином.

Рівень орієнтації незаміжніх жінок на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоційного лідера сім'ї в питаннях корекції психологічного клімату, надання моральної й емоційної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери», був високим у минулому й статистично достовірно ($p = 0,05$) зменшилася. Власне прагнення бути сімейним «психотерапевтом» у заміжніх жінок збільшилося незначним чином. Загалом у незаміжніх жінок показник взаємної значимості

й емоційної підтримки членів сім'ї, орієнтації на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці та стабілізації, зменшилося.

Із часом у незаміжніх жінок практично не змінилися настанови щодо зовнішньої привабливості партнера та прагнення власної привабливості, бажання модно і красиво одягатися.

За останнє десятиріччя для заміжніх жінок більш значущими стали всі сфери подружнього життя (див. табл. 2).

Таблиця 2

Рольові очікування та домагання у шлюбі заміжніх жінок ($X \pm \delta$)

Сфера		2006	2016	P
Інтимно-сексуальна		5,9 ± 0,9	6,9 ± 0,9	–
Особистісна ідентифікація з чоловіком		6,8 ± 1,3	8,6 ± 0,5	0,05
Господарчо-побутова	Очікування	6,6 ± 0,8	6,3 ± 1,5	–
	Домагання	6,0 ± 1,0	7,1 ± 1,2	–
Батьківсько-виховна	Очікування	7,2 ± 1,0	7,9 ± 0,9	–
	Домагання	6,1 ± 1,9	7,7 ± 1,4	0,05
Соціальна активність	Очікування	6,8 ± 1,1	7,3 ± 0,8	–
	Домагання	7,8 ± 0,6	8,0 ± 0,9	–
Емоційно-психотерапевтична	Очікування	8,3 ± 1,0	8,5 ± 0,7	–
	Домагання	6,4 ± 0,9	7,1 ± 1,7	–
Зовнішня привабливість	Очікування	7,7 ± 1,3	8,6 ± 0,5	–
	Домагання	6,7 ± 0,4	7,0 ± 1,1	–

У заміжніх жінок статистично достовірно ($p = 0,05$) збільшилося значущість особистісної ідентифікації з чоловіком, яка відображає очікування щодо спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій та способів проведення часу. Незначним чином знизилася очікування жінок щодо активного вирішення побутових питань від партнера. Загалом вони знаходяться на адекватному рівні, тобто жінки не очікують високих господарсько-побутових умінь і навичок від партнера. При цьому значно збільшилася готовність заміжніх жінок до власної активної участі у веденні домашнього господарства. У цілому значущість побутової організації сім'ї для заміжніх жінок збільшилася.

Статистично достовірно ($p = 0,05$) для заміжніх жінок останнім часом зросла значущість батьківських функцій, особливо ($p = 0,05$) за рахунок орієнтації на власні обов'язки з виховання дітей, хоча очікування щодо активної батьківської позиції від чоловіка теж збільшилися.

Зросли очікування заміжніх жінок щодо наявності у чоловіка серйозних професійних інтересів, активної суспільної ролі. Вираженість власних професійних потреб зросла незначним чином, імовірно, тому, що вже була на високому рівні. Загалом значущість позасімейних інтересів для заміжніх жінок зросла порівняно з даними 2006 р.

Рівень орієнтації заміжніх жінок на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоцій-

ного лідера сім'ї в питаннях корекції психологічного клімату, надання моральної й емоційної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери», був високим у минулому й незначним чином зріс у 2016 р. Власне прагнення бути сімейним «психотерапевтом» у заміжніх жінок також зросло. Загалом у заміжніх жінок показник взаємної значущості й емоційної підтримки членів сім'ї, орієнтації на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці та стабілізації, збільшився за останнє десятиріччя.

За останні роки в заміжніх жінок значно збільшилося бажання мати привабливого партнера, а також прагнення власної привабливості, бажання модно та красиво одягатися. Загалом значущість зовнішнього вигляду, його відповідність стандартам сучасної моди для заміжньої жінки зросла.

Зазначимо, що 10 років тому і зараз значущістю інтимно-сексуальної сфери для жінок, які перебувають у шлюбі, достовірно вища, ніж для незаміжніх ровесниць. Крім того, у заміжніх жінок більші, ніж у незаміжніх, значущість позасімейних інтересів, орієнтація на шлюб як середовище, яке сприяє психологічній розрядці та стабілізації, орієнтація на власні обов'язки з виховання дітей, вираженість власних професійних потреб, прагнення бути сімейним «психотерапевтом» (див. табл. 1 та 2).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Порівняно з 2006 р. заміжні жінки стали більш вимогливими до чоловіків та до себе щодо внеску в сімейно-шлюбні стосунки. Уявлення щодо сімейного життя у незаміжніх жінок за десятиріччя також змінилися, у незаміжніх жінок більш значущими стали особистісна ідентифікація з чоловіком і господарчо-побутова сфера. В більшості сфер у незаміжніх жінок очікування дещо зменшилися очікування від майбутнього чоловіка та збільшилися власні домагання.

У заміжніх і незаміжніх жінок зросла значущість особистісної ідентифікації з чоловіком, яка відображає очікування щодо спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій та

способів проведення часу. Зросла також орієнтація на власні обов'язки з виховання дітей, незначним чином збільшилося прагнення задовольняти власні професійні потреби та бути сімейним «психотерапевтом».

Значущість інтимно-сексуальної сфери для жінок, які перебувають у шлюбі, достовірно вища, ніж для незаміжніх ровесниць. У заміжніх жінок більша, ніж у незаміжніх, значущість позасімейних інтересів та орієнтації на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці і стабілізації.

Окремого аналізу вимагає проблема трансформації уявлень щодо сімейного життя у чоловіків.

Список бібліографічних посилань

1. Хлопоніна Н. Є. Вплив ролевих очікувань подружжя на характер сімейного спілкування: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2007. 18 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2005. 431 с.
3. Головнева І. В. Зміна традиційних внутрісімейних ролей: нові моделі поведінки та конфлікти. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 4. С. 12–16.
4. Шнейдер Л. Б. Семейная психология. Антология. М.: Академ. проект; Триеста, 2010. 720 с.
5. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкий В. Ю. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 1999. 656 с.

Надійшла до редколегії 18.02.2017

ХАРЧЕНКО С. В., ДОЦЕНКО В. В. ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕНИЙ РОЛЕВЫХ ПРИТЯЗАНИЙ И ОЖИДАНИЙ В БРАКЕ МОЛОДЫХ ЖЕНЩИН ЗА ПОСЛЕДНЕЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ

Проанализированы различия в представлениях замужних и незамужних женщин о семейно-брачных отношениях и их трансформации с течением времени. Установлено, что наиболее важным для незамужних женщин является внешняя привлекательность супруга, для замужних – внешняя привлекательность, личностная идентификация с супругом, родительско-воспитательная и эмоционально-психотерапевтическая сферы.

Выявлено, что за последнее десятилетие для незамужних женщин более значимыми стали интимно-сексуальная сфера, личностная идентификация с супругом и хозяйственно-бытовая сфера супружеских отношений. В большинстве сфер у незамужних женщин за последнее время несколько уменьшились ожидания и увеличились притязания относительно семейно-брачных отношений, а у замужних увеличились и ожидания, и притязания, особенно в родительско-воспитательной сфере.

Ключевые слова: семья, семейно-супружеские отношения, ожидания и притязания в браке.

KNARCHENKO S. V., DOTSENKO V. V. PECULIARITIES OF CHANGING ROLE EXPECTATIONS AND HARASSMENT WITHIN MARRIAGE OF YOUNG WOMEN OVER THE LAST DECADE

The differences in the expectations of married and unmarried women in relation to family and marital relations and their transformation over time have been analyzed.

According to the results of the research conducted in 2006 and 2016, it has been demonstrated that married women became more demanding than before for men and themselves in terms of contributing to family and marital relationships; personal identification with the husband, sexual and economical spheres became more significant for them. In most spheres, unmarried women have somewhat declined expectations of a future husband and increased their own harassment. The concept of family life for unmarried women has also changed in the decade: personal identification with the husband and household spheres became more significant for them. Expectations for a future husband have been somewhat reduced and own harassment has increased.

The importance of personal identification with a husband has grown for married and unmarried women, reflecting expectations regarding the commonality of interests, needs, value orientations, ways of spending time; orientation on own responsibilities for the upbringing of children has also

grown. Insignificantly, the desire to satisfy their own professional needs and to be a family “psychotherapist” has been increased.

The significance of the sexual sphere for women who are married is higher than for unmarried peers. The importance of non-family interests and the orientation for marriage as an environment conducive to psychological disorder and stabilization is higher for married women than for unmarried ones. In married women, more than non-marital women, they also have a greater focus on their own responsibilities in bringing up children, expressing their own professional needs, aspiration to be a family “psychotherapist”.

Keywords: *family, domestic and family relations, role expectations and harassment within marriage.*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 34(091);342.7

М. М. ЯЦИШИН,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДЖЕРЕЛА – ЗАПОРУКА УСПІХУ ДОСЛІДНИКА (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Т. Е. ТЄЛЬКІНСОЇ¹)

Для істориків права, як і для фахівців із загальної історії, напевно, головним критерієм оцінювання досліджень колег є його джерельне підґрунтя. Науковцям у цій галузі притаманний азарт «мисливця». Для них «здобиччю» є неопубліковані раніше джерела. Той, хто принаймні один раз здійснив пошукову експедицію до архівних сховищ, розуміє запал (кураж) істориків, які протягом тривалого часу розшукують паперові скарби.

Якби монографію, яка рецензується, розглядали з цієї точки зору колеги-максималісти, то, напевно, вони висловили б авторці побажання у майбутньому ретельніше шукати саме ті документальні матеріали, які раніше не друкувалися та не потрапляли до наукового обігу. Однак, на наш погляд, такий підхід є не зовсім доречним. Постійна гонитва за новими джерелами може надати пріоритет поверхневому вивченню їх змісту. Варто вміти зупинитись для здійснення ретельного аналізу знайдених документів із використанням широкого кола методів, тобто намагатися гармонійно поєднати «поле» та «лабораторію». Після ознайомлення з монографією Т. Е. Телькіної вважаємо за можливе зарахувати її до тих праць, де реалізовано саме таке бачення роботи з джерелами.

Під час дослідження змін протягом другої половини XIX – початку XX ст. у правовому статусі станів населення, зокрема українських губерній у складі Російської імперії в контексті відносин лобіювання, використано шість груп джерел. Це – нормативно-правові акти, матеріали офіційного діловодства, статистичні матеріали, звернення підданих Російської імперії, щоденники, мемуари й листування та публіцистика.

¹ Телькініна Т. Е. Зміни у правовому статусі станів в контексті відносин лобіювання: друга половина XIX – початок XX століття (українські губернії у складі Російської імперії) : монографія / Т. Е. Телькініна. – Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. – 339 с.

Серед них найчисленнішими є нормативні акти та матеріали офіційного діловодства. Перші становлять 243 одиниці, а до другої групи належать, зокрема, 1325 клопотань гласних, головним чином Катеринославського, Полтавського, Харківського, Херсонського та Чернігівського губернських земських зібрань за період з 1866 по 1905 рр. Наскільки нам відомо, пошуки документації земств здійснювалися головним чином в архівних установах Дніпра, Харкова, Херсона й Чернігова.

Погодимось, що навіть сам факт опрацювання такого вагомому комплексу документальних джерел заслуговує на схвалення. Використання не поодиноких документів, а оптимальної їх кількості суттєво підвищує ймовірність отримання максимально репрезентативних наукових результатів. Втім, окрім кількості, матеріали офіційного діловодства земських органів як один з елементів джерельного підґрунтя монографії мають інші позитивні риси. В українських історико-правових роботах, наскільки відомо, ще не залучалась протокольна документація Катеринославського губернського земського зібрання такого значного хронологічного періоду, а також комплексно не використовувались систематичні зводи постанов і розпоряджень згаданих вище земських зібрань. Незважаючи на те, що зазначені матеріали видавалися друком, їх збереглося вкрай мало, що зумовлюється низкою обставин, серед яких і невелика кількість примірників. Сесійні постанови губернських земських зібрань друкувалися у типографіях губернських правлінь за розпорядженнями губернських земських управ та з дозволу начальників губерній. Тираж визначався чисельністю гласних губернського зібрання.

Варто також звернути увагу на методологію опрацювання джерел, яку застосовувала Т. Е. Телькініна. При цьому посилаємось не стільки на вказані у вступній частині монографії методи, скільки на власні враження від прочитання праці, що рецензується.

Окрім формально-логічного, в дослідженні широко вживався метод юридичної герменевтики. Так, у другому та третьому розділах роботи тексти звернень дворян до російського імператора з пропозиціями започаткування правової реформи в середині XIX ст. і тексти промов гласних під час обговорення клопотань на сесіях Катеринославського губернського земського зібрання розглядалися з урахуванням не лише станової приналежності дописувачів і дискусантів, а й особливостей їхньої професійної кар'єри та життєвого досвіду, правової свідомості та світогляду загалом. Підрозділ 2.5 насичений міркуваннями авторки, які свідчать про її кропітку працю щодо опрацювання протоколів Петергофської та Царсько-сельської Особливих нарад 1905 р., зміст яких згідно із задумом їх укладачів передбачалося залишити невідомим для широкого загалу. Завдяки цьому вдалося викласти алгоритм процедури підготовки протягом 1905 р. закону про вибори до Державної Думи.

У роботі простежується намагання авторки по-іншому прочитати загальновідомі тексти. Таке завдання, напевно, є навіть складнішим за полювання на рідкісні архівні артефакти. У результаті – визначення як лобістської суспільної та юридичної діяльності станових корпоративних організацій, об'єднань представників органів місцевого самоврядування, гласних земських зібрань та окремих осіб у другій половині XIX – на початку XX ст. у процесі правотворення на етапі правотворчості.

У підсумку зазначимо, що монографія «Зміни у правовому статусі станів в контексті відносин лобіювання: друга половина XIX – початок XX століття (українські губернії у складі Російської імперії)» вкотре доводить фундаментальне значення джерельної бази в історико-правових дослідженнях і водночас виводить на перше місце доцільність розширення методологічного інструментарію опрацювання джерел, а не зосередженість насамперед на знаходженні раніше невідомих науковому загалу документів.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ – українська, російська або англійська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список бібліографічних посилань та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

- рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

- витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

- авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону). **Увага!** З метою розвитку наукометричних підходів у діяльності журналу та науковців **рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID** (*ці відомості підлягають опублікуванню*);

- анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають за-свідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. **Увага!** У зв'язку з набранням чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» **список посилань необхідно оформлювати у вигляді позатекстового списку бібліографічних посилань.** ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://pb.univd.edu.ua/?action=article&mid=23>.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Г. Я. Ступницької*

Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*

Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*

Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 30.06.2017. Формат 60x84/8.

Ум. друк. арк. 21,00. Тираж 100 прим. Зам. № 2017-23.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:

Харківський національний університет внутрішніх справ

просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;

тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;

адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.